TOPLUMSAL
Tarih
198
HAZİRAN
2010

Beethoven'ın Esinlendiği Mevlevî İlâhîsi
Feza Tansuğ

Modernleşme Sürecinde Osmanlı Askerî Tarihi

Foti Benlisoy, Mehmet Beşikçi (Dosya editörü), Kahraman Şakul, Veysel Şimşek, Yücel Yanıkdağ, Emir Yener ve Gültekin Yıldız'ın yazılarıyla.
Sayfa 30-85

Fatma Sultan'ın doğumu şerefine düzenlenen şenlikler
III. Ahmed'in ilk kız çocuğu
Juliette Dumas

Talat Paşa'nın Evrak-ı Metrûkesi'ni 'okumak'
Fuat Dündar

"1915 Yazıları" Vesilesiyle
Yeniden "Ermeni Meselesi"
Ümit Kurt

AYLIK TARİH DERGİSİ | TARİH VAKFI TARAFINDAN YAYIMLANMIŞTIR | Fiyatı: 6,00 TL. (KDV Dahil) | ISSN: 1300-7025

"Tüyap Beş Fuar Merkeziyle Ülkemiz Ekonomisine Hizmet Sunmaktan Gurur Duyuyor."

TÜYAP
www.tuyap.com.tr

TÜYAP İSTANBUL

Tüyap İstanbul Fuar ve Kongre Merkezi
E5 Karayolu, Gürpınar Kavşağı 34522
Büyükçekmece İstanbul, Türkiye
Tel: 0212 867 11 00 (Pbx) **Faks:** 0212 886 66 98
E-posta: info@tuyap.com.tr

TÜYAP BURSA

Tüyap Bursa Uluslararası Fuar ve Kongre Merkezi,
Yalova Yolu 4.km (Buttim Yanı), 16250 Bursa
Tel: 0224 211 50 81-89 (Pbx)
Faks: 0224 211 22 16 - 0224 211 27 22
E-posta: tuyapbursa@tuyap.com.tr

TÜYAP KONYA

KTO-Tüyap Konya Uluslararası Fuar Merkezi
Aksaray Yolu 1. Km - Konya
Tel: 0332 346 29 30 (Pbx)
Faks: 0332 346 29 47 (3 Hat)
E-posta: tuyapkonya@tuyap.com.tr

TÜYAP ADANA

Tüyap Adana Uluslararası Fuar ve Kongre Merkezi,
Kurttepe Mahallesi Turgut Özal Bulvarı
No: 242 Çukurova Adana
Tel: 0322 256 90 90 (Pbx) **Faks:** 0322 256 90 50
E-posta: tuyapadana@tuyap.com.tr

TÜYAP DİYARBAKIR

Tüyap Diyarbakır Fuar ve Kongre Merkezi
Üçkuyular Mevkii Ergani Karayolu 10. Km Diyarbakır
Tel: 0412 339 00 55 (Pbx) **Faks:** 0412 339 00 44
E-posta: tuyapdiyarbakir@tuyap.com.tr

*Tüyap Fuarcılık Grubu olarak bugüne kadar yurtiçi ve yurtdışında toplam **1094** fuar düzenledik.*

*Bu fuarlarda **74** ülkeden **196.516** katılımcı kuruluşa ve **99** ülkeden **27.905.007** ziyaretçiye ev sahipliği yaptık.*

Bize inanan, güvenen tüm dostlarımıza şükranlarımızı sunarız.

Merkez Ofis ve Fuar Alanı
Tüyap İstanbul Fuar ve Kongre Merkezi
E5 Karayolu, Gürpınar Kavşağı
34522 Büyükçekmece İstanbul, Türkiye
Telefon : +90 212 867 11 00
Faks : +90 212 886 66 98

TÜYAP YURTİÇİ OFİSLER

TÜYAP ANKARA	**Tel:** 0312 440 89 92 (Pbx)	**Faks:** 0312 440 85 01	**E-posta:** tuyapankara@tuyap.com.tr
TÜYAP GAZİANTEP	**Tel:** 0342 232 34 00 - 04	**Faks:** 0342 232 95 95	**E-posta:** tuyapgaziantep@tuyap.com.tr
TÜYAP İZMİR	**Tel:** 0232 464 26 39 - 464 92 01	**Faks:** 0232 464 39 83	**E-posta:** tuyapizmir@tuyap.com.tr
TÜYAP KAYSERİ	**Tel:** 0352 222 86 68	**Faks:** 0352 222 86 99	**E-posta:** tuyapkayseri@tuyap.com.tr
TÜYAP SAMSUN	**Tel:** 0362 435 88 55 (Pbx)	**Faks:** 0362 435 88 50	**E-posta:** tuyapsamsun@tuyap.com.tr

E-Posta:

Bilgi: info@tuyap.com.tr
Satış: satis@tuyap.com.tr - sales@tuyap.com.tr
Proje Tanıtım: tanitim@tuyap.com.tr - promotion@tuyap.com.tr
İnsan Kaynakları: ik@tuyap.com.tr
Finans: finans@tuyap.com.tr
Bilgi Sistemleri: bim@tuyap.com.tr
Yurtdışı Fuarlar: tuyapoverseas@tuyap.com.tr
Fuar Alanı: fairarea@tuyap.com.tr

ufi Küresel Fuar Endüstrisi Birliği Üye Kuruluş
Üye Kuruluş Uluslararası Kongreler Birliği
Üye Kuruluş Uluslararası Ticaret Fuarlarına Ulusal Kabulmlardan Sorumlu Organizatörler Birliği
Üye Kuruluş TÜRKİYE FUAR YAPIMCILARI DERNEĞİ
TS EN ISO 9001:2000

Yapı Kredi Yayınları'ndan

1. Dünya Savaşı'ndan günümüze, yaşanılan tarihin sınırlarında...

Roma İmparatorluğu dönemiyle başlayan serüven 20. yüzyılla son buluyor: *Özel Hayatın Tarihi*'nin beşinci cildi nihayet Türkçe'de. Önemli tarihçilerin uzun soluklu çalışmalarıyla vücut bulan *Özel Hayatın Tarihi*'nin bu son cildinde üç toplum mercek altına alınıyor: Fransız, İsveç ve Amerikan toplumları.

Hazırlayanlar: Philippe Ariès, Georges Duby
Çeviren: Şehsuvar Aktaş
688 sayfa, 50 TL

Özel Hayatın Tarihi 1
Roma İmparatorluğu'ndan 1000 Yılına
Çeviren: Turhan Ilgaz
722 sayfa, 45 TL

Özel Hayatın Tarihi 2
Feodal Avrupa'dan Rönesans'a
Çeviren: Roza Hakmen
671 sayfa, 45 TL

Özel Hayatın Tarihi 3
Rönesans'tan Aydınlanma'ya
Çeviren: Devrim Çetinkasap
704 sayfa, 45 TL

Özel Hayatın Tarihi 4
Fransız Devrimi'nden Büyük Savaş'a
Çeviren: Ali Berktay
704 sayfa, 45 TL

YKY Yapı Kredi Yayınları

YAPI KREDİ YAYINLARI KİTABEVLERİ • **İSTANBUL:** 212 252 47 00 / 502 • **İZMİR:** 232 441 82 90 • **ANKARA:** 312 435 85 94 **E-POSTA** • ykykultur@ykykultur.com.tr
WEB SİTESİ • www.ykykultur.com.tr - http://twitter.com/YkyHaber **İNTERNET SATIŞ** • http://alisveris.yapikredi.com.tr
YAPI KREDİ KÜLTÜR SANAT YAYINCILIK TİC. VE SAN. A.Ş. 212 252 47 00

YapıKredi Kültür Sanat Yayıncılık

198. SAYIMIZLA MERHABA,

Haziran'da dosya konumuz "Modernleşme Sürecinde Osmanlı Askerî Tarihi", dosya editörü Mehmet Beşikçi. Dört yıldır ilk defa bu kadar geniş ve çok yazarlı bir dosya yayınlıyoruz. Dosya dışındaki yazılara neredeyse hiç yer kalmadı. Yazılar askeri tarihyazımından Donanma-yı Hümayun'a, askeri tıp tarihinden, asker toplamaya ve Osmanlı ordusunun modernleşmesine kadar askeri tarih içinde kalan farklı konuları ele alıyor. Konu bakımından Foti Benlisoy'un yazısı dosyanın geneliyle biraz ayrıksı duruyor. Diğer yazarlar ele aldıkları konuların Avrupa ve dünyayla bağlantılarını ele alıp, ana gövde veya sonuç bölümlerini Osmanlı ordusuna, toplumuna veya askeri tarihyazımına ayırmışlar. Benlisoy ise Yunan ordusunun Anadolu'daki macerasını ele aldığından ister istemez Osmanlı ordusu ve toplumuna yer ayırıyor ancak yazının ana gövdesini Yunan ordusu ve Yunan ordusuna Anadolulu Rumlar arasından asker toplarken çıkan sorunlar oluşturuyor.

Mehmet Beşikçi yaklaşık dört ay önce bu dosyayı teklif ettiğinde, doğrusu böyle özenle ve birikimle çalışılmış bir "hediye"ye neredeyse hiç çaba sarf etmeden sahip olabileceğimizi düşünememiştim. Beşikçi'ye ve dosya yazarlarına emeklerini bizimle paylaştıkları için çok teşekkür ediyorum.

Feza Tansuğ, üç sayıdır sürdürdüğü dizisine bu ay son veriyor. Tansuğ dizisinin son yazısında Beethoven'ın *Atina Harabeleri*'ndeki "Derviş Korosu"nun, du Loir'ın bir buçuk yüzyıl önce izlediği Mevlevî âyininden esinlendiğini ortaya koyuyor. Tansuğ'un makalesinin Türkiye dışından da oldukça ilgi çekeceğini düşünebiliriz.

Haziran sayısında Ümit Kurt'un ve Fuat Dündar'ın birkaç ay önce ayrı ayrı gönderdikleri iki yazıya yer verdik. Kurt'un, Taner Akçam'ın *1915 Yazıları* kitabını tanıtırken ele aldığı konular, Dündar'ın Murat Bardakçı tarafından hazırlanan *Talat Paşa'nın Evrak-ı Metrûkesi*'ni değerlendirirken ele aldığı konularla önemli ölçüde örtüşüyor. Aynı sayıda Ermeni Tehciri'yle ilgili farklı yaklaşımları okumak ilginç olacak.

Temmuz'da görüşmek umuduyla.

Ahmet Akşit

04 OSMANLI BASININDA YÜZ YIL ÖNCE BU AY
Hazırlayan: Emel Seyhan

06 *L'ILLUSTRATION*'DAN SEÇMELER
Hazırlayan: Edhem Eldem

08 İPEK ÇALIŞLAR: TERAKKİPERVER FIRKA'NIN PROGRAMINI HALİDE HANIM YAZDI
Ahmet Akşit

09 "DÖNÜŞÜMÜN TARİHİ, TARİHİN DÖNÜŞÜMÜ": BİR KONFERANSIN İZLEĞİ
Yonca Güneş Yücel-Gözde Orhan

12 TOPLUMSAL BARIŞ İÇİN EĞİTİMİN YENİDEN YAPILANDIRILMASI ULUSLARARASI SEMPOZYUMU 19-20 HAZİRAN 2010, İSTANBUL
Gamze Sarışen

14 "EY Kİ HEZÂR ÂFERÎN" BEETHOVEN'IN ESİNLENDİĞİ MEVLEVÎ İLÂHÎSİ
Feza Tansuğ

22 III. AHMED'İN İLK KIZ ÇOCUĞU FATMA SULTAN'IN DOĞUMU ŞEREFİNE DÜZENLENEN ŞENLİKLER "BİR DUHTERCİĞİMİZ DÜNYAYA GELDİ!"
Juliette Dumas

30 DOSYA MODERNLEŞME SÜRECİNDE OSMANLI ASKERİ TARİHİ
Dosya Editörü: Mehmet Beşikçi

31 BATI'DA VE TÜRKİYE'DE YENİ ASKERİ TARİHÇİLİK
Kahraman Şakul

36 OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA DÜZENLİ ORDU İÇİN ASKER TOPLANMASI: 1826-1853
Veysel Şimşek

44 BİR DE-MİLİTARİZASYON PROJESİ: GEÇ OSMANLI 'ASKERÎ TARİH' ARAŞTIRMALARINI SİVİLLEŞTİRMEK
Gültekin Yıldız

54 OSMANLI DONANMASINDA BUHAR VE ZIRH DEVRİMİ 1830-1876
Emir Yener

62 SON DÖNEM OSMANLI HARP TARİHİ VE "TOPYEKÛN SAVAŞ" KAVRAMI
Mehmet Beşikçi

70 I. DÜNYA SAVAŞI'NDA OSMANLI ASKERLERİNDE HARP NEVROZU (SAVAŞ YORGUNLUĞU) VE TIBBİ YAKLAŞIM
Yücel Yanıkdağ

77 1919-1922 SAVAŞINDA YUNAN ORDUSUNDA ANADOLULU RUMLAR: "ESKİ YUNANİSTAN'DAN SİZİ KURTARMAYA GELDİK AŞAĞILIK KÖPEKLER!"
Foti Benlisoy

86 "1915 YAZILARI" VESİLESİYLE YENİDEN 'ERMENİ MESELESİ'
Ümit Kurt

92 *TALAT PAŞA'NIN EVRAK-I METRÛKESİ*'Nİ 'OKUMAK'
Fuat Dündar

04 OSMANLI BASININDA YÜZ YIL ÖNCE BU AY

Emel Seyhan, yüz yıl öncesi Osmanlı basınından seçtiği haberleri sunuyor.

06 EL EZHER'DE KOLERA İSYANI

Edhem Eldem, Kahire'de 1896 yılında baş gösteren isyanla ilgili Illustration *dergisinde çıkmış yazının tercümesini sunuyor ve yazıyı değerlendiriyor.*

08 TERAKKİPERVER FIRKA'NIN PROGRAMINI HALİDE HANIM YAZDI

Ahmet Akşit, İpek Çalışlar'ın Halide Edib *kitabının tanıtımı vesilesiyle yapılan yuvarlak masa toplantısından izlenimlerini aktarıyor.*

09 "DÖNÜŞÜMÜN TARİHİ, TARİHİN DÖNÜŞÜMÜ"

Yonca Güneş Yücel ve Gözde Orhan Yıldız Teknik Üniversitesi'nde düzenlenen aynı adlı Lisansüstü Öğrenci Konferansı'ndan izlenimlerini yazdılar.

30-85 DOSYA: MODERNLEŞME SÜRECİNDE OSMANLI ASKERİ TARİHİ

TOPLUMSAL TARİH
Aylık Tarih Dergisi
Sayı: 198, Haziran 2010

TARİH VAKFI ADINA SAHİBİ
Halim Bulutoğlu

TARİH VAKFI

Zindankapı Değirmen Sokak No: 15
Eminönü 34134 İstanbul
(0212) 522 02 02

www.tarihvakfi.org.tr

YAYIN KURULU
Mehmet Ö. Alkan, Murat Belge, Fatmagül Berktay, Bülent Bilmez, Aydan Çelik, Esra Danacıoğlu, Edhem Eldem, Hakan Erdem, Nurşen Gürboğa, Murat Güvenç, Mehmet Hacısalihoğlu, Ayşe Hür, Yavuz Selim Karakışla, Murat Koraltürk, Elçin Macar, Mutlu Öztürk, Mustafa H. Sayar, Akşin Somel, Canay Şahin, Oğuz Tekin, Taner Timur, Mete Tunçay, Nuran Yıldırım

YAYIN KOORDİNATÖRÜ
Rauf Kösemen

S. YAZIİŞLERİ MÜDÜRÜ VE YAYIN YÖNETMENİ
Ahmet Akşit

REDAKSİYON VE DÜZELTİ
Eyüp Yıldırım

DERGİ VE KAPAK TASARIMI
Rauf Kösemen

KAPAK UYGULAMA
Harun Yılmaz (Myra)

SAYFA TASARIM/UYGULAMA
Aysel Kazıcı

İLETİŞİM
(0212) 513 52 35
(Dahili 11)
(0212) 513 54 00 (Faks)
aaksit@tarihvakfi.org.tr

BASKI
G.M. Matbaacılık ve Ticaret A.Ş.
100. Yıl Mah. MAS-SİT
1. Cadde No: 88 Bağcılar
34204 İSTANBUL
Tel: +90 212 629 00 24

BASKI TARİHİ
Mayıs 2010

YAYIN TÜRÜ
Yerel Süreli Yayın

ANKARA TEMSİLCİLİĞİ
(0312) 431 54 24

ABONELİK
Tarih Vakfı
(0212) 522 02 02 (35)
(0212) 513 54 00 (fax)

BİR YILLIK ABONE BEDELİ
70,00 TL.

© Toplumsal Tarih Yazı İşleri'nden ve ilgili yazardan izin alınmaksızın alıntı yapılamaz. İzin çerçevesinde yapılacak alıntılarda Toplumsal Tarih'in ilgili sayısını ve yazar ismini belirtmek zorunludur.

Köpeklerin İaşesi

9 HAZİRAN 1910

TANİN

Cemiyet-i Umumiye-i Belediye kararıyla Şehremaneti'nce toplattırılıp Hayırsız Ada'ya sevk edilmekte olan köpeklerin temin-i iaşeleri için tahsis edilmiş olan ekmeklerin Ada'ya nakilleri zımnında Emanet'çe istimbot tutulmuş ve her gün sevkiyat icra edilmekte bulunmuş ise de bazı kere muhalefet-i havadan dolayı sevkiyatın sektedar olacağı nazar-ı dikkate alınarak bu gibi ahval-i fevkalade vukuunda sarf edilmek üzere mezkûr Ada'da bir ekmek deposu tesisine teşebbüs edilmiş ve hayvanat-ı mezkûreye nezarete memur olan memurin için de ayrıca bir mahal inşasına başlandığı istihbar kılınmıştır.

Orman Mektebi

9 HAZİRAN 1910

TANİN

Dersaadet'e karib ormanlara civar bir mahallde terakkiyat-ı fenniyeye muvafık bir orman mektebi tesis ve küşadı zımnında tanzim ve Şura-yı Devlet ve Meclis-i Mahsus-ı Vükelâ'da tadil olunan nizamnamenin mevki-i icraya vaz'ı hususuna irade-i seniyye sadır olmuştur.

Ermeni Şenlikleri

9 HAZİRAN 1910

TANİN

Ermeni Milleti'nin dahili idare-i meşrûtasının ellinci sene-i devriyesi münasebetiyle önümüzdeki Pazar günü Yedikule haricindeki Ermeni Hastahanesi bahçesinde mutantan şenlikler icra olunarak müteaddid zevat-ı meşhûre taraflarından nutuklar irad ve birkaç yüz kişiden mürekkep olmak üzere büyük bir ziyafet keşide olunacaktır.

Ekmekler

9 HAZİRAN 1910

TANİN 9242

Ekser fırınlarda tabh edilmekte olan ekmeklerin gayet esmer ve hamur olmağla beraber veznen de noksan olduğu görülmekte ve narh-ı hazır kırk beş para olduğu halde bazı fırınlarda elyevm altmışar paraya ekmek satılmakta olduğu haber alındığından teftişat-ı mütemadiye icrasıyla fırıncıların ihtikârisine ve ahalinin bu yüzden ızrarına meydan verilmemesi ve hilâf-ı usul hareket eden fırıncılar hakkında derhal muamele-i lazımenin ifası lüzumu Şehremaneti'nden tamimen tebliğ edilmiş ve Emanet'ten çıkarılacak memurin marifetiyle başkaca teftişat icra ettirilmesi de mukarrer bulunmuştur.

Vak'a-i cinaiye Tafsilatı

11 HAZİRAN 1910

İKDAM

Evvelki akşam vuku bulan vak'a-i müessife hakkında icra kılınan tahkikat-ı resmiyeden müstefad [anlaşılmış] olan tafsilat ber-vech-i âtidir: Meduv oldukları Muhtar Bey'in hanesine gitmek üzere saat ikiye yirmi kala Sada-yı Millet Matbaası'ndan çıkan Tanin muharrirlerinden Fazı Ahmet Bey'le Sada-yı Millet muharriri Ahmet Samim Bey Köprü'ye müteveccih olmuşlardır. Bu esnada Fazıl Ahmet Bey refikinin sol tarafında bulunmakta imiş. Poğaçacı fırınının önüne geldikleri zaman birden bire atılan rovelver kurşunu Ahmet Samim Bey'i bi-ruh bir halde yere sermiştir. Maktûlün yerdeki vaziyetine nazaran Samim Bey can acısıyla silahın atıldığı tarafa dönmüş ve o hâlde şakk-ı şefeye [ağzını açmaya] muktedir olamadan yere düşmüştür. Kurşunun kendisine isabet ettiği zannıyla fırının indirilmiş bulunan kepenginin o esnada yalnız açık duran kısmından içeriye atılan Fazıl Ahmet Bey kepengin aralığından dışarıya atf-ı nazar ettiği zaman kaldırımın üzerinde refikinin inlemekte olmasından başka bir şey görüp işitememiştir.

Katilin attığı ilk kurşun Samim Bey'in burnunun sol tarafından ufak bir fetha açarak çıkmış ve duvarda ufak bir yumru husule getirdikten sonra kaybolmuştur.

İkinci kurşun Samim Bey'in sağ baldırını delmiş, üçüncü kurşun da o esnada kardeşi ile kahveden kalkan Bedros oğlu Sarafim namında birinin ayağını delip geçmiştir. Üç darbenin sürat-i endahtına nazaran katilin kullandığı tabancanın otomatik bir silah olduğu anlaşılmaktadır. Zabıta tarafından kurşun taneleri pek çok aranmış ise de bulunamamıştır. Silah sesini işiten karakol jandarma zabıtaları koşmuşlar fakat maalesef mecrûh Sarafim ile Samim Bey'in vücud-i hûn-i alûdundan başka bir şey bulamamışlardır.

Fazıl Ahmet Bey fırından çıktıktan sonra Tanin Matbaası'na gelerek heyet-i tahririyeyi haberdar etmiş ve ifadatını söylemek üzere Köprü başı mevkiine gitmiştir.

Mecrûh Serafim katili teşhis edip edemediğine dair vuku bulan suale şu vechile cevap vermiştir:

"Silah sesi gelen noktaya atf-ı nazar ederken ayağımdan vurulduğumu hissettim. Ve dördüncü bir kurşun yemek korkusuyla dükkanın kepengine başımı dayadım, bu üç silah sesi biri birini pek çabuk takip etti. Katili teşhise vaktim bile olmadı."

[....] Fazıl Ahmet Bey'in ifadesine nazaran silah pek yakından atılmıştır.

Dün hemen ifadeleri alınan şahitlerden hiç birisi katili teşhis edemediklerini beyan etmişlerdir. Yalnız katili teşhis ettiğini beyan eden bir yolcunun dün dahi ifadesine müracaat edilmiştir. Bu kadar tahkikat-ı amike rağmen zabıtanın eline henüz bir ip ucu, bir eser bile geçmemişdir. Devam eden tahkikatta katilin ika-ı cinayetten sonra Orozdibak Mağazası önüne kadar gelerek oradan eski postahanenin arka sokağına saptığı ve badehu ortadan kaybolduğu anlaşılmaktadır.

Dün bir çok kimse isticvap edilmiştir. Bir kaçı müstesna olarak şühûdun ifadeleri yekdiğerine mütenakız düşmektedir. Mamafih hükümetin katili ele geçireceğinden

emin bulunduğunu ve bunun için de mühim delaile destres olduğunu zannediyoruz. İfadeleri alınan şühûdun beyanatını, hükümetin takibatını işkal etmemek maksadıyla tafsil ve teşrih etmiyoruz.

Sadrazam paşa maktulün ailesine yaver Kolağası Nidâi Bey'i göndererek beyan-ı taziyet eylemiştir.

Cenaze: Dün cenaze maktûlün amcası ve sair akrabası ile ehibbâsının talebi üzerine Hilal Matbaası'na naklolunmuştu. Orada gasl ve tekfin olunarak miktar-ı kâfi asker ve polis ile kaldırılmış ve Tomruk Camii'nde namazı eda edildikten sonra şeref-sudur eden irade-i seniyye-i padişahi mucibince Sultan Mahmud Türbesi'ne nakl ve defnedilmiştir.

Cenab-ı hak gani gani rahmet etsin ve aile-i keder-didesine sabır-ı cemil ihsan buyursun.

Tevkif ve Tatil

17 HAZİRAN 1910
TANİN

Divan-ı Harb-i Örfi'den: "İştirak" namındaki ceride-i mevkutenin müdür-i mesulü Hüseyin Hilmi Efendi'nin 17 numaralı nüsha-i fevkaladesine maktûlen vefat eden Ahmet Samim Bey'in hatt-ı destiyle muharrer olduğu beyanıyla derc eylediği bir mektupla keyfiyet-i katli hakkında heyecan-âmiz neşriyatı havi olan nüsha-i mezkûrenin otuz kırk kıtası koltuğunda bulunduğu halde bunlardan daire-i askeriyede bizzat bazı zabitana meccanen dağıttığı tahkikat-ı cariyeden anlaşılmasına mebni mûmâileyhin netice-i tahkikata değin tevkifiyle İdare-i Örfiye Kararnamesi'nin altıncı maddesine tevfikan mezkûr gazetenin Haziran'ın ikinci gününden itibaren men-i intişarına müttefikan karar verilmiştir.

Boykotaj

26 HAZİRAN 1910
İKDAM 4301,

Yunanilere karşı ilan edilen boykotaj kemâl-i germî ile tatbik edilmektedir. Dün Ayasaranda'ya müteveccihen hareket eden Yunan bandıralı (İzini) vaporuna rakib olan Yunanilerin eşyalarını hiçbir hamal nakletmemiş, madam ve mösyöler sandık ve eşya-yı sairelerini vapora kadar kendileri taşımışlardır. Bundan başka limanımıza Yunan bandıralı hiçbir vapor gelmemiş ve hareket etmemiştir. Yunan Sefiri'nin ziyareti ve boykotaj Yunan Sefiri Mösyö Gariparis dün Bâb-ı Âli'de Sadrazam Hakkı Paşa'yı ziyaret ile Yunan emtia ve sefainine karşı icra olunan boykotajın ref'i zımnında hükümetin sarf-ı mesai eylemesini iltimas etmiştir. Sadrazam Paşa, ahalinin sevk-i hamiyet ve galeyan-ı efkarı neticesi olarak ilan eyledikleri boykotajın ref'i hususunda hükümetin icra-yı tazyik eylemesi gayr-i mümkün bulunduğunu beyan eylemiştir.

...

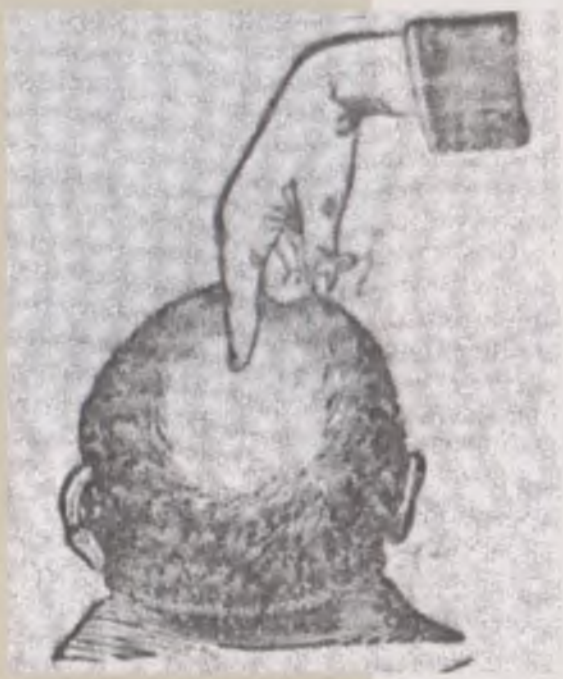
Her zerresi yüz bin Yunanlı tacir emtiasına değişilmeyen mukaddes Girit'imiz, dest-i taarruz uzatan Yunanlılara karşı boykotaj denilen harb-i iktisadiye suret-i katiyyede karar verdik. Bir Yunanlının yüklerini taşımayacağımız gibi bir Yunanlı ile alış veriş de etmeyeceğimizi hatta bu kavime selam verenlere dahi hain-i vatan nazarıyla bakacağımızı ilan ederiz.

Umum Kandilli hamalları namına Murtaza, umum Kandilli kayıkçıları namına mahalli tahsildarı Mehmet.

Elixir Adamantine, Regenerateur de la chevelure

14 HAZİRAN 1910
İKDAM 4297

Saçlarınızı kurtarınız!
Saçlarınız dökülüyor. Saçlarınızın dökülmesi birkaç sene belki birkaç ay içinde başınızın büsbütün kel olacağına delalet-i kaviyedir. Böyle bir yakışıksız hâlin önünü almak için hemen vakit kaybetmeyerek Doktor Muror'nun reçetesi olan (Adamantine) saç suyunu istimal ediniz. Zira mezkûr saç suyu inde'l-etibba mücerreb ve müessir hakiki bir muâlece olup baştaki kel kalan yerlerde hemen on on beş gün zarfında müceddeden saçlar çıkmaya başlar ve insan az müddet zarfında kaybettiği kıymetli saçlarına yeniden sahip olur. Mezkûr emsalsiz terkib saçların daima hüsn-i hâlde muhafazasına hadim onları az günde çoğaltır ve uzatır ve dökülmelerini katiyen men eder ve baştaki kepekleri birkaç gün zarfında temizler ve nâ-bedid eder.

Saçların köklerini kuvvetlendirir, kepekli ve hasta saçları tazeler, baştaki egzamaları tedavi eder, saçlara revnak verir muattar bir tertiptir. Şöyle ki daima ve daha çok genç değil iken istimale başlanıldığında insanın saçları altmış yaşına kadar beyazlanmaz ve dökülmez. Şişesi (25) kuruşa İstanbul'da Bahçekapısı'nda Meydancık sokağında (Orozdibak) mağazalarında satılır.

EL EZHER'DE KOLERA İSYANI

El Ezher, bir taraftan ilahiyat ile İslam hukukunun öğretilmesine vakfedilmiş bir mekân, diğer taraftan ise bir dua yeri ve fukaranın korunduğu bir merkez niteliğindeki geniş bir kasabadır. İçinde İslam dünyasının her noktasından gelmiş 15.000 öğrenci bulunmakta ve bunlar tabiiyetlerine göre kısımlara ayrılmaktadır.

Bu sayımızda *L'Illustration* dergisinden görüntü ve metin aktarırken biraz farklı bir şekilde Osmanlı topraklarının dışına taşarak Mısır'la ilgili bir haberi konu edeceğiz. Derginin 27 Haziran 1896 tarih ve 2783 sayılı nüshasının kapağında yer alan çarpıcı resim, Mısır'ın başkenti Kahire'deki meşhur El Ezher Üniversitesi'nde vuku bulmuş olan şiddetli çarpışmaları temsil ediyordu. Ellerindeki taşları fırlatan ve kıyafetlerinden El Ezher talebesi oldukları anlaşılan kalabalık bir güruh, üniforma ve silahlarından kolluk kuvvetlerine mensup oldukları aşikâr olan düzenli bir birliğin saldırısına karşı kendilerini müdafaa ediyorlardı. Resmin altında yer alan yazı ise meseleyi pek açıklamıyordu: "Kahire'de kolera: El Ezher isyanı. Mısır polisi öğrencilerin üzerine ateş ediyor" sözünden kolera ile isyan arasındaki ilişki pek anlaşılmıyor, her haliyle şiddetli olduğu anlaşılan bu çatışmanın nasıl bir isyan olduğu açıklanmıyordu.

Meseleyi anlamak için, derginin içinde yer alan kısa makaleyi okumak gerekiyordu. Anlaşılan Mısır'da yayılmaya başlayan kolera salgınının El Ezher içindeki ilk vakası sonucunda bir huzursuzluk yaşanmış, bu kişinin ölümü üzerine de öğrencilerin arasında bazı şüpheler belirmiş, bunun üzerine de ikinci vakayı teslim etmeyi reddederek idareye karşı koymuşlardı. Mesele tırmanınca da kolluk kuvvetleri devreye girmiş, olay bir isyanın şiddetle bastırılmasına dönüşmüştü.

Bu hikâyenin arkasında tipik bir modernlik ve gelenek çatışması söylemi yattığını söylemek tabii ki mümkündür. Bir yandan koleraya en doğru müdahalenin salgın vakalarının tecrit edilmesi olduğunu bilen ve bunu uygulamaya koymak isteyen İngiliz idaresi altındaki Mısır'ın modern elitleri ve tıp profesyonelleri, diğer tarafta ise bu mantığı kabul etmeyerek geleneksel bir tepkiyle kendi içlerine kapanmaya çalışan, bu arzularını da bir isyana dönüştürmeye kadar götürebilen fanatik Müslümanlar. Gerçi dikkat çekici olan, makalenin sonuna doğru bu tür bir bakıştan kaçınma gayretinin varlığıdır. Bu olayın başlıca nedeninin fanatizmden çok, korku olduğu hatta böyle akıldışı durumların "Avrupa'da bile" meydana gelebildiğini söyleyerek tipik bir oryantalist klişeden kaçınmaya çalışıldığı göze çarpmaktadır.

Son olarak vurgulanması gereken nokta, kapakta yer alan çarpıcı resmin yaratıcısıyla ilgili bazı bilgilerden ibarettir. "Philippoteaux" imzası okunabilen bu ressam, 1846 ile 1923 yılları arasında yaşamış olan Paul Philippoteaux isimli Fransız ressamdır. Bu ressamın en çarpıcı özelliklerinden biri, hareketli sahneleri resmetmekteki kabiliyetiydi. 19. yüzyılın sonunda çok popüler olan ve genellikle "rama" ekiyle tarif edilen 360 derecelik freskolar üreten isimlerin arasında yer alan Philippoteaux, 1882-1884 yılları arasında Amerikan İç Savaşı'nın Gettysburg Muharebesi'ni tasvir eden "Gettysburg cyclorama"sıyla ünlenmişti. Sanatçının bu tür çalışmalarının arasında, Rusya ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki 93 Harbi'ne ait "Plevne'nin Alınışı", "Balkanlar'dan Geçiş" ve "Kars Muharebesi" gibi panoramalar da bulunmaktadır. Philippoteaux'nun buradaki eseri çok daha mütevazı da olsa dönemin dramatik beklentilerine cevap veren bir illüstrasyon tarzını kullanması açısından ilginçtir.

MISIR'DA KOLERA

Birkaç ay önce Dimyat'ta ve ardından da İskenderiye'de baş gösterdikten sonra kolera, bilindiği gibi Kahire'ye ulaştı. 31 Mayıs Pazar günü sabahı Sıhhiye İdaresi'ne, El Ezher Üniversitesi'nde bir vakanın ortaya çıktığı bildirildi. Birkaç memurun refakat ettiği bir hekim, anında oraya bir ambulans arabasıyla varmış, hasta da hastaneye nakledilmiş ve aynı günün akşamı hayatını kaybetmişti. Ertesi gün ikinci bir vaka görüldüğünden Sıhhiye İdaresi, mevcut nizamnameye uyarak bir önceki gün almış olduğu tedbirlerin aynısını tekrarlamak istemiştir. Ancak bu defa üniversitenin Suriye kısmının öğrencileri kolera hastasının alınmasına kesin bir şekilde karşı çıkmış, ilk hastanın hastaneye gelişinde zehirlendiğini iddia etmişlerdir. Karşılarındakileri iknaya uğraşan ama başaramayan hekim ve yardımcıları sonunda camiye zorla girmeye karar vermişlerdir; ancak orada da şiddetli bir direnişle karşılaşmışlardır.

Olup bitenlerden anında haberdar edilen Kahire valisi Mahir Paşa, yanında polis müdür muavini Binbaşı Mansfield ve arkasında Büyük Zaptiye'nin bütün mevcudu olduğu halde şahsen El Ezher'e yönelmiş ve büyük zorluklarla da olsa arkasında öğrencilerin barikat kurmuş oldukları kapıların açılmasını sağlamıştır. Ancak kapının eşiğini geçtiği anda ciddi bir şekilde hakarete uğramış, darbelere maruz kalmıştır. Sabrı taşan asiler ölüm tehditlerinde bulunuyor, içeride tekrar inşa edilmekte olan bir camiin malzemesinden topladıkları taşları kendilerini kuşatanların üzerine atıyorlardı. Onları zapt etmek için takviye kuvvetler çağırıp, birkaçı ciddi bir şekilde yaralanmış olan polis kuvveti mensuplarına silahlarını kullanma emri vermek gerekmiştir.

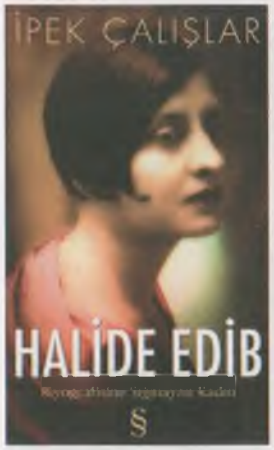
1 Mayıs kargaşasına sahne olan El Ezher, bir taraftan ilahiyat ile İslam hukukunun öğretilmesine vakfedilmiş bir mekân, diğer taraftan ise bir dua yeri ve fukaranın korunduğu bir merkez niteliğindeki geniş bir kasabadır. İçinde İslam dünyasının her noktasından gelmiş 15.000 öğrenci bulunmakta ve bunlar tabiiyetlerine göre kısımlara ayrılmaktadır. İsyan edenlerin sayıları 250'yi bulan Suriye kısmının öğrencilerinden ibaret olduğu söylenmektedir. Bir görgü tanığının ifadesine göre ise bu isyanın belirleyici sebepleri arasında daha önce iddia edildiği gibi Müslüman fanatizminden çok, koleranın yaratmış olduğu ve önyargı ile cehaletle birlikte kuvvet kazanarak birçok defa, Avrupa'da bile, saçma sapan efsanelere ve şiddet sahnelerine neden olmuş olan paniği saymak gerekir.

Kahire'de kolera: El Ezher isyanı. Mısır polisi öğrencilerin üzerine ateş ediyor. Bay Philippoteaux'nun olay yerindeki bir çiziminden.

Sabrı taşan asiler ölüm tehditlerinde bulunuyor, içeride tekrar inşa edilmekte olan bir camiin malzemesinden topladıkları taşları kendilerini kuşatanların üzerine atıyorlardı. Onları zapt etmek için takviye kuvvetler çağırıp, birkaçı ciddi bir şekilde yaralanmış olan polis kuvveti mensuplarına silahlarını kullanma emri vermek gerekmiştir.

İPEK ÇALIŞLAR: TERAKKİPERVER FIRKA'NIN PROGRAMINI HALİDE HANIM YAZDI

AHMET AKŞİT

13 Mayıs 2010 Perşembe günü İstanbul Üniversitesi Öğrenci Kültür Merkezi'nde saat 11.00'de İpek Çalışlar'ın *Halide Edib* adlı kitabının yayınlanması vesilesiyle bir yuvarlak masa toplantısı düzenlendi. İpek Çalışlar'dan başka Fatmagül Berktay ve Hülya Adak'ın da konuşmacı olarak yer aldıkları toplantıda, Çalışlar kitabı Halide Edib'in biyografisine –*Mor Salkımlı Ev, Turkish Ordeal (Türk'ün Ateşle İmtihanı)* - dayandırdığını, biyografinin bittiği noktada ise mektuplara, gazete yazılarına ve başka kaynaklara başvurduğunu anlattı. Halide Edib'in bir kadın olarak önemli bir politik aktör olduğunu fakat bu durumun hem olaylar yaşanırken hem de dönemle ilgili tarih yazımında göz ardı edildiğinden bahseden Çalışlar, bu görüşünü 1925'te kurulan Terakkiperver Fırka'nın programını Halide Edib'in yazdığının ya da Ermeni Tehciri'yle ilgili İttihatçı yönetime nasıl tutum aldığının bilinmemesiyle destekledi. Türkiye'de birçok meselenin açmaza girmesinin Halide Edib tarafından demokrasi, fikir özgürlüğü ve insan haklarına saygı eksikliğiyle açıklandığını söyleyen Çalışlar, Halide Edib'in Nezihe Muhittin ve Fatma Aliye gibi kadın hareketinin önde gelen isimleriyle teması olduğu halde politik faaliyetlerini kadın hareketiyle sınırlı tutmadığını ve gözünün daima merkezi politikada olduğunu vurguladı. Çalışlar konuşmasında Mustafa Kemal ile Halide Edib arasında duygusal bir ilişki olup olmadığının çok da önemli olmadığını, siyasi şahsiyetler olarak karşı karşıya gelmelerinin daha önemli olduğunu ve ikilinin kimi zaman yakın düşündükleri halde çoğu kere de çatıştıklarını söyledi.

Fatmagül Berktay konuşmasında, vaktiyle İstanbul Üniversitesi bünyesinde olan Zeynep Hanım Konağı'nda ders veren Halide Edib'in ait olduğu yerde anılmasını anlamlı bulduğunu söyledi. Halide Edib'in Türk modernleşmesinin olağanüstü figürlerinden biri olduğunu belirten Berktay, İpek Çalışlar'ın *Halide Edib* kitabıyla gereğince bilinmeyen bu önemli figürü görünür kıldığını söyledi. Fatmagül Berktay, *Halide Edib* kitabının nasıl bir boşluğu doldurduğunu anlatırken, Ayşe Durakbaşa'nın bu konudaki doktora tezine ve yaptığı çalışmaların önemine dikkat çekti.

Hülya Adak birçok biyografide görünen ve çalışılan kişiyle mesafenin kaybolması gibi bir durumun *Halide Edib* kitabında söz konusu olmadığını, bu bakımdan kitabın güvenilir bir kaynak olduğunu ve Çalışlar'ın Halide Edib'e eleştirel bakabilmesinin önemine değindi. Mustafa Kemal'in *Nutuk*'u üzerine çalışan Adak, Halide Edib'in *Nutuk*'a şürûh yazdığını ve *Nutuk*'u bu haliyle okumanın resmi tarihi sorgulamak için önemli bir olanak sunduğunu söyledi.

Dinleyiciler arasında bulunan Selim İleri de söz alarak Halide Edib'in yurtdışında basılan kitaplarının Türkçesinin tam birer tercüme olmadığının altını çizerek, *Turkish Ordeal*'ın *Türkün Ateşle İmtihanı* ile mukayeseli bir edisyon kritiğinin yayınlanmasının önemine değindi.

İMPARATORLUK BAŞKENTİNDEN CUMHURİYET'İN MODERN KENTİNE: HENRI PROST'UN İSTANBUL PLANLAMASI (1936-1951)

3 Mayıs — 18 Temmuz 2010
İstanbul Araştırmaları Enstitüsü

1936 yılında İstanbul'a davet edilen ve kentin Nazım Planı'nı oluşturmakla görevlendirilen, dönemin önde gelen şehircilerinden Henri Prost'un İstanbul planlamasına yönelik çalışmalarından oluşan sergi, Fransız Mimarlık Enstitüsü XX. Yüzyıl Mimarlık Arşivleri'nden özgün belgeleri ve dönemin fotoğraflarını içeriyor.

1936'dan 1951'e kadar onbeş yıllık bir döneme yayılan Prost planlaması üzerine bugün de süren tartışmalara, Henri Prost'un mesleki kariyerindeki az bilinen bir döneme ve İstanbul'un şehircilik tarihine ışık tutan serginin küratörlüğünü, İstanbul'un kentsel dokusu ve mimarisi üstüne çalışmalarıyla tanınan Pierre Pinon ve şehircilik tarihi, kentsel tasarım ve kent mimarlığı çalışmalarıyla bilinen Câhâ Bilsel yapıyor.

20. yüzyıl şehircilik tarihi için son derece önemli bir planlamacı olan Prost, öğrenciliğinden itibaren tanıdığı ve çok etkilendiği İstanbul'u ele alırken, bir yandan kentin özgün topografyası, dokusu ve mimari anıtlarını korumayı, diğer yandan da çağdaş altyapılarla donatmayı hedeflemiş, hijyen koşullarının sağlanması, ulaşımın rahatlatılması, rekreasyon alanlarının düzenlenmesi, tarihi – kültürel açıdan önemli yapıların ortaya çıkarılması gibi pek çok soruna birbiriyle uyumlu çözümler getirmeye çalışmıştır. Tarihi Yarımada başta olmak üzere, Galata-Beyoğlu ve Eyüp bölgeleri için Prost'un geliştirdiği önerilerin bir kısmı, uygulamaya konulmuş, bazıları ise rafa kaldırılmıştır. Tarihi Yarımada ile Beyoğlu yakasını birbirine bağlayan ve Haliç üzerinden köprüyle geçen metro hattı ya da Yenikapı'da deniz, metro ve kara ulaşımının birbirine eklemlenmesi gibi bazı önerileri ise hâlâ güncelliğini korumaktadır. Aradan geçen yarım yüzyılda, İstanbul gibi tarihsel bir metropolün çağdaş planlamasına ilişkin pek çok farklı yaklaşım gündeme gelmiş olmasına rağmen Prost'un 20. yüzyıl İstanbulu'nu biçimlendiren mimar-şehircilerin başında geldiği ve günümüz kentine damgasını vurduğu inkâr edilemez.

"DÖNÜŞÜMÜN TARİHİ, TARİHİN DÖNÜŞÜMÜ": BİR KONFERANSIN İZLEĞİ

Yıldız Teknik Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölümü'nün "Dönüşümün Tarihi, Tarihin Dönüşümü" adıyla gerçekleştirdiği Lisansüstü Öğrenci Konferansı birçok sunuma ev sahipliği yaptı. 6-7 Mayıs 2010 tarihlerinde düzenlenen konferansta Osmanlı'dan günümüze, düşünce tarihinden toplumsal cinsiyete; emek-çalışma ilişkilerinden ulus inşa sürecinde kültürel çalışmalara kadar on dokuz sunum yer aldı.

YONCA GÜNEŞ YÜCEL-
GÖZDE ORHAN

Yıldız Teknik Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölümü'nün bu yıl ilk kez "Dönüşümün Tarihi, Tarihin Dönüşümü" adıyla gerçekleştirdiği Lisansüstü Öğrenci Konferansı birçok sunuma ev sahipliği yaptı. 6-7 Mayıs 2010 tarihleri arasında düzenlenen konferansta Osmanlı'dan günümüze, düşünce tarihinden toplumsal cinsiyete; emek-çalışma ilişkilerinden ulus inşa sürecinde kültürel çalışmalara kadar geniş konu çeşitliliğine sahip altı oturumda toplam on dokuz sunum yer aldı.

Konferans, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölüm Başkanı Doç. Dr. Fatmagül Demirel'in açılış konuşması ile başladı. Konuşmada, lisansüstü konferansların, genç araştırmacıların kendi çalışmalarını daha geniş bir dinleyici topluluğuyla buluşturan bir zemin oluşturduğundan ve bu tür etkinliklerin ileriye dönük çalışmaların gerçekleşmesini teşvik edeceğinden söz etti. Birinci Gün "Osmanlı'dan Türkiye'ye Düşünce Tarihinden Kesitler" başlıklı ilk oturumda Muttalip Tütüncü'nün "*İkdam* Gazetesinde Milli Mücadele Dönemi: 1921 Yılı, Mart Ayı Örneği," Can Ulusoy'un "Osmanlıcılıktan Türkçülüğe Türk Aydınının Düşünsel Dönüşümü ve Tunalı Hilmi Bey," Ahmet Pakiş'in "Kimlik ve Siyaset Bağlamında Anadoluculuk Hareketi" isimli bildirileri sunuldu. Muttalip Tütüncü, *İkdam* gazetesine odaklanarak gerçekleştirdiği konuşmasında, savaşın gündelik yaşamla ilişkisi üzerine değerlendirmelerde bulundu. Cephe gerisinde hayatın, savaşa rağmen tüm gerçekliğiyle devam ettiğini, savaşın gündelik yaşam üzerindeki etkisinin göreceli olduğunu birçok örnekle destekleyen Tütüncü, bugünden bakıldığında tarihin diplomasi ve savaşlar üzerinden ele alınmasının ve dönemin "topyekûn savaş" biçiminde tanımlanmasının yetersizliğini vurguladı.

İkinci konuşmacı Can Ulusoy, İttihad ve Terakki kadrosunun 1908 öncesi ve sonrası ideolojik yönelimlerini Tunalı Hilmi Bey özelinde ele aldı. Osmanlı aydınının siyasi-düşünsel evrimini Balkan Savaşları'nın etkisiyle dönüşüme uğrayan siyasal konjonktürün belirlediğini, Osmanlıcılıktan Türkçülüğe geçişte devletin bekasının temel parametre olduğunu söyleyen Ulusoy, konuşmasını şöyle sürdürdü: "Bir Jön Türk olarak Tunalı Hilmi'nin siyasal düşüncesinin ve eyleminin temelini 'devletin bekası'nı sağlama sorunu oluşturur. Bu açıdan 'savunulacak en iyi fikir; İmparatorluğun gerçekliğine en uygun olan değil, devletin kurtuluşuna en fazla hizmet edendir' anlayışıyla hareket eder. Siyasal düşüncenin bu yüzden misyonerleşmesi; sıklıkla çelişkilere, kafa karışıklıklarına ve konjonktüre bağlı olarak düşüncede değişikliklere gidilmesine neden olmuştur. Özellikle kimlik meselesinde bu durum kendisini net bir biçimde açığa çıkarmıştır. Tunalı Hilmi Bey Türklüğünün bilincinde olmasına ve ön-milliyetçi olarak adlandırılabilecek söylemler içinde bulunmasına rağmen, devletin bekası için üst bir politik kimlik olarak savunduğu Osmanlılık nedeniyle, Türk olma bilincini Türkçülüğe yöneltmez, bastırır. Balkan Savaşları İttihatçılar açısından kimlik sorununun netleşmesi için önemli bir dönüm noktası olacaktır. Nitekim Tunalı Hilmi'nin de aralarında bulunduğu bazı Jön Türklerin Balkan Savaşları'ndan sonra Türkçülüğün en ateşli savunucularından olmaları dikkat çekicidir. Konjonktür Türkçülük için müsait bir hale geldiğinde, düşünceleri üzerine uyguladıkları baskı da ortadan kalkmıştır. Böylelikle Türk aydını devletin bekası ile esasın tespiti arasında yaşadığı çatışmanın neden olduğu şizofreni durumundan kurtulmuştur."

Anadoluculuk akımının, Osmanlıcılık, İslamcılık, Türkçülük ideolojilerine eleştirilerini ortaya koyan üçüncü konuşmacı Ahmet Pakiş hem üç tarz-ı siyasetin

hem de Anadoluculuk hareketinin tarih, coğrafya, vatan, milliyetçilik gibi kavramları ele alış biçimlerini değerlendirdi. Anadoluculuk hareketinin tamamlanmış, sınırları belli bir ideolojik çerçevesinin olmadığını ve eleştirdiği diğer ideolojilerin dayanaklarını kullandığı için bunlardan bağımsız değerlendirilemeyeceğini belirtti.

Konferansın, "Toplumsal Cinsiyet Normlarına Eleştirel Yaklaşımlar" başlıklı ikinci oturumun yürütücülüğünü

Yıldız Teknik Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölümü öğretim üyelerinden ve konferansın düzenleyicilerinden Yrd. Doç. Dr. Fahriye Dinçer yaptı. Toplumsal cinsiyet tartışmalarının, iktidar ve tarihle ilişkilerinin ele alındığı oturumda egemen toplumsal cinsiyet ilişkilerine karşı çıkan üç farklı yaklaşım yer aldı. Seçkin Kazak "Ulusal Söylemde Türk Kadını ve Annelik: 'Tabiat Ana Kadar Verimli Toprak Ana Kadar Kutsal Olun'" başlığını taşıyan bildirisinde, anneliğin inşa sürecinden söz ederek bu kurumun ulusal söylemle ilişkisini ortaya koydu: "Ulusal Kurtuluş Savaşı ve Erken Cumhuriyet Dönemi modernleşme projelerinde yeni ailenin ve toplumun 'anası' olarak kadınlar, özel alandaki rollerine kamusal anlamlar yükleyerek toplumsal projelere 'yurttaş anneler' olarak dahil oldular. Atatürk kadınların eğitimini onlar için bir hak, kendi başına bir amaç ya da kadınları özgürleştirmek için, bir araç olarak değil, gelecek erkek kuşakların daha iyi yetiştirilmesi için, çocuk bakımının kalitesini geliştirmenin yöntemi olarak görmüştür."

Toplumsal cinsiyet tartışmalarına farklı bir disiplinden katkı sunan Pınar Üner Yılmaz, "Türkiye'de Toplumsal Cinsiyetin Sanatçı Canan Şenol'un Yapıtları Üzerinden Okunması" adlı bildirisinde; "kişisel olan politiktir" söylemini sanatının merkezine yerleştirmiş, kimlik ve toplumsal cinsiyet meselesini yapıtlarında açıkça ortaya koyan Canan (Şenol)'un yapıtlarını, "yapıt okuma" yöntemi ile ele aldı. Üner, toplumsal cinsiyet ve kimliğin kadın bedeni üzerindeki inşasını sanat ile olan ilişkisiyle beraber değerlendirdi.

Oturumun üçüncü sunumunu "Mekânın Öznesi, Öznenin Mekânı: Heteronormativite ve Eşcinsel Erkeklerin Toplumsal Cinsiyet Kurulumlarının İlişkisi" adlı bildirisiyle Doğu Durgun gerçekleştirdi. Heteronormativite kavramını, eşcinsel erkekler üzerindeki hegemonik güç olarak tanımlayan konuşmacı, eşcinsel erkeklerin toplumsal cinsiyet ifadelerini ve heteronormatif mekânla aralarındaki ilişkiyi mercek altına aldı. Eşcinsel erkeklerin, heteronormativitenin kurumsal, kültürel ve politik olarak sürekli yeniden üretildiği gündelik yaşam mekânlarında (aile, iş, okul ve eğlence mekânları) nasıl hareket ettiklerini ve davranış biçimlerinin hegemonik heteroseksüel söylem temelinde nasıl şekillendiğini yaptığı görüşmelerle örneklendirdi.

Konferansın Ulus İnşa Sürecinde Kültür ve Performans başlıklı son oturumunun yürütücülüğünü Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü öğretim üyelerinden Prof. Dr. Arzu Öztürkmen gerçekleştirdi. Bu bölümde, edebiyattan folklora geniş bir zaman ve coğrafya aralığında ulusun milliyetçilikle bağının kuruluşunu inceleyen farklı sunumlara yer verildi.

Oturumun ilk konuşmacısı Mesut Varlık, "Türkçe Şiirin Hadımlık Endişesi: Cumhuriyet Dönemi Türkçe Şiirin Yeniden Doğuşuna Psikanalitik Bir Yaklaşım Denemesi" başlıklı sunumunda, Cumhuriyet devrimleri kapsamında gerçekleştirilen alfabe değişikliği ve dil devriminin dönemin şiir dünyasına ve şairlerine etkisini psikanalitik bir yöntem kullanarak irdeledi. Türkiye'de 1932 yılında yaşanan ve "Dil Devrimi" olarak anılan olayın Türk şiirini öldürmediğini ama hadım ederek yeniden doğmasına neden olduğunu iddia eden Varlık, dil devrimine tarihsel-edebi bir psikanalitik perspektifle, eleştirel bir değerlendirmede bulundu.

"Erken Cumhuriyet Döneminde Ulus İnşa Sürecinde 'Milli Musiki'" adlı konuşmasında Sema Keskin ise aynı dönemde bir başka kültürel öğenin milli çıkarlara uygun biçimde nasıl dönüştürüldüğünü aktardı. Milli olması gereken ulus devletin, müziğinin de milli olması gerektiğini düşünen Cumhuriyet kadrolarının, en büyük müdahalelerinden birini bu alanda gerçekleştirdiklerini savunan Keskin, kültürün bir kamu politikası olarak algılandığı Cumhuriyet Türkiye'sinde müziğin, ulus inşa projesinin bir alt alanı olarak görüldüğünü ve bu bağlamda çeşitli müdahalelere maruz kaldığını ifade etti.

Bir diğer konuşmacı Banu Açıkdeniz, benzer bir millileştirme müdahalesini iki ayrı ulus devlet ve kültür bağlamında karşılaştırmalı olarak ele aldı. "Türkiye ve Yunanistan'da Halk Danslarının Millileşmesi: *Zeybek* ve *Zeybekiko* Örneği" isimli çalışmasında *Zeybek* ve *Zeybekiko*'nun hem Yunanistan hem de Türkiye açısından farklı tarihsel süreçlerin ürünü olmasına rağmen, benzer bir biçimde "kültürel nesneleştirme"ye tabi tutulduğunu ileri sürdü.

Oturumun son konuşmacısı Berna Kurt, "Halk Danslarında Sahneleme Politikaları: 35. Yılında Devlet Halk Dansları Topluluğu ve *'Anadolu'dan Damlalar'* Gösterisi" adlı bildirisinde söz konusu grubun tarihsel süreç içindeki gelişimine ve ortaya koyduğu kültürel temsil politikalarına yer verdi. Kurt, topluluğun 2010 yılında sahnelediği "Anadolu'dan Damlalar" adlı dans tiyatrosu gösterisinden hareketle, dans sanatına yüklenen, seyirciyi/toplumu eğitme ve siyasallaştırma misyonunu tartışmaya açtı.

Dönüşümün Tarihi, Tarihin Dönüşümü Konferansı'nın ikinci gününün "İmparatorluktan Ulus Devlete Doğru" adını taşıyan ilk oturumu, İstanbul Bilgi Üniversitesi Tarih Bölümü öğretim üyesi Yrd. Doç. Dr. Bülent Bilmez tarafından yönetildi. Uğur Bahadır Bayraktar'ın hazırladığı "Tarihi Yeniden Yazmak: Prizren Birliği, 'Öteki' Arnavutlar ve Meşrutiyet" başlıklı çalışmasında, Arnavutların Osmanlı Devleti'yle ilişkilerinin resmi tarihteki temsiline karşı eleştirel bir bakış sundu: "Arnavutluk topraklarında zuhur eden gelişmelerin temeline sosyo-ekonomik bir bakış açısıyla ve Osmanlı yönetimiyle olan özel ilişki hatırda tutularak bakılırsa meselenin tarih yazımında daha farklı bir hale bürünebileceği görünebilir. Arnavutların Osmanlılarla (yahut son dönemde İttihatçılarla) olan ilişkisinin büyük-küçük devlet himayesinden öteye oturduğu

iddia edilmelidir; zira mevcut yazım bu dönemi kendine has ayrılıkçı hareketleriyle resmetse de "bağımsızlık" mefhumunu kitaba bağlı kavramlardan çıkarıp fiiliyata dönüldüğünde bu toprakların yüzyıl içerisindeki sosyo-ekonomik gerçekliğinin çarpıcı olduğu görülmektedir."

"1893 Şikago Dünya Fuarı'nda Sergilenen Bir Osmanlı Oyunu: Kürt Tiyatrosu (*The Kurdish Drama*)" adlı tebliği sunan Cafer Sarıkaya, uluslararası gösterilerin mimari ve teatral açıdan belli bir Doğu temsili sağladığı kabulüyle "Türk Tiyatrosu"nun bu organizasyon için nasıl olgusallaştırıldığını yayınlanmış yorum ve hatıratları temel alarak sorguladı. Sarıkaya, 19. yüzyılın sonundaki bu benzersiz Osmanlı deneyimini tarihselleştirerek kültürel dönüşümler bağlamında tartışmaya açtı.

Oturumun son konuşmacısı Özlem Güneş, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kürtlerin ve Ermenilerin Devlet Karşısındaki Tutumu" adını verdiği çalışmasında, Kürt ve Ermeni etnik kimliklerinin devletle kurduğu ilişkilerin farklı tarihsel evrelerde nasıl şekillendiğini değerlendirdi. Osmanlı'dan günümüze değişen siyasi evrimi arka plan olarak alan Güneş, tebaadan vatandaşlığa geçişte söz konusu etnik gruplara yönelik politikaları genel olarak ele aldı.

Yıldız Teknik Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü öğretim üyesi Yrd. Doç. Dr. Ergun Aydınoğlu'nun yürütücülüğünü yaptığı "1970'ler Türkiyesinde Devlet ve Siyaset" oturumda, ilgili döneme özgü siyasal olay ve dinamikler tartışıldı. İlk konuşmacı Nazlı Usta, "Merkez Sağda Ses Getiren Bir Ayrılık Hikayesi: Türkiye Siyaseti'nde Demokratik Parti" başlıklı bildirisinde siyasal partiler tarihinde az bilinen Demokratik Parti örneğini monografik olarak inceledi. Demokratik Parti'yi dönemin siyasal panoramasıyla ve ekonomi politikasıyla ilişkili olarak tasvir eden Usta, partinin dayandığı sınıf örüntüsüne de konuşmasında yer verdi.

Sonraki konuşmacı Fırat Korkmaz, "12 Mart: Askeri ve Siyasal Hiyerarşinin Yeniden Tesisi" adlı tebliğinde, 1970'lere ve tüm Türkiye tarihine damgasını vuran 12 Mart askeri muhtırasının nedenlerine ve yansımalarına ilişkin değerlendirmelerde bulundu. Muhtıranın, Türk Silahlı Kuvvetleri içerisinde bir tür yeniden yapılanma olduğunu ve müdahalenin, askeriyenin kendi içerisindeki

Can Ulusoy: "Bir Jön Türk olarak Tunalı Hilmi'nin siyasal düşüncesinin ve eyleminin temelini 'devletin bekası'nı sağlama sorunu oluşturur. Bu açıdan 'savunulacak en iyi fikir; İmparatorluğun gerçekliğine en uygun olan değil, devletin kurtuluşuna en fazla hizmet edendir' anlayışıyla hareket eder."

cuntacı radikal kanadı tasfiye etmesi anlamına geldiğini ileri sürdü. Uzun vadede 12 Mart'ın Türkiye tarihindeki siyasal ve askeri dönüşüme etkisi üzerinde duran Korkmaz, günümüz sivilleşme ve demokratikleşme tartışmaları açısından meselenin önemini koruduğunu belirtti.

Oturumun son konuşmacısı Özlem Bayraktar, "'Çevrenin Çevresinde': 1970'lerde Milli Görüş ve Akıncılar" başlıklı sunumunda 1970'lerde Türkiye'deki en etkili İslamcı hareketlerden biri olan Milli Görüş ve gençlik örgütü Akıncılar hakkında tarihsel bir incelemede bulundu. Merkez-çevre paradigmasından bakıldığında Türkiye'de İslamcı hareketlerin elitlerinin hâlihazırda "merkez"le yakın ilişkiler içerisinde olduklarının genellikle gözden kaçırıldığını, Türkiye'de "merkez" ile "çevre" arasındaki sınırın mutlak olmaktan ziyade tarihsel koşullar içinde yeniden üretildiğinin ve dönüştürüldüğünün görmezden gelindiğini savundu. Bayraktar sözlerine şöyle devam etti: "Akıncılar'ın amaçları, Milli Görüş hareketinin resmi söyleminin aksine kendilerini basitçe varolan düzene entegre etmek ya da onu iyileştirmek olmamıştır. 'Düzen'i fethedip dönüştürmeyi amaçlamışlardır. Bu nedenle kendilerini 'fatih' olarak tanımlamışlardır. Ancak kurmayı amaçladıkları ideal İslam toplumu Milli Görüş hareketinin bizzat kendisi tarafından da yeniden üretilen milliyetçi söylemin sisiyle kaplıdır."

Yıldız Teknik Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü öğretim üyesi Yrd. Doç. Dr. İsmet Akça'nın yürütücülüğündeki "Türkiye'de Kapitalizmin Farklı Veçheleri" başlıklı son oturum dünden bugüne emek ve çalışma ilişkilerini konu aldı. "İktisadi, Siyasi ve Sosyal Deneyimlerin İş Hukukuna Etkisi: Osmanlı'dan Devralınan Miras Üzerinden Bir Değerlendirme" adını taşıyan sunumunda Tülün Şimşek, hukuki düzenlemeler için başlangıç noktası olarak II. Meşrutiyet'in ilanını aldı ve bu tarihten itibaren çalışma ilişkileri için önemli uğrakları sırasıyla şöyle değerlendirdi: 1913-1915 Sanayi Sayımları, Cumhuriyetin ilanından Büyük Buhran'a kadar izlenen iktisat politikaları ve 1929'dan II. Dünya Savaşı'nın sona ermesine dek geçen süre. Böyle bir dönemlendirmenin bugünün çalışma ilişkilerini anlamak açısından yol gösterici olacağını belirten Şimşek, devletin hukuki düzenlemeler yoluyla yarı köylü-işçi olarak tanımlanan kesimi sürekli ücretli işçi haline getirmeye çalıştığına dikkat çekti.

Bir diğer konuşmacı Deniz Parlak sunumunu, kapitalist üretim ilişkilerinin savunmasız aktörleri olan çocuk işçiler üzerine yaptı. "Çalışmak İçin Doğmak: Kapitalist Sistemde Çocuk İşçiliği" başlıklı çalışmasında, kapitalist üretimin tarihi ile çocuk emeğinin sömürüsünün aynı paralelde yol aldığını, kapitalizm öncesinde de çocuk emeği sömürüsüne rastlanmasına karşın kapitalizmle birlikte "çocuk işçi" kavramının doğduğunu ve bu kavramın sisteme içkin hale geldiğini belirtti. Parlak, geç kapitalistleşmenin Osmanlı'da ucuz işgücünü bir gereklilik haline getirdiğini, yeni doğmuş Türkiye'de de bunun devam ettiğini dile getirdi.

Konferansın son katılımcısı Gülçin Karabağ, "Krizi Emek Merceğinden Okumak: Tekstil İşçilerinin 2008 Krizini Deneyimlemesi" başlıklı çalışmasında güncel ekonomik sorunların tekstil sektöründe çalışan işçiler tarafından nasıl alımlandığını ele aldı. Sunumunda krizin işçiler üzerindeki olumsuz etkilerini mercek altına alan Karabağ, "kriz, reel sektörden bu denli bağımsız bir biçimde gelişebilir mi?" sorusunu tartışmaya açtı. Türkiye'de neoliberal yeniden yapılanma sürecinde değişen emek ve üretim organizasyonundaki dönüşümü, Zeytinburnu, Alibeyköy, Şişli ve Okmeydanı semtlerinde tekstil sektöründe küçük atölyelerde çalışanlar ve küçük atölye sahipleriyle yaptığı görüşme örnekleri üzerinden yorumladı.

TOPLUMSAL BARIŞ İÇİN EĞİTİMİN YENİDEN YAPILANDIRILMASI ULUSLARARASI SEMPOZYUMU 19-20 HAZİRAN 2010, İSTANBUL

GAMZE REZAN SARIŞEN

Tarih Vakfı'nın Şubat 2009'dan beri yürüttüğü ve Avrupa Birliği ile İstanbul İsveç Başkonsolosluğu tarafından desteklenen "Toplumsal ve Siyasal Çatışmaların Yaşandığı Toplumlarda Uzlaşma Aracı Olarak Eğitimin Rolü Projesi" kapsamında 19-20 Haziran'da İstanbul'da düzenlenecek iki günlük sempozyumda farklı ülke deneyimlerine yer verilerek, yaşanan toplumsal ve siyasal çatışmaların azaltılmasında ve toplumsal barışın inşasında eğitimin oynadığı rolün önemine dikkat çekilecek.

Tarih Vakfı ve İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nün ortaklaşa düzenlediği sempozyumda proje kapsamında yürütülen ve Kürt sorunu özelinde Türkiye'de eğitim süreçlerinin çatışma ortamına etkilerini anlamaya yönelik olarak gerçekleştirilen alan çalışmasının raporu da paylaşılacak. Toplumsal uzlaşma ve barış için eğitimin rolü üzerine Birmingham Üniversitesi Uluslararası Eğitim ve Araştırma Merkezi'nden Prof. Lynn Davies ile Hebrew Üniversitesi Eğitim Fakültesi'nden Dr. Zvi Bekerman'nın açılış konuşmalarıyla başlayacak sempozyumda, ikinci oturumda proje çıktıları sunulacak ve İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nden Yrd. Doç. Kenan Çayır Türkiye'de eğitim, ders kitapları ve okullar üzerine bir konuşma yapacak. Sempozyumun ilk gününün son oturumunda Heinrich Böll Derneği'nden Dr. Marianne Zepp ve Madrid Carlos III Üniversitesi'nden Prof. Alfredo López Serrano Almanya ve İspanya deneyimlerini tartışacaklar. Sempozyumun ikinci günü sabah oturumunda Tel Aviv Üniversitesi Tarih Bölümü'nden Prof. Eyal Naveh yürüttükleri Filistin-İsrail ortak tarih ders kitabı çalışmasını, Kuzey Kıbrıs Yakın Doğu Üniversitesi'nden Dr. Dilek Latif Kuzey Kıbrıs'taki barış eğitimi deneyimini ve EUROCLIO (Avrupa Tarih Öğretmenleri Derneği) direktörü Joke van der Leeuw-Roord tarihin kötüye kullanımının önüne geçmeye yönelik çalışmalarını paylaşacaklar. Sempozyum, Türkiye'de tarih eğitimi ve toplumsal barış konusunun, Karadeniz Teknik Üniversitesi'nden Yrd. Doç. Semih Aktekin, Gazi Üniversitesi'nden Dr. Hüseyin Köksal ve tarih öğretmeni Mutlu Öztürk tarafından tartışılacağı son oturumun ardından Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden Prof. Mithat Sancar'ın kapanış konuşmasıyla son bulacak.

Toplumsal Barış İçin Eğitimin Yeniden Yapılandırılması Uluslararası Sempozyumu

Tarih: 19-20 Haziran 2010

Yer: İstanbul Bilgi Üniversitesi Dolapdere Kampüsü BS2 Salonu

Detaylı bilgi ve kayıt için Tarih Vakfı'ndan Bahar Bilgen'le irtibata geçilebilir (E-posta: baharbilgen@tarihvakfi.org.tr; Tel: 0212 513 52 35/Dahili: 25).

Toplumsal ve Siyasal Çatışmaların Yaşandığı Toplumlarda Uzlaşma Aracı Olarak Eğitimin Rolü Projesi

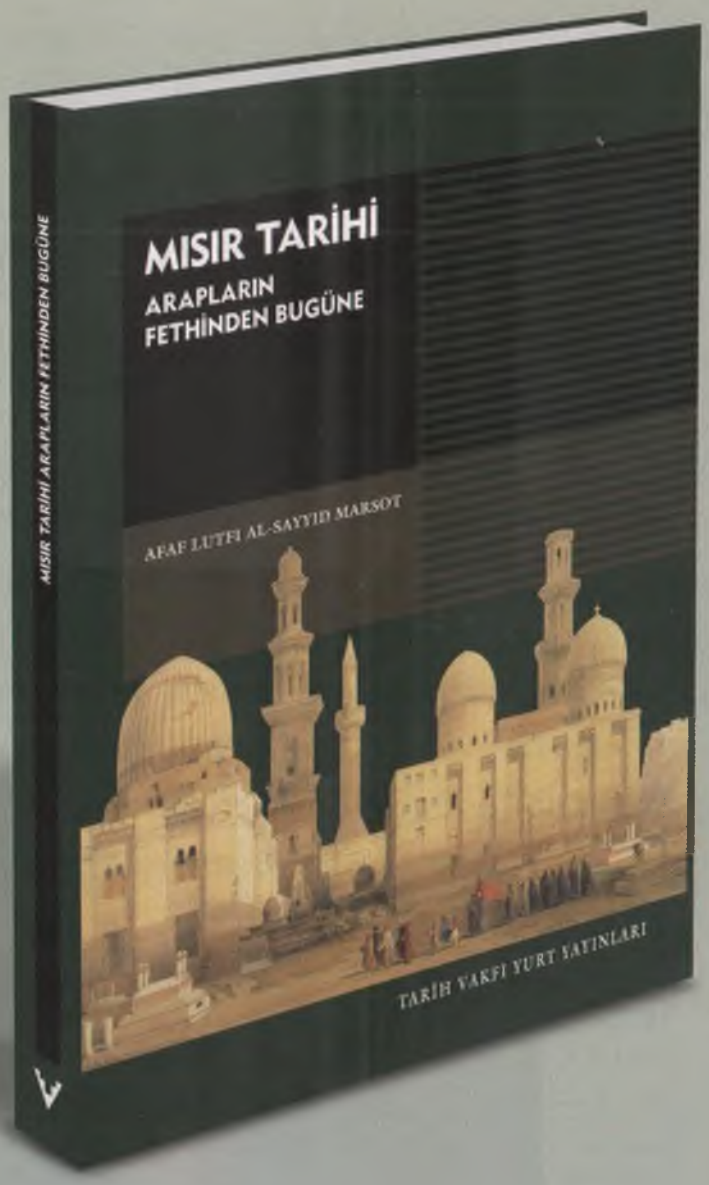
Toplumsal ve Siyasal Çatışmaların Yaşandığı Toplumlarda Uzlaşma Aracı Olarak Eğitimin Rolü Projesi Tarih Vakfı tarafından, Avrupa Birliği ve İstanbul İsveç Başkonsolosluğu'nun mali desteğiyle Şubat 2009'da yürütülmeye başlanan 18 aylık bir projedir. Söz konusu proje çalışmasıyla toplumsal, kültürel ve siyasal alanda yaşanan çatışmaların çözümünde uzlaşma kültürünün yerleşmesi ve derinleşmesi için eğitimin oynayabileceği rolün Türkiye'de tartışmaya açılması, uzlaşma kültürünün toplum geneline yaygınlaştırılması çabalarında eğitimden bir araç olarak yararlanılması ve bu çerçevede eğitime yeni yaklaşımların geliştirilmesi hedefleniyor.

Tarih Vakfı'nın ilkini 2002–2004, ikincisini 2007–2009 yılları arasında Türkiye İnsan Hakları Vakfı ortaklığında yürüttüğü Ders Kitaplarında İnsan Hakları projelerinin sonuçları toplumsal gerçeklik ve yaşanmışlıklarla bağdaşmayan, bunlara yer vermeyen ders kitaplarının ve müfredatın halen eğitimde egemen olduğuna işaret etmiş, farklı etnik, dinsel ve kültürel kimlikleri dışlayan, farklılıkları görmezden gelen, ulusal kimliğin etnik ve dinsel temelde tanımlandığı monolitik bir toplum anlayışının ders kitaplarındaki izdüşümlerini göstermişti. Yeni proje çalışmasıyla, mevcut eğitim sisteminin toplumsal gerçeklikleri yadsımayan, toplumsal çatışmaları azaltan, karşılıklı saygı, anlayış ve barışçıl değerleri temel alan yeni bir eğitim anlayışı çerçevesinde nasıl dönüştürülebileceği sorusunun ilgili tüm paydaşların katılacağı bir süreçte tartışılması hedefleniyor. Bu kapsamda, proje süresince iki aylık aralıklarla, kamu kesiminden ve sivil toplumdan ilgili kişi ve kurumların katıldığı ve konunun tartışıldığı Diyalog Toplantıları düzenlenmektedir.

Proje kapsamında ayrıca eğitim sürecinin Kürt sorunu özelinde çatışma ortamına ne tür etkilerde bulunduğunu anlamaya yönelik bir alan çalışması yürütülmekte ve 'hassas' konuların müfredatta ve sınıf ortamında barışçıl bir şekilde nasıl ele alınabileceğini örnekleyen materyallerin geliştirilmesi üzerine çalışılmaktadır.

MISIR TARİHİ
ARAPLARIN FETHİNDEN BUGÜNE

ISBN: 978-975-333-244-6
170 SAYFA, 13 TL, MAYIS 2010

"Bu kitabın ana teması, Mısır halkının yönetenlerine yabancılaşmasıdır. 639'dakiArap fethinden, 1882'de başlayıp 1952'ye dek süren İngiliz işgaline ve her türden yabancı işgale uğrayan Mısırlılar, 1952'den önce gerçek bir ulusal yönetimin gerçekleşmemesi kaydıyla, çağlar boyunca yabancı yöneticilerle veya yabancıların egemenliğindeki yöneticilerle başa çıkmak zorunda kaldılar.

Gene de yabancı hâkimiyeti yıllarının başından sonuna değin, Mısırlılar; bir imparatorluğun merkezi olduğu veya sadece bir vilayet olarak bir imparatorluk içinde eridiği zaman bile,bir coğrafi bütün olarak ayrı, sabit doğal sınırlara sahip, Mısır adı verilen sınırları değişmez bir ülkenin varlığını kabul ettiler. Böylelikle Mısırlı, yabancı hükümdarlarla başa çıkarken aynı zamanda Mısır olarak tanımladığı ve öyle tanıdığı sabit bir toprak parçasına bağlı kaldı. Milliyetçilik çağının insanları, ulusal bağlılıkların bilincine daha henüz varmadan önce Mısırlılar, Mısır diye bir ülkede yaşadıklarının bilincindeydiler."

TARİH VAKFI

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI
Zindankapı Değirmen Sokak No:15 Eminönü / İstanbul
T (212) 522 02 02 pbx F (212) 513 54 00 E yayin@tarihvakfi.org.tr

"EY Kİ HEZÂR ÂFERÎN"

BEETHOVEN'IN ESİNLENDİĞİ MEVLEVÎ İLÂHÎSİ

PROF. DR. FEZA TANSUĞ

Beethoven, Atina Harabeleri'ndeki "Derviş Korosu"nun makamsal yapısını, du Loir'ın bir buçuk yüzyıl önce izlediği Mevlevî âyinine borçludur. "Derviş Korosu"nun yazımında, du Loir'ın çevriyazımı ile Mevlevî musikisinin bazı öğelerinin kullanımı esere renk katsa da gerçek bir Mevlevî âyininin özelliklerini taşımaktan uzaktır. Kimi eleştirmenlerce özgün Mevlevî âyininin renksiz bir taklidi olarak da değerlendirilen "Derviş Korosu", Batı kültürünün süzgecinden geçen egzotizmin 19. yüzyıl başlarındaki örneklerindendir. Okuyacağınız makale Beethoven'ın söz konusu ilâhîden nasıl esinlediğini ortaya koymaktadır.

Ludwig van Beethoven.

Divan musikisi, 16. yüzyılla birlikte doruk evresine girerken bir yandan Fars ve Hint musikilerini kuramsal olarak etkilemiş, bir yandan da Arap dünyasına peşrev ve sazsemaisi gibi çalgısal türleri kazandırmış ve musikilerinde derin izler bırakmıştır. Divan musikisinin en önemli dallarından mehter ve tekke musikileri yüzyıllar boyunca Avrupa sanat musikisini de pek çok açıdan etkilemiştir. Günümüze kadar gelen musiki incelemeleri, divan musikisi etkisini genellikle mehter musikisi ile irdelerken bu makalede bir Mevlevî âyininin[1] Avrupa sanat musikisindeki yeri ilk kez açıklanacaktır.[2] Mehter musikisi gibi bugün Avrupa'da varlığını sürdürdüğü halde gözden kaçan Mevlevî musikisinin izleri değerlendirilecektir.

Mevlânâ, düşünceleri esas alınarak ölümünden sonra kurulan Mevlevî tarikatının ve sema âyininin de yaratıcısıdır. Bu büyük filozof, şair ve hümanistin düşüncesi, bir başka hümanist ve besteci olan Ludwig van Beethoven'ın (1770-1827) *Atina Harabeleri* adlı muazzam eserinde buluşmaktadır. Alman besteci ve piyanist Beethoven, *Die Ruinen von Athen* (op. 113) özgün adını taşıyan bu sahne musikisini Alman yazar August von Kotzebue'nün sözlerini yazdığı bir tiyatro oyunu için 1811 yılında bestelemiş ve yaratı ilk kez

1812'de seslendirilmiştir.[3] Koro ve orkestra için yazılan *Atina Harabeleri*, uvertürün yanısıra arya, koro ve "Türk Marşı"ndan oluşan sekiz bölümden kuruludur. Mehter musikisi etkisini her yönüyle açıkça gösteren "Türk Marşı," Beethoven'ın 1809 yılında yazdığı Re Majör op. 76 Piyano Varyasyonları'ndan uyarlanmıştır. Beethoven bu varyasyonlarını Mozart'ın La Majör Piyano Sonatı'nın "alla Turca" kısmını örnek alarak yazmıştır. Bir bütün olarak *Atina Harabeleri* adlı sahne musikisi, "Türk Marşı" dışında Türkiye'de seslendirilmemektedir. Bu nedenle, eserdeki "Chor der Derwische" (Dervişlerin Korosu) bugüne kadar kimsenin dikkatini çekmemiştir.

Viyana klasiklerinden Wolfgang Amadeus Mozart (1756-1791) ve Franz Joseph Haydn (1732-1809) gibi Beethoven da her fırsatta Türk musikisinden yararlanmaya çalışmıştır. Sanatçı, 1812'de Peşte'de yeni yapılan imparatorluk tiyatro binasının açılış töreni için bestelediği *Atina Harabeleri* için piyano varyasyonlarını orkestralayıp yine "Türk Marşı" olarak eklemiştir. Bestecinin 1808 yılında başlayan Türk musikisine olan ilgisi, bestelediği Türk özelliklerine sahip parçalarla ölümüne kadar gelişerek devam etmiştir.

Avrupa'nın büyük bestecileri arasında Türklerle ilgili olarak eser vermiş olanların en başında, Viyana klasiklerinden Beethoven ile Mozart yer almaktadır. Beethoven'ın yazmış olduğu birkaç Türk marşının da ötesinde, sanatçı en son ve en büyük eseri olan Dokuzuncu Senfoni'nin son bölümüne, mehter musikisinin özelliklerini yansıtan bir "Türk musikisi" eklemiştir.[4]

Beethoven *Atina Harabeleri* adlı sahne musikisinin üçüncü bölümünde yer alan "Derviş Korosu"nu yazarken 17. yüzyılda seslendirilip notaya alınan bir Mevlevî sema âyininden esinlenmiştir (bkz. 1. nota). Beethoven'ın Viyana'da mehter çalgılarını duyduğu bilinmektedir ancak bestecinin Mevlevî musikisinden nasıl etkilendiği konusunda bugüne değin hiçbir kanıt gösterilmemiştir. Ancak, Beethoven'ın bu ünlü eserini yazarken faydalandığı kaynak, ünlü besteci ve şarkiyatçılığın musikideki öncüsü olan Camille Saint-Saëns[5] (1835-1921) da dahil olmak üzere 19. yüzyıldan beri bazı uzmanlar için merak konusu olmuştur.[6] Dünya musiki literatüründe, bu konu hakkında bugüne kadar hiçbir belge yayımlanmadığı gibi birkaç besteci ve yazar dışında ilgi odağı da olmamıştır. Bu makalede, sahne musikisini bestelerken Beethoven'a esin kaynağı olan Mevlevî sema âyini bazı kanıt ve bulgularla açıklanırken eser müzikolojik açıdan çözümlenecektir.

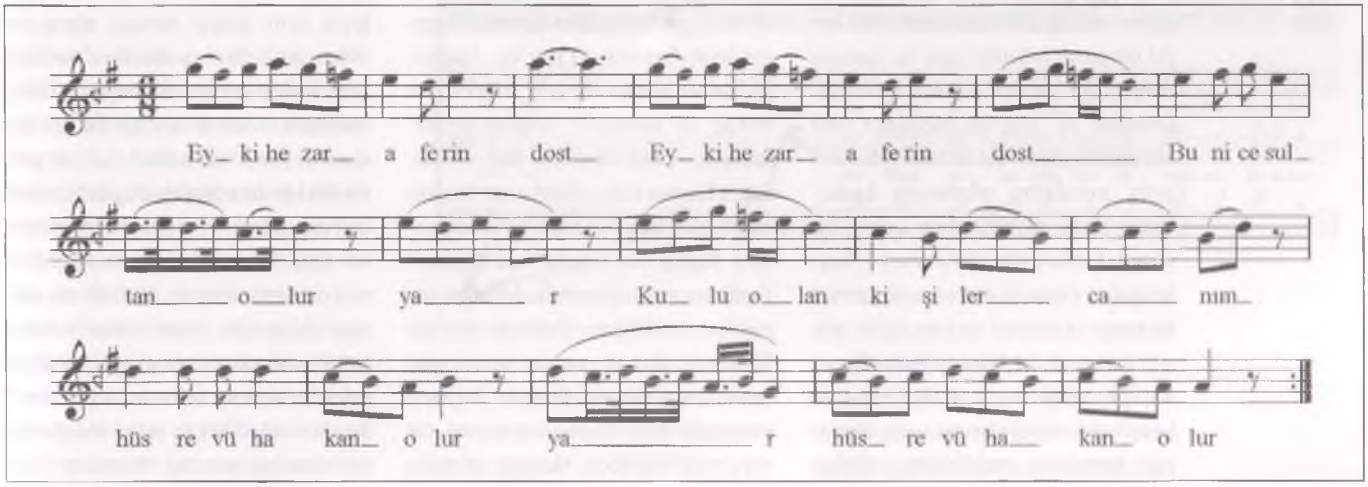
Beethoven'ın Mevlevî musikisinden nasıl etkilendiği ya da esinlendiği konusunda değişik görüşler öne sürülmüştür. Camille Saint-Saëns, 1872'de "Derviş Korosu"nun piyano indirgemesini (*piano reduction*) yaptığı için parçayı ayrıntılı olarak inceleme olanağı bulmuştur. Kahire'de bir Mevlevî âyini dinledikten sonra 1897 yılında bir dostuna yazdığı mektubunda Saint-Saëns, Beethoven'ın "Derviş Korosu"nu dahice bir sezgiyle düşünüp bulmasının olanaksız olduğunu belirtirken besteci kesinlikle özgün bir belgeye (notaya) başvurmuş olmalıdır diye yazar.[7] Saint-Saëns'ın kuşkularını dile getirdiği mektubundan 50 yıl sonra "Beethoven, 'Mevlevîler Korosu'nda sanki, sezişi ile Türk dünyasına nüfuz etmiştir" diye yazan Ahmed Adnan Saygun (1907-1991), Beethoven'ın sezgisi konusunda Saint-Saëns'la aynı görüşte değildir.[8] Saygun gibi Wolfgang Sieber de Beethoven'ın Mevlevî musikisini hiç duymadığı için "Derviş Korosu"nun bir Mevlevî âyiniyle ilintili olmadığını öne sürerken Saint-Saëns'a karşı bir sav ortaya koyar.[9]

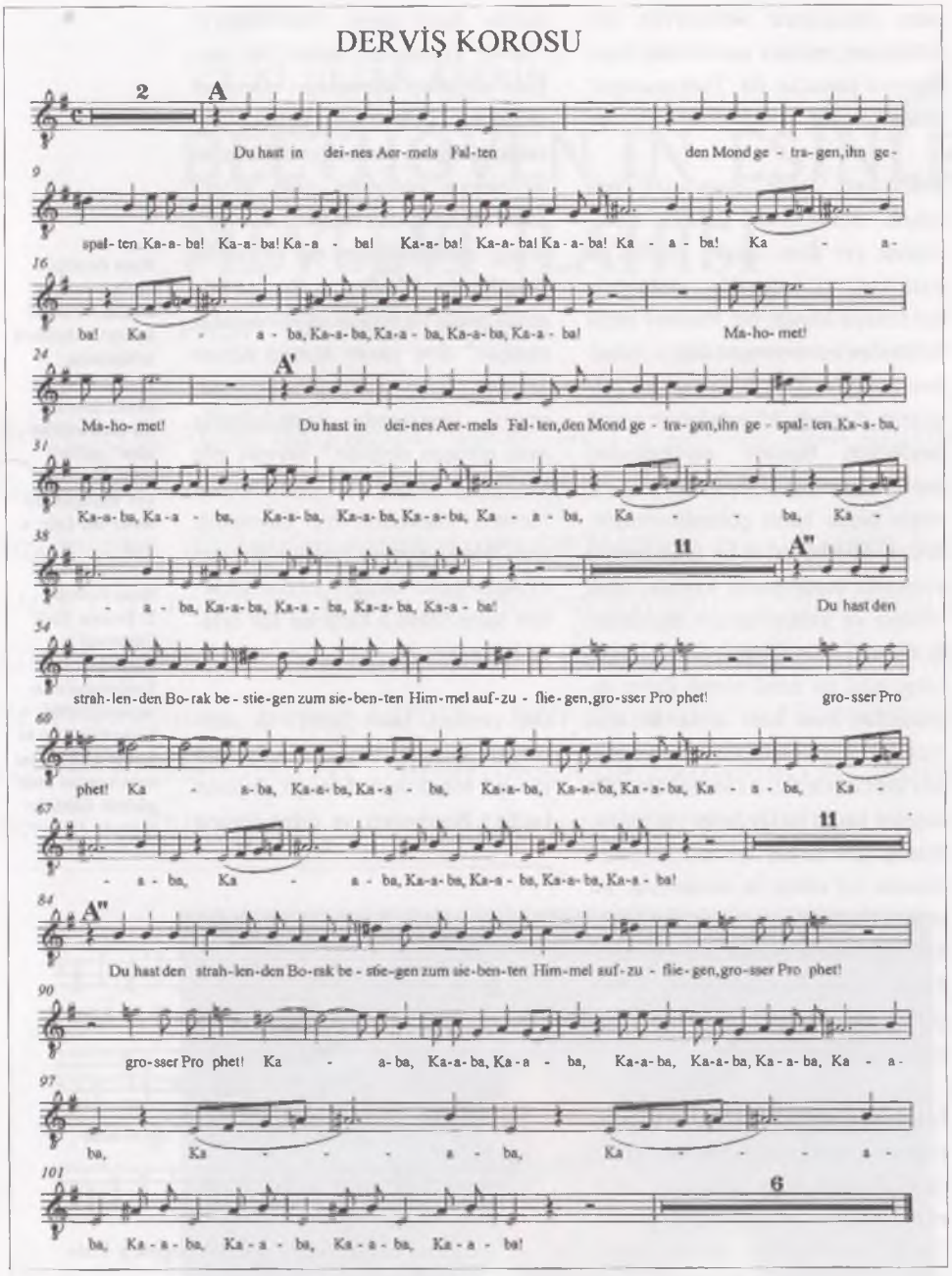
Öte yandan, Saint-Saëns'ı ilk alıntılayan Ringer[10] ve Saint-Saëns'tan 100 yıl sonra aynı konuya değinen Locke,[11] Beethoven ve diğer Viyana

Nota örneği 1: *Beste-i kadîm* dügâh Mevlevî âyininin üçüncü selâmında okunan "İy ki hezâr âferîn, bû nice sultân olur" güfteli ilâhî (Du Loir/ *Les Voyages du Sieur du Loir*, s. 154).

Nota örneği 2: Konya Türk Tasavvuf Musikisi Topluluğu'nun seslendirdiği biçimiyle "Ey ki hezâr âferîn, bu nice sultan olur" güfteli ilâhinin notası.

Nota örneği 3: Derviş Korosu'nun sözlü bölümü.

klasiklerinin, Avrupalı gezginlerin sağladığı nota ve raporlar sayesinde Türk musikisi hakkında bilgi edinmiş olabileceklerini öne sürerek Saint-Saëns'ın görüşünü desteklemektedirler. Ancak ellerinde yeterince kanıt olmayan müzikologlar bu konuda daha fazla yorum yapamamaktadır. Örneğin, 17. yüzyılın başından beri Avrupa'da elden ele dolaşan Mevlevî âyîni notalarını görmeyen Locke, Yakın Doğu musikilerinin ancak 19. yüzyıl başlarında derlenmeye başlandığını yazar.[12] Lawrence Kramer,[13] Nicholas Mathew[14] ve Eric Rice[15] gibi müzikologlar da "Derviş Korosu"nun Avrupa sanat musikisi ilkelerine ve besteleme tekniklerine asla uymayan benzersiz niteliklerine dikkat çeker.

Saint-Saëns ve diğer yazarlarca varsayılan özgün notayı yayımlayan kişi, 1639 yılında Fransa elçisi Jean de la Haye ile birlikte İstanbul'a gelen Jean Antoine du Loir'dır. Fransız tüccar ve gezgin du Loir İstanbul'da birkaç ay kalmıştır. Seyahatleri sırasında, çoğu İstanbul'dan olmak üzere Fransa'daki yakınlarına yazdığı mektuplar, *Les Voyages du Sieur du Loir* başlığı ile 1654'te basılmıştır.[16] Yazar bu mektuplarında, İstanbul'un anıtları, semtleri, Osmanlı Sarayı, Türklerin dini ve yaşam biçimi gibi çeşitli konuları ele almıştır. Du Loir mektuplarında divan musikisine de yer verip özellikle Mevlevî musikisiyle ilgili gözlemlerini ayrıntılarıyla anlatır.[17] Mevlevî âyînlerinin üçüncü selâmında okunan "Ey ki hezâr âferîn, bu nice sultân olur / Kulu olan kişiler hüsrev ü hâkân olur" güfteli ilâhî, du Loir'ın İstanbul'dan yazdığı mektupların beşincisinde geçmektedir (bkz. 1. nota). Du Loir İstanbul'da bir Mevlevî âyîni seyretmiş, âyinde seslendirilen Türkçe bir ilâhînin beste ve güftesinin çevriyazımını (*transcription*) yapmıştır. Du Loir, Eflâkî Dede'nin 12 beyitlik şiirinin sekiz beytini Fransız dilinin seslerine göre yazmış, ilâhînin notasını hem Türkçe güftesi hem de güftenin Fransızca çevirisiyle birlikte yayımlamıştır. Şiirin Fransızca çevirisi 17. yüzyıldan sonra bir daha basılmamış, ilâhînin notası da başka yazarlarca aktarılmamıştır. Türkiye'de şiirin Fransızca ve İngilizce çevirileri ilk olarak 1968'de Berna Moran'ca yayımlanmış,[18] yazarın ölümünden sonra 2004 yılında makalelerinin biraraya getirildiği kitapta bir kez daha yer almıştır.[19] Du Loir'ın notaya geçirdiği bu ilâhî Bülent Aksoy[20] ve Walter Feldman[21] tarafından da yayımlanmıştır. Batı dünyasının tanıdığı ilk Türk şiirlerinden biri olan bu ilâhînin sekiz beytini bir önceki sayıda yayımladığımız için bir kez daha burada yer vermeyeceğiz.[22]

Yukarıda da söylediğimiz gibi du Loir şiiri yalnız aktarıp çevirmekle kalmamış, bir bölümünü de notaya almaya çalışmıştır (bkz. 1. nota). Beethoven'ın faydalandığı kaynak bu notadır. Bu ilâhîyi derleyen yalnızca du Loir değildir. Du Loir'dan 10-15 yıl sonra Ali Ufkî (1610-1675) de, *Devrân-ı dervişân-ı zevîyyü'ş-şân* (şanlı dervişlerin dönüşleri) başlığıyla aynı ilâhîyi notaya almış ve *Mecmua-i Saz ü Söz*'de "muhayyer faslı" içine eklemiştir. İlâhî, *Mecmua-i Saz ü Söz* içinde tek bir dizekte yer almaktadır.[23] Du Loir gibi Ali Ufki de İstanbul'da dügâh Mevlevî âyininin izlemiş ve âyinde seslendirilen aynı ilâhînin bestesini de güftesini de kaydetmiştir. Ali Ufkî'nin notaya aldığı ilâhî, *beste-i kadîm* (eski beste) olarak bilinen dügâh Mevlevî âyininin üçüncü selâmında yer alır.[24] Bu ilâhî Ali Ufkî'nin nota taslağında yer almayıp yalnızca *Mecmua-i Saz*

ü *Söz*'de bulunduğu için en erken 1650 tarihinde notaya alınmış olmalıdır.

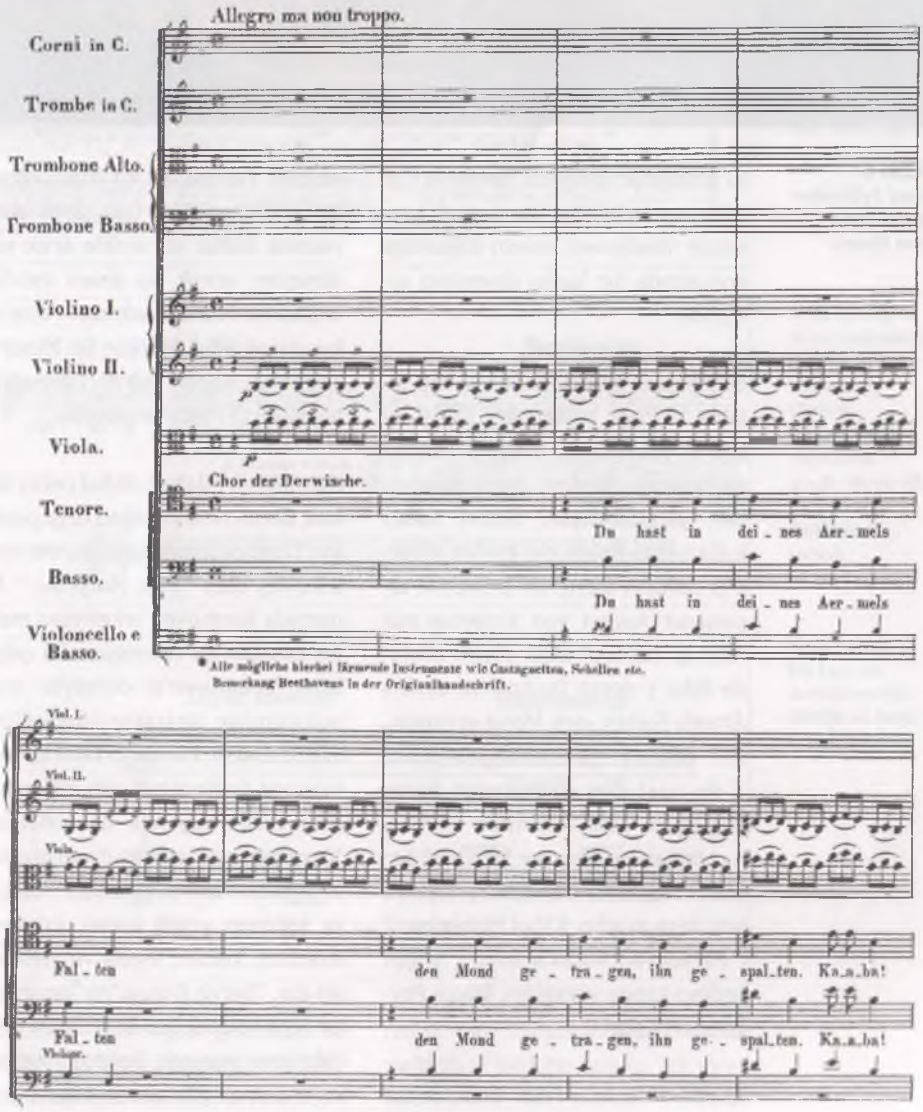
Yukarıda dügâh Mevlevî âyînînindeki parçanın günümüzdeki en son kaydından yaptığımız çevriyazımı yer almaktadır (bkz. 2. nota).[25] Mevlevî âyinlerinin üçüncü selâmında bulunan bu ilâhî, semazenlerin dönüşlerine eşlik eden bir âyîn parçasıdır. Du Loir gibi Ali Ufkî de, âyînin en meşhur Türkçe bölümünü derlemek istemiştir. Bu parçayı Ali Ufkî, *Devrân-ı dervişân-ı zevîyyü'ş-şân* (şanlı dervişlerin dönüşleri) diye betimlerken du Loir ise *hymno* (ilâhî) diye yazmıştır. Du Loir, ilâhînin Mevlevi âyininde yer aldığını mektubunda belirttiği gibi, Ali Ufkî de bu parçanın, Mevlevîlerin raksına eşlik ettiğini belirtmiştir. Ali Ufkî tarafından ikişer ölçülük beş söylem (*phrase*) halinde notaya alınan eser (A B B' B'' B'''), üç söylemden oluşan (A A' A'') du Loir'ın notasındaki ezgisel biçimden biraz daha uzundur. Her ikisi de notaya alınan ilk Mevlevî âyîni parçalarıdır.

Du Loir'ın aktardığı ilâhî Fransızcadan İngilizceye de çevrilmiştir. Aslen tıp doktoru olan 17. yüzyıl İngiliz düşünürlerinden Sir Thomas Browne bilim ve felsefeyle ilgilenmiş, Berna Moran'a göre Türklerle ilgili pek çok yayını da okumuştur.[26] Du Loir'ın kitabı da bunlardan biridir. Dostlarından birinin ziller (*cymbals*) hakkındaki bazı sorularını yanıtlamak için yazdığı bir mektupta, dostunun ilgileneceğini düşünerek, du Loir'da bulduğu şiirin çevirisini yazıp göndermiştir.

Sir Thomas Browne'un çeşitli konuları ele alan bu mektupları ve diğer bazı yazıları ilk defa *Certain Miscellany Tracts* (Bazı Risale Derlemeleri) başlığı altında, ölümünden bir yıl sonra 1683'te basılmıştır. Fakat Browne'un 17. yüzyıl İngiliz fikir ve edebiyatı tarihinde önemli bir yeri olduğu için eserleri tekrar tekrar yayımlanmıştır ve hâlâ da yayımlanmaktadır.[27] Böylece, şiirin Fransızca çevirisi 17. yüzyıldan sonra bir daha basılmamışsa da İngilizce'si Browne'un eserleri

Nota örneği 4: Beethoven'ın el yazısıyla Derviş Koroşu'nun ilk sayfası.

Nota örneği 5: Derviş Korosu (1-9. ölçüler).

arasında basılmaya devam etmektedir. Ancak, Sir Thomas Browne, yalnızca bu şiirin çevirisini yazmış, nota örneğini mektubuna dahil etmemiştir. Bu nota başka hiçbir Avrupalı yazar tarafından da aktarılmamıştır. Bu durumda, Beethoven'ın doğrudan doğruya du Loir'ın kitabından yararlandığını söyleyebiliyoruz. "Ey ki hezâr âferîn", 19. yüzyıldan önce bestelenen tüm âyînlerdeki tek Türkçe metin olup notaya alınan tek söz-

Resim 2:
Sema âyininden semazenler (van Moor).

lü bölümdür. Böylece, Beethoven'ın eline eşi bulunmaz bir kaynak geçmiştir. Beethoven, eserin özgünlüğü konusunda hiç kuşku duymamış olmalıdır.

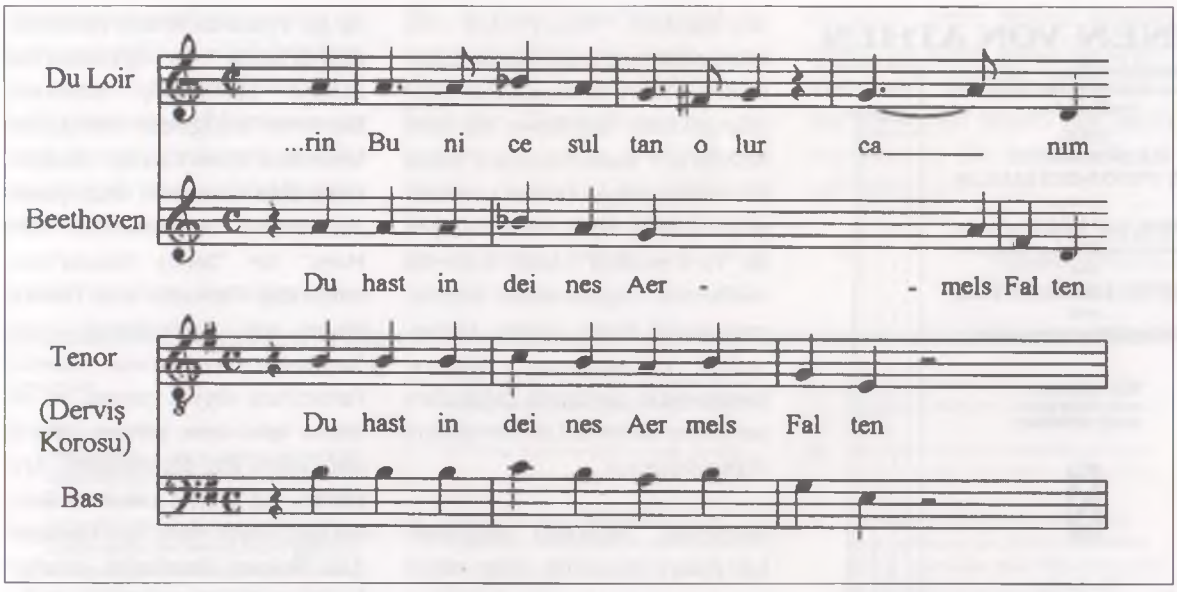
Beethoven hayatı boyunca hiç izleme olanağı bulamadığı halde du Loir'ın İstanbul'da dinleyip Paris'te yayımladığı Mevlevî âyîni notasından yararlanmıştır. Dinsel sözler kullanıldığı halde du Loir'ın aktardığı ilâhînin içeriğiyle benzerlik taşımayan August von Kotzebue'nün "Derviş Korosu"ndaki sözler şöyledir (bkz. 3. nota): *Du hast in deines Ärmels Falten, den Mond getragen, ihn gespalten. Kaaba! Mahomet! / Du hast den strahlenden Borak bestiegen, zum siebenten Himmel aufzufliegen, Grosser Prophet! Kaaba!* (Yeninin kıvrımında ayı taşıdın, onu ikiye ayırdın. Kâbe! Muhammed! / Parıldayan Burak'a bindin, göğün yedinci katına yükseldin, Büyük Peygamber! Kâbe!).

Atina Harabeleri'nin konusu ise şöyledir: Grek mitolojisinde Pallas Athena, eski Romalılar tarafından akıl ve hikmet tanrıçası olarak kabul edilmiş ve Latince Minerva adı verilmiştir. *Atina Harabeleri*'nde Minerva, 2,000 yıl sonra uyandığında Atina'yı Türkler tarafından işgal edilmiş, Parthenon'u da harap olmuş bir şekilde bulur. Eski Grek dünyasında kültür ve felsefe artık yok olmuştur, ancak bu insani vasıflar İmparator Franz tarafından Peşte'de korunmaktadır. Merkür ile Minerva Atina'dan kaçıp Kültür Tapınağı'nı bulmak için Peşte'ye giderler.

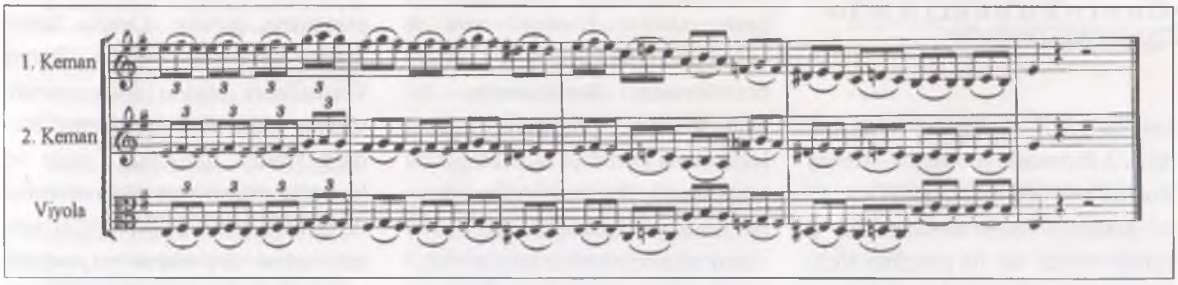
Eserdeki en etkili ve dikkat çekici bölüm, Beethoven'ın çağına özgü popüler "Türk" usulünde (*alla turca*) bestelenmiş olan "Türk Marşı"dır.[28] Bu parçada Beethoven orkestraya mehter çalgıları da eklemiştir. Bu çalgılama, Beethoven'ın deyişiyle, *eine vollständige türkische Musik* (Türk musikisinden kurulu orkestra). Dokuzuncu Senfoni'nin son bölümündeki Türk Marşı'nda da kullanılır. "Derviş Korosu"nda ise divan musikisi çalgılarından ney, tanbur, kudüm ve halilenin yerini korno, trompet, trombon, keman, viyola ve viyolonsel alır. "Derviş Korosu"na "oryantal" bir renk vermek için Beethoven yaylı çalgıların yanında korno, trompet ve trombon gibi pirinç üflemelileri kullanmıştır (bkz. 4. ve 5. notalar). Beethoven, özgün elyazmasının sağ kenarına nota yazımcısı için bir not düşüp "*Nb: wird begleitet mit Kastagnetten*" (kastanyetler eşlik edecektir) diye yazmıştır (bkz. 4. nota). Oysa, günümüze gelen partiturlarda "*Alle mögliche hierbei lärmende Instrumente wie Castagnetten, Schellen etc.*" (kastanyetler ve ziller gibi her türlü gürültülü çalgılar) yönergesi yer alır (bkz. 5. nota). Parçanın bugün seslendirildiği biçimiyle Avrupa'daki "Türk musikisi"nin vazgeçilmez çalgılarından kös, zil ve davulların eklenmesi Beethoven'ın fikri değildir. Bunlar, Beethoven'ın gürültülü çalgılarla başka bir "Türk musikisi" bestelemek istediğini zannedip sonraki yıllarda partiturları yayına hazırlayan editörlerin ekleridir.

Du Loir'ın notaya aldığı ilâhî ile Beethoven'ın "Derviş Korosu"nu çözümleyip karşılaştırdığımızda şunları saptayabiliriz: Du Loir, ilâhînin Mevlevî sema âyînine eşlik ettiğini mektubunda belirttiği üzere, Beethoven da musikisini dervişlerin dansına eşlik olarak yazmıştır. Geleneksel olarak altı sekizlik (6/8) yürük semai usulünde seslendirilen ilâhî Du Loir'ca yanlışlıkla iki ikilik (2/2) notaya alınmıştır (bkz. 1. ve 2. notalar). Beethoven da bunu bir başka ikili tartım olan dört dörtlük (4/4) olarak kullanmıştır (bkz. 5. nota). Her iki parçanın ezgisel gidişinin inici karakterde olması (bkz. 7. notadaki inici ezgi), makamsal ve kromatik ezgilerin kullanılmaları, dize ve ezgilerinde "Kâbe" ve "cânım" gibi yinelemelere benzer şekilde yer verilmesi ve her iki parçada da dinsel sözlerin yer alması diğer ortak özelliklerdir (bkz. 6-9. notalar).

Beethoven, kromatik aşıtlar ve armonik minör kullanarak makamsal bir musiki yazmak istemiştir. Beethoven'ın yaratısında en temel uyum (*harmony*) kuralları bile yoktur. Örneğin, Batı uyumuna aykırı düşen artık dörtlü aralıkları bile sık sık kullanmaktan çekinmemiştir. Her iki parça da minör tonda yazılmıştır. Du Loir dinlediği parçayı re minör yazarken Beethoven "Derviş Korosu"nu mi minör bestelemiştir. Her iki parçada da majör tonallık hiç kullanılmamaktadır. Du Loir'ın eksik ve kimi zaman yanlış çevriyazımı, ilâhînin özgün makamı olan dügâh (bugünkü uşşak) makamını belirtmese de aynı parçanın günümüze kadar gelen ör-

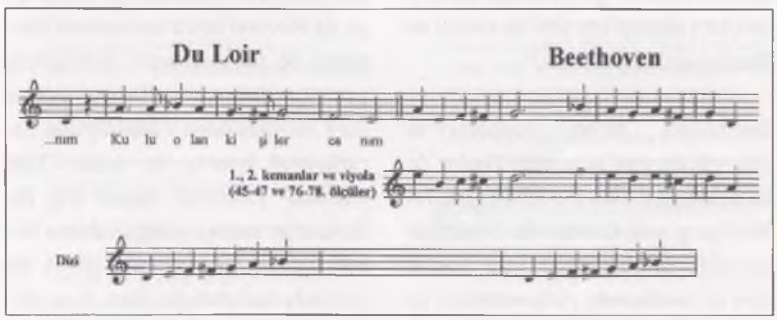

Nota örneği 6: Ezgisel karşılaştırma (Derviş Korosu'nun 3-5. ölçüleri ile ilâhînin 2. satırı).

Nota örneği 7: Derviş Korosu'nun son ölçülerindeki inici ezgi (105-109. ölçüler).

nekleri, du Loir'ın dinlediği âyînin *beste-i kadîm* olarak bilinen dügâh Mevlevî âyînînin üçüncü selâmında yer aldığını göstermektedir.[29] Eserler örgüsel açıdan da benzerlikler taşır: Mevlevî âyîninde olduğu gibi "Derviş Korosu" da yalnızca erkekler tarafından teksesli olarak seslendirilir (*unison*). Beethoven, aynı ezgiyi hem tenor hem de bas partına yazmıştır (bkz. 3. ve 5. notalar). Ayrıca, Beethoven'ın, "Derviş Korosu"nun 3-5. ölçülerini yazarken du Loir'ın "Bu nice sultan olur canım" diye başlayan ikinci satırından esinlenmesi (bkz. 6. nota) ve "Kulu olan kişiler canım" sözleriyle du Loir'ın üçüncü satırındaki inici makamsal ezginin, "Derviş Korosu"ndaki yaylıların 45-47. ile 76-78. ölçüleri içine gizlenmesi (bkz. 8. nota) diğer kanıtlar arasında sayılabilir. Beethoven, bunları inici değil, çıkıcı kromatik aralıklar halinde kullanmıştır. Beethoven, dervişlerin dönüşlerini yani semayı, heterofonik bir etki yaratmak üzere yaylılarda tekdüze üçlemelerle (*tripleta*) göstermeye çalışmıştır (bkz. 7. nota).

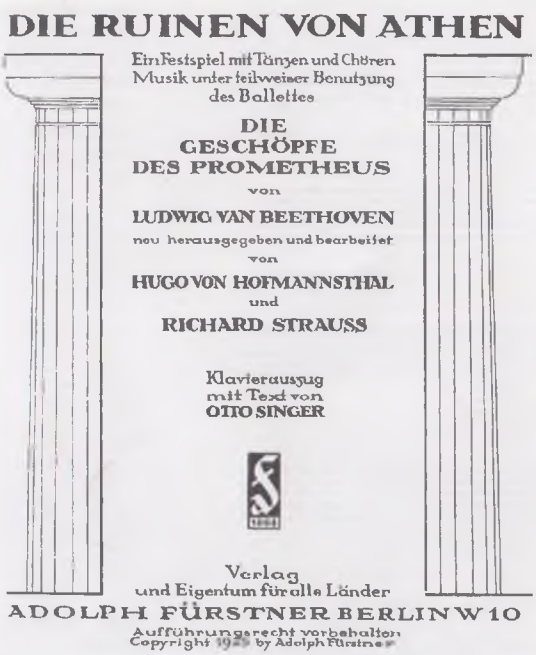

Nota örneği 8: Aynı makamsal dizinin kullanımı (Derviş Korosu'ndaki yaylıların 45-47. ve 76-78. ölçüleriyle ilâhînin 3. satırı).

Nota örneği 9: Du Loir ve Beethoven'da dörtlü ve beşli aralıklar.

Mozart gibi Beethoven'ın yazdığı tüm marşlar basit homofonik biçemdedir. Bu marşlar genellikle iki ya da dört ölçülü söylemlerden kurulu olup üçlü aralıklarla yinelenen notalar sık sık işitilir. Bu özellikler "Derviş Korosu"nda görülmediğinden, Beethoven'ın başka bir "Türk Marşı" yazma niyetinde olmadığını söyleyebiliriz. Bu yaratıda ise dörtlü ve beşli aralıklar ilâhîde yer aldığı şekliyle özellikle vurgulanır (bkz. 9. nota). Eser boyunca "Kâbe", dörtlü ve beşli aralıklarla tam 52 kez yinelenmektedir (bkz. 3. nota). Parçanın bu özellikleri Beethoven'ın "Derviş Korosu"nu yazarken başka bir kaynaktan esinlendiğini açıkça ortaya koyar. Bu kaynak du Loir'ın 1654 yılında basılan kitabıdır. İki parça karşılaştırıldığında, biçimsel açıdan da benzerlik gösterdikleri görülür (du

Resim 3. Richard Strauss ile Hugo von Hofmannsthal'ca *Atina Harabeleri*'nin sahne türü olarak uyarlanması.

Loir'da A A' A'' ve Beethoven'da A A' A'' A''). Biçimdeki tek ayrılık, "Derviş Korosu"nda üçüncü bölümün A A' A'' A'' şeklinde yinelenmesidir (bkz. 3. nota). Ayrıca, her iki parçanın sözlü bölümlerindeki genlikler de birbirine çok yakındır (du Loir'da sekizli ve Beethoven'da dokuzlu).[30]

Beethoven, *Atina Harabeleri*'ni 1811 yılının yaz aylarında Teplitz'de bestelemiştir. Beethoven'ın Johann Wolfgang von Goethe ile Teplitz'de tanıştığı bilinmektedir. Du Loir'ın eserini Beethoven, ya Goethe'den ya da Kotzebue'den elde etmiş olmalıdır. İki eserin yazılış tarihleri arasında 160 yıla yakın bir zaman vardır. Bu da, Türk musikisinin doruk noktaya ulaştığı bir dönemde ilâhînin Avrupa'da Beethoven'ın eline geçmesi için oldukça uzun bir süredir. "Derviş Korosu"nun taşıdığı bu özelliklerle Beethoven'ın, kısa bir notayla yetinmeyip du Loir'ın mektuplarını, yani Mevlevî musikisiyle ilgili gözlemlerini de okumuş olmalıdır.[31]

Beethoven'ın, du Loir'ın gözlemlerinden faydalandığına dair kanıt ise kastanyetlerdir. Beethoven'ın parçada kastanyetlere yer verme fikri de du Loir'dan kaynaklanmaktadır. Du Loir altıncı mektubunda kastanyete benzeyen çalparadan (*cliquettes*) söz etmekte, kadınların raksını betimlerken çalpara çalındığını da belirtmektedir.[32] Oysa, Mevlevî sema âyînlerinde geleneksel olarak çalpara değil, halile denilen küçük ziller çalınmaktadır. Beethoven bu eseri bestelerken kastanyetlerden başka bir vurmalı çalgıyı katmak istemediği gibi (bkz. 4. nota), bu eseri dışında "Türk musikisi" olarak nitelenen eserlerinin çalgılamasında (*instrumentation*) hiçbir zaman kastanyetleri kullanmamıştır. Böylece, Beethoven'ın partiturda çalparalara yer verme fikrini du Loir'dan aldığını söyleyebiliyoruz.

Beethoven, Peşte'deki imparatorluk tiyatro binasının açılış töreni için August von Kotzebue'nün hem *prolog* (*König Stephan*) hem de *epilog*'unu (*Die Ruinen von Athen*) bestelemiştir. Beethoven'ın, Hz. Muhammed'in gökyüzüne çıkışını konu alan Kotzebue'nün bir şiirini bestelemesi, Beethoven'ın musikisini "miraciye" (yükselişle ilgili eser) olarak adlandırmamızı gerektirmez.[33] Beethoven'ın Almanca bir miraciye ya da Mevlevî âyînî bestelemek istediğini de söyleyemeyiz. Beethoven, yalnızca çağının modasına uyarak Türk musikisinden olabildiğince yararlanmak istemiş, bir başka "Türk musikisi" yazmıştır. Bunun için de, du Loir'ın notaya aldığı ilâhînin hemen hemen her notasını büyük bir ustalıkla kullanmıştır (bkz. 6.-9. notalar).

Yukarıda açıkladığımız tüm bulgu ve kanıtlar, Beethoven'ın Türk musikisi hakkında genelde varsayılandan çok daha fazla bilgisi olduğunu göstermektedir. Bu eserdeki "Derviş Korosu", uluslararası sanat musikisinde varlığını sürdüren Mevlevî musikisi etkilerinin ilk örneğidir. Aynı zamanda, Beethoven, bestelerinde Mevlevî musikisini ilk kullanan besteci olarak kabul edilmelidir.

Son dönem eserlerinde mehter musikisi etkilerine sıkça rastlanan besteci, *Atina Harabeleri*'nin "Türk Marşı" bölümünde mehter musikisini, "Derviş Korosu"nda ise Mevlevî musikisini kullanmıştır. *Atina Harabeleri*'nin uvertürü 1823 yılında Steiner tarafından yayımlanır. Parçanın bütünü ise Viyana'da Artaria tarafından 1846'da basılır.[34] "Derviş Korosu"nun benzeri görülmemiş nitelikleri, Beethoven'ın çağından sonraki bazı bestecilere ilham kaynağı olmuştur. Franz Liszt (1811-1886), 1846 yılında Beethoven'ın bu eserindeki "Türk Marşı" ile "Derviş Korosu"ndan esinlendiği *Capriccio alla Turca*'yı piyano için, *Beethoven'ın Atina Harabeleri'nden Konu üzerine Fantezi*'sini 1853'de piyano ve orkestra için, aynı parçayı 1865'de solo piyano için düzenlemiştir. Aynı şekilde, Rus besteci Aleksandr Borodin (1833-1887) *Prens İgor* operasındaki "Poloveç Dansları"nı yazarken Beethoven'ın "Derviş Korosu"ndan esinlenmiş olabilir. Camille Saint-Saëns (1835-1921) 1872'de "Derviş Korosu"nun piyano indirgemesini (*piano reduction*) yayınlamış, Richard Strauss (1864-1949) yazar ve librettist Hugo von Hofmannsthal ile birlikte *Atina Harabeleri*'ni aynı adla sahne türü olarak 1924 yılında yeniden düzenleyip uyarlamışlardır (bkz. 3. resim).

Beethoven'ın bu eseri diğer bestecilerin pek çok eserinde olduğu gibi seyahat edebiyatına dayanıyor. Bu literatür, yabancı bir konuya dayanan ilk Alman operasında bile Türklerin ele alınmasına yol açmıştı. Johann Wolfgang Franck'ın (1644-1710) *Kara Mustafa* adlı operası (1686), IV. Mehmed'in Viyana'yı kuşatmasını konu alan Lukas von Bostel'in librettosuna dayanıyordu. Seyahatnamelerde yayımlanan Türk ezgilerinin Avrupa musikisi dağarında izini aradığımızda bazı eserlere rastlayabiliriz. Örneğin, önce Thomas Shaw'un, daha sonra da Laborde'un yayımladıkları bir Türk ezgisini Carl Maria von Weber'in (1786-1826) *Oberon* operasında (1826) "Mağrip Dansı" adıyla kullanmıştır. Ayrıca, 18. yüzyılın başından beri Mevlevî âyînleri Avrupalı gezginlerce piyano için düzenlenmiş ve ikinci bir dizekte bas partı yazılmıştır.

İtalya'nın en önemli opera bestecilerinden biri olan Giuseppe Verdi'nin (1813-1901) mektuplarından, 1869 yılına değin Avrupa'da bilinen tüm

Mevlevî âyîni notalarını yeniden yayımlayan[35] Belçikalı müzikolog François Joseph Fétis'nin yapıtlarını incelediği bilinmektedir.[36] Beethoven gibi Verdi de bazı yaratılarında, özellikle operalarında bu nota örneklerinden yararlanmış olabilir.

Beethoven, *Atina Harabeleri*'ndeki "Derviş Korosu"nun makamsal yapısını, du Loir'ın bir buçuk yüzyıl önce izlediği bu Mevlevî âyînine borçludur. "Derviş Korosu"nun yazımında, du Loir'ın çevriyazımı ile Mevlevî musikisinin bazı öğelerinin kullanımı esere renk katsa da gerçek bir Mevlevî âyîninin özelliklerini taşımaktan çok uzaktır. Kimi eleştirmenlerce[37] özgün Mevlevî âyîninin renksiz bir taklidi olarak da değerlendirilmiş olan "Derviş Korosu", Batı kültürünün süzgeçinden geçen egzotizmin 19. yüzyıl başlarında yer alan başka bir örneğidir.

FEZA TANSUĞ
YEDİTEPE ÜNİVERSİTESİ
ANTROPOLOJİ BÖLÜM BAŞKANI

DİPNOTLAR

1 Mevlevîlerin "semâ" ya da "mukâbele" dedikleri törenleri sırasında ses ve çalgılarla seslendirdiği "selâm" adlı dört bölümden bireşen sözlü ve geleneksel ezgili tür.

2 Bir önceki makalemizde, 1640 yılında Fransız tüccar ve gezgin Jean Antoine du Loir'ca notaya alınan bir ilâhînin divan musikisi dağarındaki yerini ilk kez açıklamış ve Mevlevi musikisinin bu ilk notaya alınmış örneğini karşılaştırmalı olarak çözümlemiştik. Ayrıca, bu çalışmada ilâhîyi onarıp yeniden kurmuştuk. Bkz., Feza Tansuğ, "Ey ki hezâr âferîn: Notaya alınan ilk mevlevi ilâhîsi" *Toplumsal Tarih* 2010, 197: 65-69. Ayrıca, bkz. "Devrân-ı Dervişân: 17. Yüzyılda Derlenen Bir İlâhî" *Toplumsal Tarih* 2010, 196: 55-59.

3 Beethoven hakkında literatür için bkz., Édouard Herriot, *Beethoven*. Çeviren: Cevza Aktüze. İstanbul: Pan Yayıncılık, 2007; Frida Knight, *Beethoven ve Devrim Çağı*. Çeviren: M. Halim Spatar. İstanbul: Literatür Yayıncılık, 2005; Joseph Kerman ve Alan Tyson, *The New Grove Beethoven*. New York: W. W. Norton and Company, 1983.

4 1785 yılında Friedrich von Schiller tarafından yazılmış şiiri kullanan Beethoven'ın bu eseri 1985 yılında Avrupa Birliği'nin resmi marşı olarak benimsenmiştir.

5 Mozart ve Beethoven gibi Saint-Saëns da bir "Türk Marşı" bestelemiştir.

6 Camille Saint-Saëns, "Color in Beethoven and Handel," *Composers on Music: An Anthology of Composers' Writings from Palestrina to Copland* içinde, Sam Morgenstern, yay. haz., New York: Pantheon, 1956, s. 231.

7 "In my opinion, it is impossible that Beethoven, through the simple intuition of genius, could have thought it up; he must have had an authentic document at his disposal." Camille Saint-Saëns'ın Camille Bellaigue'e 23 Ocak 1897 tarihli mektubu için bkz., *Composers on Music: An Anthology of Composers' Writings from Palestrina to Copland*, Sam Morgenstern, yay. haz., New York: Pantheon, 1956, s. 231. Saint-Saëns'ın mektupları 1936 yılında Paris'te yayınlanır. İngilizce çevirisi ise 1956'da New York (Pantheon) ve Londra'da (Faber and Faber) yayımlanır. Josiah Fisk kitabın ikinci baskısını 1997 yılında, *Composers on Music: Eight Centuries of Writings* başlığıyla yayına hazırladığı halde Saint-Saëns'ın mektubunun "Derviş Korosu" ile ilgili bölümüne bu "genişletilmiş" yeni baskıda yer vermemektedir!

8 Ahmed Adnan Saygun, "Ferdiyetçilik ve Mahalli Renk," Seyit Yöre, yay. haz., *Yalan. Sanat Konuşmaları* içinde, İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 2009 [1945], s. 49.

9 Wolfgang Sieber, "Musikalischer Exotismus bei Ludwig van Beethoven" *Gedenkschrift Hermann Beck* içinde, Laaber: Laaber Verlag, 1982, s. 133-142.

10 Alexander L. Ringer, "On the Question of 'Exoticism' in 19th Century Music," *Studia Musicologica* 1965, 7: 120.

11 Ralph P. Locke, "Cutthroats and Casbah Dancers, Muezzins and Timeless Sands: Musical Images of the Middle East," *19th Century Music* 1998, 22 (1): 28.

12 Ralph P. Locke, "Cutthroats and Casbah Dancers, Muezzins and Timeless Sands: Musical Images of the Middle East," Jonathan Bellman, yay. haz., *The Exotic in Western Music* içinde, Boston: Northeastern University Press, 1998, s. 104-136, 328-329.

13 Lawrence Kramer, "The Harem Threshold: Turkish Music and Greek Love in Beethoven's 'Ode to Joy' " *19th Century Music* 1998, 22 (1): 78-90.

14 Nicholas Mathew, "Beethoven and His Others: Criticism, Difference, and the Composer's Many Voices" *Beethoven Forum* 2006, 13 (2): 148-187.

15 Eric Rice, "Representations of Janissary Music (Mehter) as Musical Exoticism in Western Compositions, 1670-1824" *Journal of Musicological Research* 1999, 19 (1): 41-88.

16 Jean Antoine du Loir, *Les Voyages du Sieur du Loir*.... Paris: Gervais Clouzier, 1654.

17 Du Loir'ın mukâbele hakkında yazdıkları için bkz., Bülent Aksoy, *Avrupalı Gezginlerin Gözüyle Osmanlılarda Musiki*. (2. baskı) İstanbul: Pan Yayıncılık, 2003, s. 58-62. Çevirinin Aksoy'da eksik olan bölümleri için bkz., *Les Voyages du Sieur du Loir* (Historical Series) *Turkish Music Quarterly* 1990, 3 (2-3): 15.

18 Berna Moran, "Batı Dillerine Çevrilen İlk İki Türk Şiiri" *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 1968, 16. cilt, s. 35-40.

19 Berna Moran, *Edebiyat Üzerine: Makaleler/ Röportajlar*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2004, s. 135.

20 Bülent Aksoy, *Avrupalı Gezginlerin Gözüyle Osmanlılarda Musiki*. (2. baskı) İstanbul: Pan Yayıncılık, 2003, s. 381. Kitabın ilk baskısının (1994) tanıtım yazısı için bkz., Feza Tansuğ "Bülent Aksoy'un 'Avrupalı Gezginlerin Gözüyle Osmanlılarda Musiki'si Üzerine" *Tarih ve Toplum* 1995, 24 (144): 56-61.

21 Walter Feldman, Structure and Evolution of the Mevlevi Ayîn: The Case of the Third Selâm," Anders Hammarlund, Tord Olsson ve Elisabeth Özdalga, yay. haz., *Sufism, Music and Society in Turkey and the Middle East* içinde, İstanbul: Swedish Research Institute, 2001, s. 64.

22 Feza Tansuğ, "Ey ki hezâr âferîn: Notaya alınan ilk mevlevi ilâhîsi" *Toplumsal Tarih* 2010, 197: 65-69.

23 Şükrü Elçin, yay. haz., *Ali Ufkî. Mecmûa-i Saz ü Söz*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000, s. 84.

24 Feza Tansuğ, "Devrân-ı Dervişân: 17. Yüzyılda Derlenen Bir İlâhî" *Toplumsal Tarih* 2010, 196: 55-59

25 *Mevlevî Âyinleri (Dügâh) Beste-i Kadîm*. Kompakt disk. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Güzel Sanatlar Genel Müdürlüğü, Konya Türk Tasavvuf Müziği Topluluğu. Sanat Yönetmeni: Yusuf Kayya. Yapım: Konya Valiliği, Konya İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2006.

26 Berna Moran, "Sir Thomas Browne's Reading on the Turks," *Notes and Queries* 1952, 197 (18-19).

27 Simon Wilkin, yay. haz., *Sir Thomas Browne's Works Including his Life and Correspondence*. New York: AMS Press, 1968, 4. cilt, s. 191-192.

28 *Atîa turca* biçemi için bkz., Ralph P. Locke, *Musical Exoticism: Images and Reflections*, Cambridge: Cambridge University Press, 2009, s. 118-121.

29 Bkz., Feza Tansuğ, "Ey ki hezâr âferîn: Notaya alınan ilk mevlevi ilâhîsi" *Toplumsal Tarih* 2010, 197: 65-69.

30 *Beethoven: Die Ruinen von Athen, König Stephan*. Kompakt disk. Berliner Konzertchor, Berliner Symphoniker, Hans Hubert Schoenzeler. Brilliant Classics 93525/67, 2007.

31 Beethoven Fransızca'yı kolaylıkla okuyabiliyordu. Bkz., J. G. Prod'homme ve Frederick M. Martens, "Beethoven's Intellectual Education," *The Musical Quarterly* 1927, 13 (2): 169-182.

32 Jean Antoine du Loir, *Les Voyages du Sieur du Loir*.... Paris: Gervais Clouzier, 1654, s. 174. Metnin İngilizce'ye çevirisi için bkz. *Les Voyages du Sieur du Loir* (Historical Series) *Turkish Music Quarterly* 1990, 3 (2-3): 15.

33 Dinsel bir tür olan miraciye, Hz. Muhammed'in göğe yükselişini (urûc, mirâc) anlatan mesnevî kalıbında Türkçe sözlerin geleneksel ezgiyle okunmasıdır.

34 Ludwig van Beethoven, *Die Ruinen von Athen (Atina Harabeleri)*, (Partitur). Viyana: Artaria & Comp., 1846. Ayrıca, bkz., Ludwig van Beethoven, *Die Ruinen von Athen (Atina Harabeleri), Beethovens Werke. Serie XX. Dramatische Werke* (Partitur). Leipzig: Verlag von Breitkopf & Härtel, 1865; Ludwig van Beethoven, "Dervisch–Chor (Derviş Korosu)," *Athena Ruiner (Atina Harabeleri)* içinde, s. 6-8 (Piyano indirgemesi). Kopenhag: Wilhelm Hansen.

35 François Joseph Fétis, *Histoire générale de la musique depuis les temps anciens à nos jours*. Paris, 1869, 2. cilt, s. 391-400.

36 Edward Said, Verdi'nin *Aida*'sını makamsal açıdan incelerken şöyle yazar: "Fétis, *Résumé philosophique de l'istoire de la musique / Musiki Tarihinin Felsefi Özeti* adlı yapıtıyla (1835) genel musiki tarihinin ayrı bir parçası olarak Avrupalı olmayan musikiyi inceleme girişiminde bulunan ilk Avrupalıydı. Bitmemiş yapıtı *Histoire générale de la musique depuis les temps anciens à nos jours (1869-76) / Eski Çağlardan Günümüze Musiki Tarihi*'nde bu projeyi daha ileri götürüyor ve egzotik musikiyi, bu musikinin bütünsel kimliğini vurguluyordu. Fétis, E. W. Lane'in 19. yüzyıl Mısır'ı üstüne çalışmalarını ve *Description*'un Mısır musikisine ayrılan iki cildini görmüş olmalıdır. Fétis'nin Verdi açısından taşıdığı değer, Fetis'nin yapıtlarında "oryantal" musikiyle ilgili örnekler, ayrıca bazıları *Description*'daki tasarımlara denk düşen ve Verdi'nin İtalya'da yaptırmak gibi az çok gülünç bir çabaya giriştiği oryantal çalgı örneklerini okuyabilmesiydi."
Edward W. Said, "İmparatorluk İş Başında: Verdi'nin *Aida*'sı" *Kültür ve Emperyalizm: Kapsamlı bir Düşünsel ve Siyasal Sorgulama Çalışması* içinde, İstanbul: Hil Yayın, 1998, s. 181-210.

37 Joseph Machlis ve Kristine Forney, "East Meets West: Turkish Influences on the Viennese Classics" *The Enjoyment of Music : An Introduction to Perceptive Listening* içinde, (8. baskı) New York: W. W. Norton and Company, 1999, 292-293.

III. AHMED'İN İLK KIZ ÇOCUĞU FATMA SULTAN'IN DOĞUMU ŞEREFİNE DÜZENLENEN ŞENLİKLER

"BİR DUHTERCİĞİMİZ DÜNYAYA GELDİ!"

JULIETTE DUMAS

Halka açık imparatorluk törenlerinin ayrıntılı biçimde, kumaşların ve havai fişeklerin rengine varıncaya kadar tasvir edilmesi ve minyatürlerle resmedilmesi, saltanat ilişkilerini sergilemenin bildik ve alışıldık yöntemlerinden biridir. Ancak bu tasvirlerin siyasî bakımdan bize öğreteceği fazla bir şey de yoktur. Bununla birlikte, ele aldığımız kaynağın yazarının III. Ahmed'in ilk çocuğunun doğumunu işleyiş biçimi geleneksel anlatılara göre farklılık gösteriyor, çünkü yazar kadınlara az yer veren idareye özgü ve içeriden bir bakış sunuyor.

Havai fişek gösterisi. Aksi belirtilmedikçe resimler Nakkaş Osman, *Surnâme-i Humâyun*'dan alınmıştır. *Ottoman Empire in Miniatures* ed. Turkish Republic Ministry of Culture and Tourism, Ankara, t.4: n°80

ÇEVİRİ: ESRA ATUK

III. Ahmed'in ilk çocuğu ve sonradan sadrazam Nevşehirli İbrahim Paşa'nın eşi olacak olan Fatma Sultan 1704'te dünyaya geldi. Padişah, kızının doğumu şerefine tüm kentte dört gün boyunca kutlama yapılmasını emretti. Bu kutlama, III. Ahmed'in saltanatının ilklerinden olsa da, tek değildir. Padişah kutlama yapmak için her fırsatı değerlendirmiştir: oğullarının doğumu, sünnet düğünleri, evlilikler, bahar bayramı, lale bayramı... Bu kutlama bolluğu içinde ilk kızının doğumu da kısa süre sonra daha gösterişli başka şenliklerin gölgesinde kalmıştır, oysaki oldukça önemlidir: Osmanlı tarihinde ilk kez bir padişah kızının doğumu halka açık şekilde kutlanmıştır.

Bunun dışında, bu olayın özgüllüğü pek de fazla dikkat çekmişe benzemiyor. Düzenlenen törene saltanat günlüklerinde ve vakayinamelerde ender olarak değinilir. A. Özcan tarafından yayına hazırlanan anonim tarih[1] bir istisnadır. Ancak, önemli devlet olaylarını, padişahları ve önemli kişileri ön plana çıkaran bu anlatılarda kadınların çok az yeri olduğu da bir gerçektir. Padişah kızlarından da çoğu

zaman ikinci planda ya da dolaylı olarak söz edilir. Özellikle gösterişli geçen bazı düğün törenleri dışında, padişah kızları hiç ön plana çıkarılmazlar. Zaten Osmanlı gelenekleri de kadınların siyasette yerinin olmadığını söylemez mi? En azından, birçoğu öyle olduğuna inanırdı!

Hal böyle olunca, Fatma Sultan'ın doğumunun anlatısı da üzerinde durulması gereken bir önem arz eder. İncelememizde üç aşamalı bir yaklaşım benimseyeceğiz: Olayı önce siyasi, ardından edebi ortamına yerleştirdikten sonra, içeriğini ve varlık nedenini daha iyi anlamak için anlatının kendisi üzerinde duracağız.[2]

SİYASAL BİR YENİLİK: BİR PADİŞAH KIZININ DOĞUMUNUN KUTLANMASI

III. Ahmed'in 1703 yılında tahta çıkışı askeri bir isyanın ardından gerçekleşti. Padişah kalıcı olarak Edirne'de ikamet ettiği halde İstanbul'da ayaklanan isyancılar, taleplerini iletmek üzere padişahın önüne kadar geldiler. Saltanat tarihi ile ilgili kaynaklar, sarayından isyancılara baktıktan sonra ikiz kardeşine yerine geçmesi gerektiğini bildiren II. Mustafa'nın hazin öyküsünü aktarır. Yeni padişah İstanbul'a gelmeye ve orada kalmaya zorlandı. Durumun denetimini ele geçirebilmesi için epeyce zaman gerekti. Bu arada, kendisinden çok, hükümeti de Batılı güçlere karşı yürütülen savaşlarla baş etmeye uğraşıyordu. Sonunda, barışın sağlanması sadrazamlığa Nevşehirli İbrahim Paşa'nın getirilmesiyle aynı zamana rastladı. Yeni sadrazam III. Ahmed'le pek çok konuda mükemmel bir fikir birliği içindeydi: Barışı korumak, sanatı desteklemek, Batı'ya açılmak vb. III. Ahmed'in uzun saltanatına (27 yıl) başlıca üç öğe damgasını vurdu: Bayramlar ve eğlenceler; çok sayıda yalı, köşk ve sarayın inşası ve son olarak, tüm bu dönemin çok daha sonra "Lale Devri" adıyla anılmasına neden olan laleler. Elbette bu saltanat dönemini bu şekilde özetlemek haksızlık olacaktır. Yeni bazı tarih çalışmaları bu dönemde, özellikle de İbrahim Paşa'nın sadrazamlığı sırasında Osmanlı toplumunun geçirdiği dönüşümleri vurgulamaktadır. Bu değerlendirmeler bu makalenin kapsamına girmediğinden, üzerinde fazla durmayacağız.

Sultan III. Ahmed.

Osmanlı Padişah Albümleri, Bir 19. Yüzyıl Albümü. Günsel Renda.

Nevşehirli İbrahim Paşa, III. Ahmed'le mükemmel bir fikir birliği içindeydi: Barışı korumak, sanatı desteklemek, Batı'ya açılmak vb. III. Ahmed'in uzun saltanatına üç öğe damgasını vurdu: Bayramlar ve eğlenceler; çok sayıda yalı, köşk ve sarayın inşası ve tüm bu dönemin "Lale Devri" adıyla anılmasına neden olan laleler.

Bayramlar ve inşaatlar, III. Ahmed saltanatının en görünen kısmıydı. Barışın hüküm sürdüğü bu dönemde, amaçlananın halkı eğlendirerek dikkatini daha ciddi siyasi konulara vermesini engellemek olup olmadığı sorusu gayet meşru bir sorudur. Hanedanın geleneksel olarak savaşa bağlı (sefere çıkma, bir kalenin fethi vb.) çok sayıda şenlik düzenlediğini hatırlamak gerekir. Bu tür şenlikler için uygun ortam bulunmadığından, yenilerini icat etmek gerekiyordu: Eski hanedan geleneklerine eklenen baharın gelişi, ilk lalenin açması gibi yenilikler bu saltanat döneminde ortaya çıkmış ve onunla birlikte kaybolmuştur.

Görüldüğü gibi III. Ahmed saltanatının bu geniş şenlik programı içinde padişah kızlarının kayda değer bir yeri olmuştur: Kızlarının (hepsi

Pehlivanlar ve ip cambazları. n°82

yetişkinlik çağına erişememiş olsalar da, III. Ahmed'in toplam 35 kızı olmuştur) ya da yeğenlerinin (II. Mustafa'nın kızları) düğünleri, çok renkli ve çok masraflı büyük törenlerle kutlanmış, hanedanın kadınlarını ön plana çıkaran bu törenler saltanatına damgasını vurmuştur. Aslında bu bir yenilik değildir: 16. yüzyılın ortalarından itibaren, padişahlar kızlarını şatafatlı törenlerle evlendirmeye başlarlar. Padişah kızları şerefine düzenlenen bu törenlerin ilki, I. Süleyman saltanatının son yıllarında torunlarından üçünü bir arada evlendirdiği törendir:[3] Kendisinden sonra tahta çıkacak olan II. Selim ile Nurbanu Sultan'ın kızları İsmihan, Gevherhan ve Şah sultanlar, sırasıyla ileride sadrazam olacak Sokollu Mehmed Paşa, sonradan kapudan olacak Piyale Paşa ve yine ileride yeniçeri ağası olacak Çakırcı Hasan Ağa ile evlenmişlerdir.[4] Bu uygulama zaman içerisinde yaygınlaşır. Böylece, padişah kızlarının düğünleri de giderek hanedanın olanca zenginliğini, ihtişamını ve gücünü sergilemek için halka açık şenlikler fırsat oluşturmaya başlar. Bunların yanında, kadınların halk önüne çıkmaları için başka fırsatlar da olur: Mihrimah Sultan ya da Nurbanu Sultan'ın yaptırdıkları mimarî eserler, Turhan Hatice Sultan'ın düzenlediği türden, İstanbul içine ya da dışına seyahatler bunlara örnek olarak gösterilebilir.[5] Özetle, 16. yüzyılda saray kadınları kamusal alanda gerçek anlamda görünürlük kazanmışlardır. Öyle ki, bu durum artık kimseyi şaşırtmaz.[6] Ancak bu görünürlüğün de sınırları vardı: Osmanlı hanedanında kadınlar hiçbir zaman erkekler kadar ön planda olmamışlardır. Fatma Sultan'ın şerefine düzenlenen şenlikler ise özeldir: Zira o döneme kadar kız çocuklarının doğumu hiç halka açık şekilde kutlanmamış, törenler sarayın sınırları içinde kalmaktaydı.[7]

Böyle bir ayrıcalıktan yararlanan bu sultan kimdi öyleyse? 1704'te III. Ahmed ile cariyesi Emetullah'ın kızı olarak dünyaya gelen ve Osmanlı tarihçilerinin iyi tanıdığı Fatma Sultan, henüz 4 yaşındayken Sadrazam Âli Paşa'ya nişanlanmıştı. Evlendiği sadrazam ise babasının saltanat yıllarının en önemli şahsiyetlerinden biri olan Nevşehirli İbrahim Paşa'dır.[8] Vakanüvislerin ve o dönemde Osmanlı payitahtında bulunan yabancı gezginlerin ayrıntılı biçimde tasvir ettikleri üzere, genç sultanın düğününe büyük şenlikler (sur) ve şatafatlı bir geçit töreni eşlik eder. Babasının tahttan indirilmesine ve kocasının idamına yol açan olayların ardından, Eski Saray'a gönderilir. Kısa süre sonra hastalanır ve 29 yaşında ölür. Fatma Sultan, aralarında daha sonra kendi adını taşıyacak olan bir caminin[9] restorasyonu da bulunan çok sayıda hayır işine giriştiyse de, mimarî alandaki faaliyetleri kendisinden önceki önemli valide sultanların inşa ettirdikleri Eminönü Külliyesi gibi vakıflarla ya da kentin iki kapısına iki büyük külliye yaptıran Mihrimah Sultan gibi cedleriyle karşılaştırıldığında sınırlı kalmıştır.[10] Gerçekleştirdiği hayır işleri şöhretini açıklamaya yetmediği gibi, siyasi faaliyetlerinin de buna pek katkısı olmamıştır. Yine Mihrimah Sultan örneğindeki gibi hükümet işleriyle yakından ilgilenen başka sultanların aksine, babasının ve kocasının gölgesinde, genellikle siyaset sahnesinin gerisinde kalmıştır. Doğumundan itibaren ön plana çıkarıldığı halde, bu şöhretinden kendisine pay çıkarmamıştır. Aslında 'şöhreti' daha çok onuruna düzenlenen ve kendisine kamusal alanda bir "imaj" ve bir "isim" kazandıran şenliklere katılmasından ve kocasının uzun yıllar süren hükümetinden

kaynaklanmaktadır. Öyle ise, doğumu neden şenliklerle kutlanmış ve vakanüvisler tarafından kayda alınmıştı? Bayramların birbirine eklendiği bir saltanat döneminde, Fatma Sultan'ın doğumu da fırsatlardan biri miydi sadece? Böyle kabul edersek, bu doğumun hanedanı yakından ilgilendiren bir yönünü göz ardı etmiş oluruz: Fatma Sultan III. Ahmed'in ilk çocuğuydu, dolayısıyla padişahın çocuk sahibi olabildiğinin de kanıtıydı. Hanedan bir yüzyıl kadar önce Sultan İbrahim'in saltanatının başlarında olduğu gibi tükenme tehlikesiyle karşı karşıya değildi elbette, ancak yine de kafes uygulamasının bu ilk yıllarında hayatları eskisi gibi tehlikede olmasa da -yaşça en büyük şehzadenin tahta geçmesi ilkesi artık yerleşmişti-, şehzadeler tam bir hareket özgürlüğüne sahip değillerdi,[11] çocuk sahibi olmalarına da izin verilmiyordu; bu ayrıcalıktan yalnızca padişah yararlanabiliyordu. 30 yaşındayken tahta çıkan III. Ahmed'in de henüz çocuğu yoktu ve Fatma Sultan'ın doğumu bu boşluğu doldurmuştu. Elbette bir erkek evladın yerini tutmuyordu, ama ardından doğacak erkek kardeşlerinin habercisiydi. İşte Fatma Sultan böyle bir siyasal ortamda doğmuş, doğumu bu nedenlerle kutlanmış ve vakayinamelerde anlatılmıştır.

Hokkabazlar. n°89

KADINLARA AZ YER VEREN EDEBÎ ORTAM

Osmanlı İmparatorluğu'nda kadınların yeri hakkında çalışmak isteyen tarihçinin karşılaştığı en büyük güçlüklerden biri, bu konudaki kaynakları toplamaktır. Yakın tarihli çalışmalar vakayinamelerin kadınlar konusundaki ikilemlerini ortaya çıkarmıştır. Bu anlatılar daha çok saray ve hükümet çevrelerinde meydana gelen önemli olaylara değinirler. Kadın düşmanı geleneksel söyleme göre ise kadınların siyasette yeri yoktur. Bu görüş tarihlerde saray kadınlarından söz ediliş biçimini derinden etkilemiştir: Genellikle yok sayılan bu kadınlardan sadece hükümet işleri üzerindeki -olumsuz kabul edilen- etkilerini yermek için söz edilirdi. Yazarlar da sürekli aynı görüşü dile getirirlerdi: Eğer imparatorluk artık eskiden olduğu gibi büyük ve güçlü değil idiyse, bunun nedeni kadınların siyasette hak etmedikleri bir yere sahip olmaları, müttefiklerinin yükselmesi için çalışmaları ve devlet erkânını yersiz istek ve davranışlarına boyun eğmeye zorlamalarıydı. Bu eleştiri, Koçi Bey ya da Gelibolulu Mustafa Âli gibi bazı önemli yazarların yazdıklarının aksine, kadınların siyasette rol oynadıklarının kanıtıdır. Sonuçta, bu olumsuz eleştiriler dışında, kadınlardan sadece olmaları gerektiğine inanılan yerlerde söz edilirdi: Evlilik bağının başlangıcı olan düğünler; kamu yararına kurulan ve hanedanın dindarlığını vurgulamaya da yarayan vakıflar. Ayrıca bu düğünler ya da hayır işleri çok masraflı da olmamalıydı: Hazinenin parası kadınlar için hesapsızca harcanmamalıydı. Tüm bu sebepler tarihlerde kadınlardan neden az söz edildiğini açıklar. Makalemize kaynak oluşturan anlatı da buna istisna oluşturmuyor.

Bu anonim tarih, pek çok bakımdan öncelleriyle devamlılık arz ediyor. 1688'den 1704'e kadar uzanan, dört padişah (II. Süleyman, II. Ahmed, II. Mustafa ve ardından ikiz kardeşi III. Ahmed) ile üç tahttan indirme ve iki tahta çıkarma olayının damgasını vurduğu yılların öyküsünü ayrıntılı biçimde aktarıyor. Kaynağımızın özelliğini ise anlatımsal üslubu ve verdiği ayrıntılardaki kesinlik oluşturuyor. Herhangi bir siyasal fikre, iktidarla ilgili herhangi bir kuramsallaştırma çabasına ya da aslında oldukça karmaşık olan durumla ilgili siyasî ya da tarihî herhangi bir çözümlemeye rastlamıyoruz.[12] Buna karşılık, tahta çıkarmalar, tahttan indirmeler, devlet yönetimindeki kadro değişiklikleri, idarî bakımdan son derece dikkatlice tasvir ediliyor.

Dolayısıyla, yazarın imparatorluğun idarî görevlilerinden biri olduğu kuşku götürmez: Verdiği bilgilerdeki kesinlik başka türlü açıklanamaz. Bunun diğer bir kanıtı da, anlatıya eklenen iç idare ile ilgili ve dışarıdan birinin ulaşamayacağı türden belgelerin kopyalarıdır. Bu koşullar altında, anlatıda kadınlara ayrılan yer karşısında şaşırmamak gerek: Kadınlar bu kaynakta eskiye oranla çok daha az yer tutuyorlar. En ufak görev değişikliğini bile ayrıntısıyla aktarmaktan kaçınmayan yazar, başka vakanüvislerin genellikle sözünü ettikleri hanedan üyeleri ile devlet erkânı arasındaki evlilik ittifaklarına şöyle bir değinmekle yetiniyor.

Padişah kızları şerefine düzenlenen törenlerin ilki, I. Süleyman'ın son yıllarında torunlarından üçünü evlendirdiği törendir: II. Selim ile Nurbanu Sultan'ın kızları İsmihan, Gevherhan ve Şah sultanlar, sırasıyla ileride sadrazam olacak Sokollu Mehmed Paşa, sonradan kapudan olacak Piyale Paşa ve yine ileride yeniçeri ağası olacak Çakırcı Hasan Ağa ile evlenmişlerdir.

Yalnızca bazı kadın şahsiyetlere yer veriliyor. Siyasal hizipleşmelerin son derece önemli olduğu bu dönemde, en çok adı geçenler arasında olan valide sultanlardan bile önemsiz vesilelerle söz ediliyor. Bu duruma tek istisnayı IV. Mehmed'in kızı Ümmi Sultan (Ümmügülsüm olarak da anılır) oluşturuyor: Çerkes Osman Paşa'nın eşi olarak pek çok kez adı geçen bu sultan, ilerlemiş yaşı ve imparatorluğun daha şanlı bir dönemini temsil eden bir padişaha olan yakınlığı nedeniyle böyle ayrıcalıklı bir muameleye layık görülmüş olabilir. Bazı sultanların adı ise, evlilikleri göz ardı edilemeyecek büyük şenliklerle kutlandığı için arada zikrediliyor, ancak yazar bu şenliklerin ayrıntılarına da değinmiyor.

İşte Fatma Sultan'ın doğumunun öyküsü böylesine erkek egemen bir anlatının sonunda karşımıza çıkıyor. II. Mustafa'nın adı bile anılmayan kızının aynı günlere rastlayan doğumunun ise hiçbir bilgi verilmeksizin aktarıldığını belirtelim. Böyle bir ortamda, bu tarihte Fatma Sultan'a bütün bir bölümün ayrılmasına neden olan neydi? Doğumu şerefine padişahın emri üzerine düzenlenen olağanüstü şenlikler büyük olasılıkla bu nedenlerden biridir: Yazar sarayın bu kararıyla ilgili emirleri öğrenmiş olmalıdır ve kitabının bu bölümünde malzeme olarak kullanmıştır. Törenlerin ayrıntılarına girilmemiş olsa da, Sadrazam Âli Paşa'nın padişahın arzularını yerine getiriş biçimi büyük olasılıkla bu anlatıya esin kaynağı olmuştur. Yazarımızı ilgilendiren padişahın kızının doğumu ya da müstesna olarak halka açık kutlamaların emredilmesi değil, sadrazamın durumu idare ediş biçimi ve bunu izleyen değişikliklerdir. Öyle anlaşılıyor ki, bu yazar için de saray kadınları anlatıya ancak tâli biçimde, daha geniş bir konu içinde eritilmiş halde malzeme oluşturmaktadır.

ŞENLİKLERİN DÜZENLENMESİNİ ANLATAN İDARÎ BİR ANLATI

Bu anonim yazarın bize sunduğu anlatının başlıca özelliği şenliklerin gelişimini tasvir etmeye çalışmadan, yalnızca hazırlıkların nasıl örgütlendiğinden söz etmesidir. Bu açıdan, önceki sayfalarda bahsetmekle yetindiği II. Mustafa'nın kızının doğumu ile ilgili üslubundan da ayrılmaktadır.[13] Her şey padişahın bir ferman ("süret-i hatt-ı şerif") ile sadrazamı Âli Paşa'yı kızının doğumundan haberdar etmesi ile başlar: Saat 7.30'da, der padişah, bir küçük kızımız dünyaya geldi.[14] Ardından, bu buyruğun nedeni anlaşılır: Padişah sadrazamından süresini dört gün olarak belirlediği şenlikler düzenlemesini istemektedir.[15] Hatt-ı şerif kalıplaşmış idarî ifadelerle son bulur: Sadrazamın görevinde kalıcı olması dileği ile Tanrı'ya övgüler.[16] Bu buyrukla ilgili bazı gözlemlerimizi dile getirelim: Her şeyden önce, söylediğinin aksine, yazar belgenin tam bir kopyasını değil, kendisi tarafından kısaltılmış bir özetini kullanmış. Suretten söz etmesinin nedeni ise, ilk elden bilgiler verdiğini, yani buyruğu gördüğünü ve tahmin edilebileceği gibi kopyaladığını vurgulamak istemesi olabilir. Oysa sunduğu versiyonda ne padişahın kızının adı, ne de şenliklerin tarzına ilişkin bilgiler yer alıyor. Bu konuda da iki varsayım öne sürülebilir: Sadrazam ya kendisinden beklenenden zaten haberdardı (padişah kendisine şenlik tasarıları ile ilgili sözlü olarak bilgi vermiş olabilir) ya da bu konuda tamamen özgür bırakılmıştı. Sarayın düzenlediği şenliklerin belli geleneksel uygulamalara dayandığı kuşku götürmez: Geçit törenleri, top atışları, havai fişekler bu tür törenlerde tekrarlanan unsurlardı. Bununla birlikte, bir tören hiçbir zaman bir önceki ile aynı olmuyordu. Elimizde çeşitli törenlerin şu ya da bu özelliğine parmak basarak her zaman bir ölçüde kişiselleştirildiklerinin kanıtı olacak kadar çok sayıda anlatı mevcut. Bu farklılıkların kökeninde padişah mı, eşleri mi, yoksa devlet erkânı mı vardı? Aktörler ve çıkarları koşullara göre farklılık gösterdiğinden, buna cevap vermek de oldukça güç. Ayrıca, ileride de değineceğimiz gibi, riayet edilmesi gereken süreler de önemliydi: Padişah emir verdikten sonra şenliklerin bir an önce başlatılmasını beklerdi. Bu nokta, ilk kez bir kız çocuğun doğumunun kutlanması için emir verildiği göz önünde bulundurulursa, daha da önem kazanıyor.[17]

Sadrazam hemen harekete geçer ve çeşitli yetkililere idarî belgelerde kullanılan geleneksel kalıplara göre "buyuruldu" ifadesini içeren bir dizi emir verir. Anonim yazarımız bunların da padişah buyruğunda olduğu gibi kısaltılmış birer kopyasını sunuyor. İlk buyruk haberin halka duyu-

rulması ile ilgilidir; hanedanın saray içinde meydana gelen önemli olayları kutlamak ve haber vermek için, yabancı ziyaretçilerin de padişaha saygılarını sunmak için geleneksel olarak yaptıkları gibi yine top atışları yapılacaktır.[18] Ardından, İstanbul halkına haberi yaymaları için (doğumun, şenliklerin ve dört günlük 'bayram'ın haberi) bir dizi münadi çağrılır: Haliç, Galata ve Üsküdar bölgelerine gönderilirler (ilginç bir şekilde Eyüp'ün adı geçmiyor).[19] Şenliklerin nasıl geliştiği ile ilgili hiçbir ayrıntı verilmediğine dikkat edelim: Sadrazam, sanki herkesin ne yapması gerektiğini tam olarak biliyormuş gibi, adamlarından padişahın buyruğuna uygun olarak şenlikleri hazırlamalarını istemekle yetinir.[20] Saraydan gelen buyruklara aşina olan birinin bu durum karşısında kuşkuya kapılması mümkün: Bu buyruklar genellikle aşırıya varan bir detay ve kesinlikte olurdu. Yazar mı bu bilgilerin gereksiz olduğuna karar vererek kaldırmayı tercih etmiştir? Oysa buyruğun sunulan kopyasında, dünyaya gelen sultan ve kutlanacak doğum ile ilgili kısa bir bölüm bulunuyor. Yoksa kopyası sunulan halka yapılacak duyuru mudur? Her ne olursa olsun, padişahın kızının paragrafın başlığı dışında zikredilmemiş olan adını bu belgede buluyoruz: "Fâtıma Sultan nâmiyle müsemmâ bir duhter-i sa'd-ahterleri vücûda gelüp..."[21]

Son olarak, yine sadrazamdan gelen ve yazar tarafından kısaltılmış bir buyrultu kopyasına yer veriliyor. Bu kez, buyrukta halka yapılan duyuruya eşlik etmesi gereken ve halkın doğumu kutlamak için eğlenmesini amaçlayan şenliklerin düzenlenmesiyle ilgili bilgiler iletiliyor. Elimizdeki örnek yine uygulamaya ilişkin fazla ayrıntı vermiyor ve İstanbul halkından çeşitli meslek sınıfları tarafından alaylar düzenlenmesini emretmekle yetiniyor[22] –başka anlatılarda, resimlerde ya da minyatürlerde bu alayların pek çok örneğine rastlıyoruz. Her şey sanki herkes olduğu yerde yapması gerekeni biliyormuş gibi gelişir: Buyruk çıkarılır çıkarılmaz, hemen ertesi gün için alaylar hazırlanır. Bir erkek çocuk doğabileceği düşüncesiyle önceden bazı hazırlıkların yapılmış olduğunu mu varsaymalıyız? Yoksa çeşitli meslek gruplarının böyle durumlarda hemen harekete geçecek şekilde hazır bekledikleri mi? Örneğin, şehzadelerin sünnetleri söz konusu olduğunda, törenler çok önceden haber verilir ve hazırlıklar yapılırdı; bu sayede padişahı ve sarayı şaşırtarak dikkatlerini çekecek şatafatlı gösteriler düzenlenirdi.

Şehzadenin sünneti şerefine düzenlenen kutlamalar sırasındaki yürüyüş. n°90

Bununla birlikte, yazarın anlatısında bu doğuma neden değindiği konusunda düşünebiliriz. Yenilikçi niteliği bir açıklama olabilir, ancak buna yazıda hiç değinilmiyor. Belki de bölümün sonuna, törenden sonra olanları anlatan kısımlara bakmamız gerek. Anlaşılan o ki, bu kutlama idarenin üst katmanlarında çok sayıda kadro değişikliğine fırsat hazırlamıştır. Bu değişiklikler pek çok kimseyi hoşnutsuz etmekle kalmamış, beraberinde bazı malî talepler de getirmiştir. Adeti olduğu üzere, yazar bu konuda da sorunların nasıl çözüldüğüne değinmeden, yüzeysel bazı ayrıntıları vermekle yetiniyor.[23] Hanedan şenlikleriyle yönetimdeki –muhtemelen protestolara yol açacak, ancak halkın coşkusu içinde boğulan– değişikliklerin bu şekilde eşzamanlı olması dikkat çekicidir. Ancak yazar, iyi bir memur olarak, tanık olduğu ve iyi bildiği olayları aktarmakla yetiniyor ve kadınlara da yalnızca ilgi gösteriyor. Bu tavır, başından sonuna tüm anlatının üslubunu belirliyor.

SONUÇ

Halka açık imparatorluk törenlerinin ayrıntılı biçimde, kumaşların ve

havai fişeklerin rengine varıncaya kadar tasvir edilmesi ve minyatürlerle resmedilmesi, saltanat ilişkilerini sergilemenin bildik ve alışıldık yöntemlerinden biridir. Ancak bu tasvirlerin siyasî bakımdan bize öğreteceği fazla bir şey de yoktur. Bununla birlikte, başvurduğumuz kaynağın yazarının III. Ahmed'in ilk çocuğunun doğumunu işleyiş biçimi geleneksel anlatılara göre farklılık gösteriyor, çünkü yazar kadınlara az yer veren idareye özgü ve içeriden bir bakış sunuyor. Tarihsel ortamına yerleştirildiğinde, böyle bir olayın önemi açıklık kazanıyor. Bu olay bir anlamda, III. Ahmed'in ilk çocuğu olan Fatma Sultan'ın kişiliği ile ilgili doğru ipuçları da veriyor. Fatma Sultan, tıpkı doğumu vesilesiyle olduğu gibi, ileride de evlilik ittifakları ve babası ile eşi Nevşehirli İbrahim Paşa'nın yönettikleri barışçıl hükümet politikaları çerçevesinde pek çok kez kamusal alanda görünmeye davet edilmiştir. Siyasal alandaki rolünün son derece ufak olmasına ve her zaman gölgesinde kaldığı eşinin babasının tahttan indirilmesi sırasında öldürülmesiyle birlikte dünyadan elini eteğini iyice çekmiş olmasına rağmen, varlığının ve imajının bu biçimde kullanılması kişiliğinin kamuya mal olmasını sağlamıştır.

JULIETTE DUMAS
FRANSIZ ANADOLU ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
DOKTORA BURSLUSU

DR. ESRA ATUK
GALATASARAY ÜNİVERSİTESİ

1 A. Özcan (yay.), *Anonim Osmanlı Tarihi (1099-1116 / 1688-1704)*, Türk Tarih Kurumu, 2000.

2 Kutlamalar konusunda bkz. Derin Terzioğlu, "The Imperial Circumcision Festival of 1582: an interpretation" *Mukarna* 12 (1995): 85-100; Shirine Hamadeh, *The City's Pleasure: Istanbul in the Eighteenth Century*, University of Washington Press, 2008. Suraiya Faroqhi, *Subjects of the Sultan. Culture and Daily Life in the Ottoman Empire*. I. B. Tauris and Co, London, New York, 2005; et T. Artan, "Feasting in Adversity: enhancing the ordinary" Amy Singer (ed.) *Middle Eastern Studies Association*, Princeton, NJ: Princeton Paper in Near Eastern Studies, 2010.

3 Tören 1562'de, Selim'in tahtın tek vârisi olarak kaldığı dönemde düzenlenmişti, yani evlendirilenler yakın bir gelecekte tahta çıkacak veliahtın kızlarıydı.

4 Daha önce de buna benzer evlilik törenleri düzenlenmişti. I. Süleyman'ın kızı Mihrimah Sultan'ın Rüstem Paşa ile evlendiği tören de bunlardan biridir; ancak, padişahın iki oğlunun aynı tarihlere rastlayan sünnet düğünlerinin gölgesinde kalmıştır. 15. yüzyılda da düğün törenlerine rastlanır, ama bunlar Osmanlı padişahları ya da şehzadelerle yabancı prenseslerin evlendiği törenlerdir. Dolayısıyla, bu tarihten önce bir Osmanlı padişahının kızı şerefine düzenlenen şenliklerden söz eden herhangi bir kayıt bulunmamaktadır.

5 Bu konuda, bkz. Leslie Peirce, *Osmanlı İmparatorluğunda Hükümdarlık ve Kadınlar*, İstanbul, 1996; Gülru Necipoğlu, *The Age of Sinan. Architectural Culture in the Ottoman Empire*, Reaktion Books, 2005; Lucienne Thys-Şenocak, *Ottoman Women Builders. The Architectural Patronage of Turhan Hadice Sultan*, Ashgate, 2006.

6 Leslie Peirce'in ileri sürdüğü son derece hoş bir sava göre, kadınların kamusal imajının bu şekilde değer kazanmasının ve hanedanın resmî şenlik programında yer almaya başlamalarının amacı, şehzade ve padişahların etrafında düzenlenen törenlerin sayısının giderek azalmasıyla birlikte erkeklerin de daha az görünür olmasından doğan boşluğu kapatmaktı. Padişahların giderek kamusal alandan çekilmeleri, şehzadelerin artık taşraya gönderilmemesi (bu olaylar da birer şenlik vesilesiydi), 16. yüzyıl boyunca giderek törenlerin sayıca azalmasına ve Osmanlı hanedanının kamusal alanda temsil edilmemeye başlamasına neden olmuştu. Bkz. Leslie Peirce, *a.k.*.

7 Saray içinde düzenlenen törenler konusunda fikir sahibi olmak için, bkz. D. Alikılıç, *İmparatorluk Seremonisi*. İstanbul, 2004: 167-173.

8 Fatma Sultan'ın yaşamöyküsü için, bkz. Ç. Uluçay, *Padişahların kadınları ve kızları*, Ankara, 1980: ve N. Sakaoğlu, *Bu Mülkün Kadın Sultanları. Valide Sultanlar, Hatunlar, Hasekiler, Kadınefendiler, Sultanefendiler* İstanbul, 2008 : 306-313.

9 Hâfız Hüseyin Ayvansarayî, *Hadîkatü'l-Cevâmi': İstanbul camileri ve diğer dinî-sivil mimarî yapılar*. İşaret, İstanbul, 1987.

10 G. Necipoğlu, *a.g.e.*.

11 Nicolas Vatin ve Gilles Veinstein, *Le Serail ebranle. Essai sur les morts, depositions et avènements des sultans ottomans (XVe – XXe s.)*. Fayard, 2003.

12 III. Ahmed ikiz kardeşi II. Mustafa'nın tahttan indirilmesinin ardından tahta çıkarken, Osmanlı orduları da Macaristan'da çok sayıda ağır yenilgi almışlardı. Ekonomi ise, kısmen cephedeki orduyu beslemek için yapılması gereken masraflar nedeniyle berbat durumdaydı. III. Ahmed'in saltanatının ilk yıllarında, devletin üst düzey kadrolarının önemli oranda el değiştirdiği görülür. Bu durum yalnızca siyasal güçlüklere değil, yeni padişahın kendi görüşleriyle uyumlu bir hükümet kurma arayışına da işaret eder. Nevşehirli Damad İbrahim Paşa'nın iktidara gelişiyle birlikte bu kargaşa da yavaş yavaş çözülmüştür.

13 A. Özcan (yay.), *Anonim Osmanlı Tarihi (1099-1116 / 1688-1704)*, Türk Tarih Kurumu, 2000: 87-88.

14 « Sen ki Vezir-i a'zam Ahmed Paşa'sın. Bugün sâ'at yedi buçukda iken bir duhtercığımız dünyâya geldi ». A. Özcan (yay.), *a.k.*, s. 289. Burada sözü edilen eski Osmanlı saatiyle 07:30 yani sultanın doğum saati, güneşin batımından 7 saat 30 dakika sonradır.

15 « İbtidâ evlâdımız olmağla, gündüzlerde dört gün şenlik eylemek üzere tenbîh eyleyesiz ». A. Özcan (yay.), *a.k.*, s. 289. « *Gündüzlerde* » ibaresine dikkat edelim: Şenliklerin gece değil, yalnızca gündüzleri düzenleneceği (ve böylece genellikle yangınlara sebep olan donanma ve havai fişeklerden de kaçınıldığı) anlaşılıyor. Fatma Sultan'ın doğumu şerefine düzenlenen şenliklerin süresinin ortalama olarak, hanedanın tükenme tehlikesiyle karşı karşıya kaldığı dönemler dışında, şehzadelerin doğumu için düzenlenenlerle aynı olduğu da gözden kaçırılmamalı. Bununla birlikte, şehzadelerin doğumu söz konusu olduğunda şenlikler gece-gündüz devam ederdi. Bkz. D. Alıkılıç, *a.g.e.* : 171-172.

16 « Sen [Ali Paşa] dahi hıdmetimizde niçe zamân durasın » ; « Rabbü'l-âlemin ümmet-i Muhammed'i dâimâ mesrûr ve mansûr ve muzaffer eyleye, âmîn ». A. Özcan (yay.), *a.g.e.*, s. 289.

17 Hazırlıklar için çok kısa bir süre ayrılması ve padişah buyruğunda şenliklerin nasıl düzenlenmesi gerektiği ile ilgili pek az bilgi verilmiş olması, olayın özellikten yoksun biçimde cereyan etmesine ve vakayinamelerde, hatta saltanat şenlikleri ile ilgili anlatılarda genellikle yer bulmamasına neden olmuş olabilir.

18 Başına Marquis de Nointel'in atandığı dönemde Fransız Büyükelçiliği'nde meydana gelen diplomatik krizi hatırlayalım: Deniz yoluyla gelen elçiyi taşıyan gemiler, padişahın İstanbul'da olmadığı bilgisine dayanarak Sarayburnu'ndan geçerken selam vermek amacıyla topları ateşlemeden yollarına devam ederler. Saray hemen alarm durumuna geçer. Kriz valide sultanın (IV. Mehmed'in annesi Turhan Hatice Sultan) müdahalesiyle çözülür. Valide sultan Fransızlardan kendi şerefine top atmalarını ister, onlar da biraz fazla istekli bir biçimde emre itaat ederler: Top atışlarının alışılanın ötesinde, deniz kenarındaki köşklerden birinin camlarını patlatacak kadar şiddetli olduğundan yakınılır! Olayın anlatısı için, bkz. Antoine Galland, *Voyage à Constantinople (1672-1673)*. Maisonneuve et Larose, 2002 ; ayrıca bkz. Pierre Vandal, *Les voyages du Marquis de Nointel (1670-1680). L'odyssée d'un ambassadeur*. Plon, Paris, 1900.

19 Bu ilk buyruğun adresi şu şekildedir: « İstanbul, Üsküdar, Galata, Hâslar kadılarına gümrük emiri, darbhâne emîni Galata voyvodasına zabt ü rabt için yeniçeri ağası, cebeci ve topçu ve arabacıbaşılara, sipâh u silâhdar ağalarına, bostancıbaşı, tersâne kethudası, kalyon kapudanı, topçubaşı ile kapudan buyuruldusunda [...] ». A. Özcan (yay.), *a.g.e.*, s. 289.

20 « 'günde üç kerre toplar atdırasız' deyü tasrîh olunur. [...] dört gün gündüzlerde şenlik eylemek üzere hatt-ı humâyûn-ı şevket-makrûn sâdır olmağla, imdi ızhâr-ı sürûr u şenlik olunup ve taraf taraf kollar ta'yin ve reğl gibi hıfz u hırâset edüp erâzil ü eşkıyâdan bir ferd fesâd u şakâvet eylemek olur ise ahz ve te'dîb eyleyesiz ». A. Özcan (yay.), *a.k.*, s. 289.

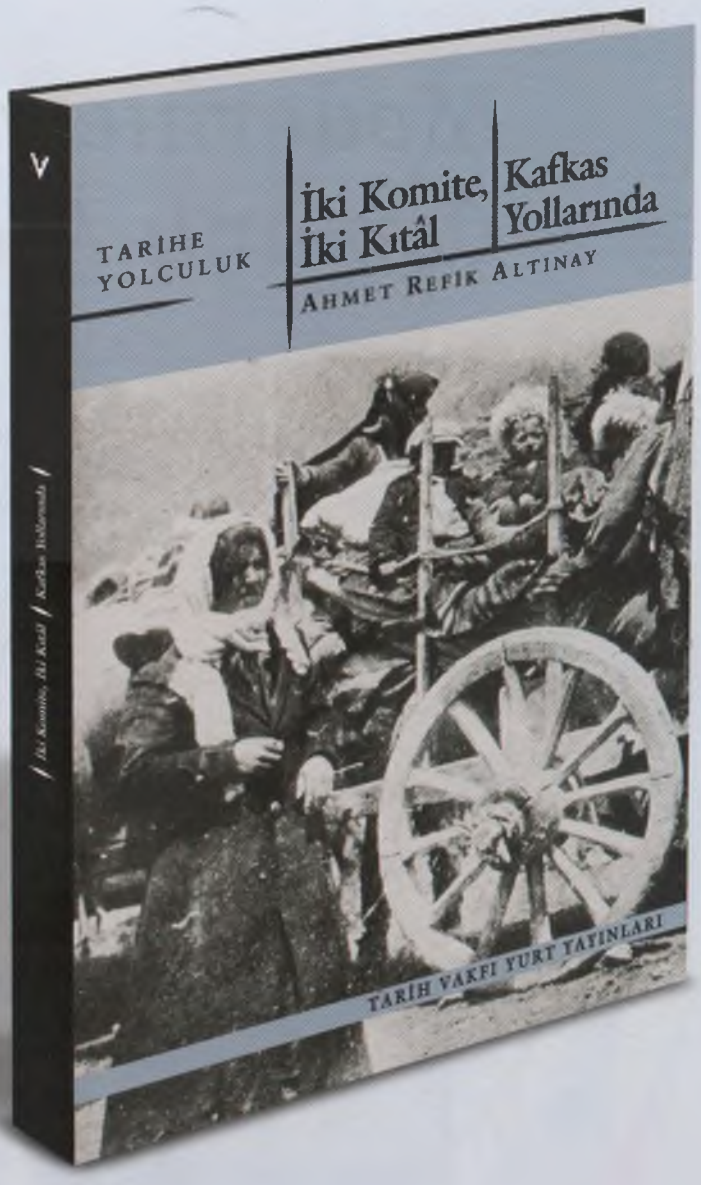
21 Başlıkta « vilâdet-i Fatıma Sultan » ifadesi ile tarih (22 Cemâziyelâhir 1116 / 22 Ekim 1704) yer alıyordu. A. Özcan (yay.), *a.k.*, s. 289.

22 « İnşâallahu te'âlâ yarınki günden dört güne dek herkes dükkânların tezyîn eylemek üzere tenbîh olunmuşidi. Her esnâf donanma-yı humâyûnlarda ihtirâ' edegeldikleri sanâyi'lerinden birer mıkdar hünerleri ile hâzır u müheyyâ olup taleb olun[duk]da gelüp icrâ eylemek üzere cümle esnâf kethudâlarına tenbîh eyleyesiz. Da'dehû, her esnâf Alay köşkü altından yoliyle feçüp, alay gösterüp ve dört gün donanma olup, gecelerde şenlik etmeğe müsâ'ade olunmadı ». A. Özcan (yay.), *a.k.*, s. 289. Buyrukta açık biçimde akşamları şenlik yapmanın yasak olduğu belirtiliyor.

23 A. Özcan (yay.), *a.k.*, s. 289-290.

İKİ KOMİTE, İKİ KITÂL KAFKAS YOLLARINDA

ISBN: 978-975-333-243-9
171 sayfa, 13 TL, MAYIS 2010

Ahmet Refik Altınay'ın eski harflerle ilk baskıları 1919 yılında yapılan İki Komite, İki Kıtâl ve Kafkas Yollarında adlı kitaplarını "Tarihe Yolculuk" dizimiz içinde okurlarımızla buluşturuyoruz.

Zafer Toprak'ın "Sunuş" yazısından:

"*İki Komite, İki Kıtâl*; 1915 yılında alınan notlardan derlenmiş, önce İkdam gazetesinde yayımlanmış, ardından kitaba dönüşmüş. Bu kitapta, o tarihlerde rüzgar hangi yönden esiyorsa Ahmed Refik de o doğrultuda kalem oynatmış, İstanbul işgal altına girerken kimi çevrelere yakın durma gereği duymuş, İttihatçıları kıyasıya eleştirmiş.

Kafkas Yollarında ise Mondros Mütarekesi'nden önce, Talat Paşa'nın sadrazamlığı sırasında Alman ve Avusturyalı gazetecilerle birlikte doğuya yapılan bir inceleme seyahatinden edindiği izlenimleri kapsıyor. Trabzon'dan yola çıkarak Gümüşhane, Erzincan, Erzurum, Kars, Ardahan ve Artvin üzerinden Batum'a uzanan ve bir aya yakın süren bu seyahat Ermeni sorununun bir başka boyutunu gündeme getiriyor.

Siyasi duruş hangi doğrultuda olursa olsun, her iki kitap da dönemle ilgili ilginç gözlemleri içeriyor. Ermeni sorununun ne denli karmaşık bir yapı taşıdığı bu gözlemlerle bir kez daha kanıtlanmış oluyor."

MYRA

TARİH VAKFI

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI
Zindankapı Değirmen Sokak No:15 Eminönü / İstanbul
T (212) 522 02 02 pbx F (212) 513 54 00 E yayin@tarihvakfi.org.tr

Modernleşme Sürecinde Osmanlı Askerî Tarihi

DOSYA EDİTÖRÜ: MEHMET BEŞİKÇİ

Osmanlı topçu arması.

Askerî tarih asla sadece askerî tarih değildir. Toplumsal Tarih'in bu sayısında Osmanlı askerî tarihiyle ilgili bir dosya hazırlama fikri böylesi bir düşünceden doğdu diyebiliriz. Dosyada Osmanlı askerî tarihine disiplinler-arası bir perspektiften bakmak isteyen çeşitli araştırmacılar bir araya geldi. Tek tek yazarların ilgi alanlarının ve ileri sürdükleri tezlerin birbirinden farklı olabileceğini belirtmeye gerek yok. Ama yazarların ortak kaygısı ve dosyanın amacı, modernleşme sürecinde Osmanlı askerî tarih çalışmalarına sivil bir pencereden bakmak ve askerî tarih alanında dünya tarihçiliğinde son yıllarda gelişen teoriler, kavramlar ve tartışmalardan beslenen bir çerçeve doğrultusunda Osmanlı deneyimini ele almak. Osmanlı askerî tarihçiliğinin hâlihazırdaki durumunu düşündüğümüzde -ki bu dosyanın yazarları mevcut durumdan memnun değildir- bunun önemli bir müdahale olacağına inanmaktayız. Dosyada 19. yüzyıl ve 20. yüzyıl başı Osmanlı askerî tarihine dair değişik meseleler ele alınıyor. Elbette, böylesi devasa bir döneme ait her meseleyi böyle küçük bir dosyada ele almak mümkün değil. Böyle bir hedefimiz de yok zaten. Amaçladığımız şey, sözü edilen döneme dair bazı önemli meseleler içerisinden bir "seçme" yaparak alanın mevcut durumunu eleştirel bir gözle ele almak, askerî tarihle tarihin diğer alt disiplinleri arasındaki ortaklıkları vurgulamak ve Osmanlı askerî tarihçiliğine karşılaştırmalı bir soluk vermek. Böylesi bir "müdahale" çabası içerisinde, bazı yazılar doğrudan tarihyazımıyla ilgili bir tartışma yaparken, bazı yazılar özgül meselelere odaklanıyor. Bu dosyadan beklentimiz sadece "okunacak" yazılar üretmek değil, aynı zamanda askerî tarihçilik alanının süregiden revizyonuna katkı yapacak bir tartışma yaratmaktır.

BATI'DA VE TÜRKİYE'DE

YENİ ASKERİ TARİHÇİLİK

KAHRAMAN ŞAKUL

Yeni askeri tarihçilik, savaşın toplum, ekonomi, siyaset ve kültür ile etkileşimine yoğunlaşan bir akımdır. Konular artık muharebeler, taktikler ve silah sistemleri değil sosyal yapılar, askeri adap ve kültür, subay-er ilişkileri ve en nihayetinde asker ve sivil toplum arasındaki etkileşimler olmuştur. II. Dünya Savaşı'ndan sonra yeni sosyal tarihçilik ve yeni kültür tarihçiliği askeri tarihçilerin ilgisini 'savaş ve toplum' ile 'savaş ve modern devletin oluşumu' konularına yöneltti; artık ordu toplumun aynası olarak kabul görmekteydi.

Bundan on dokuz sene önce 22-23 Mart 1991 tarihlerinde Durham, Kuzey Carolina'da (ABD) Amerikan Askeri Enstitüsü'nün (American Military Institute) 58. olağan konferansının teması "Yeni Askeri Tarihçilik" idi.[1] Bu konferansta enstitünün adı Askeri Tarih Cemiyeti'ne (The Society for Military History) dönüştürüldü. İsim değişikliği, alandaki değişimin en bariz ifadesiydi. Mevcut "askeri tarih" algısına göre askeri tarih muharebe temalı, büyük kumandanların kararlarına odaklı ve genel tarihçilik amaçlarına hizmet etmekten çok, sağ görüşlü emekli askerler ve şovenist amatör tarihçilerin hobisi suretinde akademi dışı bir uğraştı. Bu algı oturmuş askeri tarihçilik söz konusu olduğunda bile çarpıktı aslında; zira geleneksel askeri tarih çalışmaları sanılanın aksine farklı dallardan beslenmekte ve sosyo-ekonomik meseleleri dikkate almaktaydı.[2]

"Yeni Askeri Tarihçilik" diye adlandırılan akım kesin bir tanımı olmamakla birlikte savaşın toplum, ekonomi, siyaset ve kültür ile olan etkileşimine yoğunlaşan bir akımdır. Ana konular artık muharebeler, taktikler ve silah sistemleri değil sosyal yapılar, askeri adap ve kültür, subay-er ilişkileri ve en nihayetinde asker ve sivil toplum arasındaki etkileşimler olmuştur.[3]

II. Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan yeni sosyal tarihçilik ve yeni kültür tarihçiliği askeri tarihçilerin ilgisini 'savaş ve toplum' ile 'savaş ve modern devletin oluşumu' konularına yöneltti; zira artık ordu, içinden çıktığı toplumun aynası olarak kabul görmekteydi. Savaş ve ordu kurumunun modern devletin ortaya çıkışındaki yadsınamaz rolünü vurgulayan William H. McNeill, Charles Tilly, Geoffrey Parker, John Keegan, Paul Kennedy, Peter Paret, André Corvisier, David Kaiser, Brian Downing, David Ralston, John Lynn ve Jeremy Black gibi isimler yeni askeri tarihçiliğin başarılı örneklerini vermişlerdir.[4]

Yeni askeri tarihçiliğin ne kadar "yeni" olduğu hep bir tartışma konusu olmuştur. Yukarıda değinildiği gibi eski tip askeri tarih de siyaset bilimi ve sosyolojiden beslenmekteydi. Kaldı ki, geleneksel askeri tarihe göre araştırma konularının genişlemiş olması ve daha disiplinler-arası bir hal alması, harekât ve taktik/strateji odaklı eski usul askeri tarihçiliği değersiz kılmamaktadır.[5] Yeni tarzdaki temel sorun ordunun sosyal bir yapı olarak ele alınmasından dolayı kuramsal yaklaşımlara elverişli temaları -ordu kurumu, malul ve gazilerin sosyal durumu vb.- kayırıp teoriye gelmeyen harekât odaklı konuları ihmal etmesidir; Keegan ve Paret bu yaklaşıma istisna teşkil ederken, André Corvisier'in anılan çalışması bunun tipik bir örneğidir. Daha önce belirttiğimiz gibi "yeni askeri tarihçilik silahlı kuvvetleri ait oldukları toplumların aynası olarak tanımladı; gelgelelim, muharebeleri ve orduların muharebe performanslarını dışladığı takdirde yeni askeri tarihçilik çarpık gösteren bir aynaya dönüşür."[6]

Askeri tarihçiliğin önündeki en büyük mesele yeni tarz tarihçiliğin bir gereği olarak içeriğin olaysal anlatıdan kuramsal kurguya doğru kaymakta oluşudur. Eskiden tarihçiler siyaset bilimi ve sosyolojiden devşirilen kuramsal çerçevelerle mesleklerini icra edebilirlerken, günümüzde yeni kültür tarihi, sosyal antropoloji ve edebi metin çözümleme teknikleri ile şekillenen kuramlar öne çıkıyor. Bu kuramlar incelenen belge üzerinden somut gerçeklere ulaşma çabası yerine yapı-çözüm (dekonstrüksiyon) yöntemiyle belgenin işaret ettiği iktidar ve tahakküm ilişkilerini mercek

altına almayı tavsiye etmektedirler. Bu durum belgelerdeki somut olayları konu edinen siyasi, diplomatik ve askeri tarihi genel tarihçilik içinde marjinalleştirmektedir. Kadın çalışmaları, toplumsal cinsiyet, ırk/etnisite ve maduniyet çalışmaları gibi teori odaklı yeni tarihçilik anlayışı ile askeri tarihçilik gibi somuta odaklı bir tarih dalını ortak zeminde buluşturmak yeni askeri tarihçiliğin ana meselesidir. Bu açıdan John A. Lynn'in *Battle: A History of Combat and Culture From Ancient Greece to Modern America* (Westview Press, 2003) adlı kitabı bunun başarılı bir örneğidir.[7]

Geoffrey Parker, Charles Tilly (sağda).

OSMANLI TARİHİ VE YENİ ASKERİ TARİH

Parker ve Tilly Osmanlı tarihçiliğini en çok etkileyen isimler olagelmiştir. Gábor Ágoston ve Rhoads Murphey, Parker'ın çalışmalarını Türkiye'deki Osmanlı tarihçiliğinin gündemine sokarken, Karen Barkey, Ariel Salzmann, Dina Rizk Khoury ve Virginia H. Aksan Tilly'nin tarihsel sosyolojisinden etkilenmişlerdir.[8] Aksan, Khoury ve Barkey çalışmalarında Tilly'nin alternatif devlet oluşum modellerinin savaş ile olan ilişkisi üzerinde durmuşlardır. Savaşları köklü dönüştürücü reformların başlatıcısı olarak gören bu yaklaşımı benimseyen Aksan, 1768 Rus savaşıyla beraber orduda görülen ıslahatların devleti uzun vadede dönüştüren etken olduğunu savunmuştur. Bu modelde, bu savaşla beraber yerel milis kuvvetinden farksız leventler miri levendat sistemi içerisinde yarı gönüllü askerler haline gelmişler ve bu geçiş dönemindeki miri levendatlık sistemi zamanla zorunlu askerlik sistemine dönüşmüştür.[9]

Parker'ın Batı'nın yükselişini açıklamak için geliştirdiği askeri devrim teorisi ise Murphey ve Ágoston aracılığıyla tarihçiliğimize tanıtılmıştır. Bunun iki olumlu etkisi olmuştur. Gelişen akademik diyalog yeni askeri tarihçilikte bir Osmanlı farkındalığı yaratmış ve Parker kitabının son baskısında[10] Osmanlılar ile ilgili olumsuz görüşlerini Ágoston'un Osmanlı askeri sanayiine dair sunduğu yeni bulguların ışığında kısmen düzeltmiştir; buna göre, Osmanlılar hiç de sanıldığı gibi büyük top meraklısı değillerdi ve çağdaşlarıyla aynı tip toplar kullanıyorlardı. Osmanlı barutu ise Avrupa'da üretilen barutlarla aynı kalitedeydi. Dolayısıyla, Avrupa memleketleri ile Osmanlılar arasındaki güç dengesinin değişmesi teknolojik değil, yapısal nedenlerde aranmalıydı ve 18. yüzyıldan öncesine götürülmemeliydi. Parker ayrıca Osmanlı'da hiç olmadığı iddia edilen ve Askeri Devrim teorisinin temel dayanaklarından biri olan yaylım ateşi taktiklerinin aslında Osmanlı'da Batı'dan evvel kullanılmakta olduğunu savunan Günhan Börekçi'nin tespitlerini de dikkate almaktadır.[11] Yeni askeri tarihçiliğin ikinci olumlu etkisi ise özellikle Murphey'in kitabından sonra Türk üniversitelerinde askeri tarih çalışmalarının canlanmış olmasıdır. Bu çalışmalar çoğunlukla iaşe ve lojistik gibi yeni konulara yoğunlaşarak muharebe odaklı eski yaklaşımların yerini almaktadır. Bu tarz bir askeri tarihçiliğin iyi bir örneği, Mehmet Yaşar Ertaş'ın Mora'nın ikinci fethini konu aldığı çalışmasıdır.[12] Yabancı dildeki literatürü de takip eden araştırmacı, bu tip bir çalışmanın temel kaynakları olan menzil defterlerini adeta 18. yüzyıl Mora'sının yol sistemini yeniden kurgulamak için kullanmış, iaşe konusunda mal ve hizmetlerde görülen yerel fiyat ve ücret farklılıklarını vurgulamış ve seferin finansmanına özel önem atfederek aynı anda yerel tarih, ekonomik tarih, finans tarihi, ulaşım ve askeri tarih uzmanlarına seslenebilmiştir. Maalesef Türk üniversitelerinde yapılan sefer organizasyonu konulu yüksek lisans ve lisansüstü tezlerinin çoğunda durum böyle değildir. Örneğin, Murphey'in kitabıyla tekrar gündeme gelen iaşe meselesinin yerel ekonomilere yarar mı sağladığı yoksa zarar mı verdiği tartışması bu tezlerde ele dahi alınmıyorlar. Bu tip çalışmalarda Lütfi Güçer'in klasik çalışması, Caroline Finkel'in 1593-1606 Habsburg Savaşı'nı inceleyen monografisi, Ömer İşbilir'in tek bir sefer yerine, 17. yüzyılda Doğu seferlerinin organizasyonunu ele alan tematik tezi, Murphey'in kitabına esas teşkil eden Bağdat kuşatması konulu doktora tezi ve Yalçıntaş'ın değindiğimiz kitabı metodoloji ve kaynak kullanımı açısından model oluşturması ümit edilen çalışmalardır.[13]

Yukarıda da vurguladığımız gibi, yeni askeri tarihçilik eskisini bertaraf etmesi gereken bir akım olarak telakki edilmemelidir; zira, Osmanlı muharebelerini inceleyen ciddi akademik çalışmalar halen eksiktir. Bu zaviyeden, Feridun Emecen'in son dönem çalışmaları zengin yerli-yabancı literatür bilgisi, yeni bulgu ve tartışmaları akademik ciddiyetle ele alışı, görsel malzeme bolluğu ve genel okuru ürkütmeyen sade üslubuyla bu mühim boşluğu doldurmaya namzettir. Emecen ayrıca Börekçi'nin Osmanlılarda yaylım ateşi kullanımına dair argümanlarını yeni bulgularla desteklemektedir.[14]

Türkiye'de askeri tarih alanında üretilen ikmal-lojistik konulu tezlerin yanı sıra yeniçeriliğin ilgası sonrasında zorunlu askerlik hizmetine dayalı yeni bir ordu kurma çabalarını inceleyen tezler göze çarpmaktadır. Burada da halen basılmamış olan Avigdor Levy'nin doktora tezi araştırmacıları etkilememiş gibidir. Levy tezinde yeni kurulan Asakir-i Mansure-i Muhammediye ordusunun kurumsal yapısını incelemişti.[15] Mansure ordusunun kuruluşuna dair yapılan çalışmalar genellikle her türlü eleştirellikten uzak, ordu, millet, din ve devleti yücelten alelade çalışmalar olsa da son dönemlerde 1774 sonrası başlatılan askeri ıslahatlar üzerine disiplinler-arası yaklaşımlardan beslenen yeni ve eleştirel bakış açıları da filizlenmeye başlamıştır. Örneğin Khaled Fahmy, Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın kurduğu Mısır ordusu üzerine yeni kültürel tarihçilikten beslenerek taze ve eleştirel bir yaklaşım getirmiştir.[16] Fahmy'nin yaklaşımları, II. Mahmud'un Mansure ordusunda uygulanan cebri askere alma uygulamalarına karşı Anadolu'da görülen yerel tepkileri inceleyen Veysel Şimşek'i etkilemiştir. Gültekin Yıldız'ın Mansure ordusunun kuruluşu ve kurulan yeni sosyo-politik yapı arasındaki ilişkiyi ele aldığı kitabı ile Fatih Yeşil'in askeri dönüşümleri III. Selim devrinden yeniçerilerin yok edilişine kadar incelediği doktora tezi bu disiplinler-arası yaklaşımların güzel örnekleridir.[17] Zürcher'in editörlüğünde çıkan dipnotlarda değindiğimiz derleme yeni askeri tarihçilikte geçerli yöntem ve kuramsal çerçevelere dair iyi örnekler sunmaktadırlar.

Tanzimat ve sonraki dönemleri inceleyen askeri tarih çalışmalarında yeni askeri tarihçiliğe dair yaklaşımların zayıf kalmasının bir nedeni Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı (ATASE) arşivinden son zamanlardaki iyileştirmelere rağmen araştırma izni almanın hâlâ çok kolay olmamasıdır. İzin alındığı takdirde ise araştırma yapma kuralları uyarınca araştırmacı istediği belgeye doğrudan ulaşamayıp arşiv görevlisinin çıkardığı özetle yetinmek zorunda kalmaktadır. Fakat asıl mühim neden askeri tarih konusunun politik mahiyetidir. Örneğin, 20-22 Mayıs 2009 tarihleri arasında düzenlenen Onikinci Askeri Tarih Sempozyumu'nun sonuç bildirgesine göre verilen tebliğlerde "binlerce yıllık geçmişe sahip olan Türk milletinin farklı coğrafyalarda kurmuş olduğu devletlerde en önemli unsur olan ordunun vazgeçilmezliği", " 'Ordu-millet' kavramının yaşayan bir gerçek olduğu", "Türk ordusunun... çağdaşlaşma hareketlerine olan büyük katkısı", "Türk ordusunun Türk tarihine nasıl yön verdiği ve akış kazandırdığı" vurgulanmış ve bu değerlendirmeler asker ve sivil akademisyen katılımcılara sempozyumun "askeri tarih yazımına yapabileceği olumlu katkıları" düşündürtürken Atatürk'ün "Türk milleti ne vakit yükselmek için bir adım atmak istemişse, bu adımların önünde daima önder olarak kendi kahraman evlatlarından kurulu ordusunu görmüştür" sözünü hatırlatmıştır.[18] Bu sempozyum yeni askeri tarihçiliğin söz gelişi Rusya askeri tarihçiliğinde gösterdiği etkiyi bizde tekrarlayamadığının bir delili gibidir.[19] Diğer yandan ordunun "bir düzeni, bürokratik yapılanmayı, sosyal politikaları, vergi düzenini ve toplum hiyerarşisinin mahiyetini" belirlediğinden hareketle "son 30-40 yıldır akademik çevrelerde büyük bir ihmale uğrayan askeri tarih konusuna...ilginç ve yeni meselelere ulaşma yolunda hayli verimli bir saha" açtığı için eğilen ve yeni askeri tarihçilik açısından ümit verici olan seminerler de düzenlenmektedir.[20] Sonuç olarak denilebilir ki, Tanzimat öncesi döneme yoğunlaşan araştırmacılar hem arşiv şartları hem de gündelik politikayla azalan etkileşim sayesinde yeni askeri tarihçiliği daha başarılı takip etme şansına sahiptirler.

Askeri tarih dalını tarihçiliğimizin genel amaçlarına eklemlemek yeni askeri tarihçiliğin tarihin diğer alt dallarından beslenmesi ile olacaktır. Bilhassa, düşünürleri inceleyen entelektüel tarihe karşın halkın zihniyetine yoğunlaşan yeni kültürel tarihçilik ve toplumsal cinsiyet çalışmaları askeri tarihe yeni soluk getirecek mahiyettedir. Misal olarak her toplumun geliştirdiği farklı *maskulinite* yani erlik kültürü vardır ve bu kültür orduya da muharebe meydanına da yansımaktadır.[21] Örneğin, Memlükler hezimetlerini Osmanlı ateş gücüne bağlayıp kendi yiğitliklerine toz kondurmazken, Osmanlı'nın seçkin askerleri yeniçeriler de yüzlerce yıl sonra devamlı surette yenildikleri

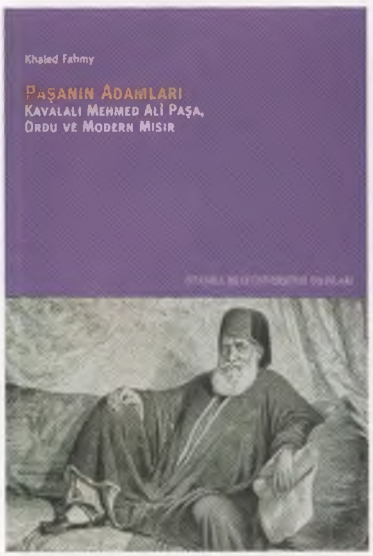
Caroline Finkel.

Rus ve Habsburg askerilerine karşı aynı argümanları üretmekteydiler. Bu açıdan Osmanlı askeri bağlamında hep üzerinde durduğumuz şecaat ve kişisel kahramanlık gibi özellikler yeni kültürel tarih teorileriyle çok iyi bir araştırma konusu olabilir.

Bu minvalden, kazan kaldırma, bugün dahi gündemden düşmeyen silah üzerine yemin etme, Kuran öpme, kılıç atlama gibi aslında Osmanlı ricalinin "imarı-ı cahiliye tezahürü" olarak gördüğü şeyler[22] yeniçeri ve levent cemaatlerinde sembolik dil kullanımı gibi çalışmalara konu teşkil edebilirler. Mesela, 19. yüzyılın sonunda Osmanlı subay kadrolarını müthiş etkileyen Colmar von Goltz'ün *millet-i müsellaha* kavramı "asker millet" efsanesinin yaratılmasında lokomotif görevi görmüştü. Fakat daha yüzyıl başında Mühendis Mustafa, III. Selim'in askeri reformlarını desteklemek için Osmanlı'yı *l'état de guerre* (harp devleti) olarak tanımlamaktaydı.[23] Giriştiği reformlar için halk desteği arayan bir devletin bu uğurda sarf ettiği çabaları yansıtan bu ve benzeri meseleler yeni askeri tarihçilik için son derece verimli arazilerdir.

POPÜLER TARİH

Ülkemizde yeni askeri tarihçilik, popüler çalışmalarda kendine yer edinememiştir. Çeşitli popüler tarih yayınları ve ilgili TV programlarında üç çizgi öne çıkmaktadır: (1) tarihi bir magazin konusu olarak ele alan hafif yayınlar; (2) Osmanlı dönemi için 'azamet' vurgulu hamasetçi, Cumhuriyet dönemi için ise hesaplaşmacı yayın ve TV programları; (3) bu yayınlara karşı halkı uyanık tutma misyonuyla hareket eden, 'cahil izleyiciye doğruları anlatma' retoriğinden beslenen karşı yayınlar. Bu TV programı ve yayınların yeni askeri tarihçilik şöyle dursun, popüler tarihe katkıları konusunda dahi ümitli olmak mümkün gözükmüyor.[24]

Khaled Fahmy'nin kitabının tercümesi *Paşa'nın Adamları* başlığıyla Bilgi Üniversitesi yayınlarından çıktı.

Paul Kennedy.

Yeni askeri tarihçiliğin popüler tarihe etki etmemesi sadece araştırmacıların bilgi, kaynak ve metodoloji konularındaki yetersizliklerinden de kaynaklanmamaktadır. Örneğin, Hakan Yıldız Prut seferinin organizasyonunu ele aldığı, kahve sehpası kitabı konseptiyle piyasaya sürülen -doktora tezine dayalı- çalışmasında Osmanlı İmparatorluğu'nun mutlak surette mükemmel bir iaşe ve lojistik sistemine sahip olduğunu şüpheye yer bırakmaksızın iddia etmektedir ve bu sefer organizasyonunun sosyo-ekonomik etkileri, jeopolitik imaları vb. gibi yeni askeri tarihçiliğin meselelerine değinmemektedir.[25] Osmanlı'da askeri isyanları ve 'darbe'leri aydınlatma iddiasıyla akademisyenlerce hazırlanan popüler nitelikli *Osmanlı İmparatorluğu'nda Askeri İsyanlar ve Darbeler* ise konunun gerektirdiği disiplinler-arası yaklaşımlardan yoksun olduğu gibi, ilgili literatürden de bihaberdir. Sağlıklı bir sınıflandırma metoduna dahi sahip olmadığımız *fitne, fesad, isyan* ve *vak'a* kavramlarını kitap yazarları son dönemin moda konularından nemalanmak istercesine basitçe 'isyan ve darbe' lafzıyla geçiştirip 600 seneye teşmil etmekte ve günümüzün askeri darbelerine bir şekilde bağlamaktadırlar. Oysa saygın Osmanlı tarihçileri bu olayların birbirinden çok farklı hususiyetler sergilediklerini günümüzden 8 sene önce enine boyuna tartışıp yeni yaklaşımlar önermişlerdi.[26] Bu çalışma bahsettiğimiz kitabın akademik kimlikli yazarlarınca dikkate alınmamıştır. Dahası, çeşitli isyanlar üzerine odaklanan akademik monografilerin ancak bir kısmı bibliyografyada kendilerine yer bulabilmişlerdir, fakat kitabın içeriğine etkileri sınırlı olmuştur. Kitap metninin kurgusu bu monografilerin bulgu ve yaklaşımlarından çok, geleneksel vakanüvis tarihlerinin dramatik kurgusunu takip etmektedir; o kadar ki aynı temalı popüler çalışmalarda bu kaynaklardan yapılan 'ibretlik alıntılar' bu kitapta da karşımıza çıkmaktadır. Amaçlarını bunca "isyan ve darbeye" rağmen "imparatorluğun nasıl bir cihan devleti olduğuna ve nasıl ayakta kaldığına" (s. VII-VIII) dair okuyucuyu şaşırtmak olarak sunan kitap yazarlarının kaynak eksikliği konusunda hayıflanmaları yersizdir. Zira ilgili literatürü takip etselerdi okuyucuyu 'şaşırtmak' yerine, konuyla ilgili güncel bilgi ve tartışmalardan haberdar etmek gibi daha doğru bir amaç edinebileceklerdi.[27]

Bizzat popüler tarih alanına giren akademisyenler dahi bu alanın alışılageldik hamasetçi yaklaşımlarını taklit etmekte, son derece dar bir referans çerçevesi içerisinde kalarak basmakalıp bilgileri tekrarlamakta ve nihayet konuyla ilgili yeni akademik bulgu ve tartışmaları okuyucularının dikkatine sunma gerekliliği duymamaktadırlar. Popüler kimlikli akademisyenlerin dahi akademik çalışmaları göz ardı ettikleri bir ortamda okurlar yeni askeri tarihçiliği ancak dipnotlarda künyesini verdiğimiz çeviri kitaplar aracılığıyla takip edebilirler.

Soğuk Savaş sonrasında içine girdiğimiz belirsiz süreçte dünyanın dört bir yanında çatışmaların tırmanmasına tanık olduk. Tarihte ilk defa Körfez Savaşı'yla beraber medya ve sonrasında internet aracılığıyla bu çatışmaların bir kısmını canlı takip etmeye başladık. Bu sürecin öngörülemez bir sonucu ABD'nin ilk siyahî başkanını seçmesi oldu -bariz sonucu ise AB-Türkiye ilişkilerinin 'medeniyetler çatışması' teması etrafında şekillenmesidir. Daha popüler düzeyde ise artık savaş strateji ve taktiklerinin bilgisayar oyunlarına konu olduğunu, internet gençliğinin muhtemel bir ABD-İran savaşının 'öngörülemez' sonuçları üzerine dijital forumlarda alabildiğine tartıştıklarını görüyoruz. Şüphesiz ki tüm bunlar bizi savaşın toplum, ekonomi, enerji kaynaklarının bölüşümü, globalizasyon, din ve politika ile olan ilişkisini yeniden düşünmeye sevk ediyor. *Toplumsal Tarih*'in bu özel sayısı okur için yeni askeri tarihçiliğe yararlı bir giriş mahiyetinde olacak ve tarihçilerin savaşın genelle olan karmaşık etkileşimini çözümleme çabalarına ışık tutacaktır.

DİPNOTLAR

1 Bilkent Üniversitesi Tarih Bölümü ve Bilkent Tarih Topluluğu ev sahipliğinde 21-23 Mart 2008 tarihinde düzenlenen "Osmanlı Askeri Tarih Semineri" başlıklı seminerin on yedi sene önceki bu mühim konferansla aynı günlerde yapılmış olması hoş bir tesadüf oldu. Bu seminerin devamı niteliğindeki *II. Osmanlı Askeri Tarihi Semineri: Perspektifler, Problemler, Projeler* 10-11 Mayıs 2010 tarihinde İstanbul Üniversitesi'ne bağlı Tarih Araştırma Merkezi'nin ev sahipliğinde toplanmıştır.

2 Klasik bir askeri tarih çalışmasına örnek Sir Charles William Chadwick Oman, *The Art of War in the Middle Ages, A.D. 378-1515* (haz. John H. Beeler) (Ithaca, NY: Cornell University Press, 1953); Türkçe çevirisi: *Ok, Balta ve Mancınık: Ortaçağ'da Savaş Sanatı, 378-1515*, çev. Yavuz Alogan (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2002).

3 Torbjorn L. Knutsen, "Review Essay: Old, Unhappy, Far-off Things: The New Military History of Europe", *Journal of Peace Research*, 24, 1 (1987), 87-98; John Whiteclay Chambers II, "Conference Review Essay: The New Military History: Myth and Reality", *The Journal of Military History*, 55, 3 (Temmuz, 1991), 395-406. Amerikan üniversitelerinde askeri tarihçiliğin serüveni için bkz. Edward M. Coffman, "The Course of Military History in the United States since World War II", *Journal of Military History*, 61, no. 4 (October 1997), 761-775.

4 William H. McNeill, *The Pursuit of Power: Technology, Armed Force, and Society since AD 1000* (Chicago: University of Chicago Press, 1982), Charles Tilly, *Coercion, Capital, and the European States, AD 990-1990* (Basil Blackwell, 1990), Türkçe çevirisi: *Zor, Sermaye ve Avrupa Devletlerinin Oluşumu*, çev. Kudret Emiroğlu (İstanbul: İmge Kitapevi, 2001); Geoffrey Parker, *The Military Revolution: Military Innovation and the Rise of the West, 1500-1800* (Cambridge: Cambridge University Press, 1996), Türkçe çeviri: *Askeri Devrim: Batı'nın yükselişinde askeri yenilikler, 1500-1800*, çev. Tuncay Zorlu (İstanbul: Küre Yayınları, 2006); Geoffrey Parker, *The Military Revolution: Military Innovation and the Rise of the West, 1500-1800* (Cambridge: Cambridge University Press, 1998), *Askeri Devrim: Batı'nın yükselişinde askeri yenilikler, 1500-1800*, çev. Tuncay Zorlu (İstanbul: Küre Yayınları, 2006); John Keegan, *A History of Warfare* (Londra: Pimlico, 1994), Türkçe çevirisi: *Savaş Sanatı Tarihi*, çev. Füsun Doruker (İstanbul: Sabah Kitapları, 1995); Paul M. Kennedy, *The Rise and Fall of the Great Powers: Economic Change and Military Conflict from 1500-2000* (New York: Vintage Books, 1989), Türkçe çevirisi: *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri: 1500'den 2000'e Ekonomik Değişme ve Askeri Çatışmalar*, çev. Birtane Karanakçı (Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1990); Peter Paret, *Understanding War: Essays on Clausewitz and the History of Military Power* (Princeton: Princeton University Press, 1992); André Corvisier, *L'armee Française de la fin du XVIIe siecle au Ministere de Choiseul* (Paris: Presses Universitaires de France, 1964) ayrıca *Armies and Societies in Europe 1494-1789* (Bloomington: Indiana University Press, 1979); David Kaiser, *Politics and War: European Conflict from Phillip II to Hitler* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1990); Brian M. Downing, *The Military Revolution and Political Change in Early Modern Europe* (Princeton: Princeton University Press, 1991); David B. Ralston, *Importing the European Army: The Introduction of European Military Techniques and Institutions into the Extra-European World, 1600-1914* (Chicago: University of Chicago Press, 1990); John A. Lynn, *Battle: A History of Combat and Culture* (Cambridge, MA: Westview Press, 2004) ve *The Bayonets of the Republic: Motivation and Tactics in the Army of Revolutionary France, 1791-94* (Urbana: University of Illinois Press, 1984); birçok çalışması yanında J. Black, *War and the World: Military Power and the Fate of the Continents, 1450-2000* (New Haven: Yale University Press, 1998); Martin van Creveld, *Technology and War: from 2000 B.C. to the Present* (NY: Free Press, 1989).

5 Michael Howard, *War in European History* (Cambridge: Oxford University Press, 1976), John R. Hale, *The Art of War and Renaissance in England* (Washington: Folger Shakespeare Library, 1961). İnterdisipliner çalışmalara iyi bir örnek askeri meslek bilinci ve liberalizmi uyuşturmaya çalışan Samuel Huntington, *The Soldier and the State: The Theory and Politics of Civil-Military Relations* (Boston: Harvard University Press, 1957) kitabıdır.

6 Alıntı Russell F. Weighley'ın bahsettiğimiz 1991 tarihli konferanstaki "On War in Military History" başlıklı tebliğindendir, Chambers, s. 405.

7 John A. Lynn, "The Embattled Future of Academic Military History", *The Journal of Military History*, vol. 61, no. 4 (October 1997), s. 778-82.

8 Gabor Agoston, *Guns for the Sultan: Military Power and the Weapons Industry in the Ottoman Empire* (New York: Cambridge University Press, 2005), Türkçe çevirisi: *Barut, Top ve Tüfek: Osmanlı İmparatorluğu'nun Askeri Gücü ve Silah Sanayisi*, çev. Tanju Akad (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2006); Rhoads Murphey, *Ottoman Warfare, 1500-1700* (London: UCL Press, 1999), Türkçe çevirisi: *Osmanlı'da Ordu ve Savaş, 1500-1700*, çev. Tanju Akad (İstanbul: Homer Kitabevi, 2007); Karen Barkey, *Bandits and Bureaucrats: the Ottoman Route to State Centralization* (Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 1997), Türkçe çevirisi: *Eşkıyalar ve Devlet: Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*, çev. Zeynep Altok (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999); Ariel Salzmann, "An Ancien Regime Revisited: "Privatization" and Political Economy in the Eighteenth Century Ottoman Empire", *Politics and Society*, 21, 4 (1993), 393-423 ve *Tocqueville in the Ottoman Empire: Rival Paths to the Modern State* (Leiden; Boston: Brill, 2004); Dina R. Khoury, *State and Provincial Society in the Ottoman empire: Mosul, 1540-1834* (Cambridge; New York: Cambridge University Press, 1997), Türkçe çevirisi: *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Taşra Toplumu: Musul, 1540-1834*, çev. Ülkün Tansel (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008); Virginia H. Aksan, *Ottoman Wars 1700-1870: an Empire Besieged* (Harlow: Longman/Pearson, 2007), Türkçe çevirisi: *Kuşatılmış Bir İmparatorluk: Osmanlı Harpleri, 1700-1870*, çev. Gül Çağalı Guven (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010); Osmanlı tarihçiliğinde yükselen Tilly'ci yaklaşımın bir değerlendirmesi için Suraiya Faroqhi, *Coping with the State: Political Conflict and Crime in the Ottoman Empire, 1550-1720* (İstanbul: The Isis Press, 2005).

9 Aksan, "Ottoman Military Recruitment Strategies in the late 18th Century", haz. Erik Jan Zürcher *Arming the State: Military Conscription in the Middle East and Central Asia, 1795-1925* (New York: I. B. Tauris, 1999) içinde, 21-40, Türkçe çevirisi için bkz. *Devletin Silâhlanması: Ortadoğu ve Orta Asya'da Zorunlu Askerlik, 1775-1925*, çev. M. Tanju Akad (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003); ayrıca bkz. Aksan, *An Empire Besieged*.

10 Geoffrey Parker, *The Military Revolution: Military Innovation and the Rise of the West, 1500-1800* (Cambridge: Cambridge University Press, 1999), s. 126.

11 G. Parker, "The Limits to Revolutions in Military Affairs: Maurice of Nassau, the Battle of Nieuwpoort (1600), and the Legacy", *The Journal of Military History* 71 (April 2007): 331-72, Günhan Börekçi, "A Contribution to the Military Revolution Debate: the Janissaries' Use of Volley Fire during the long Ottoman-Habsburg War of 1593-1606 and the Problem of Origins", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 59/4 (2006): 407-38.

12 Mehmet Yaşar Ertaş, *Sultan'ın Ordusu: Mora Fethi Örneği 1714-1716* (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2007).

13 Caroline Finkel, *The Administration of Warfare: the Ottoman Military Campaigns in Hungary, 1593-1606* (Wien: VWGO, 1988); Lütfü Güçer, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler* (İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, 1963); Ömer İşbilir, *Onyedinci Yüzyıl Başlarında Şark Seferlerinin İaşe, İkmal ve Lojistik Meseleleri*, doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, 1996; Bu tartışmalar için bkz. Kahraman Şakul, "Osmanlı Harbiyesi Üzerine Bir Literatür Değerlendirmesi", *Türkiye Araştırmaları Literatürü Dergisi (TALID)*, 1,2 (2003), 529-571; Virginia Aksan, "The Ottoman Military and State Transformation in a Global World", *Comparative Studies of South Asia, Africa, and the Middle East*, 27, 2 (2007), 259-272 (DOI 10.1215/1089201X-2007-004) ve "Ottoman Military Matters', Journal of Early Modern History, 6, 1 (2002), 52-62; Osmanlı tarihçiliğinin genel bir değerlendirmesi için bkz. Suraiya Faroqhi, *Approaching Ottoman History: an Introduction to the Sources* (Cambridge, NY: Cambridge University Press, 1999). Türkçe çevirisi: *Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir? Kaynaklara Giriş*, çev. Zeynep Atok, (İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 2001); Oktay Özel ve Gökhan Çetinsaya, "Türkiye'de Osmanlı Tarihçiliğinin Son Çeyrek Yüzyılı: Bir Bilanço Denemesi", *Toplum ve Bilim*, 91/Kış (2001), 8-38; ayrıca, *TALID* Osmanlı tarihçiliğini tematik sayılarla incelemektedir.

14 Feridun M. Emecen, *Osmanlı Klasik Çağında Savaş* (İstanbul: Timaş, 2010); bilhassa, "Ateşli Silahlar Çağı: Askeri Dönüşüm ve Osmanlı Ordusu", s. 27-70.

15 Avigdor Levy, *The Military Policy of Sultan Mahmud II, 1808-1839*, doktora tezi, Harvard Üniversitesi, 1968.

16 Khaled Fahmy, *All The Pasha's Men: Mehmed Ali, His army, and The making of modern Egypt* (Cambridge University Press, 1997).

17 Veysel Şimşek, *Ottoman Military Recruitment and the Recruit: 1826-1853*, yüksek lisans tezi, Bilkent Üniversitesi, 2005, Gültekin Yıldız, *Neferin Adı Yok: Zorunlu Askerliğe Geçiş Sürecinde Osmanlı Devleti'nde Siyaset, Ordu ve Toplum (1826-1839)* (İstanbul: Kitabevi, 2009); Fatih Yeşil, *Nizam-ı Cedid'den Yeniçeriliğin Kaldırılışına Osmanlı Kara Ordusunda Değişim, 1793-1826*, doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2009.

18 *Onikinci Askeri Tarih Sempozyumu Bildirileri-I: Kuruluşundan Günümüze Türk Ordusu* (Ankara: Genelkurmay ATASE Başkanlığı, 2009), s. I-II.

19 Rusya çalışmalarında yeni tip askeri tarihçiliğe bir örnek için bkz. David Schimmelpenninck van der Oye & Bruce W. Menning ed., *Reforming The Tsar's Army: Military Innovation in Imperial Russia from Peter the Great to the Revolution* (Woodrow Wilson Center Press and Cambridge University Press, 2004).

20 F. M. Emecen, *Eskiçağ'dan Modern Çağ'a Ordular Oluşum, Teşkilat ve İşlev* (İstanbul: Kitabevi, 2008).

21 Lynn, s. 782 vd.., Chambers, 402.

22 Aysel Danacı Yıldız (haz.), *Asiler ve Gaziler: Kabakçı Mustafa Risalesi (Übeydullah Kuşmani, Ebubekir Efendi)* (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2007), s. 114; aynı şekilde donanma levent'lerinin çıkardığı isyanı rapor eden Patrona Mehmed Beğ leventlerin isyan kararı alırken "beynlerinde kılıç atlamak gibi mu'ahede-i cahiliyelerine istihkam" verdiklerini belirtiyor. Takririn üzerine Sultan Selim "Bunlar ne fena şeylerdir!" diye yazmıştır. bkz. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Hatt-ı Hümayun Kataloğu (HATT) 258/14841 (27CA1216/5Ekim1801).

23 Kemal Beydilli, "İlk Mühendislerimizden Seyyid Mustafa ve Nizam-ı Cedid'e Dair Risalesi", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, XIII (1983-87) s. 440-41 (Tr), 474-75 (Fr).

24 (1) *NTV Tarih* dergisi, (2) Mustafa Armağan'ın kitapları ve katıldığı programlar (3) *Tarihin Arka Odası* isimli TV programı bu alanda son zamanlarda öne çıkmaktadır. İyi bir popüler tarih eleştirisi için Hakan Erdem'in yukarıda anılan kitabına bakılabilir. Bu makalenin yazıldığı günlerde *NTV Tarih*'e bağlı olduğu medyanın televizyon kanalında yayınlanacak yabancı bir dizinin İzmir yangını temalı kısımlarının sansürlenmesini akademik danışmanlarına yazdırdığı 'bilimsel rapor' ile meşru kılmanın peşindeyken *Tarihin Arka Odası* izleyicilerini tarihte hoşgörünün olmadığı zaviyesinden hareketle dinler arası diyaloğa karşı gücülemekle ve Tehcir hakkında kendileri gibi düşünmeyenleri mimlemekle meşguldü.

25 Hakan Yıldız, *Haydi Osmanlı Seğere: Prut Seferi'nde Organizasyon ve Lojistik* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2006). Yazarın Murphey'in yabancı kaynaklardan iktibasen İspanya ordusuyla yaptığı istatistiki mukayeseleri birebir kullanırken "Parker'da aktaran" uyarısıyla Murphey'e atıfta bulunmak yerine, doğrudan Parker'in *The Army of Flanders and the Spanish Road, 1567-1659: the logistics of Spanish victory and defeat in the Low Countries' Wars* (Cambridge University Press, 1972) isimli eserine atıfta bulunmasını tasvip etmiyoruz. Hakan Erdem'in "perdeleme" yöntemi diye tarif ettiği bu usul üzerine bkz. Y. Hakan Erdem, *Tarih-i Leng: Kusursuz Yazarlar, Kağıttan Metinler* (İstanbul: Doğan Kitap, 2008).

26 *International Journal of Turkish Studies* isimli derginin Jane Hathaway editörlüğünde çıkan özel sayısı (cilt 8, sayı 1-2 (Bahar 2002)) bu konuyu münhasırdır

27 Erhan Afyoncu, Uğur Demirci, Ahmet Önal, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Askeri İsyanlar ve Darbeler* (İstanbul: Yeditepe, 2010).

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA

DÜZENLİ ORDU İÇİN ASKER TOPLANMASI: 1826-1853*

VEYSEL ŞİMŞEK

Bu makalede 1826-53 yılları arasındaki dönemde Osmanlı merkezinin kurduğu düzenli ordulara gereken insan gücünü sağlamada uyguladığı yeni askere alma usulleri incelenecektir. Ayrıca bu usullerin tarihsel kökenleri ile Osmanlı toplumunun askere almaya karşı verdiği tepkiler irdelenecektir. Çalışmada mansure/nizamiye ve redif askerlerinin büyük kısmının toplandığı Anadolu ve Rumeli'de Türkçe konuşan Müslüman ahalinin yaşadığı mahaller üzerinde yoğunlaşılmıştır.

Nizam-ı Cedid askerleri Sultan III. Selim'in huzurunda resmi geçit yapıyorlar.

Osmanlı Düyasından Yansımalar. Necdet Sakaoğlu-Nuri Akbayar

Kırım Harbi'nde (1853-56) Anadolu Ordusu Müşirliği yapacak Zarif Paşa (1816-1862), çocuk yaşta Asakir-i Mansure-i Muhammediye'ye yazılmasını hatıratında aşağıdaki samimiyetle anlatır:

"Çarşı ve pazarda askerleri gördükçe ve kılıçlar bellerinde yerlere vurdukça asker olmaklığımı pek arzu ederdim. Bir gün malikâne halifesinin oğlu Hamdi Bey kaleme geldi, ahbaplarıyla konuşmaya başladı, ben de yanlarında idim. Saye-i şahanede binbaşı oldum yerime bir kâtip arıyorum acaba istek var mı deyu suale başladı ben olurum deyu cevap verdim. Yazınızı göreyim deyu söyledi. Bir kaç satır yazı yazdım. Haz eyledi pederin validen razı olurlar mı deyu sual eyledi. Olsalar, olmasalar da benim askerde gözüm var dedim... [Rami Kışlası'nda, Ahmed Fevzi Paşa] oğlum sen askerlik eder misin deyu sual buyurdular. Evet efendim isterim dedim... Ertesi gün asker elbisesi ve belime bir kılıç takıp eve geldim. Valdem ve pederim ağladılar... Yatak ve bazı eşyalarımı kışlaya gönderdim. Çarşıya gidip kılıç takır takır taşlara dokundukça mesrur olur idim."[1]

Velâkin, İşkodra'da 1832 yılında çıkan isyanı bastırmak için bağlı bulunduğu hassa alayı gönderilmeye karar verilince, tepkisi hamasi değil, yine insani olacaktır: "Alay hazırlanmağa başladığında beni bir telaş alıp kılıcın sokaklara takırdısı unutuldu. Gelip valdeme söyledim. Ağlamağa başladı ben dahi ağladım." Rumeli'deki yürüyüş sırasında, isyancıların önceki çarpışmalardan kalan kokmaya başlamış cesetleriyle karşılaşır, daha önce "öyle şeyler hiç görmemiş olduğu[n]dan...üç-beş aylar et [yiye-

mez]". Üsküp'te sıtmaya tutulur, elli gün hastalıkla boğuşur, "insan kıyafetinden" çıkar. 1832 yılında bu sefer Anadolu'yu istila eden Mısır kuvvetlerinin üzerine yollanan ordunun içindedir. Alayı Ankara civarındayken askerler arasında kolera hastalığı yayılır. Ankara'dan Ayaş'a giderken "esnayı rahda asker üçer beşer düşüp ölmeye [başlar]. Bunları gördükçe çıldırma noktasına [gelinir]." Konya muharebesinden (21 Aralık 1832) önceki geceyi, diğer askerler gibi çadırsız, karın içinde kazdığı bir çukurda geçirir. Ertesi gün muharebe meydanında sırtından süngülenir, yarası hafif olduğundan hayatta kalır. Yine de "gece herkes geriye dönüp toplar araba ve mühimmatlar ve yaralılar yollar üzerinde bunları gördükçe yüreğilnin] yağı erir".[2]

Yeniçeri ordusunu kaldıran Sultan II. Mahmud.

Osmanlı Padişah Albümleri, Bir 19. Yüzyıl Albümü. Günsel Renda.

Yeniçeriler Rodos kuşatmasında.

1820-1840 yılları arasında Osmanlı Devleti ve tebaası, birbiri ardı sıra gelen siyasî ve askerî krizlerle birlikte II. Mahmud'un (1808-1839) reformlarının getirdiği radikal değişimleri de tecrübe edecektir. Yunan İsyanı (1821-1829), Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması (1826), Osmanlı-Rus Harbi (1828-1829), Mehmed Ali Paşa İsyanı (1831-33 ve 1839-41) bu dönemde yaşanan olaylardır. Rus ordusunun ileri kolları Ağustos 1829'da Edirne'yi almış, bundan yaklaşık dört yıl sonra 1833 kışında Mehmed Ali Paşa'nın ordusu Kütahya'ya kadar ilerleyebilmiştir. Bu durum karşısında Rusya'dan resmen yardım istenmiş, bu sefer Osmanlı payitahtını korumak için gelen Rus askerlerini taşıyan gemiler 20 Şubat 1833'te Beykoz ve Büyükdere arasında demirlemiştir.[3] Siyasî ve askerî krizlere radikal devlet politikaları (Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması, Avrupa tipi bir ordunun kurulması, merkezî otoritenin taşrada tekrar tesis edilme çabaları ve buna mukabil patlak veren isyanlar, bürokratik ve mali reformlar vd.) eşlik etmiş, "Düvel-i Muazzama" siyasî ve iktisadî çıkarları için Doğu Akdeniz'le daha yakından ilgilenmeye başlamış ve bölgede vuku bulan olaylara bilfiil müdahil olmuştur.

Bu makalede 1826-53 yılları arasındaki dönemde Osmanlı merkezinin kurduğu düzenli ordulara gereken insan gücünü sağlamada uyguladığı yeni askere alma usulleri incelenecektir. Ayrıca bu usullerin tarihsel kökenleri ile Osmanlı toplumunun askere almaya karşı verdiği tepkiler irdelenecektir. Çalışmada mansure/nizamiye ve redif askerlerinin büyük kısmının toplandığı Anadolu ve Rumeli'de Türkçe konuşan Müslüman ahalinin yaşadığı mahaller üzerinde yoğunlaşılmıştır.[4]

Osmanlı Devleti özellikle 1820-40 arasındaki buhranlı yıllarda dağılan yahut eriyen ordularını tekrar tek-

Osmanlı hafif piyadesi.

Kırım Harbi'ne katılmak üzere Anadolu'dan gelen bir redif birliği.

Illustrated London News 1853.

rar kurmuştur.[5] Bu bağlamda alay kâtibi Zarif Efendi, Asakir-i Mansure ordusunun "şanslı" mensuplarından biri olarak addedilebilir. 1837 tarihli bir rapora göre,[6] Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından beri Asakir-i Mansure'ye 161.036 kişi alınmış, bunlardan 45.496'sı "ibtida-i nizamdan beri vefat etmiş", 21.298'i "hin-i muharebede gaib" olmuş, 20.117'si firar etmiş, 17.131'i[7] ihraç edilmiştir. Askerî hastane kayıtları da silah altındaki askerlerin yüksek ölüm oranını destekler niteliktedir. Örneğin 1834 Ocak-Mayıs arasında "Maltepe, Mühimmat-ı Harbiye vesair" askerî hastanelerde her ay ortalama 200 kişi vefat etmektedir.[8] Şubat 1837 itibariyle mansure alayları 47.639 muharip askere sahiptir, yani 11 yıl boyunca toplanan neferlerin ancak üçte biri savaşmaya hazırdır.[9] Nizip muharebesinin (24 Haziran 1839) görgü tanığı Helmuth von Moltke'ye göre bozgundan sonraki ricat sırasında, muharebeye sokulan içinde 25.000-28.000 düzenli piyade ve 5.000 atlı bulunan yaklaşık 40.000 kişilik Osmanlı ordusunun 5/6'sı -çoğunlukla firarlar yüzünden- kaybedilmiştir. Yine Moltke'nin anlatımına göre Mehmed Ali Paşa'nın işgaline karşı Anadolu'yu bekleyen Osmanlı ordusu için yedi yılda 50.000 asker toplanmış ve gömülmüştür.[10] Bu ağır kayıplara rağmen, 1841 tarihli başka bir rapora göre İstanbul ve taşradaki nizamiye, hassa ve topçu birliklerinin mevcudu 91.187 olarak verilmektedir.[11] Osmanlı Devleti, Büyük Britanya'nın yardımıyla da olsa Mısır işgalindeki Arap vilayetlerinin 1839-41 yılları arasında geri alınabilmesi ve imparatorluğun savunulması için Nizip yenilgisinden sonra muhtemelen alelacele yeni ve büyük kuvvetler toplamıştır. Sürmekte olan savaş ve isyanlarda kullanılmak üzere binlerce neferin silah altına alınması ve bunlardan birçoğunun hayatlarını kaybetmeleri, Anadolu ve Rumeli'de yaşayan yerleşik ve "defterli" Müslüman tebaanın üzerinde ağır bir baskı oluşturmuştur. Neticede 1844 yazında İstanbul'da halk arasındaki konuşmaların kaydedildiği havadis jurnallerinden birinde Bursalı simsâr Endonaki'nin aşağıdaki sözleri not edilecektir:

"Anadolu civârlarında çok zulm ediyorlar. Herkesin evlâdlarını askere aldılar, ihtiyârlardan başka kimse kalmadı. Çift sürecek iki kişi var ise ikisini dahi aldılar, andan sonra daha asker matlûb ederler, acebâ var mı demezler. Memleketler harâb oluyor kimsenin haberi yok."[12]

"...BİR NEV' MİLLET ASKERİ TEDARİKİ":[13] ASAKİR-İ MANSURE-İ MUHAMMEDİYE'NİN KURULMASI VE GENİŞLETİLMESİ, 1826-1839

"Klasik Çağ"da asıl gücünü imtiyazlı sınıfların oluşturduğu (timarlı sipahiler, kapıkulları) Osmanlı ordusu 16-18. yüzyıllar boyunca değişmiş/dönüşmüştü. 18. yüzyılın sonları itibariyle yeniçeriler ve timarlı sipahiler muharip kuvvet olma vasıflarını büyük ölçüde yitirmiş, savaş zamanı kısa süreler için seferber edilen "mevsimlik" paralı asker birlikleri Osmanlı ordusunun en kalabalık unsurunu oluşturmaktaydı. Bu kuvvetlerin toplanmasında taşradaki âyânlar daha çok önem kazanmış, merkez için bir tür askerî "müteahhid"lik görevini üstlenmişlerdi.

III. Selim'in saltanatı sırasında (1789-1807) İstanbul'daki Osmanlı siyasî eliti, imparatorluğun içindeki güç

dengesini siyasî, askerî ve iktisadî olarak merkez lehine çevirmek, bunu yaparken de devletin ve tebaanın rollerini yeniden tanımlamak istemişti. Nizam-ı Cedid ortaları kurulurken, devlet ricali bu yeni ordunun dış tehditler karşısında etkin bir askerî kuvvet haline gelmesinin yanı sıra, Yeniçeri Ocağı'na ve taşradaki âyânların gücüne karşı kendilerinin mutlak kontrolü altında, kanaatkâr, köksüz ve isimsiz Müslüman neferler topluluğundan oluşmasını arzu etmekteydi. Osmanlı ordusu artık asıl gücünü kişisel cesaret ve cengâverliğiyle sivrilen, sosyal ve iktisadi olarak ayrıcalıklı bir sınıfa mensup klasik Osmanlı savaşçısı yerine, tektip elbiseler giyen anonim ve "mekanik" nizam neferlerine dayayacaktı. Elbette ki itaatkârlık ve sadakat vasıfları, 16. yüzyıldaki "ideal" yeniçeriden beklendiği kadar 19. yüzyıldaki nizamiye neferinden de bekleniyordu. Fakat aradaki önemli bir fark kitlesel ordudaki neferlerin "Klasik Dönem"deki askerî sınıfın mâlik olduğu gelirlerden ve ayrıcalıklardan mahrum oluşuydu. Bunun yanı sıra, yeni kurulacak silahlı gücün yeniçeri ocağı gibi merkezî otoriteye karşı bir tehdit unsuru olmasının önüne geçmek istenmekteydi.[14]

Bu bağlamda III. Selim'e sunulan ıslahat layihalarında "bîgâneler" ve "erbab-ı fesad ile mülakat itmemiş", "şehir ve kasabaya girmemiş kurâ ahalisinden" alınacak genç neferlerin "baid mahallerde talim" etmeleri, hatta bu iş için İstanbul ve taşradaki "bîkes eytam"ın toplanmasının önerilmesi dikkat çekicidir.[15] Ayrıca "bilhassa İstanbul'daki kışlalara gönderilecek neferlerin aynı sancaktan toplanmamasına" en azından prensipte engel olunmaya çalışılmıştı.[16] Aynı bölgeden toplanan neferlerin aynı alaylarda hizmet etmelerinin "sakıncalı" bulunmasını, Nizam-ı Cedid'den yarım yüzyıl sonra 1846 Kur'a Kanunnamesi'nde de görmek mümkündür.[17]

III. Selim'in ve ona bağlı ricalin çabaları sonucu 1806 sonu itibariyle mevcudu 24.275'i[18] bulmasına rağmen, Nizam-ı Cedid ortaları imparatorluğun muhafazası için gereken büyüklükte kitlesel bir ordu olmaktan uzaktı. Ayrıca bu yeni ordunun kurulması ve büyütülmesi imparatorluk içindeki ve dışındaki güç dengesiyle yakından ilgiliydi. Nitekim neferlerin büyük kısmını siyasî-iktisadî çıkarlarından dolayı İstanbul'la daha iyi geçinen Anadolu âyânı sağlarken, Rumeli âyânı nizam ordusunu bir tehdit olarak görmüş, projenin sonunu 1807 yılındaki Kabakçı Mustafa Ayaklanması getirmişti.[19] Yine de Nizam-ı Cedid tecrübesi, fazla bir maddi ödül vaat etmeyen ve neferlerinden meşakkatli bir askerlik bekleyen "modern" Asakir-i Mansure'nin ne veçhile kurulacağı hakkında önemli fikirler vermektedir. Başlarda gönüllülük esasıyla savaş esirleri ve toplumun alt tabakalarından yazılanlar ilk ortaları doldurmaya kâfi gelse de, Nizam-ı Cedid büyütüldükçe nefer yazılmasında zor kullanıldığına dair ipuçları mevcuttur.[20]

Yeniçeri Ocağı'nın 1826 yılının Haziran ayında kanlı bir şekilde ilgasından sonra Asakir-i Mansure-i Muhammediye'nin kurulmasında yukarıda açıklanan zihniyet ve süreç gözlenebilir. 1826'nın yaz aylarında ilk mansure tertibleri toplanır ve İstanbul'da talime başlar. Ordunun kuruluş nizamnamesine göre neferler gönüllülük üzere yazılacaktır. Hizmet süresi 12 sene olarak öngörülmüş, her yıl beş neferden birine memleketinin uzaklığına göre 6-8 aylık sıla izni verilmiştir. Fakat orduya katılanların kışlalarda yaşamaları ve askerlikten başka bir işle uğraşmamaları zorunlu tutulmuştur.[21]

Yeni orduya ilk kaydolanların II. Mahmud'la hareket eden bazı ricalin kapı halkı, "Vak'a-i Hayriye"den canlarını kurtarabilen yeniçeriler ve ulema sınıfından bazı kişiler olduğu bilinmektedir.[22] Bunun yanında tıpkı Nizam-ı Cedid'in ilk nüvesi gibi, muhtemelen başkentin alt tabakasından birçok kişinin de düşük de olsa maaş, bedava yemek, kalacak yer ve hızlı yükselme ihtimali için mansure ordusuna yazıldıkları düşünülebilir. 1830'lara gelindiğinde Britanyalı seyyah Adolphus Slade, çok sayıda küçük yaşta nefere rastladığını, bu durumun mahzurlarına rağmen, yeni Osmanlı askerlerinin "yeniçerilik [mefkûresinden]" uzakta büyüyeceğini, devletin de umum halkın süregiden reformlara karşı soğukluğunun

Osmanlı ordusu artık asıl gücünü kişisel cesaret ve cengâverliğiyle sivrilen, sosyal ve iktisadi olarak ayrıcalıklı bir sınıfa mensup klasik Osmanlı savaşçısı yerine, tek tip elbiseler giyen anonim ve "mekanik" nizam neferlerine dayayacaktı. Elbette ki itaatkârlık ve sadakat vasıfları, 16. yüzyıldaki "ideal" yeniçeriden beklendiği kadar 19. yüzyıldaki nizamiye neferinden de bekleniyordu.

"Asakir-i Mansure-i Muhammediye'den yirminci alayın üçüncü taburunun üçüncü bölüğü altıncı onbaşısı Kütahyalı Ahmed veled-i Mehmed"e üç ay sıla izni verildiğini gösteren matbu belge (15 Ş 1251 / 6 Aralık 1835). Matbu izin, terhis belgeleri, talimname ve nizamnameler II. Mahmud'un saltanatı sırasında artan askerî bürokratikleşmeyi göstermesi açısından dikkat çekicidir.

zamanla kaybolacağını umduğunu belirtir.[23]

Levy'ye göre Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından üç gün sonra yaklaşık 1.500 kişilik ilk Asakir-i Mansure tertibi tamamlanmış, iki hafta sonunda buna iki tertib daha eklenmiştir.[24] Eylül 1828 tarihine ait bir maaş defterinde 19 tabur piyade ve 2 süvari mansure taburunda yaklaşık 14.500 nefer kayıtlıdır.[25] Asakir-i Mansure-i Muhammediye imparatorluğun asıl askerî gücü haline getirilmek istendiğinden bu sayı hep artırılmaya ve zamanla oluşan eksikler ikmal edilmeye çalışılacak, fakat gönüllüler bu iş için kâfi gelmeyecektir. Sonuçta ihtiyaç duyulan askerler çok geçmeden zorla toplanmaya başlanacaktır. Strashimir Dimitrov'a göre Osmanlı ricali dahi ilk etapta kurulması planlanan 12.000 kişilik ilk 8 tertibin dahi gönüllülük üzere toplanmasını beklememektedir. Temmuz 1826'da Rumeli'den istenen asker sayısını gönüllüler karşılamaya yetmeyince, istenen sayı zorla toplanmaya çalışılmış, neticede birçok kişi firar etmiştir.[26] Yine 1820-40 arasındaki döneme ait başka bir belgede Priveşte kazasından yazılan 91 neferden yalnızca ikisinin isminin yanına "gönüllü olup iş'ara cesaret [etmiştir]" notu düşülmesi manidardır.[27]

II. Mahmud'un saltanatının son yirmi-yirmi beş yılında, III. Selim döneminin güçlü âyânları-yerel hanedanları merkezin çabaları ile (bazen de kendi ecelleriyle) ortadan kalkmış yahut sindirilmişti.[28] Fakat İstanbul'un, âyânların güçlerini kırsa da onları tamamen ortadan kaldırdığını ya da kaldırmak istediğini iddia etmek güçtür. Osmanlı Devleti, taşrada otoritesini tesis etmek, asker/vergi toplamak ve asayişi temin için, etraflarında söz sahibi ve yaşadıkları mahali tanıyan "vücuh-ı memleket"i kullanacak, ayrıcalıklı statülerini belki de imparatorluğun sonuna kadar muhafaza etmelerine göz yumacaktır.[29] Nitekim söz konusu dönemde taşradaki askere alma işleri merkez tarafından atanan idareciler (mütesellimler, mutasarrıflar), kadılar-naibler, Asakir-i Mansure zabitleri ve yerel âyânlar tarafından ortaklaşa yürütülmekteydi.1834 yılında oluşturulan redif ordusunun[30] kuruluş kanunnamesinde, askerlik yapmaya kâdir eşrâfın (veya oğullarının) redif taburlarında zabitlik yapmaları öngörülmüşse de "bu misilli zabitân daima umur-ı askeriye ile iştigal ederek sair memleket umuruna ve voyvodalık misilli maslahata karışmayacaklarının]" açıkça belirtilmesi,[31] merkezin âyânlarla yaptığı "işbölümünü" göstermesi açısından dikkat çekicidir. Yine kuruluş kanunnamesinde redif yazılması gönüllülük üzere olacağı belirtilmekle beraber,[32] redif neferlerinin ne suretle seçildiklerine,[33] asayişi sağlamakla da görevli bu birliklerin toplandıkları mahalle ne gibi siyasî-sosyal ilişkiler kurduklarına dair henüz kapsamlı araştırmalar mevcut değildir. Öte yandan ahalinin, savaş zamanı hariç memleketlerini terk etmedikleri ve az da olsa bir maaşa sahip oldukları[34] için redif taburlarına yazılmaya Asakir-i Mansure'ye katılmaktan daha istekli olduklarına dair deliller vardır.[35]

Rumeli ve Anadolu'da mansure ordusuna asker yazılmasının belli bir sistem dâhilinde yapılmaması, nefer yazılanların terhis edilmemeleri, verilen ağır kayıplar ve seferber edilen rediflerin nizamiye askeri gibi kullanılmaları hem tebaa ve hem de kıtalar arasında hoşnutsuzluk ve moral bozukluğu yaratmıştır. Orduya yazılmamak için ahali yaşadıkları yerleri terk edebilmekte, bazen da göçer aşiretlere sığınabilmektedir.[36] Örneğin 1835 yazında nefer yazılmak istenen Sürmene, Rize, Hemşin ve Lazistan kazalarında "sıbyan ve natüvanadan maada askerliğe elverecek eşhas" civardaki ormanlara firar etmişlerdi.[37] Bundan bir yıl sonraya ait bir belgede, mansure ordusunun kurulmasının üzerinden on sene geçmesine rağmen "Anadolu ahalisinin Asakir-i Mansure'ye yazılmakda bi't-tabi derkâr olan tevahhüş ve ictisabları" devam ettiğinden "...fakat bu senelik Anadolu'dan asker istenilmemesiyle] ahalinin derkâr olan tevahhüşünü dafi'" olunması önerilmektedir.[38] Moltke 1838-39 seferindeki yüksek ölüm-firar oranını, askere almadaki adaletsizlikleri ve zor kullanımını, orduya zorla yazılan Kürtlerin Nizip yenilgisinden sonra diğer zabit ve neferlere saldırdığını ayrıntılarıyla anlatır.[39]

Osmanlı Hassa subayı. 19. yy

TANZİMAT VE 1846 KUR'A KANUNNAMESİ

Askere almadaki sorunların giderilmesi Tanzimat Fermanı'nda (3 Kasım 1839) da açıkça bahsedilen temel reform temalarından biridir; metinde "her memleketten lüzumu takdirinde talep olunacak neferat-ı askeriye için bazı usul-i hasene ve dört veyahud beş sene müddet-i istihdam" öngörülmektedir. 1839-1846 arasında bürokratik ve idari hazırlıklar devam etmiş,[40] 18 Eylül 1843'te askere almada kur'a usulüne geçildiği *Takvim-i Vekâyi*'de ilan edilmiş, 1846'da ayrıntılı bir kur'a kanunnamesi hazırlanmış, aynı yıl kur'a ilk kez uygulanmıştır.[41]

Kanunname metninin başında askerlik çağındaki umum Müslüman ahalinin "ismine kur'a isabet ettiği surette asker olmaklığa şer'an ve örfen mecbur" olacakları açıkça belirtilir.[42] Daha sonra kur'a usulünün kimler tarafından nasıl icra edileceği, ilgili cezalar, mükellefiyet ve muafiyetler ayrıntılarıyla anlatılır. Her ne kadar kur'a ile askere alma 1846'da resmiyet kazansa da, aynı yöntemin 1830'larda da kullanıldığına dair kanıtlar vardır.[43] 1839'dan önce yazıldığı kuvvetle muhtemel olan Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki Hüsrev Paşa kitapları arasındaki bir risalede önerilenler, 1840'larda yapılacak askerî ıslahatları ve 1846 kur'a kanunuyla hem teknik hem de zihniyet olarak şaşırtıcı bir şekilde örtüşmektedir.[44] Bunun haricinde Fransa'da uzun zamandan beri kullanıldığından, Osmanlı otoritelerinin kur'a yönteminden haberdar olmaları doğaldır.

1846'daki bu düzenleme, kanun bazında askere alma işlerine belli bir nizam ve adalet getirse de[45] tüm Müslüman tebaa için "eşitlik" sağlamaktan uzaktı. İlmiye, kalemiye ve mülkiye sınıfı mensupları, kadılar-naibler, tarikat şeyhleri, camilerde görevli imamlar, hatibler, müezzinler ve kayyumlar kur'aya katılmak zorunda değillerdi. Askerlik çağındaki medrese talebeleri seviyelerine göre her sene sınava girecekler, sınavı geçerlerse kur'adan muaf tutulacaklardı.[46] İsmine kur'a isabet eden fakat "...bir san'at, ticaret yahud ahar başlu bir kâr ve maslahatla meşgul bulunub da beş sene terk ve ferağatları takdirinde ol işlerine sekte gelece[kler]" yerlerine yine kanunla tanımlanan başka birini yahut bir "beyaz köle"yi askere gönderebileceklerdi. Fakat bu hak sadece "bağ ve bahçe ve tarla ve hane ve çift levazımâtı misilli şeylerini füruht etmeksizin tedarik-ü itaya muktedir" olanlara sunulmaktaydı.[47]

Tahmin edileceği üzere, askere almayı yürütmekte görevli yerel eşrafın, devlet memurlarının, kadıların ve zabitlerin türlü usulsüzlüklere ve yolsuzluklara sebep olduğu, tebaanın kanunları ve devlet görevlilerini kullanarak nefer yazılmaktan kaçındığı belgelerde vakidir.[48] Ayrıca kur'a yöntemi her yerde, her zaman kullanılmamış, zaman zaman neferler ihtiyaçtan yahut ceza olarak kur'a çekilmeden doğrudan doğruya orduya yazılmıştır.[49] Tanzimat'tan önceki dönemde olduğu gibi,[50] Tanzimat'tan sonra da toplumun güçsüz bireylerinin/alt tabakasının askere alındığı gözlenmektedir. 1830'larda başkentteki bikârlar ve taşralı esnaf otoriteler tarafından Asakir-i Mansure için "doğal" bir şekilde potansiyel insan kaynağı olarak görülmüş,[51] 1843'te nizamiye ordusunun eksiklikleri tamamlanırken, yine aynı sınıftan insanlar nüfus defterleriyle "mücehhez" asker yazıcılar tarafından orduya kaydedilmiştir.[52]

SONUÇ YERİNE

1826-1853 arasında Osmanlı Devleti ilk defa geniş çaplı modern bir ordu kurmaya çalışmış, otoriteler tarafından binlerce nefer mansure/nizamiye ve redif ordularına yazılmıştır. Özellikle 1826-39 arasında siyasî ve askerî krizler dolayısıyla yoğunlaşan askere yazma faaliyetlerinin Anadolu ve Rumeli'deki Müslüman tebaa arasında benimsenmediği Osmanlı Devleti'nin kendi belgelerinde de "itiraf" edilen bir olgudur. 1840'lardaki reformlardan sonra -muhtemelen 1820-30'lara kıyasla bu dönemdeki göreli barış ortamının da yardımıyla- askerlik en azından kanun bazında düzene sokulmuş görünmektedir. Fakat kanunen bazı iyileştirmeler yapılsa da hizmet yükü yine alt sınıfların omzundadır. Mevcut belge ve araştırmalardan kesin genel yargılara varmak güç de olsa askerlik hizmetinin zorlukları, terhis zamanlarının düzensizliği gibi sebeplerin yanı sıra milliyetçilik gibi devletlerin halklarını seferber ederken ellerini güçlendiren bir ideolojiden "mahrum" (ve bittabi din-etnisite bağlamında homojenlikten uzak) olmasından dolayı, Osmanlı tebaasının nefer yazılmamak için muhtelif yolları denediğini arşiv kayıtlarında tespit etmek mümkündür.

Nizam-ı Cedid tecrübesi, fazla bir maddi ödül vaat etmeyen ve neferlerinden meşakkatli bir askerlik bekleyen "modern" Asakir-i Mansure'nin ne veçhile kurulacağı hakkında önemli fikirler vermektedir. Başlarda gönüllülük esasıyla savaş esirleri ve toplumun alt tabakalarından yazılanlar ilk ortaları doldurmaya kâfi gelse de, Nizam-ı Cedid büyütüldükçe nefer yazılmasında zor kullanıldığı biliniyor.

VEYSEL ŞİMŞEK
DOKTORA ÖĞRENCİSİ,
MCMASTER ÜNİVERSİTESİ TARİH BÖLÜMÜ,
HAMILTON-KANADA

DİPNOTLAR

* Bu makale, 2005 yılında Bilkent Üniversitesi'nde Stanford J. Shaw danışmanlığında hazırlanan "Ottoman Military Recruitment and the Recruit: 1826-1853" adlı yüksek lisans tezim temel alınarak hazırlanan daha geniş bir çalışmanın özeti niteliğindedir. Ayrıca çalışmanın bir kısmı Bilkent Üniversitesi'nde düzenlenen "1. Osmanlı Askeri Tarihi Semineri"nde (21-23 Mart 2008) tebliğ olarak sunulmuştur. Bu vesileyle, 2006 yılında aramızdan ayrılan sevgili hocam Stanford J. Shaw'u minnet ve rahmetle anmayı bir borç bilirim.

1 Enver Ziya Karal, "Zarif Paşa Hatıratı, 1816-1862," *Belleten* 4, no. 16 (1942), s. 448-449.

2 Karal, "Zarif Paşa Hatıratı," s. 449-454.

3 Virginia H. Aksan, *Ottoman Wars 1700-1870: An Empire Besieged* (Londra: Pearson-Longman, 2007), s. 355, 374-375

4 1831 nüfus sayımında imparatorluğun "çekirdek bölgelerinde" yaklaşık 2,5 milyon Müslüman erkek sayılmıştır. İmparatorluktaki askerliğe elverişli toplam insan gücünü anlamak amacıyla hazırlandığı izlenimini veren Aralık 1831-Aralık 1832 tarihli bir nüfus defterine göre Rumeli ve Anadolu'daki farklı mahallerde sayılan "tüvana" erkek sayısı 911.620 olarak verilmiştir. (D. ASM 37912) İstisnalara ve kesin rakamların tespitinin zorluğuna rağmen taranan arşiv vesikları, devletin daha çok Türkçe konuşan tebaanın yaşadığı mahallerden asker topladığı/toplayabildiği izlenimini vermektedir. Bunun yanında Moltke, Nizip muharebesine (24 Haziran 1839) sokulan Osmanlı ordusunun önemli bir kısmının yakın zamanda bölgeden toplanan Kürtlerden oluştuğunu belirtmektedir. Osmanlı Devleti'nin "Türk uşaklarını" "makbul asker" saymaya başlamaları üzerine bkz. Y. Hakan Erdem, "Recruitment for the Victorious Soldiers of Muhammad in the Arab provinces, 1826-1828", *Histories of the Modern Middle East: New Directions*, Gershoni, Israel and Woköck, Ursula (eds.), (Boulder: Lynne Rienner Publishers, 2002).

5 1820-50 yılları arasındaki Osmanlı ordusu kurumları üzerine Avigdor Levy'nin öncü ve kapsamlı çalışmasından sonra ("Military Policy of Sultan Mahmud II", (Doktora Tezi, Harvard Üniversitesi, 1968)) yapılan araştırmaların başlıcaları şunlardır: Cahide Bolat, "Redif Askeri Teşkilatı (1834-1876)" (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2000); Ahmet Yaramış, "II. Mahmut Döneminde Asakir-i Mansure-i Muhammediye (1826-1839)" (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2002); Ayten Can Tunalı, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Kara Ordusunda Yapılanma (1839-1876)" (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2003). Yakın zamanda tamamlanan daha analitik ve eklektik çalışmalar için bkz. Fatih Yeşil, "Nizam-ı Cedid'den Yeniçeriliğin Kaldırılışına Osmanlı Ordusu" (Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2009); Tobias Heinzelmann, *Cihaddan Vatan Savunmasına, Osmanlı İmparatorluğu'nda Genel Askerlik Yükümlülüğü 1826-1856*, çev. Türkis Noyan, (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2008); Gültekin Yıldız, *Neferin Adı Yok, Zorunlu Askerliğe Geçiş Sürecinde Osmanlı Devleti'nde Siyaset, Ordu ve Toplum: 1826-1839*, (İstanbul: Kitabevi, 2009). Hâlâ geniş çaplı araştırmalara muhtaç olan Osmanlı gayrimüslimlerinin askere alınmaları meselesi için bkz. Ufuk Gülsoy, *Osmanlı Gayrimüslimlerinin Askerlik Serüveni*, (İstanbul: Simurg, 2000) ve Heinzelmann, s. 206-261.

6 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Kâmil Kepeci (KK), 6799. Bu önemli rapor muhtemelen ilk defa Avigdor Levy tarafında tespit edilip kullanılmıştır. (Bkz. Levy, "Military Policy of Sultan Mahmud II," s. 597-99).

7 İhraç edilenlerden ancak 1.834'üne maaş bağlanmıştır. Bu dönemde askere alınanların malul, tîrarî olmadıkça yahut vefat etmedikçe terhis edilme ihtimalleri çok zayıftır. Ahmed Lütfi, *Tarih-i Lütfi*, haz. Ahmet Hezarfen, Yücel Demirel ve Tamer Erdoğan (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999), c. VII, s. 1145; Mustafa Nuri Paşa, *Netayicü'l-Vukuat*, haz. Neşet Çağatay, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1992), c. III-IV, s. 298.

8 BOA Asakir-i Mansure Defterleri (D. ASM) 38363, D. ASM 38364, D. ASM 38375, BOA Başmuhasebe Defterleri (D. BŞM) 10077.

9 KK 6799. Yine aynı rapora göre muharebelerde hayatlarını kaybedenlerin sayısı sadece 1.269 kişidir. Hastalıktan ve bakımsızlıktan ölen askerlerin muharebelerde ölenlerden fazla olması 19. yüzyılın sonlarına kadar başka modern ordularda da gözlenebilen bir durumdur.

10 Helmuth von Moltke, *Türkiye Mektupları*, çev. Hayrullah Örs (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1969), s. 256, 261, 271, 276.

11 Bu rakama kale topçuları ve redifler dâhil edilmemiştir. BOA İrade Meclis-i Vâlâ (İ. MVL) 782 (1257/ 1841)'den aktaran Ahmet Uzun, "1257/1841 Tarihli Bir Belgeye Göre Osmanlı Devleti'nde Mevcut Olan Askeri Birlikler ve Bunlara Yapılan Harcamaların Türü ve Miktarları" *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 25, no.1 (2001), s. 242.

12 BOA İrade Dahiliye (İ. Dah.) 4463'ten (Haziran-Temmuz 1844) aktaran Cengiz Kırlı, *Sultan ve Kamuoyu, Osmanlı Modernleşme Sürecinde "Havadis Jurnalleri"* (1840-1844), (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008), s. 469.

13 Vakanüvis Ahmed Lütfi Efendi, önceki dönemlerdeki kontrolü zor ve nizamsız kuvvetler yerine mansure ordusunun kurulmasını bu sözlerle betimler. İlade açık olmasa da burada modern anlamda bir "vatandaş-asker"den bahsedilmediği, imparatorluğun farklı mahallerinden toplanan Müslüman gençlerden oluşan bir "Osmanlı milleti ordusu"na atıf yapıldığı düşünülebilir. Bkz. "Mevâdd-ı Askeriyye" bahsi, Ahmed Lütfi, c. I, s. 186.

14 Yeşil, s. 10-88; Kemal Beydilli, "Küçük Kaynarca'dan Tanzimat'a Islahat Düşünceleri," *İlmi Araştırmalar* 8 (1999); Aksan, *Ottoman Wars 1700-1870*, s. 167-171, 180-184.

15 Enver Ziya Karal, "Nizam-ı Cedid'e Dair Layihalar," *Tarih Vesikaları* 1, no. 6 (1941), 421, 424, 2, no. 8 (1942), s. 105.

16 Yeşil, s. 69.

17 BOA Kanunname-i Asakir Defterleri (KAD) no. 7, 13. bend, s. 10-12. Ayrıca bkz. İ. Dah. 14404 (21 Şevval 1267/ 19 Ağustos 1851).

18 Stanford J. Shaw, "The Origins of Ottoman Military Reform: The *Nizam-ı Cedid* Army of Sultan Selim III," *The Journal of Modern History*, 37 (1965), s. 300.

19 Yeşil, s. 5-6.

20 Yeşil, s. 61-62; Malcolm E. Yapp, *The Making of the Modern Near East 1792-1923* (Londra: Longman, 1987), s. 101; Shaw, "The *Nizam-ı Cedid* Army of *Sultan Selim III*," s. 299-301.

21 Başka işlerle uğraşma, hizmet süresi, sıla izni vs. gibi konularda Asakir-i Mansure'deki şartlar Nizam-ı Cedid'e göre daha elverişsizdi. Ayrıntılı mukayese için bkz. Yıldız, s. 176.

22 BOA Hatt-ı Hümayun (HAT) 17481 (1241/1826); Ahmed Lütfi, c.I, s. 117; Levy, "Military Policy of Sultan Mahmud II," s. 179, 360-361.

23 Bununla beraber Osmanlı Devleti'nin amacında başarılı olamadığını sözlerine ekler. Adolphus Slade, *Turkey Greece and Malta*, 2 Vols., (London: Saunders and Oetley, 1837), c. I, s. 489.

24 Levy, s. 178-179, 182.

25 KK 7042.

26 Strashimir Dimitrov, *Sultan II. Mahmud ve Yeniçeri Ocağı'nın Sonu* (Sofya, 1993), s. 251-53. [Димитров, Стражимир, Султан Махмуд II и краят на сничарите (София: 1993)] I. Dimitrov, Tırnova şer'iye sicillerini kullanmaktadır. Bu kaynağa dikkatimi çeken ve bazı kısımlarını Bulgarcadan Türkçeye çeviren Dr. Evgeni Radushev ve Valeri Morkva'ya teşekkür ederim.

27 C. As 1984.

28 Stanford J. Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, (Cambridge: Cambridge Üniversitesi, 2002), c. II, s. 14-16.

29 Halil İnalcık and Donald Quataert, eds., *An Economic and Social History of the Ottoman Empire, 1300-1914*, 2 Vols., (Cambridge: Cambridge University Press, 1994), s. 768-69; Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1997), s. 37.

30 Redif ordusuna dair yeni bulgular ve Prusya "Landwehr"i ile kurulan sathî analojinin irdelenmesi ve eleştirisi için bkz. Yıldız, s. 252-254, 256-260, 284, 333-366; Heinzelmann, s. 74-90.

31 BOA, Mühimme-i Asakir 44, s. 1-2'den aktaran Heinzelmann, s. 78-79, dn 214.

32 Heinzelmann, s. 78.

33 Örneğin 1836 Eylül'ünde Isparta kazalarından toplanacak 1000 Redif neferinin öncelikle birden fazla çocuğu olan ailelerden yazılması emredilmiştir. Isparta Şer'iye Sicilleri no. 183, s. (52-53)-A (27 Ca 1252/ 9 Eylül 1836)'den aktaran Halil Erdemir "1246-1254 (1831-1838) Tarihli 183 Numaralı Isparta Şer'iye Sicili Üzerine Bir İnceleme" (Y. Lisans Tezi, Konya Selçuk Üniversitesi, 1995), s. 11.

34 Moltke rediflere verilen aylık 5 kuruşluk maaşa "işsizlik primi" demektedir. Moltke, s. 192.

35 HAT 22433-B (1 Eylül, 1836); Heinzelmann, s. 84-86, 114-131.

36 Örneğin bkz. HAT 24997/B (1 Aralık, 1830).

37 HAT 28207/A (19 Temmuz, 1835).

38 HAT 22433-B. (1 Eylül, 1836).

39 Moltke, s. 197, 215, 232-233, 241, 271.

40 Hazırlıkların ve geçiş evresinin ayrıntılı bir değerlendirmesi için bkz. Heinzelmann, s. 114-143. Kur'a Kanunnamesinin analizi ve uygulanması için age, s. 131-205.

41 Heinzelmann, s. 143.

42 KAD no. 7, 1. Bend, s. 4-5.

43 Varna Şer'iye Sicilleri no. 2, vak'a 292 (7 R 1253/ 11 Temmuz 1837)'den aktaran Erhan Alpaslan, "1247-1254 H./ M. 1830-1838 Tarihli 2 No'lu Varna Şer'iye Sicil Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi" (Y. Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, 1996), s. 445. Tırnova kazasında kur'ayla nefer toplanması için C. As 46712 (13 R 1253/ 17 Temmuz 1837).

44 Risalede seferî ordu için asker toplanmasında kur'a metodunun kullanılması, seferî ordu için hizmet süresinin 5, redif ordusu için 7 yıl olması, seferî ve ihtiyat sınıflarının tanımları, seferî ordu için her sene 30.000 yeni nefer alınması, Osmanlı Devleti'nin gelirinin ve nüfusunun ancak 150.000 kişilik aktif bir orduyu besleyebileceği, bu rakamın girilecek büyük bir savaş için yeterli olmayacağı ve dolayısıyla yedek kuvvetlerin barış zamanında yetiştirilip savaş zamanında seferber edilmesinin önemi vs. gibi konularda diğer Avrupa devletleriyle mukayeseler yapılarak öneriler ve açıklamalar yapılmıştır. Yazılış tarihi ve yazarı kesin olarak belirtilmemekle beraber, metnin Moltke ile Osmanlı İmparatoruğu'na gönderilen dört Prusyalı subaydan biri olan Karl Freiherr von Vincke-Olbendorf (1800-1869) tarafından kaleme alınmış olması muhtemeldir. İstanbul-Süleymaniye Kütüphanesi, Hüsrev Paşa Ktp, 887 (27 Receb 1252?/7 Kasım 1836?). Bu kaynağı incelememde bana yardımcı olan Tobias Heinzelmann'a teşekkür ederim.

45 Örneğin nizamiye ordusunda askerlik 5 sene ile sınırlandırılmıştı. Ayrıca hanedeki erkeğin askere alınması ailesine büyük zarar getirecekse (aileye bakacak başka yetişkin erkek olmaması, iki oğlun aynı sene askere alınmaması vs. gibi bir durum varsa) ertesi sene kur'aya girmesi öngörülüyordu. Ayrıntılar için bkz. KAD no. 7, 18-23. Bendler, s. 12-14.

46 KAD no. 7, 14-17. Bendler, s. 10-12.

47 KAD no. 7, 28. Bend, s. 16-17.

48 Örneğin Suriye'deki usulsüzlükler için bkz. Moshe Ma'oz, *Ottoman Reform in Syria and Palestine 1840-1861* (Oxford: Oxford Üniversitesi, 1968), s. 81-86; Heinzelmann, s. 180-181, 183-185, 198-199; diğer bazı vak'a örnekleri için bkz. İ. Dah 14640 (18 Z 1267/ 14 Ekim 1852); A. MKT. MVL (Mektubi Kalemi, Meclis-i Vâlâ) D(osya): 65 V(esika): 31 (22 Za 1269/ 27 Ağustos 1853); A. MKT. UM (Mektubi Kalemi, Umum Vilayet Yazışmaları) D: 189 V. 86 (21 B 1271/ 9 Nisan 1855); A. MKT. MVL D(osya): 103 V(esika): 45 (21 R 1275/ 22 Temmuz 1859).

49 Örneğin bkz. Heinzelmann, s. 192-193; İ. Dah 20795 (13 N 1271, 30 Mayıs 1855); A. MKT. UM D: 306 V. 61 (21 C 1274/ 6 Şubat 1858).

50 Slade, *Turkey Greece and Malta*, vol. 1, s. 494; Ahmed Lütfi, *Tarih-i Lütfi*, c. VII, s. 1145.

51 HAT 18001 (1254/1838-39), HAT 23822 (T: 1254/1838-39).

52 Ahmed Lütfi, c. VII, s. 1147-48. Ahmed Lütfi Efendi bu tarihte İstanbul'da asker yazan görevlilerden biridir.

"DOĞU SORUNU"
NECMEDDİN SAHİR SILAN RAPORLARI (1939-1953)

Derleyenler
TUBA AKEKMEKÇİ
MUAZZEZ PERVAN

ISBN: 978-975-333-242-2
560 sayfa, 32 TL, MART 2010

Necmeddin Sahir Sılan'ın CHP ve DP'ye 1939-1953 yılları arasında sunduğu 13 raporun derlenmesiyle oluşan bu kitap, "Doğu sorunu"nda devletin izlediği toplumsal mühendislik sürecini dönemin yakın bir gözlemcisinin kaleminden yansıtıyor. Ağırlıklı olarak Bingöl ve Tunceli ile ilgili olan bu raporların dokuzu CHP'ye, dördü DP'ye verilmiş.

Raporlar; Tek Parti dönemi siyasetine, bu dönemin siyaset bağlamında kazanımlarına, dar "demokrasi" söyleminde burun kıvıranlara bir ülkede siyasetin nasıl bir süreç içerisinde genişlediğini kanıtlayacak nitelikte. Kuşkusuz raporlar toplumsal mühendislik bağlamında önem taşıyor. Cumhuriyet Türkiye'sinin karşılaştığı en engebeli sorun o günlerde Vilayât-ı Şarkiyye diye tanımlanan bu ulaşılması zor yöreleri, inşa sürecinde olan ulus devletle bütünlemek.

Necmeddin Sahir Sılan, Tek Parti döneminde siyasetin ne olduğunu biliyordu. Tek Parti yönetiminin sınırlarını aşarak seçilmiş olduğu yörede halkla temas kurmuş, "halkın gösterdiği hassasiyet"i gündeme getirmiş. Kimi yöre yöneticilerinin görüşlerini almış, halkla yönetim arasında köprü işlevi görmüş. Raporlarında ise "derinlemesine mülakat" diye nitelediğimiz yöntemi uygulayarak bölge hakkında zengin bir bilgi toplamış. Bugün bile eşine ender rastlanan bir siyaset anlayışını benimseyen Necmeddin Sahir Sılan, arşiviyle de tarih alanına özgün bir katkıda bulunmuş, bizlere dünü bırakmıştır. Bu ilk kitabı, Türkiye'nin dününü aydınlatan ve kolay ulaşılamayacak olan Sılan'ın diğer arşiv malzemeleri izleyecektir.

Zafer Toprak, "Sunuş"

TARİH VAKFI

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI
Zindankapı Değirmen Sokak No:15 Eminönü / İstanbul
T (212) 522 02 02 pbx F (212) 513 54 00 E yayin@tarihvakfi.org.tr

BİR DE-MİLİTARİZASYON PROJESİ:

GEÇ OSMANLI 'ASKERÎ TARİH' ARAŞTIRMALARINI SİVİLLEŞTİRMEK

YRD. DOÇ. DR. GÜLTEKİN YILDIZ

Türkiye'de rejimin de-militarizasyonu ve normalleştirilmesi yönünde adımlar atılırken, bu sürecin entelektüel ve akademik hayatta da bir karşılık bulması gerekmektedir. Militarist ya da otoriter olarak nitelendirilen rejimlerin "kötürümleştirici etkisi", en fazla entelektüel hayat ve bilhassa insan ve toplum bilimlerinde kendini gösterir. İlk/ortaöğretimdeki "vatandaşlaştırma süreci"nde oynadığı rol düşünüldüğünde, tarih bilgisi üretiminin bu "normalleşme"nin başlaması gereken yerlerden biri olduğu açıktır. Bu yazıda, militarizm ile akademik tarihî bilginin üretimi arasındaki ilişki ele alınacak ve Geç Osmanlı "askerî tarihi" alanında Türkiye ve dışındaki mevcut tablo ve yeni yönelişler değerlendirilecektir.

"Bir kişi sadece endişe etmediği sürece sivil olabilir. Eğer sivil olan hadiselere göğüs germekteki ürekliği ile karakterize ediliyorsa, o gerçekten de askeriyenin ondan olmasını dilediği kişidir."

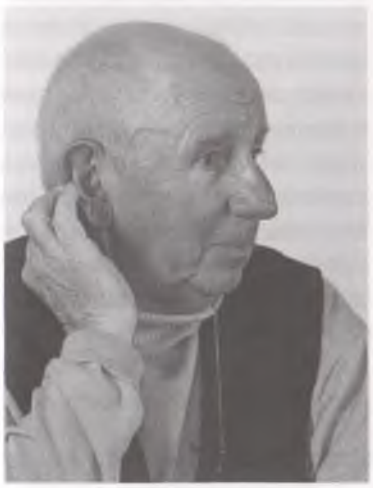
Paul Virilio[1]

Son çeyrek yüzyıl içinde hem Türkiye'deki bazı üniversiteler ile vakıf ve sivil toplum kuruluşlarının çabaları, hem de Avrupa ve ABD'de faaliyet gösteren Osmanlı/Türkiye uzmanı akademisyenler ve doktora programlarının katkılarıyla bu alanda dünyaya entegrasyon açısından önemli bir sıçrama yaşanmıştır. Osmanlı Devleti ve Cumhuriyet Türkiye'si üzerine çalışan tarihçilerin yöneldikleri araştırma temaları zenginleşmiş, metodolojik problemler kısmen de olsa dile getirilerek tartışılmış, devlet ve yüksek siyaset merkezli dar tarih anlayışının yanı sıra

Berlin'de Unter den Linden Caddesi'ndeki Kriegsakademi (Savaş Akademesi)'nin ön cephesi.

oryantalist yaklaşımların aşılmasında da belirli bir mesafe alınmıştır. Ancak, "militarizm" ya da "askerî vesayet"ten bahsedildiği yerde henüz savaş, iç savaş, ordu, askerlik vs. gibi temaları tarihî konteksinde ele alacak sivil bir sosyal bilim ve "askerî tarih"ten eser yok gibidir. Bu yazıda, öncelikle militarizm ile akademik tarihî bilginin üretimi arasındaki ilişki ele alınacak; arkasından Geç Osmanlı "askerî tarihi" alanında

Türkiye ve Türkiye dışındaki mevcut tablo ve yeni yönelişler değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Bilhassa 1870-1945 arası Avrupa ve dünya tarihi tecrübesi ışığında militarizm denildiğinde akla ilk gelen, toplumun askerileştirilmesi ve organize bir cebir gücü olarak ordunun askerleştirmeye çalıştığı toplum üzerinde tahakküm kurmasıdır. Esas olarak cebre dayalı bu tarz bir idare, 19. ve 20. yüzyıldaki çeşitli örneklerinden öğrendiğimiz kadarıyla, ileriki aşamalarında önce bir "gözetleme rejimi"ne dönüşür.[2] Kavramın antikçağ kökenli ve yeniçağ Avrupa'sında yeniden hatırlanmış manasıyla değil 19. ve 20. yüzyıllardaki kaba tatbikatıyla bir "polis devleti", yani sivil toplumu sürekli izleme, gözleme, sansür etme ve nihayet tehlikeli görünen kişi ya da grupları ortadan kaldırmaya varan cezalandırmalarla idame ettirilen bir "tedhiş (*terror*) rejimi"dir söz konusu olan.

Ancak böylesi bir rejimi sadece militer ve paramiliter şiddete, bu yönde çıkarılan anayasa ve kanunlara, gizli ve açık polis teşkilatına dayandırarak kalıcı kılmak ve bunu bir kurulu düzen (*establishment*) haline getirmek mümkün değildir. Carl Schmitt'in de ifade ettiği gibi, 'hiçbir politik sistem çıplaklaşmış güç iddiası tekniğiyle bir nesil dahi ayakta kalamaz. Siyasî olana fikir dâhildir, çünkü otoritesiz siyaset olmadığı gibi inandırıcı bir değerler manzumesi olmadan da otorite olmaz'.[3] İşte tam da bu noktada militarizm bir "propaganda ve indoktrinizasyon rejimi"ne dönüşmek zorundadır; böylelikle düzenli ordunun neferlerinden sonra sivil halk da, E. Hobsbawm'ın "vatandaş üretimi" (*citizen-making*) olarak adlandırdığı "talim ve terbiye" kapsamına alınır.

19. yüzyıldaki bu "vatandaşlaştırma süreci"nin başat unsurları olarak kullanılmaya başlanan dil, tarih ve coğrafya eğitimi, sistemin ideolojik yeniden üretilişinde zamanla dinin yerini almaya başlar. İdeolojik olarak araçlaştırılan bu üç disiplin arasında en talihsizi ise, bir disiplin/bilim haline gelişi zorunlu askerliğe dayalı kitle ordularının ortaya çıkması ve imparatorlukların ulus-devletleşmeye başlamasıyla paralel gitmiş tarih olsa gerektir. Çünkü vazifesi, en bildik tarifle, zaman ve mekân boyutlarında "değişen"i tespit etmek olan tarihe, propaganda kapsamında yüklenen görev bunun tam tersidir: İktidarın, kurulu düzenin yapıtaşı gördüğü her ne var ise bunun 'dünden beri var olduğunu' ve dolayısıyla 'yarın da değişmeden devam edeceğini' telkin ve temin etmek.

Bu propaganda faaliyetinin maksadı, J. Ellul'un ifadesiyle '...insanın tabiî olarak dayanamadığı şeyi, psikolojik uyuşturucuların da sayesinde dayanılabilir kılmak ya da yapmakta olduğu işe devam etmesi ve verilen görevi iyi yapması için ona sunî sebepler sağlamaktır'.[4] Militarist ya da militer yönü ağır basan bir rejim de söz konusu olduğunda kişilerden dayanmaları istenen iş esas olarak, sadece ülke içi ya da dışı cephelerde zorunlu neferlik yapmaları değil, bunu da içine alan inşa edilmiş sosyo-politik ve sosyo-ekonomik gerçekliğe mutlak itaat etmektir. Kadim Osmanlı siyasî retoriğindeki karşılığıyla 'kendi halinde' olmayı özümsemek.

Arkasında bir felsefe desteği olmaksızın pozitivist filolojizmin en vülger şekli üzerinden "tarih bilimi" haline getirilmeye çalışılan Osmanlı vakanüvislik geleneği, 1930'lu yıllarda hoyratça üretilen düzme (pseudo) teoriler ve indirgemeci bir tek adam kültü ile şirazesinden çıkarıldı.

Geç Osmanlı ve Cumhuriyet Türkiye'sinde, siyasî iktidar ile bilginin üretildiği ve yayıldığı yüksek ve ortaöğretim-eğitim kurumları arasında kurulan münasebet de bu doğrultuda gerçekleşmiştir. Önce İslâm'ın, sonra ise onunla beraber seküler Türkçülüğün bir sosyalleştirme ve mobilizasyon ideolojisi olarak dayatıldığı mektepler kadar[5]; 1933'te bir "reform" ile "üniversiteleştirilen" İstanbul Darülfünunu'nun Edebiyat Fakültesi ve 1935 yılında açılan Ankara Üniversitesi'nin Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi de 30'ların totaliter ikliminde resmî/militarist kültürü üretmesi ve yaymasına araç olarak tasarlanmışlardı.[6]

Arkasında bir felsefe desteği olmaksızın pozitivist filolojizmin en vülger şekli üzerinden "tarih bilimi" haline getirilmeye çalışılan Osmanlı vakanüvislik geleneği, 1930'lu yıllarda hoyratça üretilen düzme (*pseudo*) teoriler ve indirgemeci bir tek adam kültü ile şirazesinden çıkarıldı. Yetersiz ya da sakıncalı oldukları görülerek Darülfünun'dan kovulan ve emekli edilenlerin yanı sıra, birinci sınıf âlim olmalarına rağmen "teori olmayan teoriler"e destek vermedikleri için yurtdışına göç etmek zorun-

Paul Virilio: "Askeriyeden sanki felsefeden, sosyolojiden ya da ekonomiden bahseder gibi bahsetmek mi, aman sakın!"

da kalan hocaların başına gelenlerden kendilerine "gereken dersi" çıkaran bir avuç yeni tarihçi adayı, "1933 Reformu" ile Almanya'dan getirtilen mülteci âlimler arasında tek bir tarihçinin bile bulunmaması sebebiyle kendilerine "Batılı" bir rol-model de bulmaktan mahrum kalmışlardı. Tarihçilik metodolojisi adına öğrendikleri, üstünkörü bir şekilde tanıştıkları 19. yüzyılın filolojizm tekniklerinden ibaret kaldı.

Almanya ve Macaristan'dan DTCF'ye getirtilen birkaç Türkolog ile İstanbul ve Ankara'da görevlendirilen Rusya Türklerinden birkaç üst seviye âlim, İslâm öncesi Asya Türk tarihi hakkında ciddi araştırmalar yapılması için belirli bir zemin sağladı; Osmanlı tarihi ise ya sadece bir *ancien regime* olarak ele alınabildi; ya da Whig tarzı bir tarihçilik ile "bugünün dünü" olarak "Cumhuriyet'e giden yolda reform (*ıslahat*) tarihçesi" olarak hatırlandı. Bir bütün olarak Osmanlı kötülenirken, 15. 16. yüzyılın "muzaffer fütühatçı padişahları" ile 18.-19. yüzyılın "askerî reformcu sultanları"nın ve "Türk ordusu/ Türk Silahlı Kuvvetleri" anakronik tanımlaması altında yüceltilen Osmanlı ordusunun girdiği savaşları kazanmış da kaybetmiş de olsa itibarına pek dokunulmadı. Şimdiki zamanda var olduğu iddia edilen "ordu-millet" olgusunun ne kadar kadîm, ne kadar ezelî bir şey olduğunu gösterebilmek adına, zorunlu yurttaş askerliğinin ilk kez görüldüğü 19. yüzyıl Osmanlı tarihi değil de milattan önce var olmuş göçer proto-Türk kabilevî savaşçıların varlığı aydınlığa çıkartılmaya çalışıldı. Tarihî bir fenomen olmaktan çıkarılan "Türk Silahlı Kuvvetleri"nin kuruluşu ise, bin yıllar öncesinde Mete'nin onluk sisteme göre örgütlenmiş savaşçı topluluğuna dek dayandırıldı.

Alfabe değişikliği sonrasında yetişen ve bir tür "zorunlu hafıza kaybı"(*amnesia*) ikliminde meslektaşlarını icra eden bir avuç "meslekten tarihçi" içinden, tıpkı ideolojik/politik bir motivasyonla tarihe yönelmiş entelektüeller ile başka disiplinlerden akademisyenlerden olduğu gibi, bu "resmî sınırlar" dışına çıkmaya çalışanlar oldu. Bunlardan bazıları mevcut rejime karşı devr-i sâbıkın, yani Osmanlı'nın ve onun üzerinden "geleneksel İslâm kültürü"nün faziletleri de bulunduğuna dikkat çekmeye uğraşırken, bazıları ise Marksizmden devşirilmiş temalar ve açıklamalar etrafında alternatif tarih tahayyülleri kurmaya çalıştı. Ancak neredeyse hiçbirinde "ordu-millet" propagandasının, yani II. Meşrutiyet'ten 1950'lere kadar otoriter ve totaliter, 1950'den sonra ise çok partili demokratik hükümet şekillerinin arkasında yürütülen militarist toplum inşasının tarihîliğini/sunîliğini ortaya çıkarma yönelimi temel problematik olmadı. Buna rağmen, tıpkı 1933'te olduğu gibi üniversiteye yapılan 1946-48, 1960-61, 1971-73 ve 1980-82'deki müdahalelerde, ama millî şef ama millî birlik komitesi ama sıkıyönetim komutanı tasarrufuyla mutedil-müfrit ayırt edilmeden muhalif bir akademik duruşun gelenekleşmesine müsaade edilmedi.[7] Bir müdahale olmaktan çıkıp bütünüyle bir yeniden yapılandırmaya dönüşen 12 Eylül'ün YÖK ve 2547 düzeni ile beraber "üniversitenin kışlalaştırılması" yolunda son adım atılmış oldu.

Üniversiteye yapılan bu müdahaleler, diğer akademisyen meslektaşları gibi pek çok tarihçinin de "memleketi gerçekte yöneten bürokratik iktidar" ile ters düşmemek yönünde pasif bir tavır geliştirmesine katkıda bulundu ve sansürün en şiddetlisi olan "otosansür"ü zamanla meslekten tarihçiliğin değişmez ilkesi haline getirdi. Halının altına süpürülmüş "tarihî gerçekleri" kendi aralarındaki *off-the-record* sohbetlerde fısıltı ve dedikodu kabilinden konuşabilen tarih hocaları, kendileriyle doktora yapan asistanlarına işin başında-ortasında-sonunda "bilinen her şeyi söylemenin gereksizliği", "etliye sütlüye dokunmanın zararları", "felsefe ve soyut düşünceyle doçentlik öncesi uğraşmanın beyhudeliği" hakkında vaaz ü nasihatler vermeyi âdet edindi. Çoğu kez babacan bir üslupla dile getirdikleri bu telkin ve tavsiyeler genç meslektaşlarınca da özümsendi; az da olsa çizgiden çıkmakta ısrar edenler soluğu, şanslılar ve dil biliyorlarsa yurtdışındaki üniversitelerde, aksi takdirde ise ortaokul, lise tarih öğretmenliği ya da yayıncılık, sahaflık gibi kariyerlerde almak zorunda kaldılar.

Virilio: "Anglo-Sakson ülkelerinde savaş kültürü herkes için ulaşılabilirdir. Londra ya da Berlin'de, en günceli de dâhil olmak üzere askeriye meselesine ayrılmış herhangi bir kitabı rahatlıkla bulabilirsiniz. Fransa'da ise savaş kültürü yoktur, sansür edilmiştir. Askeriye meselesi üniversite araştırmalarının parçası değildir, muhtemelen Fransa siyaset ve askeriyenin her zaman yakın olduğu bir ülke olduğu için".

Bilhassa Soğuk Savaş'ta Truman ABD'sinden ihraç edilen "millî güvenlik devleti rejimi"nde kurumsallaşan bu tavrın, Geç Osmanlı çalışmalarına ve onun içindeki "askerî tarih" sahasına dayattığı *a priori* önermeler kabaca şu şekilde tasvir olunabilir:

1. Üniter devlet sisteminin esası görülen siyasî merkeziyetçiliği tabiî kabul eden ve "modernleşme/reform/ilerleme"nin motorunun Türkiye örneğinde hep ve en önce askerî sahada yapılan "yenileşme hareketleri" ve dolayısıyla ordu olduğunu varsayan *pseudo-teorik* çerçeve dışına çıkılmayacak;

2. Militarist propaganda bünyesinde üretilmiş ve toplumu mevcut millî güvenlik rejiminin niçin devam etmesi gerektiğine ikna maksadı taşıyan, bazısı şimdiki zamanda var olmasına rağmen geçmişte hiç var olmamış, bazısı ise geçmişte olup bitip şimdide var olmayan politik problemler ve ihtilaflar, dış ve iç tehditler ile başta devletlerle yapılmış siyasi ve askerî ittifakların "dünden bugüne" var olduğu "ampirik olarak" kanıtlanacak;

3. Askerî tarih ile ilgili konulara ancak, silahlı kuvvetler bünyesindeki harp tarihi birimlerince düzenlenen savaş ya da zafer yıldönümü anma faaliyetlerine katılınarak, silahlı kuvvetlerin kurumları ve mevzuatının kökenlerini (kadimliğini) gösteren apolitik teşkilat tarihi çalışmaları ya da dar anlamda sefer tarihi incelemeleriyle "iliştirilmiş (*embedded*) akademisyen" olarak katkıda bulunulacak; bu yapılırken küçük büyük demeden askerî zaferler tarihî konteksinden yalıtılarak yüceltilirken, başarısızlıklar ya da ülke içinde "iç güvenlik" adına yapıldığı iddia edilen meşruluğu tartışmalı harekâtlar fazla kritize edilmeden "tarihî konteksin ve konjonktürün cilvesi" olarak rasyonalize edilecek.

Bilhassa II. Dünya Savaşı sonrası ABD'de ortaya çıkan "askerî-sınaî-akademik kompleks"ten (*military-industrial-academic complex*), yani Federal hükûmet ve Pentagon finansmanı ile üniversitelerin fen ve insan bilimlerindeki akademisyenlerin güdümlü araştırma projelerine yönlendirilmesinden[8] Türkiye örneğinde yakın zamana kadar bahsedemesek de; akademik yükseltme ve üniversitede idarî vazifeye tayinde destek karşılığında, militarist kültürün yeniden üretilmesi ve "millî güvenlik rejimi"nin meşrulaştırılması hususlarında üst düzey asker ve akademik bürokratlar arasında zımnî bir ittifak yapıldığını söylemek mümkündür.

Bu sansür ve oto-sansür ikliminde, Geç Osmanlı ve Cumhuriyet devri Türkiye'sinin yakın zamana kadar akademik düzeyde yeterli miktarda

Prusya militarizminin üç önemli ismi: Otto von Bismarck, Albrecht Theodor Emil Roon, Helmut von Moltke.

kritik çalışmaya konu edilmemesi, sadece tarihçiliği kötürümleştirmekle kalmadı; 20. yüzyılın ilk yarısında üretilmiş militarist klişeler, sloganlar, peşin hükümler ile düzme teorilerin ülkenin fikir hayatına hâkim olmasına da yol açtı.

Buna bağlı olarak, Geç Osmanlı ve Cumhuriyet devri Türkiye'sinin siyasî tarihi kadar "askerî tarihi" de bir büyük kara deliğe dönüştü. Sivil akademisyenlerin pek yanaşmadığı bu alandaki üretim çoğunlukla muvazzaf ve emekli subaylara kaldı. Ancak bunların pek çoğu tarih formasyonuna sahip olmadığından, 1980'lere kadar Avrupa ve Amerika'da da ağırlıklı olarak askerlerce yürütülen "konvansiyonel askerî harp tarihi" seviyesine dahi ulaşılamadı.

I. Dünya Savaşı'na ait belgelerin toplanması ve resmî savaş tarihleri yazılması yolunda Avrupa devletlerinde yapılan teşebbüslerin de tesiriyle Osmanlı Harbiye Nezareti'nde kurulan Harp Tarihi Şubesi'nden[9] tevarüsen Osmanlı Seraskerlik ve Harbiye Nezareti yazışmalarının büyük bir kısmını sahiplenmiş Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etütler Başkanlığı (ATASE) (önceden Harp Tarihi Başkanlığı), bu tarihî kayıtları dünyada geçerli arşivcilik kriterlerine uygun tasnif edip kataloglayarak, bu birimlerdeki sivil/asker memur(e) keyfîliği ve orduya mahsus bürokratik kısıtlamalardan uzak şekilde kamuya açmadı. Yabancı araştırmacılar bir tarafa, TC vatandaşlarının bile başvurduktan ancak birkaç ay sonra alabildikleri kısıtlı ve sınırlı araştırma izinlerine çocuklar gibi sevindiği ATASE'nin yürüttüğü sahibi belirsiz bürokratik arşivcilik politikasının esası, içeriğine bakmaksızın *arcanum* muamelesi yapılan Osmanlı evrakını rütbeli subay tarihçiler de dahil "araştırıcılardan mümkünse gizlemek, o olmuyorsa bir kısmıyla idare etmelerini sağlamak" şeklinde formüle edilebilir. Oysa NATO'nun diğer büyük orduları arasında, Fransa haricinde, askerî arşivini Millî Devlet Arşivleri'ne intikal ettirmemiş tek bir örnek yoktur. Kaldı ki Fransa'da da, Türkiye'deki gibi Genelkurmay'a değil, Savunma Bakanlığı'na bağlı olan *Service Historique de la Defense* tarafından idare edilen Château de Vincennes'daki askerî arşiv (*Les archives du ministère de la défense et donc des armées*) son yıllarda daha

da rahatlatılan araştırma şartlarıyla sivil arşivlerden farklı değildir. ATASE'nin arşivcilik pratiğinin gelişmiş dünyadaki tek benzeri Rusya Federasyonu'nda bulunabilir. Çarlık Rusyası dönemine ait Moskova'daki askerî tarih arşivinden araştırma izni ve belge fotokoposi almak da en az Ankara'daki ATASE ve İstanbul'daki Deniz Müzesi Arşivi kadar zordur. Lâkin Rusya askerî arşivindeki malzemenin bir kısmının tutarlı ve kapsayıcı diziler halinde yayınlandığı da unutulmamalıdır.

Türkiye'de *Harp Tarihi Vesikaları* ismiyle 1952'de yayınlanmaya başlayıp sonradan *Harp Tarihi Belgeleri* (1973) adını alan ve en nihayet *Askerî Tarih Belgeleri* (1978-2004; 2007-) künyesi altında devam eden derginin arşivden "seçme belge" yayın faaliyeti de, akademik tarihçiliğe "ham malzeme" sağlamaktan uzak kalmıştır. Başta Ermeni Meselesi olmak üzere belirli temalar hakkındaki seçme belgelerin kitap halinde yayınlanması, arşiv belgelerini bir bütünlük içinde görmek isteyen tarihçiye dayatılan bir "tabldot yemeği" lezzetindedir.

ATASE'ye bağlı Osmanlı askerî tarih arşivinde halen sürdürülmekte olduğunu öğrendiğimiz belgelerin dijital ortama aktarılması faaliyeti kâğıt üzerinde ileri bir adım gibi gözükmekle beraber, belgelerin tasnifi ve kamuya açılması belirli bir objektif kritere bağlanıp araştırma izinlerinin kapsamı daha geniş tutulmadıkça bunun "teknolojik ilerleme gösterisi"nden ibaret kalma tehlikesi mevcuttur. Bu konuda esas alınması gereken tavır, en azından Osmanlı dönemine ait belgelerin Genelkurmay bünyesindeki bir birimde tutma politikasını terk edip bunları Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ne devretmektir. Eğer ATASE'ye bağlı arşiv ordu bünyesinde kalmaya devam edecekse, burası askerî bürokrasinin kurallarının işlediği herhangi bir birim olmaktan çıkarılıp meslekten arşivci ve tarihçilerin işlerini adamakıllı yaptıkları özerk bir birim haline getirilmelidir.

Askerî Tarih Başkanlığı'nın neredeyse yarım asır süresince yaptığı yayınlar arasında akademik tarih metodolojisiyle kaleme alınmış ne ciddi bir savaş monografisi, ne bir silah teknolojisi/ askerî sanayi tarihi, ne de askerî kurumların tarihine dair ampirik çalışma ve teorik düşünce dengesini kurmuş kayda değer bir eser vardır.[10] Son yıllarda üniversitelerde yapılmış Osmanlı ordusunu teşkilat tarihi perspektifinden ele alan birkaç doktora tezinin ATASE yayınları arasından çıkması da bu tabloyu pek değiştirmemiştir. Muvazzaf ve emekli, kurmay ya da öğretmen subaylar ile ATASE bünyesinde çalışan memurlarca hazırlanan 1787-92 Osmanlı-Rusya-Avusturya Harbi, 1799-1802 Osmanlı-Fransa Harbi, Osmanlı-Rusya harpleri (1768-74; 1828-29, 1878-79), Kırım Savaşı, 1876 Osmanlı-Sırp-Karadağ Harbi, 1897 Osmanlı-Yunan Harbi, Plevne Müdafaası, Balkan Harbi, I. Dünya Savaşı, Çanakkale Savaşı ve İstiklâl Harbi'nin farklı cepheleri ve harekâtını tasvir eden çalışmalar, eğer bunları ders kitabı olarak okuyorlarsa harp okullarının talebelerine dahi sıkıcı gelecek kadar ayrıntılı ya da işlenmemiş ham materyalle yüklüdür. I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele'ye katılmış komutan biyografilerini içeren yayınlar faydalı olmakla beraber, bunların da deskriptif düzeyde kaldığı belirtilmelidir. 1299'dan 1923'e "TSK Tarihi" başlığı altında yayınlanan 7 ciltlik "büyük tarih dizisi"nin konumuz açısından önemli son üç cildi ise (1793-1908, 1908-1920; 1920-23) ampirik ve metodolojik olarak oldukça zayıf ve başta ismi olmak üzere anakronik ve retrospektif bir bakışla kaleme alınmıştır.

Prusya piyadesi Hohenfriedenberg'de saldırı halinde, 1745B

Yine Genelkurmay'a bağlı "Türk Askerî Tarih Komisyonu" ile ATASE Başkanlığı tarafından 1976-2002 yılları arasında çıkartılmış *Askerî Tarih Bülteni* adlı süreli yayın ve bunun görünüşte daha akademik bir formata kavuşturularak 2003'ten itibaren yayınlanmaya başlanmış devamı olan *Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi* de, konvansiyonel askerî tarihçilik seviyesini bile yakalayamamış "iş olsun" kabilinden üretilmiş makalelere ağırlık veregelmiştir. Oysa NATO üyesi diğer büyük ordulardaki harp tarihi birimlerinde çıkartılan benzeri süreli yayınlar, temel ordu çizgisini korumakla beraber hem dış görünüş ve baskı kalitesi hem de ordu dışı askerî tarih çalışmalarında yapılan tartışmalara da yer vermeleri açısından geçtiğimiz çeyrek asırda önemli bir revizyon geçirmişlerdir. Mesela Fransa Savunma Bakanlığı'na bağlı SHD ile bağlantılı olarak 1946 yılında yayınlanmaya başlanmış *Revue Historique des Armées*, 2009 tarihli 257. sayısında "*De l'histoire bataille à l'histoire totale*" ("*Muharebe Tarihinden Bütüncül Tarihe*") başlıklı bir dosyaya yer verirken; yine Fransa'da 1994'te kurulan savunma tarihi merkezinin *Cahiers du Centre d'Etudes d'histoire de la Defense* dergisinin 2. sayısında "yeni askeri tarih" ele alınmıştır. Almanya ordusu

bünyesindeki *Militaergeschichtliches Forschungsamt*'ın dergisi olan *Militärgeschichtliche Zeitschrift*'in (önceden *Militärgeschichtliche Mitteilungen*) 2007 tarihli 66. sayısı da alana dair metodolojik tartışmalara ayrılmıştır. ABD ordusu bünyesindeki *US Army Center of Military History* tarafından çıkarılan *Army History Bulletin* ve 1933'te ordu mensubu araştırmacılar tarafından kurulup sonradan sivillerin de katılımıyla devam eden *The Society for Military History*'nin yayın organı *Journal of Military History* de, konvansiyonel harp tarihi anlayışına sadık kalmakla beraber, bunu üniversitelerde görev yapan bir kısmı asker kökenli askerî tarih araştırmacılarının da katkısıyla üst düzeyde gerçekleştirmektedir.[11]

Genelkurmay ATASE Başkanlığı bünyesinde geçtiğimiz çeyrek asırda düzenlenmiş [12] adet "Askerî Tarih Semineri" de, son yıllarda akademisyen katılımcıların sayısının artmasına rağmen hâlâ bürokratik bir organizasyon havasından kurtulamamış ve Türkiye'deki askerî tarih çalışmalarının metodolojik seviyesinin yükseltilmesi ve tematik zenginliğinin artırılmasına fazla bir katkıda bulunamamıştır.

NATO içindeki diğer muadillerine nispetle Türkiye'deki ordu içi askerî tarih çalışmalarının oldukça yetersiz bu halinde, dışa açık olma, şeffaflık ve hesap verebilirlik gibi çağdaş yönetim-organizasyon kriterlerine Türkiye'deki askerî bürokrasinin genelinde gözlenen kayıtsızlık birinci derecede etkili olsa gerektir. Askerî tarih alanında yerli ve yabancı akademik birimler ve bilgi üreten diğer kuruluşlarla eşitlerarası bir bilgi ve fikir alışverişinden kaçınıldığı ve dışa açıklık sadece 'geçmişte cereyan etmiş olayların uluslararası alanda yanlış yorumlanmasına engel olmak ve Uluslararası Askerî Tarih Komisyonu'nun faaliyetlerine katılmak'a anlaşıldığı sürece, bu zaafiyeti aşmak mümkün olmayacaktır.

Türkiye'nin II. Dünya Savaşı'na girmediği ve ordu içi askeri tarih çalışmalarının birkaç yayın dışında I. Dünya Savaşı ile nihayetlendirildiği de dikkate alınırsa, 19. yüzyıl ve öncesinin sefer ve savaşlarının deskriptif tarihini yazmakla meşgul bir askerî tarih yazıcılığının, günümüzde harp okulları ve harp akademilerinde simülatif savaş oyunlarıyla eğitilen subay ve kurmay subayların ilgisini çekmesinin ne derece zor olduğu da hesaba katılmalıdır. Ayrıca, Osmanlı/Türk askerî tarihi araştırmalarına lojistik destek çerçevesinde, Avrupa'nın önde devlet ve ordu arşivlerindeki belgelerin akademik tarihçilerle koordineli bir şekilde gözden geçirilmesi ve bir miktarının yayınlanması da ATASE Başkanlığı tarafından gerçekleştirilebilir. Türünün ilk ve başarılı bir örneği olarak, İstanbul'da bulunan İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi'nin (IRCICA) 2004 yılında iki cilt olarak yayınladığı *Osmanlı Askerlik Literatürü Tarihi*'nin daha ayrıntılı bir versiyonu ile bir Osmanlı askerî tarih terimleri sözlüğünün hazırlanması gibi hususlarda da, toplu olarak çalışacak sivil akademisyenler kadar, bu konuda kendini tek resmî makam gören ATASE'nin de rehberlik etmesi beklenebilir.

Oramiral Metin Ataç'ın komutanlığı zamanında, Deniz Kuvvetleri'nin sivil akademisyenlerle beraber Osmanlı denizcilik tarihi hakkında düzenlediği sempozyum ve yaptığı yayınların dışında Venedik Devleti Arşivi'nde Osmanlı donanmasına dair raporları getirterek tercüme ettirme çalışmaları, konvansiyonel askerî tarih/harp tarihi çerçevesinde TSK içinde şu ana kadar atılmış en ileri adımlar olarak bir örnek oluşturmaktadır.

Meslekten mimar olmakla beraber entelektüel mesaisini, savaşı ve savaş organizasyonunu politik ve sivil bir mesele olarak problematize etmeye ayırmış Fransız düşünür Paul Virilio'nun 1980'lerin başında, "Şu an Fransa'da siviller ve askeriye arasında bir iletişim var mıdır" sorusuna verdiği karşılık, Türkiye'de mevcut tablo için de manidar gözükmektedir:

"Anglo-Sakson ülkelerinde savaş kültürü herkes için ulaşılabilirdir. Londra ya da Berlin'de, en günceli de dâhil olmak üzere askeriye meselesine ayrılmış herhangi bir kitabı rahatlıkla bulabilirsiniz. Fransa'da ise savaş kültürü yoktur, sansür edilmiştir. Askeriye meselesi üniversite araştırmalarının parçası değildir, muhtemelen Fransa siyaset ve askeriyenin her zaman yakın olduğu bir ülke olduğu için".

Birleşik Devletler Ordusu, Askeri Tarih Merkezi.

Virilio, "askeriyenin siyasete yakın duruşunun güvensizliği mi beslediği" sorusuna ise şu cevabı vermiştir:

"Fransa'da generallerin iktidarı ellerinde tuttuğu tarihler öyle çok uzakta değildir. Ve bunun daha fazlası da halen çekmecede tutuluyor olabilir... Burada bu işler bütünüyle sansürlenmiştir. Kimse bunun hakkında konuşmaz, kimsenin bunun hakkında söyleyecek bir şeyi yoktur, Albay Bigeard'ın budalalık ettiğini vurgulamak dışında. Bu kadarında mesele çıkmaz. Ama askeriyeden sanki felsefeden, sosyolojiden ya da ekonomiden bahseder gibi bahsetmek mi, aman sakın!"[13]

Geç Osmanlı askerî tarihinin sivilleştirilmesi çerçevesinde değerlendirdiğimiz akademik bilgi üretimi ancak tarihçinin içinde yaşadığı "şimdiki zaman"ın reel sosyo-politik problematikleriyle bağlantıya geçmesiyle kendisinin ve insanlığın eseri olur; kendisiyle birlikte birçok başka insanın da zihin kelepçesi olmak yerine, "pratiğin önündeki engelleri kaldırıcı gerçekten teorik" bir hürleşme/hürleştirme faaliyeti olur.

Yakın bir zamana kadar Türkiye'de de hâkim halde bulunan bu tavrın, yukarıda bahsettiklerimiz dışında tarihçilik üzerinde görünmeyen bazı etkilerinin de olduğunu belirtmemiz gerekir. J. Ellul'un uzun süre "propagandaya maruz olmuş insanlarda" ortaya çıktığını söylediği, 'şahsî muhakemenin ve kritik fakültelerin ortadan kalkması ya da atrofiye uğraması',[14] bunların başında gelir. Propagandanın muhatabı, zihnini kullandığını sanırken dahi propagandanın harekete geçirdiği hissiyatı onun kritik (tefrik) etme melekesine galebe çalar; kendini ya önderlikle ya da kitleyle bir tutarak gerçek bir kişilik olmak yerine kendisiyle onlar arasında bir özdeşlik kurma yoluna gider. Kendisi olmayan, kendi adına doğru ve yanlışı ayırt edemeyen, "işin çatallaştığını" hissettiği anda ya düşünmeyi kesen ya dikkatini başka yere çeviren ya da Thomas Kuhn'un bildik tabiriyle paradigmasını kurtaracak *ad hoc* teorilere yönelen bir tarihçi; ister üniversitede görev yapan bir akademisyen ister silahlı kuvvetler bünyesindeki bir "askeri tarih uzmanı" olsun, salt bir "organizasyon adamı"na dönüşür.

Mamafih tarihçi bu halde bile, sanıldığının aksine, çoğu zaman "pasif ve otomatik bir itaatle" değil, yine J. Ellul'un "propagandaya maruz kişiler"de gözlemlediği üzere, 'kendini hür hissederek, kendi kararıyla kendisi adına hareket ettiğini, hür düşündüğünü zannederek' iş görür. Hâkim militarist kültürün değer yargıları ve hedefleri doğrultusunda bilinçli ya da bilinçsizce seferber oldukça enerjikleşir, hürleştiğini sanır, hâkim otorite ve içinde yaşadığı kitle tarafından en az tepki ve en çok kabul göreceği davranışlara yönelerek ucuz yoldan kahramanlaşmayı tercih edebilir.[15] Çünkü pek çok insan gibi tarihçi için de yalnızlık tehlikeli ve zor, "kalabalığa karışmak" ise kolay ve güven vericidir. Makamını ve medar-ı maişetini kaybetmek kadar "kendi benliğini armağan ettiği" psikolojik dayanağını yitirme korkusu da kişiyi konformizme sevk edebilir.

Kişi bir akademisyen de olsa ki Türkiye örneğinde tarihçi akademisyenlerin Oktay Özel tarafından gayet güzel tasvir edilmiş kariyer serüvenleri dikkatten kaçırılmamalıdır,[16] yetiştiği militarist propaganda esaslı orta ve yüksek eğitim-öğretimin de etkisiyle felsefi spekülasyonun zor dayanılır fluluğu yerine, resmî propagandanın yaydığı basit fikirler ve elementer açıklamalara teslim olmayı tercih edebilir. Tarihi anlamlandırmak için bugünü, bugünü anlamlandırmak için tarihi kuşatmayı gerekli kılan bir "yorumlama silsilesi"nin külfeti yerine; hazır açıklamalar, hükümler ve haberleri vererek hayat karşısındaki şahsî kifâyetsizliği ve/veya ürekkliğini örtecek propagandaya dört elle sarılabilir. Çünkü çağdaş dünyanın ve ülkenin politik ve ekonomik problemlerini anlamak onun harcı değildir, Weber'in tabirleriyle bir "devlet memuru (*Beamte*)" ve "uzman (*Fachmann*)" olarak zaten ona böyle bir vazife de verilmiş değildir.[17]

Michel Parenti, hegemonik propaganda kültürüne itaat neticesinde kritik düşüncenin nasıl ortadan kalktığını ABD örneğinden hareketle analiz ederken Türkiye'deki akademik tarihçilere de seslenir gibidir:

'Millî kahramanlar adına yaratılan dogmalar ve resmi dinler, daha başka dogmalar için zemin hazırlar. Bir kez sembolü kritik etmemeye alışan, kutsal sembolün muhafızı olarak hâkimiyetini meşrulaştıran oligarşik/aristokratik sınıfı da kritik etmez... Hâkim politik-ekonomik sistemin normatif perspektifini üstü kapalı paylaşan araştırmalar, sanki değer yargılarından bağımsız bir ampirikliği temsil ediyorlarmış, dünyayı "olduğu gibi" inceliyorlarmış gibi addedilir. Oysa fildişi kulelerin muhafızlarınca savrulan tarafgirlik suçlamalarının bizzat kendisi fazlasıyla tarafgirdir. Bu suçlamalar statükoya meydan okuyanlara karşı yöneltilirken, ağırlığı olan ortodoksluklarla takviye edenlere pek ilişmezler."[18]

Peki, neredeyse bir asırdır militarist kültür çevresinde ve otoriter ya da merkeziyetçi politik rejimler bünyesinde doğmuş ve örselenmiş Türkiye tarihçiliğini restore ya da rehabilite etmeye, yazının başlığında da yer verdiğimiz gibi "de-militarize" etmeye nerden ve nasıl başlamalıdır?

Eğer çağdaş militarizmi, yönetilenlerin güdüleme ve şartlama yoluyla

irrasyonelleştirilmesi ve korku yoluyla apolitikleştirilmesi eksenlerinde işleyen bir "psikolojik harekât" olarak görürsek, tarihçiliğin demilitarizasyonunun tarihçilerin her şeyden evvel akıl ve vicdanlarına dönmeye çalışmaları ve bunu da hem tarihçi olarak kendi var oluşlarını ve hem de aslında kendilerinden ayrı bir obje olmaması gereken tarihe bakışlarını aynı anda politize ederek yapmalarından geçtiğini söyleyebiliriz. Haddizatında bu, meslekten tarihçinin devşirilme sürecinde, yani aile çevresinden sonraki ikinci sosyalleşme sırasında "üstü örtülen" otantik sivil kimliğine dönmesi, bir insan olarak "kendi"nin farkına varması, kendini bilmesi ve kendi olmaya çalışması olarak da ifade edilebilir. Yoksa akla ve kritik düşünceye dönmekten kastedilen tarihî metinlerin "kritik edisyonu"nu (*edition critique*) yapmak; tarihi politikleştirmekten kasıt da, resmî ideolojinin toptancılığının yerine sözde alternatif ya da muhalif ama özünde yine toptancı ve militer ideolojleri ikame etmek değildir.

Kritize ve politize edilen bir "askerî tarih"te, başta savaş ve ordular olmak üzere bu sahadaki hiçbir olgu ve kavram "verili gerçek" ve politik olmaktan bağımsız olarak kabul edilmeyecektir. Clausewitz'in izinde 20. yüzyılın başında Prusyalı tarihçiler O. Hintze[19] ve H. Delbrück[20] ve yine aynı ülkeden sosyolog R. Steinmetz'in[21] işaret ettiği ve daha yenilerde Anglo-Amerikan akademik çevrelerinde Charles Tilly, A. Giddens, M. Mann gibi[22] tarihî sosyoloji araştırıcıları ile Fransız çevresinde P. Virilio'nun[23] tekrar vurguladığı üzere, 'savaş ve savaş teşkilatı (Alm. *Heeresverfassung*) devletin teşkilat-ı esasîsinin (*Staatsverfassung*) esasıdır' ve ister savaş yapsın ister yapmasın bütün savaşçı topluluklar ve ordular politik yapılardır.

Vietnam Savaşı sırasında Amerikan toplumunda savaşa karşı artan muhalefet zorunlu askere alınanın (*draft*) kaldırılmasıyla neticelenirken, insan bilimlerinin her branşında ordu ve savaşa ait olguları politik ve ekonomik kontekslerde analize yönelten revizyonist bir dalga kendini göstermiştir. Bu süreç, askerî tarihin sivilleşmesi ve politize edilmesine de zemin hazırlamıştır. Zorunlu askerliği terk hususunda ABD'yi izleyen İngiltere'de de, "harp tarihi"nin yerini kısmen de olsa, "savaş ve devlet" (*war and state*), "savaş ve toplum" (*war and society*) eksenli "yeni askerî tarih" (*new military history*) ve askerî sosyoloji (*military sociology*) analizlerine bırakmak zorunda kaldığı söylenebilir. Almanya'da ise II. Dünya Savaşı sonrası başlayan, Nazi dönemi ve onun selefi görülen Prusya militarizmi ile hesaplaşma eğilimi akademik tarihçilikte ilk ürünlerini 1950'lerde vermiş; "yeni askerî tarih" başlığı altında toplanabilecek incelemelerin literatürde öne çıkması ise ABD ve İngiltere gibi ancak 70'lerde başlayıp 80'lerde hız kazanmıştır.[24]

Yakınçağ askerî tarihinin son yıllardaki en velûd araştırmacılarından biri olan İngiliz tarihçi Jeremy Black'in de not düştüğü üzere, 'askerî tarihin bütüncül tarihin (*total history*) bir cephesi olarak ele alınması illa ki onu de-militarize etmek için de yapılacak da değildir'. Savaşın operasyon tarafını araştırmanın en iyi yolu da, onu anlamlı kılmış ve kılmakta olan çeşitli politik, sosyal ve kültürel kontekstleriyle birlikte ele almaktır.[25]

Emekli Tuğgeneral Fahri Çeliker'in *Askerî Tarih Bülteni*'nde 1980'lerde yayınladığı tanıtıcı yazısında, askerî tarihin o tarihlerde geldiği noktayı Almanya örneğinden hareketle gayet veciz ifade etmiştir:

'Bugün Almanya'da kabul edilen görüşe göre; Silahlı Kuvvetlerin devlet ve toplum içindeki rolleri, politikanın aracı ve devlet gücünün aleti olarak önemi, barışta ve savaşta sevk ve idaresinin sorunları, ekonomi ve endüstri üzerindeki etkisi ve nihayet toplumsal ve askeri bir olay olarak harp, askeri tarihin yaşamın birçok alanıyla sıkı sıkıya bağlantılı olduğunu göstermektedir... Almanya'da artık askeri tarih, askerlerin tekelinde değildir; gerekli askeri bilgileri edinmeye hazır her tarihçiye açıktır. Askeri tarihin araştırma konularını oluşturan "asker" ve "harp" kavramlarının karmaşık olduğunu ileri süren Almanlar, askeri tarihin ilgili diğer bilimlerle devamlı fikir alışverişinde bulunmak ihtiyacında olduğuna, bu nedenle güncel sorunlara da eğilmesi gerektiğine inanmaktadırlar.[26]

Geç Osmanlı askeri tarihini de bu anlamda yeniden ele alıp politik analize ve kritik düşünceye mal etmek için, toptancı düzme-teoriler ile zihinlere kazınmış ön kabuller bir "mayın temizleme" faaliyeti benzeri

Hamidiye Alaylarının İstanbul'a dönüşü.

tek tek deşifre edilmelidir. Bunların başında, 1950'lerin sonundan itibaren ABD kökenli olarak pek çok benzeri yanında Türkiye tarihine de adapte edilmeye çalışılmış ve yerli elitlerce de zamanla kabullenilerek iç politika söylemi olarak araçlaştırılmış "modernleşme" paradigması gelir. Türkiye'nin NATO'ya girmesi ve 27 Mayıs 1960'ta silahlı kuvvetlerin darbe ile ülkede yeniden hâkim hale gelmesi sonrasında modernleşme paradigmasının Türkiye şubesi, '18. yüzyıldan 20. yüzyıla Osmanlı/Türkiye tarihinde *ıslahat/ reformu*'nun Batı'dan mülhem bir askerî yenileşme ekseninde yukarıdan aşağıya yürütüldüğü' tesbitini esas almıştır. 19. yüzyılda Avrupa savaş sahnesindeki pek çok benzeri gibi askerî alanda yaşadığı başarısızlıklara karşılık Osmanlı Devleti'nin askerî ve idarî alanlarda giriştiği revizyonlar Türkiye'ye mahsus "Doğu'nun Batılılaşması" olarak gösterilirken; siyasî merkezi tahkim adına verilen iktidar mücadelesi, "modernleşme" ve "kalkınma" söylemleri arkasında gizlenmiş ya da meşrulaştırılmıştır. Bâbıâli'nin ve sonra da Ankara'nın 27 Mayıs ile teyit edilen bürokratik vesayete dayalı "filtreli ve sınırlı modernleşme" modelinin, bu şekilde "dünde keşfedilip" tabiileştirilmeye çalışıldığı da söylenebilir.

Son on yılda, mevcut Osmanlı askerî tarihi literatürünü değerlendiren bazı historiyografik incelemelerle, söz konusu yaklaşımın tarihî gerçekliği saptırıcı taraflarına dikkat çekildi. Sanki bütün dünya için geçerli evrensel bir teorik çerçeve sunuyor gözüken "modernleşme"nin, söz konusu Geç Osmanlı tarihi ve Osmanlı askerî tarihi olduğunda oryantalist bir ötekileştirme ile nasıl karşılaştırmalı bir tarih perspektifinin önünü kapadığı ve tarihteki siyasî mücadeleleri "muhafazakâr-ilerici çatışması" şeklinde okuyarak çarpıttığına vurgu yapıldı.[27] Söz konusu olan "uzun 19. yüzyıl"da Osmanlı ordusu olduğunda, otomatikman "reform" ya da "modernleşme" kavramlarına başvurulmasının önüne geçecek yeni nesil tez çalışmalarıyla Yeniçeri Ocağı, Nizâm-ı Cedid ve Asâkir-i Mansure tarihî konteksleri içerisinde ele alınmaya çalışıldı.[28]

Ordu ve donanma tarihini politik, sosyal ve ekonomik cepheleriyle de ele alma iddiasındaki çalışmalarla; zorunlu askerlik uygulamasına karşı gösterilen toplum direnci, ücretli ve zorunlu askerî istihdamı şekillerinin "emek tarihi" (*labor history*) içinde oynadığı rol, İslâm'ın ve milliyetçiliğin bir "seferberlik ideolojisi" olarak kullanılışı gibi temalar, Türkiye içi ve dışındaki Osmanlı tarihçiliğinin gündemine girdi.[29] Geç Osmanlı Devleti'nin yürüttüğü savaşların bir "sefer günlüğü" ötesinde karşılaştırmalı dünya savaş tarihi çerçevesinde ne şekilde kaleme alınabileceğine dair bazı öncü tez ve bütüncül değerlendirme çalışmaları da bu literatürü zenginleştirdi.[30]

Bu yeni katkılarla Geç Osmanlı askerî tarihine "savaş ve devlet", "savaş ve toplum" eksenlerinde tematik zenginlik kazandırılmışsa da, bunların yeterli olduğu elbette söylenemez. Savaşın devletlerarası boyutuna vurgu yapılırken, bilhassa Tanzimat döneminde ülke içindeki Müslüman göçer gruplar ile isyancı/ayrılıkçı gayrimüslim topluluklara karşı sıklıkla başvurulan askerî harekâtlar yeterince ele alınmış değildir. Türkiye'deki sosyal bilim terminolojisinde pek yer verilmeyen "iç savaş" (*civil war*), "iç kolonizasyon" ve "emansipasyon" gibi kavramlar etrafında yapılacak tartışmalar, uzun 19. yüzyılın tarihi ile günümüz Türkiye'sinin güncel politik tartışmaları arasında bir düşünce köprüsü kurulmasına yardımcı olabilir. Kırım Savaşı sonrası ordunun ülke içi operasyonlarına dair yazışmaların bir kısmının ATASE Arşivi fonlarında bulunması, bu konuda araştırma yapacakların işini zorlaştırıcı bir faktör olsa da, Fransa'dan Rusya'ya kadar kurulacak bir karşılaştırma ekseninde Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki malzeme ile de bu alanda ilgi çekici analizler yapmak mümkündür.

Benzer bir şekilde, isyancı göçer/kabilevi gerilla topluluklarına karşı bir "iç güvenlik aparatı", savaş zamanlarında ise düzenli orduya yardımcı birlikler şeklinde istihdam edilen "başıbozuk savaşçılar", yani paramiliter gruplar da, hem "ücretli emek" hem de devlet envanteri dışında bir tür "kayıtsız resmî şiddet enstrümanı" olarak incelenmeyi beklemektedir. Bunlar arasında sadece Hamidiye Süvariye Alayları hakkında tatmin edici öncü çalışmalar mevcuttur.[31] Osmanlı jandarmasına dair son birkaç senede yapılmaya başlanan çalışmalar da,[32] hem Geç Osmanlı Devleti'nin taşradaki otoritesinde şiddetin yeri ve kullanılış şekli, hem de bugünün Türkiye'sinde halen kır polisine dönüşmemekte direnen jandarmanın hâlihazırda oynadığı "iç güvenlik rolü"nün kurumsal geçmişiyle birlikte yeniden ele alınması açısından kayda değerdir.

Osmanlı Devleti'nin son dönemde yürüttüğü silah ithalatı ve askeri sanayi de, son yıllarda yapılan bazı dokümanter yayınların[33] oluşturmaya başladığı zemin üzerine, "teknoloji transferi", "teknoloji eleştirisi", "endüstriyelleşme ve mekanizasyon" ve elbette "savaş ekonomisi" gibi ana temalar etrafında tarihçiler ile ilgili diğer disiplinlerden araştırıcıların ortak araştırma projeleriyle ele alınmalıdır. Gabor Agoston'un 19. yüzyıl öncesi Osmanlı Devleti'nde savaş teknolojisi ve silah sanayii üzerinden çürüttüğü Osmanlı ordusunun "teknolojik gelişmemişliği" ya da "teknolojik ilerlemeye kapalılığı" gibi oryantalist önermelerin doğruluğu sorgulanmalı; ancak bu yapılırken silah ve kontrol teknolojilerinin ithali adına Osmanlı bürokrasisinin attığı her adım da sanki politik olarak nötr bir "ilerleme hamlesi" olarak yüceltilmemelidir.

Geç Osmanlı askerî tarihinin sivilleştirilmesi çerçevesinde değerlendirdiğimiz bu akademik bilgi üretimi, ancak ve ancak tarihçinin içinde yaşadığı "şimdiki zaman"ın reel sosyopolitik problematikleriyle bağlantıya geçmesiyle kendisinin ve insanlığın eseri olur; kendisiyle birlikte birçok başka insanın da zihin kelepçesi olmak yerine, "pratiğin önündeki engelleri kaldırıcı gerçekten teorik" bir hürleşme/hürleştirme faaliyeti olur. Salt kariyerist motivasyonlarla aka-

demisyen bireylerin "askerî tarih" alanında yürüteceği tez, proje, sempozyum katılımı vb. faaliyetler ise, kanaatimizce, silahlı kuvvetler bünyesinde emir-komuta zincirinde yürütülen resmî ve bürokratik "askerî tarih araştırma"sının ötesinde ve üstünde bir "iş" olmayacaktır.

GÜLTEKİN YILDIZ
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
TARİH BÖLÜMÜ ÖĞRETİM ÜYESİ

DİPNOTLAR

1 Paul Virilio/ Sylvère Lotringer, *Pure War*, translated by Mark Polizotti, Semiotext(e), Columbia Universitry, New York 1997, 108.

2 Ayrıntı için bkz. Christopher Dandeker, *Surveillance, Power & Modernity: Bureacracy and Discipline From 1700 to the Present Day*, Polity Press, 1994.

3 Carl Schmitt, *Tarih ve Siyaset Üzerine İki Deneme: Roma Katolikliği ve Politik Form& Kara ve Deniz*, çev. Gültekin Yıldız, Paradigma Yayıncılık, İstanbul 2009, 19.

4 Jacques Ellul, *Propaganda, The Formation of Men's Attitudes*, Vintage Books, New York 1973, 226.

5 Bu konuda bkz. Benjamin C. Fortna, *Mekteb-i Hümayûn, Osmanlı İmparatorluğunun Son Döneminde İslam, Devlet ve Eğitim*, çev. Pelin Sıral, İletişim Yay., İstanbul 2005; Hasan Akbayrak, *Milletin Tarihinden Ulusun Tarihine. İkinci Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Ulus-Devlet İnşa Sürecinde Kurumsal Tarih Çalışmaları*, Kitabevi Yay., İstanbul 2009; Ayşe Gül Altınay, *The Myth of the Military Nation: Militarism, Gender and Education in Turkey*, Macmillan, New York Palgrave 2004; Suavi Aydın, "Toplumun Militarizasyonu: Zorunlu Askerlik Sisteminin ve Ulusal Orduların Yurttaş Yaratma Süreçlerindeki Rolü", *Çarklardaki Kum: Vicdani Red*, yay. haz. Özgür Heval Çınar- Coşkun Üsterci, İletişim Yay., İstanbul 2008, 25-48.

6 Bu konuda bir tartışma için bkz. Hüsamettin Arslan, "Aydınlanmış Devlet Himayesinde Bilim: 1933 Türk Üniversite Devrimi ve Sürgün Alman Bilim Adamları", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 13-14 (Eylül 2003), 127-148.

7 Bu müdahaleler için bkz. Ali Arslan, *Kısır Döngü: Türkiye'de Üniversite ve Siyaset*, Truva Yay., İstanbul 2004; 1946 müdahalesi için bkz. Mete Çetik, *Üniversite'de Cadı Kazanı, 1948 DTCF Tasfiyesi ve Pertev Naili Boratav'ın Müdafaası*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998.

8 Bu konuda Vietnam Savaşı sonrasında yürütülen bir tartışma için bkz. Martin B. Hickman, *The Military And American Society*, Kalifornya 1971, 130-167.

9 Hasan Akbayrak, *Milletin Tarihinden Ulusun Tarihine*, 181. Harbiye Nezareti içinde 1916 yılında kurulan *Tarih-i Harb Şubesi* bünyesinde, geçmiş savaşlar ile Cihan Harbi'ne dair vesikaları toplamak ve tasnif etmek üzere bir *Harb Hazine-i Evrakı* oluşturulmuş; Trablusgarp, Balkan ve Dünya savaşlarının tarihlerinin yazılmasında cepheden gönderilen vesikalar ile büyük küçük birliklerden istenen harp cetidlerinin esas alınması kararlaştırılmıştı. Bu ilk harp tarihi şubesi, Erkan-ı Harbiye-i Umumiyye şubelerinden biri olarak faaliyetini sürdürdü ve bünyesinde bir *Tarih-i Askerî Encümeni* oluşturuldu. Bu arada 50 ciltlik bir *Harb-i Umumî Tarihi* yazılması gündeme getirildi. Ayrıca savaşın cepheleri için de kısa tarihler kaleme alınacaktı. Şubenin faaliyeti temelde şu kısımlara ayrılmıştı: "Balkan Harbi'nden Önceki Harpler", "Balkan Harbi", "Birinci Dünya Harbi", "Sağlık Harp Tarihi", "Veteriner Harp Tarihi" ve "Arşiv". Tarih-i Harp Şubesi 1920'de *Tarih-i Harp Tahrir Heyeti* adıyla çalışmalarını sürdürdü; 1921'de *Tarih-i Askerî Encümeni*; 1922'de yeniden *Tarih-i Harb Şubesi* adlarını aldı. 1926'da *Harp Tarihi Dairesi* oldu. 1944'te *Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi ve Coğrafya Encümeni*; 1951'de ise *Harp Tarihi Dairesi* isimlerini aldı. 1956'da yeni binasına taşınan bu son birim, 1967'de *Harp Tarihi Başkanlığı*'na dönüştü. Nihayet 1978'de, bugünkü *Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı* ismi altında askeri tarih ve stratejik etüt çalışmaları yapmak; uluslararası askerî tarih faaliyetlerinde TSK'yı temsil etmek; Askeri Müze ve Tarihi Mehterân Bölüğü'nün çalışmalarını yürutmek ve bünyesindeki askeri tarih arşivini tasnifle görevlendirildi (Em. Tümg. Muzaffer Erdendil, "Askeri Tarih ve Türklerde Askeri Tarih Çalışmaları", *Askeri Tarih Bülteni*, 20 (Şubat 1986), 5-6; Akbayrak, 183-187).

10 Bkz. *Genelkurmay ATASE (Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayın Kataloğu 2009*, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara 2009.

11 Ayrıntı için bkz. Edward M. Coffman, "The Course of Military History in the United States Since World War II", *Journal of Military History*, 61/4 (Oct. 1997), 769-771.

12 Halihazırda geçerli olduğunu düşündüğümüz bu görev tanımı için bkz. Em. Tümg. Muzaffer Erdendil, "Askeri Tarih ve Türklerde Askeri Tarih Çalışmaları", 6.

13 Paul Virilio65ylvere Lotringer, *Pure War*, 14-15.

14 Ellul, 170.

15 Ellul, 178.

16 Oktay Özel, *Dun Sancısı: Türkiye'de Geçmiş Algısı ve Akademik Tarihçilik*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2009, 28-33.

17 Ellul, 140.

18 Michael Parenti, *Against Empire*, City Light Books, San Francisco 1995, 196.

19 Otto Hintze'nin savaş ve devlet teşkilatına dair makalelerinin sonradan yapılmış bir toplu neşri için bkz. *Staat und Verfassung: Gesammelte Abhandlungen zur Allgemeinen Verfassungsgeschichte*, yay. Gerhard Oestreich, Göttingen 1962.

20 Bkz. *Geschichte der Kriegskunst*, c. 1-4, Nikol Verlag, Hamburg 2003 (ilk baskı: 1901).

21 Bkz. Rudolf S. Steinmetz, *Soziologie des Krieges*, Leipzig 1920.

22 Öncü örnekler olarak bkz. Charles Tilly, "War Making and State Making as Organized Crime", *Bringing the State Back In* (ed. Peter B. Evans-D. Rueschemeyer-Theda Skocpol) içinde, Cambridge University Press, Londra- New York 1985, 169-191; a.y., *Coercion, Capital, and European States, ad 990-1992*, Oxford 2000 (9. Baskı); Anthony Giddens, *The Nation-State and Violence: Volume Two of A Contemporary Critique of Historical Materialism*, Polity Press, 1992 (3. baskı). Michael Mann, *States, War and Capitalism: Studies in Political Sociology*, Oxford 1988; a.y., *The Sources of Social Power, vol. II: The Rise of classes and nation-states, 1760-1914*, Cambridge University Press, Cambridge 1993.

23 Paul Virilio, *Vitesse et Politique*, Editions Galilée, Paris 1977.

24 Ralf Pröve, "Die 'neue Militaergeschicte' der Frühen Neuzeit. Perspektiven, Entwicklungen, Probleme", *Geschichte in Wissenschaft und Unterricht*, 51 (2000), 597. (e-metin: http:/www.historicum.net/themen/krieg/ schmuddelkind.html), 605.

25 Jeremy Black, *Rethinking Military History*, Routledge, Londra ve New York 2004, 19.

26 "Federal Almanya'da Askeri Tarih Çalışmaları", *Askeri Tarih Bülteni*, 20 (Şubat 1986), 7.

27 Mesela bkz. Baki Tezcan, "II. Osman Örneğinde 'İlerlemeci Tarih' ve Osmanlı Tarih Yazıcılığı", *Osmanlı*, ed. Güler Eren, c. 7, Ankara 1999, 658-668; Virginia Aksan, "Breaking the Spell of the Baron de Tott: Reframing the Question of Military Reform in the Ottoman Empire, 1760-1830", *The International History Review*, 24 (June 2002), 253-277; Gültekin Yıldız, *Neferin Adı Yok: Zorunlu Askerliğe Geçiş Sürecinde Osmanlı Devleti'nde Siyaset, Ordu ve Toplum (1826-1839)*, Kitabevi Yay., İstanbul 2009, 1-14.

28 Bkz. Mehmet Mert Sunar, *Cauldron of Dissent: A Study of the Janissary Corps, 1807-1826*, Ph. D. Thesis, State University of New York, Binghamton 2006; Fatih Yeşil, *Nizâm-ı Cedîd'den Yeniçeriliğin Kaldırılışına Osmanlı Kara Ordusunda Değişim 1793-1826*, Doktora Tezi, Hacettepe Üni. Sosyal Bilimler Enst., Ankara 2009; Gultekın Yıldız, *Osmanlı Kara Ordusunda Yeniden Yapılanma ve Sosyo-Politik Etkileri (1826-1839)*, Doktora Tezi, Marmara Üni. Türkiyat Arş. Ens., İstanbul 2008.

29 Bkz. E. J. Zürcher, "Between Death and Desertion: The Experience of the Ottoman Soldier in World War I", *Turcica*, 28 (1996), 235-258; Khaled Fahmy, *All the Pasha's Men*, The American University in Cairo Press, Cairo-New York 2002 (Türkçesi: *Paşa'nın Adamları*, çev. D. Zarakolu, İst. Bilgi Üni. Yay. İstanbul 2010; *Arming the State: Military Conscription in the Middle East and Central Asia 1775-1925*, (ed. Erik J. Zürcher), Londra- New York 1999 (Türkçesi: *Devletlerin Silahlanması Ortadoğu'da ve Orta Asya'da Zorunlu Askerlik (1775-1925)*, çev. M. T. Akad, İst. Bilgi Üni. Yay., İstanbul 2003; Tobias Heinzelmann, *Heiliger Krieg oder Landesverteidigung? Die Diskussion um die Einführung der allgemeinen Militaerpflicht im Osmanischen Reich 1826-1856*, Frankfurt-Berlin-Bern 2004 (Türkçesi: *Cihaddan Vatan Savunmasına*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2009; Veysel Şimşek, *Ottoman Military Recruitment and the Recruit: 1826-1853*, Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi, İktisadî ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2005; Gültekin Yıldız, *Neferin Adı Yok: Zorunlu Askerliğe Geçiş Sürecinde Osmanlı Devleti'nde Siyaset, Ordu ve Toplum (1826-1839)*, Kitabevi Yay., İstanbul 2009; Mehmet Beşikçi, *Between Voluntarism and Resistance: The Ottoman Mobilization of Manpower in the First World War*, Doktora Tezi, Boğaziçi Üni. Sosyal Bilimler Enst., İstanbul Amıt Bein, "Politics, Military Conscription and Religious Education in the Late Ottoman Empire", *IJMES*, 38 (2006), 283-301; Erik Jan Zürcher, "Hizmet Etmeyi Başka Biçimlerde Reddetmek: Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Dönemlerinde Asker Kaçakçılığı", *Çarklardaki Kum: Vicdani Red*, yay. haz. Özgür Heval Çınar- Coşkun Üsterci, 59-68; Edip Gölbaşı, " 'Heretik' aşiretler ve II. Abdülhamid rejimi: Zorunlu askerlik meselesi ve ihtida siyaseti odağında Yezidiler ve Osmanlı İdaresi", *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, 9 (Güz 2009), 87-156.

30 Virginia Aksan *Ottoman Wars 1700-1800 An Empire Besieged*, Pearson Longman, Harlow 2007 (Türkçesi: *Kuşatılmış Bir İmparatorluk: Osmanlı Harpleri*, çev. Gül Çağalı Güven, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2010; Kahraman Şakul, *An Ottoman Global Moment: War of Second Coalition in the Levant*, Ph. D. Thesis, Georgetown Uni., Washington 2009; Candan Badem, *The Ottomans and the Crimean War (1853-1856)*, Doktora Tezi, Sabancı Üni., İstanbul 2007; Handan Nezir Akmeşe, *The Birth of Modern Turkey: The Ottoman Military and the March to WWI*, I. B. Tauris, Londra 2005.

31 Bilhassa Janet Klein, *Power in the Periphery: The Hamidiye Light Cavalry and the Struggle over Ottoman Kurdistan, 1890-1914*, Ph. D. Thesis, Princeton Uni., Princeton N.J. 2002.

32 Bkz. Nadir Özbek, "Osmanlı İmparatorluğu'nda İç Güvenlik, Siyaset ve Devlet, 1876-1909", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, nr. 16 (2004), 59-95; a.y., "Policing the Countryside: Gendarmes of the Late Nineteenth Century Ottoman Empire (1876-1908), *IJMES*, 40/1 (2008), 47-67; a.y., "Tarihyazıcılığında Güvenlik Kurum ve Pratiklerine İlişkin Bir Değerlendirme", *Jandarma ve Polis Fransız ve Osmanlı Tarihçiliğine Çapraz Bakışlar* (der. N. Lévy-N. Özbek-A. Toumarkine) içinde, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2009, 1-19.

33 Ali İhsan Gencer-Ali Fuat Örenç-Metin Ünver, *Türk-Amerikan Silah Ticareti Tarihi I/Belgeler*, Doğu Kütüphanesi, İstanbul 2008; keza bkz. Jonathan Grant, "The Sword of the Sultan: Ottoman Arms Import, 1854-1914", *The Journal of Military History*, 66 (Jan. 2002), 9-36.

OSMANLI DONANMASINDA

BUHAR VE ZIRH DEVRİMİ 1830-1876

EMİR YENER

19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu deniz kuvvetlerini sürekli yenilemek üzere çaba göstermiştir; bu çaba Sultan Abdülaziz'in saltanatı sırasında dünyanın dördüncü büyük zırhlı filosunun kurulması ile doruğuna ulaştı. Bu yazıda, zırhlı filonun oluşumu ve '93 Harbi'ndeki performansına kadarki süreçte Osmanlı donanmasının dönüşümü kısaca özetlenmeye çalışılacaktır. Süreci dünya tarihindeki bağlamına oturtabilmek için dönemin kısa bir genel deniz tarihi özeti de verilecektir.

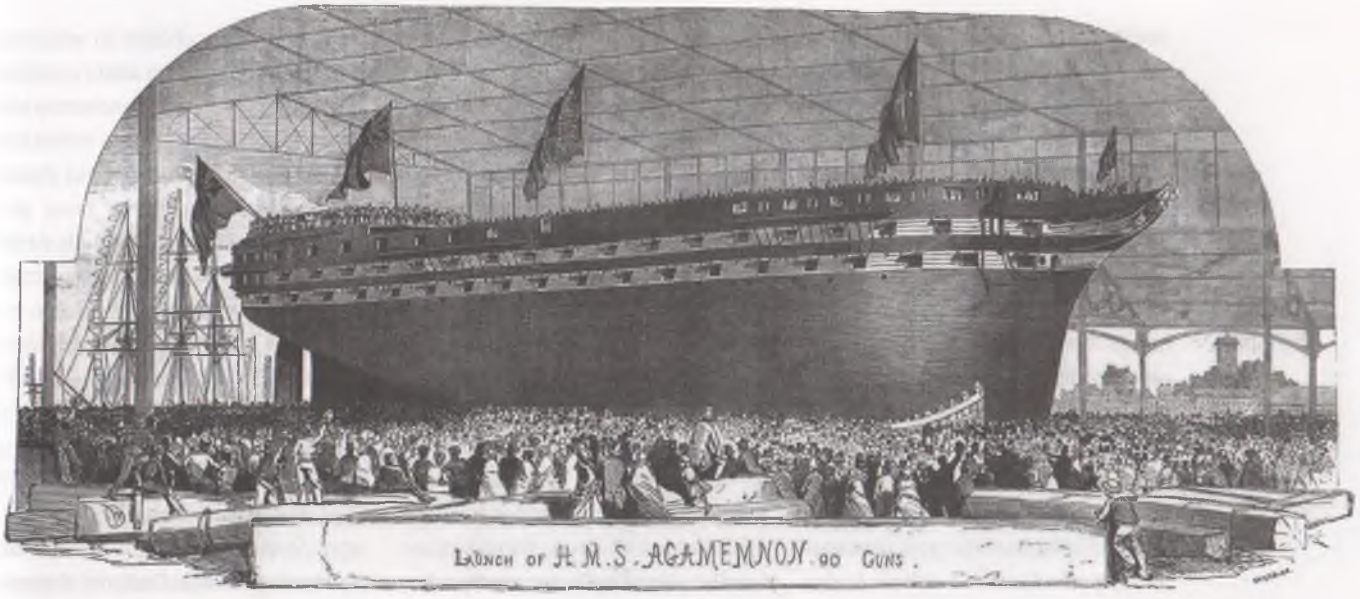
GİRİŞ

19. yüzyıl dünya tarihinde deniz gücünün altın çağıydı. Sanayi Devrimi'nin dönüştürdüğü donanmalar ulusların kaderlerini belirlerken, daha önce görülmedik önemde bir rol aldılar. Makineleşen savaş filolarının katlanarak artan stratejik hareketliliği ve ateş gücü sayesinde Batı devletleri, 1815 yılında dünya topraklarının % 35'i oranındaki hâkimiyet alanlarını 1914 yılında % 85'e çıkartabilmişlerdi. Savaş gemilerinin teknik incelikleri ve vuruş güçleri baş döndürücü bir hızla arttıkça filo inşaat masrafları da, sanayi altyapısı gereksinimi de başa baş bir hızda yukarı sıçrıyordu. Bu durumun vardığı sonuç, deniz gücünün, Sanayi Devrimi'ne katılmayı başaran birkaç ülkenin elinde tekelleşmesi oldu. Dünya tarihinde ilk defa deniz gücü olmak büyük güç olmakla eşanlamlı hale gelmişti. Dolayısıyla deniz kuvvetleri üzerinde ilk ciddi analiz çalışmalarının 19. yüzyılda başlaması şaşırtıcı değildir. Amerikalı deniz subayı Alfred Thayer Mahan'ın klasik eseri *Deniz Gücünün Tarihe Etkisi 1660-1783* (1890), gerek savaş filolarının tarihte oynadıkları rolü derinlemesine analiz eden ilk inceleme, gerekse tarihyazıcılığında görülen ilk jeostrateji araştırması idi. İngiliz tarihçi Julian Corbett ise bir diğer askerlik sanatı klasiği olan eseri *Deniz Stratejisinin Prensipleri*'nde (1911) deniz gücü ile kara kuvvetlerinin koordinasyonu ve deniz ablukası gibi günümüzde yüksek stratejinin köşe taşları konumundaki kavramları teorize etmişti. Donanmalara olan ilgi sadece askerler ve akademisyenlerle sınırlı da kalmıyordu. Kitle toplumunun, yaygın medyanın ve milli rekabetlerin şekillendirdiği 19. yüzyıl kamuoyunda filo inşaat programları en hararetli tartışma konularından birini teşkil etmekteydiler. Özellikle Büyük Britanya gibi, can damarları denizlerde olan ülkelerde kamuoyu rakip devletlerin inşaat programlarını yakından izliyor; silahlanma yarışında geri kalma korkusu taşıyan kesimlerle silahsızlanma taraftarı muhalifler arasında sık sık şiddetli tartışmalar yaşanıyordu. Deniz gücü tam anlamıyla dünya gündeminin göbeğine oturmuştu.

İşte tüm bu dönüşümlerin yaşandığı 19. yüzyıl dünyasında Osmanlı İmparatorluğu da taşıdığı büyük güç sıfatını koruyabilmek için kendi deniz kuvvetlerini sürekli yenilemek üzere çaba göstermiştir. Bu çaba Sultan Abdülaziz'in saltanatı sırasında dünyanın dördüncü büyük zırhlı filosunun kurulması ile doruğuna ulaştı. Ne var ki başta amaç-araç dengesizliği gelmek üzere, gerek donanma ıslahatında yapılan hatalar, gerekse iç ve dış etkenlerin ortak sonucu olarak 93 Harbi'ni izleyen yirmi yıl içerisinde bu devasa filo adeta eriyip yok oldu. Bu yazıda, zırhlı filonun oluşumu ve '93 Harbi'ndeki performansına kadar süreçte Osmanlı donanmasının dönüşümü kısaca özetlenmeye çalışılacaktır. Ancak bu süreci dünya tarihindeki bağlamına oturtabilmek için dönemin kısa bir genel deniz tarihi özeti de verilecektir.[1]

BUHAR GÜCÜ VE ZIRHLI GEMİ

Bordası demir kaplı ve buhar makinesi ile mücehhez ilk savaş gemisi olan Fransız donanmasına ait *Dévastation* 1854 yılında hizmete girdiğinde, ne zırh kuşağı ne de buhar gücü yeni birer buluş idiler. Buhar gücü daha Antik Yunan uygarlığından beri birçok deneye konu olan bir enerji çeşidiydi; ancak 17. yüzyıl sonundan itibaren Batı Avrupa'da madencilik ve endüstri dallarının büyümeye başlamasına kadar kullanılmasında bir gereklilik görülmemişti. Bu dönemde rüzgâr ve su enerjisine ek bir alternatif arayışı ile modern buhar makinesinin icat süreci başladı.

90 toplu ilk uskurlu İngiliz kalyonu *H.M.S. Agamemnon* 1852 yılında hizmete girdi.

1775 yılına kadar geçen sürede Denis Papin, Thomas Newcomen ve James Watt tarafından gerçekleştirilen ilerlemeler sonucu verimli bir buhar makinesi ortaya çıktı. Buhar makinesinin rüzgâr gücüne alternatif olarak gemilerin tahrikinde kullanılması için çalışmalar da hemen hemen eşzamanlı olarak başladı. Denis Papin ve Marki de Jouffroy'nın yarattıkları ilk deneysel teknelerin ardından 1801 yılında inşa edilen *Charlotte Dundas* teknik açıdan olgunlaşmış ilk buharlı gemi idi. Ancak buharlı geminin yaygın kullanıma kavuştuğu ilk yer Kuzey Amerika oldu. Mühendis ve işadamı Robert Fulton'un 1807'de başlattığı

Amerika'da görüldü. Robert Fulton 1812-15 İngiliz-Amerikan Savaşı'nın son yılında New York Limanı'nı koruma amacıyla *Demologos* adlı 30 toplu ve buhar gücüyle çalışan bir yüzer batarya inşa etti. Fakat bundan daha önemlisi, 1815 yılında New Orleans kentini savunan Amerikan güçleri süratli asker sevkıyatı için vapurlardan faydalanarak buhar makinesinin yarattığı stratejik hareketlilik devrimini fiiliyatta gösterdiler. Gerçekten de, buhar makinesinin gemileri rüzgârdan azat ederek o güne kadar deniz harekâtlarında çok önemli bir rol oynayan hareket belirsizliği etmenini ortadan kaldırması gerçek bir

muharebe birimleri olan yelkenli kalyonları yedekleme işlerinde vazgeçilmez olsalar da, yeterli miktarda silah taşımalarını engelleyen çarkları yüzünden en fazla filo destek üniteleri olarak kalmaya mahkûm olmuşlardı. Bu durum 1840'larda uskurun icadı ile değişti. Kıç tarafta, karinanın su altındaki ucuna monte edilen uskur sayesinde kalyonlara artık makine koymak mümkündü. İlk uskurlu kalyon 1851 yılında hizmete giren 92 toplu Fransız gemisi *Napoléon* idi. Ertesi yıl da İngiliz donanması eşdeğer gemi *Agamemnon*'u hizmete soktu. Bu iki geminin inşaatıyla beraber 16. yüzyıldan beri devam eden

Bordası demir kaplı ve buhar makinesi ile mücehhez ilk savaş gemisi **Dévastation** *1854'te hizmete girdiğinde ne zırh kuşağı ne de buhar gücü yeni birer buluş idiler. Buhar gücü Eski Yunan'dan beri deneylere konu olan bir enerjiydi, ancak Batı Avrupa'da madencilik ve endüstri dallarının büyümeye başlamasına kadar dişe dokunur bir gelişme olmamıştı.*

New York-Albany arası düzenli vapur hattının ardından 1820'lerin sonlarına kadar geçen sürede buharlı gemiler Kuzey Amerika'nın tüm ana suyollarına yayıldılar ve Atlantik ile Pasifik kıyılarını bağlayan demiryolu tamamlanana kadar da kıta içindeki en önemli ulaşım aracı olarak kaldılar.

Buharlı geminin savaş amaçlı kullanılması da yine ilk defa Kuzey

devrime işaret ediyordu. Vapurların daha önce girilemeyen kıta içi suyollarını ulaşıma açmaları sayesinde Batı devletlerinin silahlı kuvvetleri yerkürenin her yerine ulaşabilir hale geldiler. Buharlı gemi emperyalizmin en önemli silahlarından birisi olarak böylece ortaya çıktı.[2]

İlk buharlı gemiler her ne kadar asker sevkıyatında ve geleneksel

yelken devri sona ermiş oluyordu. Kırım Savaşı'nın başladığı 1853 yılına kadar İngiliz ve Fransız donanmalarındaki kalyonların yüzde yetmişi ya makine ile donatılmışlar yahut bu amaçla kızağa çekilmişlerdi.

Buhar makinesinin savaş filosunu dönüştürmesinin ardından gelen ikinci adım, gemilere metal zırh kaplanması idi. Zırhlı gemi fikri de yeni

değildi. 12. yüzyıldan kalma bazı Çin askeri kitaplarında metal zırhla kaplı kadırgalar tarif edilmişti. Kore'nin milli kahramanı Amiral Yi-sun-sin 1596 yılındaki büyük Japon istilasını püskürtürken aynı sistemdeki ünlü *geobukseon*'lar yani "kaplumbağa gemi"lerden faydalanmıştı. Ancak yangın mermilerinin yaygın kullanıldığı Doğu Asya'nın aksine, Avrupa sularında genel norm som demir gülleler kullanmak olduğundan gemi zırhlanmasına ihtiyaç görülmemişti. Bu durum 1822 yılında Fransız ordusundan Albay Paixhans'ın yangın mermisi atan bir ağır top üretmesi ile değişti. Kırım Savaşı'na kadar birçok zırhlı gemi tasarımı yapıldıysa da ilk zırhlılar ancak 1854 yılında görülebildi. Rus donanması bir önceki yıl Osmanlı kışlık filosunu Sinop baskınında yok etmiş, bu çarpışmada Rus gemilerindeki Paixhans topları büyük etki yaratmışlardı. Sinop baskını sonuçlarından etkilenen Fransa İmparatoru III. Napoléon devrin en yetenekli gemi mühendislerinden Dupuy de Lôme'a yangın mermisine karşı mukavemetli bir zırhlı gemi yapmasını emretti. *Dévastation* sınıfı denilen bu ilk üç gemi esasen 22 topla silahlı, açık denize fazla mukavemetli olmayan birer yüzer bataryaydılar. Ancak asıl amaçlandıkları görev, yani kıyı istihkâmlarına karşı taarruzda ne kadar başarılı olduklarını 17 Ekim 1855 tarihindeki Kılburun saldırısında kanıtladılar. Kılburun zaferi ile cesaretlenen III. Napoléon bu sefer gerçek bir zırhlı muharebe gemisi yapması için de Lôme'a emir verdi. 1859 yılında tamamlanan *Gloire*, tarihin ilk açık deniz zırhlı muharebe gemisi idi ve 36 top taşımaktaydı. Gövdesi ahşap üstüne demir kaplama idi. İngiliz donanması cevap olarak *HMS Warrior*'u inşa etti (1861). "İlk modern savaş gemisi" olarak nitelendirilen *Warrior* tamamen demir bir gövdeye sahipti ve 20'si yeni bir icat olan kuyruktan doldurma sisteminde olmak üzere 40 top ile silahlanmıştı. Yine İngiliz donanmasından bir Kırım Savaşı gazisi olan Albay Cowper Coles ise çapları ve boyları giderek büyüyen topların makul boyutlarda bir gövdeye nasıl yerleştirilecekleri sorununa 1862 yılında döner top kulesi ile etkili bir çözüm geliştirdi. Top kulesi ayrıca yelkenin de kesin sonunu getirmiştir. Gerek top kulelerinin yarattığı ek ağırlık için tasarruf etmek, gerekse de ateş alanlarını kesmemek için o zamana dek yedek güç olarak varlığını koruyan direk ve yelken donanımları da hızla gemilerden kaldırılmaya başlandı. Zaten artık iyice güvenilir hale gelen makine teknolojisi sayesinde yardımcı güç olarak bile rüzgâra ihtiyaç kalmamıştı. 1873 yılında genç İtalyan donanması için kızağa konulan *Duilio* ve *Dandolo* zırhlıları iki adet top kulesinde toplam dört adet 17 pusluk top taşıyor, çelikle güçlendirilmiş bir zırh kuşağı ile korunuyor ve hiçbir yelken taşımıyorlardı. Onların inşası ile beraber modern zırhlı savaş gemileri çağı kesin olarak başladı. Artık deniz gücü olmak zırhlı sahibi olmak ile belirlenecekti.[3]

OSMANLI DONANMASINDA MODERNLEŞME: BİRİNCİ SAFHA 1830-1855

1830 yılında Yunanistan'ın bağımsızlığını perçinleyen Londra Antlaşması imzalandığı sırada Osmanlı donanması 1798 yılından beri aralıksız harekâtlarda bulunmaktan dolayı tükenmiş bir haldeydi. İlk önce Yunan ayaklanması ile birlikte donanmanın çok önemli bir öğesini oluşturan Rum leventleri ihraç edilmiş, ardından 1827 yılında vuku bulan Navarin Deniz Muharebesi'nde 6.000'i aşkın Osmanlı denizcisi hayatını kaybetmişti. Tüm bunların sonucu 1828-29 Rus-Osmanlı Savaşı'nda donanma personel kıtlığından adeta felç olmuştu. Barışın tesis edilmesi ile beraber Sultan II. Mahmud donanmayı tekrar ayağa kaldırmak için harekete geçti. Bu yenilenme programının üç temel amacı kaybedilen gemilerin yerine en son teknolojik sistemde yeni birimler koymak, mürettebat kıtlığı

92 toplu ilk Fransız uskurlu gemisi *Napoléon* 1851'de hizmete girdi.

sorununa çözüm getirmek ve kifayetlerini yükseltmek ve en önemlisi, donanmanın idaresini merkezileştirip subayları profesyonelleştirmek olarak özetlenebilir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun hem gemi yapımı için elverişli malzemeler açısından zenginliği hem de baş gemi inşa merkezi olan Tersâne-i Âmire'nin kifayeti özellikle yabancı seyyahlar tarafından sık sık dile getirilmiştir. Dolayısıyla yeni gemi inşaatında teknoloji bilgisi dışında herhangi bir sorun yoktu. Bu dönemin teknoloji transferini en ilginç kılan husus, Navarin sonrası bozulan ilişkilerden ötürü İngiliz ve Fransız hükümetleriyle teknoloji alışverişi yapamayan Osmanlı hükümetinin oldukça uzak mesafedeki yeni bir ülkeyle, yani Amerika Birleşik Devletleri ile işbirliğine gitmesidir. Yetenekli gemi yapımcısı Foster Rhodes Kaptanıderya Çengeloğlu Tahir Paşa'nın koruması altında birçok gemi inşa etmiş, ayrıca buhar gücünün Osmanlı donanmasına girişine büyük katkıda bulunmuştur. İlk Osmanlı buharlı gemisi olan *Sür'at* aslında *Swift* adlı bir İngiliz vapuru iken, İngiltere hükümeti tarafından ilişkileri yumuşatma amaçlı bir hediye olarak 1828 yılında Sultan Mahmud'a gönderilmişti. 1848 yılına dek biri satın alınmak, diğerleri yerel inşaat suretiyle üç gemi daha donanmaya katıldılar. Yerel inşaatlar Foster Rhodes'un buharlı gemi inşaatı için düzenlediği Aynalıkavak Tersanesi'nde gerçekleştirilmişlerdi. Daha çok deneysel nitelikte addedilebilecek bu dört gemi Osmanlı donanmasının buharlı gemi teknolojisine alışmasını sağlamıştır.

Osmanlı donanmasında ilk buharlı filotilla 1848 yılında inşa edilen dört adet *Taif* sınıfı yandan çarklı fırkateyn ile kuruldu. Her biri 32 adet top taşıyan bu gemilerin silah donanımına iki adet Paixhans topu da dâhildi. 1851 yılında Mısır Hıdivi Abbas Paşa tarafından Sultan Abdülmecid'e hediye edilen 22 toplu *Muhbir-i Sürur* fırkateyni ise Osmanlı donanmasının ilk uskurlu savaş gemisi oldu. Buharlı filotilla Kırım Savaşı'nda Patrona Mustafa Paşa'nın komutası altında hizmet gördü.

Donanma için insan gücü kıtlığını çözmek ise gemi inşaatı kadar kolay olmadı. Suriye ve Kuzey Afrika kıyılarının Arap ahalisi dâhil, imparatorluk kıyılarında yaşayan Müslüman halktan denizci toplama çabası yetersiz kaldı. Bunun üzerine 1835 yılından başlayarak Osmanlı donanmasına tekrar Rum milletinden gemici alınmaya başlandı. 1849 tarihli Kur'a Kanunnâmesi ile genel askerlik yükümlülüğünün pekiştirilmesi sonucu her yıl donanmaya alınacak asker sayısı toplam 3.000 kişi, hizmet süresi de ilk önce 10, sonra 8 yıl olarak belirlendi. Ne var ki mürettebat kıtlığı sorunu hiçbir zaman tam anlamıyla çözülememiştir.

Donanma idaresinin merkezileştirilmesi için çalışmalar III. Selim'in Nizâm-ı Cedid reformlarından beri süregidiyordu. 1845 yılında donanma ıslahatını yürütmek için kurulan Meclis-i Bahrî'nin çalışmaları 12 Mart 1867 tarihinde Tersâne-i Âmire ve Donanma-i Hümayûn idarelerinin birleştirilmesi, Kaptanıderyalık makamının ilgası ve Bahriye Nezareti'nin kurulması ile sonuçlandı.[4]

Osmanlı donanmasının önemli bir diğer problemi olan subay profesyonelliği sorununu çözmek için, 1775'ten beri varlığını sürdüren, ancak iç ve dış kargaşa ortamında bir türlü kurumsallaşamayarak fiilen yok olma noktasına gelmiş bulunan Mühendishâne-i Bahr-i Hümayûn'un kapsamlı biçimde ayağa kaldırılmasına çalışıldı. Osmanlı donanmasında "Yaver Paşa" adıyla tanınan İngiliz deniz subayı Baldwin Wake-Walker'ın 1840 tarihli Bahriye Mühendishanesi raporunun ardından başlayan reform süreci, 1847 yılında Patrona Mustafa Paşa'nın Mekteb-i Bahriye Nazırı olmasından sonra hız kazandı. Mekteb-i Bahriye, bugün Deniz Harp Okulu olarak varlığına devam ettiği Heybeliada'daki

Kore'nin milli kahramanı Amiral Yi-sun-sin 1596 yılındaki büyük Japon istilasını püskürtürken aynı sistemdeki ünlü *geobukseon*'lar yani "kaplumbağa gemi"lerden faydalanmıştı.

Rus donanmasının baskınının ardından Sinop Limanı. 30 Kasım 1853.

donanma kışlasına da Mustafa Paşa döneminde taşınmıştır. Beri yandan, Meclis-i Bahrî'nin 1853 tarihli rütbe reformu ile deniz subaylarının rütbeleri açık ve net bir hiyerarşi ile yeniden düzenlenmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu aynı yıl, hükümdarlığını henüz ilan etmiş bulunan Fransa İmparatoru III. Napoléon ile Rus Çarı I. Nikola arasında giderek tırmanan gerilimin içine çekildi ve sonuçta Kırım Savaşı olarak bilinen 1815 sonrasının ilk "düvel-i muazzama" çatışması başladı. Rusların Akdeniz yönündeki yayılmacılıklarını birincil tehdit algılayan Büyük Britanya da Fransa ve Osmanlı İmparatorluğu'nun yanında yer aldı. Ne var ki deniz savaşı bir felaketle başladı. 18 Kasım 1853 tarihinde Patrona (Tümamiral) Osman Paşa komutasındaki yedi fırkateyn, beş korvet ve iki buharlı gemiden kurulu bir Osmanlı filosu, Amiral Pavel Nahimof komutasındaki Rus Karadeniz donanması tarafından Sinop muharebesinde yok edildi. Yelkenli gemiler arasındaki bu son çarpışmada Osmanlı filosu 3.000 denizci ölü, yaralı ve esir verdi ki esirler arasında Osman Paşa da vardı. Sinop muharebesi aynı zamanda Osmanlı gemicilik kifayetinin halen düşük olduğuna dair de üzücü bir gösterge idi, zira Amiral Nahimof kendi kara suları dışında fark edilmeden keşif yapmış ve bu iş için fırtınalı havayı kamuflaj amaçlı kullanabilmişken, Osmanlı filosu aynı havadan dolayı limandan çıkmayı başaramamış ve baskına uğramıştı. Sinop muharebesinden sonra savaş esnasında Osmanlı filosu sahneden çekilerek deniz hâkimiyetini sağlama işini müttefik İngiliz ve Fransız donanmalarına bıraktı. Savaşın kalanında Osmanlı donanması faaliyeti 128 toplu ünlü sancak gemisi *Mahmudiye* ile bir diğer kalyonu Sivastopol'u abluka eden filoya katmaktan ibaret kaldı. Rus Karadeniz donanması ise sonunda kendi kendini batırdı. Kırım Savaşı 1855 yılında Sivastopol'un müttefik kuşatma ordusu tarafından ele geçirilmesi ile sona erdi.

Kırım Savaşı stratejik açıdan bakıldığında tam anlamıyla deniz gücünün zaferi idi. İç ulaşım yolları ilkel, demiryollarından yoksun Rus İmparatorluğu denizlerde tam hâkimiyet sahibi müttefikler tarafından dört yönden tehdit altına alındığı için güçlerini tek noktaya yoğunlaştıramamış ve neticede ikinci en büyük deniz üssünü kaybetmişti. Osmanlılar stratejik deniz hareketliliğinin bu zaferinden çıkarttıkları sonuç ile tarihlerindeki en büyük donanma atılımına girişeceklerdi.

OSMANLI DONANMASINDA MODERNLEŞME: İKİNCİ SAFHA 1855-1876

Kırım Savaşı daha bitmeden, Osmanlı donanmasında buhar gücünün yaygınlaştırılması için çalışmalara başlanmıştı. Sancak gemisi *Mahmudiye*'ye makine takılması için planlar yapıldıysa da karinası çok eskimiş olduğu için bu hedef gerçekleştirilemedi. 78 toplu kalyon *Peyk-i Zafer*'e 1856'da İngiltere'de makine takılmasıyla Osmanlı donanması ilk buharlı muharebe gemisine sahip oldu. 1864 yılına dek üç tane daha uskurlu kalyon Osmanlı donanmasına katıldı. Muharebe gemilerinin yanında 1870 yılına kadar dört büyük uskurlu firkateyn ve on üç adet uskurlu korvet de donanmaya dâhil edildi. Firkateynler arasında kötü kaderli *Ertuğrul* da bulunmaktaydı.

1861 yılında zırhlı muharebe gemisinin ortaya çıkışıyla artık ahşap gemiler çağının kapandığı anlaşılmıştı. Osmanlı donanmasında ahşaptan demire geçiş için 1864 yılında Kaptanıderya Ateş Mehmed Paşa ve Besim Paşa'nın hazırladıkları bir plan mucibince İngiltere'ye ilk zırhlı gemi siparişi yapıldı. Beheri 6.400 ton ağırlığında ve 16 büyük çaplı topla silahlı *Osmaniye* sınıfı dört gemi 1868'de hizmete girdiler. 1868 yılında yapılan ikinci sipariş ile beheri 2.400 ton ağırlığında ve dört büyük çaplı top ile silahlı *Avnillah* sınıfı üç zırhlı korvet sipariş edildi; aynı tipte bir geminin, *Mukaddeme-i Hayır*'ın ise Tersâne-i Âmire'de inşa edilmesi kararlaştırıldı. 1874 yılında verilen üçüncü ve son sipariş ise 10.000 tonluk zırhlılar *Mesudiye* ve *Memduhiye* ile *Burc-u Zafer* sınıfı iki zırhlı korveti kapsamaktaydı. Ancak 1877 yılında Rusya ile savaş bir defa daha başladığı sırada ancak *Mesudiye* teslim alınmıştı. Diğer gemiler ise İngiliz donanması tarafından satın alın-

dılar. On iki adet 400 funtluk ve iki adet 150 funtluk top taşıyan *Mesudiye* hizmete girdiği sırada dünyanın en büyük savaş gemisiydi ve 1911 yılına dek sancak gemisi olarak hizmet verecekti. Bunlardan başka, Mısır hıdivinin beşini Fransa'dan, bir tanesini ise Avusturya'dan sipariş ettiği toplam altı adet zırhlı gemi, Mısır'ın bağımsız silahlanmasını hoş karşılamayan İngiltere'nin de baskısıyla Osmanlı hükümetine devredildi. Bu gemiler arasında 5.600 tonluk ve sekiz adet büyük çaplı top taşıyan *Âsâr-ı Tevfik* ile üç adet 2.000 tonluk beş toplu zırhlı korvet ve iki adet 1.800 tonluk iki toplu sahil müdafaa zırhlısı da bulunmaktaydı. Tuna filosu için ise 1864 yılında Fransa'dan beheri 400 tonluk ve iki adet orta çaplı top taşıyan *Feth-ül İslâm* sınıfı beş zırhlı ganbot sipariş verilmişti.[5]

On yıl süren bu inşaat programı sonucunda Osmanlı donanması altı adedi 3.000 tonun üstünde birinci sınıf, kalanı ise 3.000 tonun altında ikinci sınıf olmak üzere on iki adet zırhlı gemi ile İngiltere, Fransa ve İspanya'nın ardından dünyanın dördüncü büyük filosuna sahip olmuştu. Bu faaliyet sırasında Tersâne-i Âmire de yoğun bir modernleştirme programına tâbi tutuldu. Bir tanesi sabit taş, diğeri ise yüzer ahşap tipte iki adet kuru havuz tamamlandı. Aynalıkavak Tersanesi'nde yeni bir taşkızak inşa edildi. Rusya'ya karşı Osmanlı Devleti'ne destek olmak politikasına devam eden İngiltere'nin teknik desteğiyle 1870 yılında Yalıköşkü'ünde ilk modern Osmanlı demir fabrikası kuruldu. Burada zırh levhaları, kazanlar, gemi makineleri ve modern toplar dâhil, çağdaş filo için gereken tüm üretimi yapacak kapasite vardı. Modernize edilen tüfek fabrikasında günde 10.000 adet fişek üretilebiliyor; en son tasarım Snider ve Martini-Henry tüfeklerinin tamiratı yapılabiliyordu. Üniforma atölyesi de buhar güçlü tezgâhlarla modernize edilmişti. İki yüzden fazla İngiliz ustabaşı ile kalifiye işçi gerekli teknik desteğin sağlanması için istihdam edilmekteydi. Tersâne-i Âmire imparatorluğun en büyük sanayi kuruluşu haline geldi.[6]

Ne var ki, Osmanlı İmparatorluğu'nu birinci sınıf bir deniz gücü haline getiren bu olağanüstü atılım ekonomik olarak çok ağır sonuçlara yol açtı. En güçlü Avrupa ekonomilerini bile zorlayan deniz silahlanma programı istikrarsız Osmanlı maliyesine altından kalkamadığı bir yük bindirdi. Silahlanma programı ancak kontrolsüzce alınan dış kredi ile yürütülebiliyordu ki bu borçlanma, 1873 küresel finans krizi ardından 1876 Osmanlı moratoryumuna yol açacaktı.

1840'larda kıç tarafta, karinanın su altındaki ucuna monte edilen uskur sayesinde kalyonlara artık makine koymak mümkündü. İlk uskurlu kalyon 1851'de hizmete giren 92 toplu **Napoléon** *idi. Ertesi yıl* **Agamemnon***'u hizmete soktu. Bu iki geminin inşaatıyla beraber 16. yüzyıldan beri devam eden yelken devri sona ermiş oluyordu.*

SONUÇ

1876 yılında *Aziziye* zırhlısına atanan Mülazım Süleyman Nutkî, savaş filosunun bu en güçlü üyelerinden birinde düzen ve disiplin yerine noksan mürettebat, baştan savma talim ve alaylı-mektepli olarak ikiye bölünmüş, birbirinden nefret eden bir subay kadrosu bulunca şaşkına dönmüştü.[7] Ne yazık ki bu resim, dış kredi ile kurulmuş etkileyici zırhlı fi-

Osmanlı donanması manevrada.

Tahsin Sıret.

Uskurlu firkateyn *Hüdavendigâr*.

İstanbul Üniversitesi Arşivi.

lonun ardında yatan esas görüntüyü yansıtmaktaydı. Asla tam olarak çözülemeyen insan gücü problemi, okul mezunu subayların yetersiz sayısı ve neticede ortaya çıkan alaylı-mektepli çekişmesi ile kronik ödenek yetersizliğinin birleşimi "kâğıttan kaplan" konumunda bir filo ortaya çıkartmıştı. Kırım Savaşı'na son veren 1856 Paris Barışı ile Rusya Karadeniz'de savaş filosu kurmaktan men edildiği için '93 Harbi (1877-78) esnasında Osmanlı donanmasının karşısında bir avuç mayın gemisi ve silahlandırılmış ticaret gemisi haricinde bir güç bulunmuyordu. Bu duruma rağmen sonuç tam bir fiyasko oldu. Büyük bir cüretle ve yenilikçi taktiklerle yönetilen Rus mayın filotillası Osmanlı donanmasını Tuna ve Batum'da hapsetti. Rus ticaret kruvazörleri Karadeniz kıyısında bile at oynatacak hale geldiler. Hâlbuki Osmanlı donanması mevcut gücünün yarısıyla bile hamlede bulunsa yapacağı bir çıkartma ile Balkanlar'da ilerleyen Rus ordusunun ikmal hattını kesip büyük bir zafere imza atabilirdi.

Maliyeyi iflasa sürükleyen donanma programından alınan bu olumsuz sonuç hem yönetici kesimde hem kamuoyunda büyük infiale yol açtı. "Donanma istemezük!" sloganı duyulan yaygın tepkiyi ifade etmekteydi. Sultan II. Abdülhamid saltanatında Osmanlı İmparatorluğu deniz gücü olmak iddiasını kesin olarak kenara koydu. Artık öncelik savaş filosuna değil, istihkâmlar, mayınlar ve torpil gemilerine dayalı sahil müdafaa stratejisine verilecekti. Ödeneksizlik ve mürettebatsızlıktan Haliç'te ihtiyata alınan zırhlı gemiler demirledikleri yerde kaderlerine terk edildiler. Öyle ki İngiltere birinci deniz lordu William Palmer 1897 yılında Osmanlı deniz gücü hakkında "donanma namına bir şey kalmamıştır" yorumunu yapıyordu.

Tüm bu olumsuz durumun ardından akla, 1855'ten sonra Osmanlı Devleti'nin karşısında kayda değer bir deniz gücüne sahip rakip kalmamasına rağmen neden mali yıkım getiren bir deniz silahlanma programı takip ettiği sorusu gelmektedir. Bu soruya cevap, Lawrence Sondhaus'un 19. yüzyıl deniz gücü hakkında yaptığı "caydırıcılık" nitelemesi ile verilebilir. Tıpkı günümüzün atom silahları gibi, yüksek yıkım gücüne sahip zırhlı gemilerin oluşturduğu tehdit ile çok daha ağır sosyal sonuçları olan kara ordusu seferberliklerinin elde edeceği aynı caydırıcılık sağlanabiliyordu. Zırhlı gemilerin gerçekten kullanılmaları gerekli değildi; kullanım tehdidi bile yeterliydi. Ne var ki, Osmanlı İmparatorluğu bu "ganbot diplomasisi"ni uygulayabilecek mali, endüstriyel ve demografik altyapıdan yoksun bulunuyordu. Bu durum ancak bir moratoryum ve savaşta yaşanan fiyaskoyla anlaşılabildi. Hayal kırıklığı ile tamamen tersine döndürülen Osmanlı deniz stratejisi, I. Dünya Savaşı'nda Çanakkale savunması ile daha gerçekçi bir temele oturduğunu gösterecekti. Ancak kıyı savunmasında da aşırıya kaçılarak çekirdek bir savaş filosunun olsun korunamaması neticesinde, Ege Denizi'nin savunması aşındı ve Balkan Savaşları'nda Yunanistan'ın Ege adalarını ele geçirmesine engel olunamadı.

DİPNOTLAR

* Bu makale yazarın yüksek lisans tezi esas alınarak kurgulanmıştır. Tez için bkz. Emir Yener, *Iron Ships and Iron Men: Naval Modernization in the Ottoman Empire, Russia, China and Japan from a Comparative Perspective, 1830-1905* (Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 2009).

1 Daniel Headrick, "The Tools of Imperialism: Technology and Expansion of European Colonial Empires in the Nineteenth Century," *The Journal of Modern History, Technology and War*, 51, no. 2, (Haziran 1979).

2 *Lawrence Sondhaus, Naval Warfare 1815-1914 (New York: Routledge, 2001).*

3 *Ali İhsan Gencer, Bahriye'de Yapılan Islahat Hareketleri ve Bahriye Nezareti'nın Kuruluşu 1789-1869 (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2001).*

4 *Emir Yener, From the Sail to the Steam: Naval Modernization in the Ottoman, Russian, Chinese and Japanese Empires 1830-1905 (Saarbrücken: Lambert Academic Publishing, 2010).*

5 *Şakir Batmaz, "II. Abdülhamid Devri Osmanlı Donanması" (Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi, 2002).*

6 *Nurcan Bal (yay. haz.), Süleyman Nutki Bey'in Hatıraları (İstanbul: Deniz Basımevi, 2003).*

KAYNAKLAR

Ed. Bal, Nurcan *Süleyman Nutki Bey in Hatıraları* (İstanbul: Deniz Basımevi, 2003)

Batmaz, Şakir "II. Abdülhamid Devri Osmanlı Donanması" (Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi, 2002)

Gencer, Ali İhsan *Bahriye'de Yapılan Islahat Hareketleri ve Bahriye Nezareti'nın Kuruluşu 1789-1869* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2001)

Headrick, Daniel "The Tools of Imperialism: Technology and Expansion of European Colonial Empires in the Nineteenth Century," *The Journal of Modern History*, Technology and War, 51, no. 2, (June 1979)

Sondhaus, Lawrence *Naval Warfare 1815-1914* (New York: Routledge, 2001)

Yener, Emir *From the Sail to the Steam: Naval Modernization in the Ottoman, Russian, Chinese and Japanese Empires 1830-1905* (Saarbrücken: Lambert Academic Publishing, 2010)

Yazar Hakkında: Emir Yener İstanbul Bilgi Üniversitesi'nde tarih lisansını, Boğaziçi Üniversitesi ATA Enstitüsü'nde ise yüksek lisansını tamamlamıştır. Ukrayna I. I. Meçnikof Devlet Üniversitesi'nde doktora programına hazırlanmaktadır.

İlhan Tekeli Toplu Eserler I-II-III-IV-V-VI-VII-VIII-IX-X

I. Kitap
BİRLİKTE YAZILAN VE ÖĞRENİLEN BİR TARİHE DOĞRU
Ekim 2007 ISBN 978-975-333-212-5
278 sayfa, 19TL

II. Kitap
TÜRKİYE'DE BÖLGESEL EŞİTSİZLİK VE BÖLGE PLANLAMA YAZILARI
Şubat 2008 ISBN 978-975-333-217-0
334 sayfa, 24TL

III. Kitap
GÖÇ VE ÖTESİ
Eylül 2008 ISBN 978-975-333-221-7
236 sayfa, 18TL

IV. Kitap
CUMHURİYETİN BELEDİYECİLİK ÖYKÜSÜ (1923-1990)
Şubat 2009 ISBN 978-975-333-226-2
358 sayfa, 26TL

V. Kitap
KÜLTÜR POLİTİKALARI VE İNSAN HAKLARI BAĞLAMINDA DOĞAL VE TARİHİ ÇEVREYİ KORUMAK
Ağustos 2009 ISBN 978-975-333-230-9
322 sayfa, 23 TL

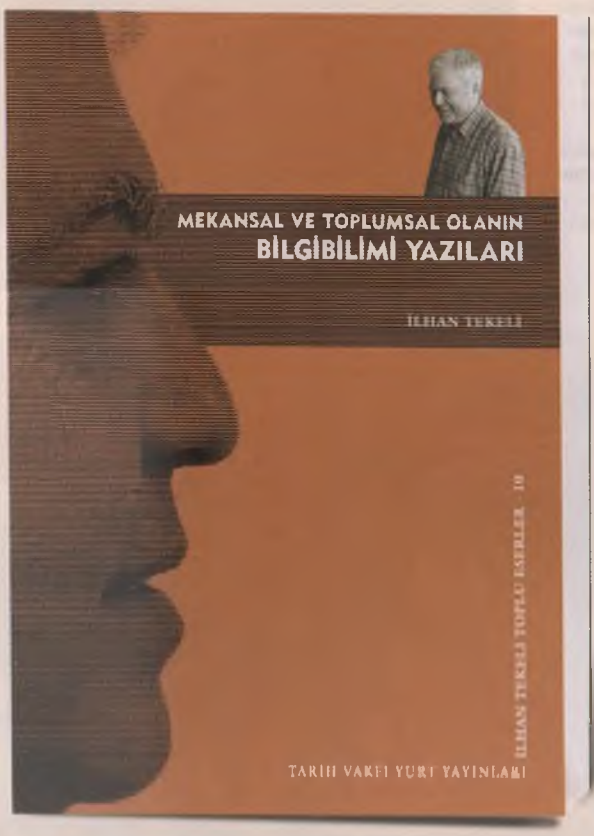
VI. Kitap
KENTSEL ARSA, ALTYAPI VE KENTSEL HİZMETLER
Ekim 2009 ISBN 978-975-333-231-6
202 sayfa, 16 TL

VII. Kitap
AKILCI PLANLAMADAN, BİR DEMOKRASİ PROJESİ OLARAK PLANLAMAYA
Ekim 2009 ISBN 978-975-333-233-0
374 sayfa, 27 TL

VIII. Kitap
MODERNİZM, MODERNİTE VE TÜRKİYE'NİN KENT PLANLAMA TARİHİ
Kasım 2009 ISBN 978-975-333-234-7
236 sayfa, 18 TL

IX. Kitap
İSTANBUL VE ANKARA İÇİN KENT İÇİ ULAŞIM TARİHİ YAZILARI
Şubat 2010 ISBN 978-975-333-239-2
286 sayfa, 21 TL

X. Kitap
MEKANSAL VE TOPLUMSAL OLANIN BİLGİBİLİMİ YAZILARI

Mart 2010 ISBN 978-975-333-241-5
304 sayfa, 22 TL

TARİH VAKFI

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI
Zindankapı, Değirmen Sok. No:15, 34134 Eminönü/İstanbul
T (0212) 522 02 02 F (0212) 513 54 00 E yayin@tarihvakfi.org.tr

SON DÖNEM OSMANLI HARP TARİHİ VE

"TOPYEKÛN SAVAŞ" KAVRAMI

DR. MEHMET BEŞİKÇİ

Topyekûn savaş kavramının Osmanlı tarihyazımına ne gibi katkılar sunabileceğini tartışmak isteyen bu yazı, kavramın son dönem Osmanlı harp tarihinin incelenmesinde sunacağı imkânlar ve getirebileceği kısıtlamalar üzerine bir deneme niteliğindedir. Son yıllardaki bazı iyi örneklere rağmen, genelde Osmanlı askeri tarihçiliği ve özelde de Osmanlı harp tarihi diğer tarihçilik alanlarından beslenme konusunda pek başarılı değildir. Yazıda, çokça ihtiyaç duyulan böylesi bir sentezin neden gerekli olduğuna dair fikirler ileri sürülecektir.

Falih Rıfkı Atay bizzat katıldığı I. Dünya Savaşı esnasında yaşadıklarını kaleme aldığı *Ateş ve Güneş* adlı anı kitabında, "Son muharebe senelerinde şu iki ismi öğrendik: Cephe ve cephe gerisi" der ve "Savaşları ordularla milletler beraber yaptı... Herkes kuvvetine, zekâsına, işine göre hissesini aldı. Herhangi bir cepheyi bize anlatmak isteyenler, ilk olarak o cephenin gerisinden bahsetmelidir" tespitinde bulunur.[1] Atay'ın kastettiği şey, elbette, savaşın bitmez tükenmez ihtiyaçlarını karşılama sürecinde artık cephe ile cephe gerisi arasındaki o "bildik" farkın belirsizleşmeye başlaması, cephe gerisinin etkin savaş sürecine katkı yapan önemli bir bileşen haline gelmesiydi. Uzun, çok-cepheli ve yıpratıcı bir savaş olan I. Dünya Savaşı boyunca cephe için sürekli insan seferber etmenin yanı sıra, savaşın finansmanı için neredeyse bütün bir ekonomik alanın savaşa kanalize edilmesi zorunluluğundan basın ve kültür alanının savaş propagandası için kullanılmasına, kadın emeğinin tarımsal üretim için mobilize edilmesinden "iç güvenlik" amaçlı zorunlu göç ettirmelere uzanan pek çok boyutun iç içe geçme durumu ortaya çıkmıştı. Savaş elbette farklı bağlamlarda farklı deneyimler ortaya çıkarmıştı. Mesela Avrupa arenasında Osmanlı deneyimine kıyasla çok daha yoğun bir savaş yaşanmıştı. Bununla birlikte, her deneyimin kendine özgü özelliklerini gözden kaçırmadan, günümüzde pek çok tarihçi I. Dünya Savaşı deneyimini açıklarken "topyekûn savaş" (İng. *total war*) kavramını kullanmaktadır. Max Weber'in sosyolojik analizde kullandığı "ideal tip" çerçevesine benzetilebilecek olan bu kavramsal çerçeveyle birlikte, savaşın kendi gerçek deneyiminin daha iyi anlaşılmasının yanı sıra, savaşların toplumsal değişimde oynadığı rol de tarih çalışmalarının başat meselesi haline gelmiştir.[2] Elbette savaşla ilişkisi bağlamında "toplumsal değişim"le kastedilen, ille de olumlu bir yönde değişim olmayabilir. Aksine, savaşlar çoğu kez ülkelerin altyapılarında, toplumsal dokuda ve bazen bizzat askeri kurumun kendisinde giderilmesi zor yaralar açarlar. Ama her halükârda, savaşın topyekûnlaşmasının yarattığı etki ve baş edilmesi gereken sorunlar, önceki dönemlerin "sınırlı

Pek çok tarihçi I. Dünya Savaşı için "topyekûn savaş" kavramını kullanır. İki yaralı İngiliz askeri yaralı bir Alman askeri (solda) ile kol kola.

Fransa 1916.

savaş" (İng. *limited war*) deneyimiyle kıyaslandığında çok daha geniş ve çok-boyutludur.

Tarihyazımı açısından bakıldığında, belli bir savaş deneyimine topyekûn savaş kavramını kullanarak yaklaşmak, o deneyimin tam olarak anlaşılabilmesi için tarihin alt disiplinleri arasında bir sentez gerektirmektedir. Eğer topyekûn savaş çağında bir savaş deneyimi aslında askeri alan dışındaki pek çok alanın da mobilizasyonunu gerektiriyorsa (ki "topyekûn" kelimesi buna gönderme yapar), o halde o deneyimin anlaşılması askeri alan dışındaki alanları da bütünsel bir biçimde hesaba katan bir tarihsel perspektife ihtiyaç duyacaktır. Burada kastedilen, bir tarihçinin ya da bir tarihsel çalışmanın aynı anda farklı alanlardaki pek çok konuyu birden ele alması gibi aslında fiziksel olarak da pek mümkün olamayacak bir gereklilik değildir elbette; vurgulanmak istenen, savaş deneyimiyle ilgili herhangi bir konuya odaklanan tarihçinin formasyonunun ve tarihsel perspektifinin çok-boyutlu ve sentetik olması ihtiyacıdır. Bu durumda, örneğin, Osmanlı I. Dünya Savaşı deneyiminin cephe performansı boyutuna odaklanmak isteyen bir askeri tarihçinin aslında bu deneyimin ekonomik, kültürel, demografik ya da hatta toplumsal cinsiyet boyutuna dair de fikir sahibi olması gerekecektir. Diğer yandan, aynı deneyimin örneğin tarımsal üretim boyutunu incelemek isteyen bir ekonomi tarihçisinin de askeri alanda nelerin cereyan ettiğini hesaba katmaksızın makul bir anlatı sunamayacağı açıktır. I. Dünya Savaşı cephe hattının önemli sembollerinden olan siperlerdeki yaşam koşullarını, örneğin, muharebe stratejisine ait özgül askeri bir konu olarak ele almak resmin tamamını görmekte yetersiz kalacaktır. Siperlerdeki askerlerin davranışlarını anlamak için psikoloji ve psikiyatriyi de hesaba katmak gerekeceği gibi, aslında siper olgusunun cephe gerisindeki lojistik ve insangücü seferberliğiyle de yakından ilişkili olduğunu hatırlamak gerekecektir. Yani deyim yerindeyse, topyekûn savaş kavramı tarihin alt disiplinleri arasında disiplinler-arası bir perspektifi gerekli kılmaktadır.

Topyekûn savaş kavramının Osmanlı tarihyazımına ne gibi katkılar sunabileceğini tartışmak isteyen bu yazı, bu kavramın son dönem Osmanlı harp tarihinin incelenmesinde sunacağı imkânlar ve getirebileceği kısıtlamalar üzerine bir deneme niteliğindedir. Son yıllardaki bazı iyi örneklere rağmen, genelde Osmanlı askeri tarihçiliği ve özelde de Osmanlı harp tarihi diğer tarihçilik alanlarından beslenme konusunda pek başarılı değildir. Benzer bir gözlem, askeri tarihçilik alanının sunduğu potansiyelleri görmek istemeyen Osmanlı sosyal, ekonomik ve kültürel tarihçiliği için de söylenebilir. Yazıda, çokça ihtiyaç duyulan böylesi bir sentezin neden gerekli olduğuna dair fikirler ileri sürülecektir. Bununla birlikte, topyekûn savaş kavramının bağlamdan kopuk ya da eleştirel olmayan kullanımının getireceği kısıtlamaların da altı çizilmeye çalışılacaktır.

BATIDAN DOĞUYA TOPYEKÛN SAVAŞ

Topyekûn savaş kavramıyla nitelenen savaşların üç ana gelişme ayağı üzerinde cereyan eden savaşlar olduğu söylenebilir. Bu ayaklar, bir yandan endüstriyelleşen savaş teknolojisi ve zorunlu askerlik sistemini, diğer yandan da merkezileşen devlet yapılarına bağlı kitle ordularının ortaya çıkışını içerir. Bu anlamda, 19. yüzyıl ortalarına doğru Avrupa'da belirginleşmeye başlayan bir nitel değişimden söz edilebilir. David Bell, Napolyon Savaşları'nı (1803-1815) "ilk topyekûn savaş" olarak tanımlayarak bu değişimin başlangıcını epey erken bir tarihe kadar geri götürür.[3] Ünlü Prusyalı askeri teorisyen Carl von Clausewitz, Napolyon Savaşları dönemindeki gözleminden yola çıkarak yazdığı ünlü eseri *Savaş Üzerine*'de, "Harp aniden halkın, hepsi de kendine yurttaş diyen otuz milyonluk bir halkın işi haline geldi" tespitinde bulunur.[4]

Bununla birlikte, sözü edilen gelişmelerin hızlanmasının sonucu

Bell, Napolyon Savaşları'nı "ilk topyekûn savaş" olarak tanımlayarak kavramı oldukça erken bir tarihe götürür. Prusyalı Carl von Clausewitz, Napolyon Savaşları dönemindeki gözleminden yola çıkarak yazdığı ünlü eseri Savaş Üzerine*'de, "Harp aniden halkın, hepsi de kendine yurttaş diyen otuz milyonluk bir halkın işi haline geldi" tespitinde bulunur.*

I. Dünya Savaşı o zamana kadar eşi görülmedik bir yıkıcılık yaratmıştır.

olarak çok daha "modern" savaşlar yüzyıl ortasından sonra yaşanacaktır. Avrupa'da Fransa-Prusya Savaşı (1870-71) sanayileşen ekonomilerin savaşın yıkım gücünü devasa artırdığı ve savaşın toplumsal boyutunun artık askeri boyutuyla iyice iç içe geçtiği bir deneyimdi. Bu örneğe Atlantik'in diğer tarafında, dört yıl boyunca Amerika'nın insan ve ekonomik kaynaklarını savaş için seferber ettiren ABD İç Savaşı (1861-65) karşılık gelecektir. ABD İç Savaşı, yayıldığı coğrafi alanın genişliği ve süresinin uzunluğunun yanı sıra, sivillerin sadece doğrudan askeri insangücü olarak değil, aynı zamanda orduya sürekli maddi ve manevi katkı yapmalarının talep edilmesi ve muharebelerin doğrudan hedefi olmaları açısından da, "topyekûn" kavramını sonuna kadar hak ediyordu.[5]

Topyekûn savaş tanımlamasına yaklaşan Batı dışındaki en önemli örneklerden biri, kuşkusuz, 1905'teki Japon-Rus Savaşı'ydı. Üstelik bu savaş, savaşan tarafların toplumsal ve ekonomik kaynaklarının seferber edilmesinin yanı sıra, savaşın başka ülkelerdeki etkileri açısından da kavrama özgün bir katkı yapmıştı. Savaşta Japonya'nın galibiyeti, Avrupa yayılmacılığına karşı ideolojik karşı çıkışların popüler olduğu ülkelerde (ki Osmanlı İmparatorluğu bunun en önemli örneklerinden biriydi) büyük bir coşku yaratmıştı.[6]

I. Dünya Savaşı ise savaşın topyekûnlaşma sürecinde önemli bir aşama olarak kabul edilebilir. Bu hem I. Dünya Savaşı'nın dayandığı arkaplan gelişmelerden, hem de savaşın kendisinin ortaya çıkardığı özgül dinamizmden dolayı böyle olmuştur. 1914'te patlak veren savaşın o ana kadar eşine rastlanmamış bir yıkıcılık üretmesinin arkasında yatan genel etmenler arasında sanayileşen kitle toplumu, milliyetçilik, ırkçılık, modern silahlarla ve teçhizatla donatılmış kitlesel ordular, zorunlu askerlik sistemiyle sivil-asker arasındaki ayrımda buharlaşma ve demiryollarının askeri ulaşıma getirdiği devrimsel katkılar sayılabilir. Öte yandan, modernleşen altyapılar üzerinde yükselen kitlesel ordular ve zorunlu askerlik sistemiyle cepheye sürekli insan pompalama durumu, gittikçe uzayan ve belli noktalarda pat durumuna dönüşen insan öğütme muharebeleri doğurmuştu. Napolyon Savaşları'ndan beri özellikle Avrupa askeri düşüncesine egemen olan "kesin zafer" ve "koşulsuz teslim olma" doktrini savaşın uzamasına ve yıkıcılık boyutuna daha da katkı yapmıştı. Siper savaşları bu durumun en önemli sembollerinden biri olmuştu. Sonuçta, otuz altı ülkenin katıldığı bu savaşta toplam yaklaşık 70 milyon insan cephe için seferber edilmiş, en az 10 milyon asker savaşta can verirken yaklaşık 20 milyon asker de yaralanmıştı. Milyonlara varan sivil ölümlerin ise kesin bir toplam rakamı yoktur. Savaşın gerektirdiği topları harcamalar ise 208 milyar Amerikan Doları'nı bulmuştu.[7]

1914'te nüfusu 20 milyon civarında olan Osmanlı İmparatorluğu'nda savaş boyunca yaklaşık 3 milyon kişi silah altına alınmıştı. Seferberlik süreci devletin yerel birimlerde daha fazla görünür olmasını ve örgütlenmesini gerektirmişti. Köy muhtarına varıncaya değin yerel idare teşkilatı ve yerel askere alma şubeleri insan gücü seferberliğinde kilit rol oynamıştı.

Batı dışında "topyekûn savaş" tanımlamasına yaklaşan 1905 Rus-Japon Savaşı'nın önemli çarpışmalarından Liaoyang Muharebesi 25 Ağustos - 3 Eylül tarihleri arasında yapılır.

SON DÖNEM OSMANLI HARP TARİHİNE BAKIŞTA TOPYEKÛN SAVAŞ KAVRAMI

Elbette Osmanlı bağlamında da, bir ideal tip olarak topyekûn savaş kavramına en çok yaklaşan savaş deneyimi I. Dünya Savaşı'dır.[8] Birkaç önemli noktayı zikretmek bile bu savaş deneyiminin çok-boyutluluğunu gözler önüne serecektir. Örneğin 1914'te nüfusu 20 milyon civarında olan Osmanlı İmparatorluğu'nda savaş boyunca toplam yaklaşık 3 milyon kişi silah altına alınmıştı. Böylesi devasa bir seferberlik süreci devletin yerel birimlerde daha fazla görünür

olmasını ve örgütlenmesini gerektirmişti. Köy muhtarına varıncaya değin yerel idare teşkilatı ve yerel askere alma şubeleri insangücü seferberliğinde kilit rol oynamıştı. Cephelerin lojistik ihtiyacı cephe gerisindeki bu örgütlenmeyi daha da elzem kılmıştı. Yerel düzeye daha fazla nüfuz etme ihtiyacı ise yerel düzeydeki toplumsal aktörlerle devlet otoritesi arasında yeni ilişki biçimleri şekillendirmiş, İttihatçı iktidarın politik tercihleri bu şekillenmelerde etkili olmuştu. Dolayısıyla, I. Dünya Savaşı seferberlik deneyimi ancak askeri kurum-bürokrasi-toplumsal aktörler üçgeninde incelenerek anlaşılabilecek bir süreçtir.[9]

Savaşın ekonomik boyutuna baktığımızda, uzun ve yıpratıcı savaşın getirdiği finansman yükünün, ekonomik kaynakları doğrudan savaşa akıtmak üzere devletin ekonomik alanı daha doğrudan kontrol altına alma eğilimini ortaya çıkardığını ve adına "Milli İktisat" denilen devletçilik politikaları paketine adım atıldığını görmekteyiz. Bu bağlamda ilginç bir uygulama olarak, finansman sıkıntısını giderme doğrultusunda savaşın sonlarına doğru devlet sivil toplumdan borç alma, yani "dahili istikraz" (iç borçlanma) yöntemine başvurmuş ve halkı buna katılıma teşvik için bir savaş propagandası mantığı çerçevesinde hareket etmişti. Ekonomik bir araç olan iç borçlanma, savaş seferberliğinin neredeyse ayrılmaz bir parçası olarak vazedilmiş ve cephede savaşmayanların buna katılımına ahlaki bir yükümlülük atfedilmeye çalışılmıştı.[10] Ayrıca, seferberlik ve zorla göç ettirmeler nedeniyle Anadolu'daki tarım alanlarında ortaya çıkan işgücü eksikliğini telafi etmek için başta kadınlar olmak üzere cephe gerisinde kalanların emeğinden tarlalarda ve ulaşımda militarist yöntemlerle faydalanılmış, bazı durumlarda ise ordudaki askerlerden oluşturulan çalışma birlikleri tarlalarda çalıştırılmıştı.[11]

1914-18 yıllarında Anadolu'daki demografik dönüşüm de askeri alanla iç içe incelenebilecek bir diğer önemli örnektir. Cephelerdeki sıkışmışlık hali (bilhassa Sarıkamış yenilgisi sonrası), uzayan savaşın belirsizliği ve cephe performansının cephe gerisindeki "koşulsuz" toplumsal desteğe giderek daha fazla yaslanma gereksinimi bir "iç düşman"ın yaratılmasına da katkıda bulunmuştu. Savaş koşullarında giderek radikalleşen İttihatçı milliyetçiliğin bakış açısından, böylesi bir koşulsuz desteği vermeyeceği düşünülen Anadolu'daki Ermeni nüfus toptan bir "tehdit" olarak algılanmış ve bir nevi "nüfus mühendisliği" projesi içerisinde gerek zorla sürülme ve gerek öldürülme yoluyla bu nüfusun Anadolu'daki fiziksel varlığı büyük ölçüde sonlandırılmıştı.[12] Dolayısıyla, cephelerdeki dış düşman olgusuna cephe gerisindeki iç düşman tanımlamasının eşlik ettiği I. Dünya Savaşı, bu açıdan da askeri alanla sivil alan arasındaki ayrımın buharlaşmasına sahne olmuştu.

Ayrıca, genelde zorunlu askerlik sistemi çağındaki savaşlarda, ama bilhassa uzun ve yoğun I. Dünya Savaşı deneyimiyle birlikte artık sıradan askerin savaşa dair kendi hikâyesi, yani cephede yaşadığı deneyim bir askeri alan hikâyesi olmaktan çıkıp toplumun gündelik yaşamına sızmaya başlamıştı. Savaş/askerlik hikâyeleri bir toplumun kolektif hafızasının önemli bir parçası haline gelmeye başlamıştı. Savaşların hatırlanması artık bir toplumsal hafıza meselesi haline gelmişti ve toplumsal kültürün bir parçası olmuştu.[13]

Öte yandan, aslında bu topyekûnlaşma sürecinin izleri, tıpkı Avrupa'da ve başka yerlerde olduğu gibi, 19. yüzyıl ortalarına kadar geri gidilerek sürülebilir. Elbette savaşın endüstriyelleşmesi ve modern devletin altyapısal gücündeki geliş-

Kırım Savaşı esnasında Balaklava'da hasta ve yaralılar.

Litografi William Simpson.

93 Harbi'nde İvanovo Çiftlik Çarpışması, 2 Ekim 1877.

menin savaş kabiliyetine doğrudan tesiri gibi noktalarda Osmanlı askeri yapısıyla Batı Avrupa'daki askeri deneyimler arasında derin farklardan söz edilebilir. Öte yandan, III. Selim dönemi Nizam-ı Cedid'iyle başlayan ve II. Mahmud döneminde devam eden siyasi merkezileşme çabasının önemli bir ayağı bu siyasal hedefle uyumlu yeni bir ordu modeli inşa etmekti ve bu inşa süreci, gerek zorunlu askerlik sistemine doğru geçişi, gerekse de Avrupa tarzı modern kitlesel ordu anlayışını beraberinde getirmişti.[14] Bu süreç ve çabalar hiçbir zaman pürüzsüz olmamıştır ve altyapısal eksikliklerin yanı sıra zaman zaman ciddi toplumsal dirençlerle de karşılaşmıştır. Ama 19. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı İmparatorluğu'nda da, artık ekonomik, kültürel ve sosyo-politik boyutların savaşın kendi hikâyesinden izole edilemeyecek denli savaşla entegre olmaya başladığını söylemek abartı olmayacaktır. Bu anlamda, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı savaşlarının tarihsel incelemesi, aynı derecede genişlemesi ve çok-boyutlu olması gereken bir tarihsel perspektifle mümkündür.

Kırım Savaşı'nı (1853-56) ele alalım örneğin. Bu, Osmanlı İmparatorluğu, Fransa, Britanya ve sonradan İtalya (Sardunya-Piyemonte) müttefik güçleriyle Rusya arasında cereyan eden çok-cepheli bir savaştı. Kırım Savaşı "uzun 19. yüzyılda" bir nevi dünya savaşları öncesi mini bir dünya savaşıydı. Hem kara hem de deniz muharebelerini içeren savaşın kapsamı ve yoğunluğunun ortaya çıkardığı maliyet Osmanlı finansal sisteminde köklü değişikliklere gidilmesine yol açmıştı. Osmanlı maliyesinin tarihinde ilk dış borç alımının Kırım Savaşı'yla başlaması çok bilinen, ama askeri boyutuyla ilişkisi içerisinde yeterince incelenmeyen bir noktadır.[15] Savaş esnasında telgraf ve fotoğraf teknolojisinin kullanılmasıyla savaşla kamuoyu ilişkisi ilk kez bu denli önemli bir biçimde kurulmuştu. Savaş Osmanlı sosyal-gündelik yaşamına da derin tesirlerde bulunmuş ve Tanzimat'la başlayan dönüşümlerin hızlanmasına yol açmıştı.[16] Savaş esnasında İstanbul, Osmanlı egemenliğindeyken ilk kez bu denli yabancı asker ve subayın uğradığı bir şehir olmuştu. Osmanlı ülkesine gelen çok sayıda müttefik Avrupalı asker, diplomat, sağlık elemanı, muhabir vs. ile fiziksel olarak yakınlaşma, zihniyet dünyasında da değişimlere yol açmıştır. Müttefiklik ve toplumsal karşılaşma Osmanlılardaki Avrupalı algısı ve "gâvur" imgesinde, radikal değişiklik olmasa da yumuşamalara yol açmıştı.[17] Savaşın sonucunda ortaya çıkan Islahat Fermanı (1856) ve gayrimüslimler için cizye vergisinin zorunlu askerlik sistemi kapsamı içerisinde "bedel-i askeri"ye dönüştürülmesi ise yine siyasi, askeri ve mali yönleri iç içe geçmiş, dolayısıyla çok-boyutlu incelenmesi gereken diğer önemli meselelerdendir.[18]

Savaş deneyiminin, çapı giderek genişleyen siyasi, ekonomik ve sosyal baskılar yaratması eğilimine bir başka önemli örnek 93 Harbi olarak da bilinen, 1877-78 yıllarındaki Osmanlı-Rus Savaşı'dır. Bu da tıpkı Kırım Savaşı gibi çok-cepheli ve yüksek maliyetli bir savaştı. Osmanlı tarihindeki önemine rağmen, bu savaşa dair bütünsel ve sentetik bir çalışma hâlâ eksikliği hissedilen bir durumdur.[19] Bu deneyimin pek çok yönü arasında savaşın insangücü boyutu başlı başına incelenebilecek çok-ayaklı bir meseledir. Savaşa giden süreçte, 1876 yılında, Bulgar ayaklanmasına karşı düzenli ordu kuvvetleri yetersiz olan Osmanlı Devleti, Balkanlar'a iskân edilmiş Müslüman nüfustan (bilhassa Kırım Savaşı esnasında Rus topraklarından göç ettirilen Müslümanlar) "başıbozuk" kuvvetleri oluşturmuş, bunlar da Bulgarlara karşı acımasız yöntemler uygulamıştı. "Gayri nizami" kuvvetlerin kullanıldığı bu "Bulgar trajedisi" Avrupa'da Osmanlı karşıtı kamuoyu oluşturulmasında çokça kullanılmıştı. 93 Harbi'nde (ve sonraki harplerde) artık savaş deneyimine, İngilizce literatürde *atrocities* deyimiyle tanımlanan, bizde ise "mezalim" başlığı altında toplanabilecek bir şiddet boyutu eklenmişti. Balkan ve Kafkas coğrafyalarında, bölgedeki etnik-dinsel cemaatlerarası bir karşılıklı kırım geleneği ortaya çıkmıştı adeta. Savaş orduların yaptığı bir çarpışma olmanın yanında, yerleşik insan gruplarının etnik-dinsel "farklar" üzerinden mobilizasyon sağlayıp birbirlerine şiddet uygulamaya başladığı bir şiddet boyutu da ortaya çıkarmıştır.[20] Bu paramiliter şiddet, şiddeti cephe zarfı içinde ele almaya eğilimli ve savaş faaliyetini düzenli orduların harekât hikâyesi olarak okumak isteyen konvansiyonel askeri tarih perspektifinin anlamakta zorlanacağı, dolayısıyla enlemesine ve boylamasına farklı katmanları hesaba katacak bir yaklaşıma ihtiyaç duyan bir meseledir.

Girit krizi üzerine patlak veren 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı, Osmanlı harp tarihinde görece "dar" kapsamlı bir muamele görmesine karşın aslında savaş-toplum-siyaset ilişkisine yeni boyutlar getirmişti. Bu savaş esnasında, iktidar tarafından kontrol altında tutulan ve yönlendirilen basının yoğun bir propaganda ve seferberlik aracı olarak kullanıldığını görmekteyiz.[21] Savaş için kamuoyu desteği yaratılması ve II. Abdülhamid idaresinin savaşın meşruiyetini sağlama çabaları, savaşların artık toplumsal bir desteği arkasına almadan etkili olamayacağının bir göstergesi olarak okunabilir. Ayrıca, Osmanlı Devleti'nin ileri düzeydeki finansal yetersizliği yüzünden, Girit Muhtacin-i İslamiyesine İane Komisyonu, Tesisat-ı Askeriye İane Komisyonu gibi savaşa sürekli sivil yardım sağlama araçları da bu savaş esnasında göze çarpan ilginç unsurlardandı.[22]

Osmanlı kuvvetlerinin onur kırıcı bir yenilgi yaşadıkları Balkan Savaşı (1912-13) ise sivil-asker ayrımının artık iyice buharlaşmaya başladığı bir savaş olmuştu. Bu anlamda I. Dünya Savaşı'nın "provası" olarak nitelendirilmesi yanlış değildir.[23] Balkan Savaşı esnasında, İngilizcede "*home front*" (yurt cephesi) denilen, bizde ise tam anlamıyla örtüşmese de aynı şeyi ifade eden "cephe gerisi" deyimiyle karşılanan olgu, artık savaş çabasıyla bütünleşme eğilimindeydi. Benzer biçimde, askeri teknik terminolojide askerlik çağındakilerin silah altına çağrılması demek olan "seferberlik" kavramı da artık çok daha genel bir toplumsal süreci betimlemek için kullanılmaya başlamıştı. Askere çağırmanın yanı sıra kamuoyunda savaş için meşruiyet oluşturulması, düşmanın mutlak bir "öteki" olarak kabul ettirilmesi ve sivil toplumdan savaş çabasına her türlü maddi-manevi destek toplanması Balkan Savaşı'yla birlikte Osmanlı toplumunun gündemine tam olarak girmişti. Bu yıllarda İttihad ve Terakki Cemiyeti'yle organik bağları olan Osmanlı Donanma Cemiyeti ve Müdafaa-i Milliye Cemiyeti gibi "gönüllü" dernekler, savaşla ilgili ihtiyaçlar için halktan iane (bağış) ve gönüllü toplama kampanyaları gerçekleştirmenin yanı sıra, milliyetçi bir perspektifin şekillendirdiği çok çeşitli basın-yayın etkinlikleriyle savaşı sivil toplumun gündemine sokarak, "sivil toplumun militarizasyonu" diyebileceğimiz bir süreç başlatmışlardı.[24] Ayrıca, Balkan Savaşları, aslında daha önceki savaşlarla başlamış ama görece düşük bir düzeyde cereyan eden, kaybedilen topraklardan Anadolu'ya muhacir akınını çok üst bir boyuta taşıyarak savaşın insani trajedi boyutunu derinleştirmişti.[25] Osmanlı ekonomisi ve toplumsal dokusuna getirdiği yükün yanı sıra, bu muhacir kafilelerinin ortaya çıkardığı sefalet manzaraları, yenilginin getirdiği travmayla da birleşince, Osmanlı toplumunda saldırgan milliyetçiliğin tırmanması için uygun bir toplumsal öfke zemini de yaratacaktı.

Balkanlar'da mağlup olan ve bir taraftan da kolera ile boğuşan Osmanlı birlikleri İstanbul yolunda.

Balkan yenilgisi, "Neden münhezim olduk?" şeklinde genel bir durum muhasebesi yapılmasına ve orduda geniş bir yeniden organizasyon hamlesine yol açmıştı.[26] Ama bu sürecin asıl ilginç yönü, askeri mağlubiyetin yol açtığı bu muhasebenin genel bir toplumsal "özeleştiri"ye yol açmasıydı. Gerçi bu "özeleştiri" sosyal Darwinist bir perspektiften yapılmış ve yenilginin nedeni Osmanlı erkeğinin bedenen zayıf düşmesine, kazananların ise bedenen kuvvetli olmasına atfedilmişti. Bu tespit, savaşa her an hazır bir nesil yaratma işinde beden eğitimine militarist bir vurgu yapılmasına yol açmış ve beden eğitimi hem Osmanlı eğitim sisteminin önemli bir parçası haline gelmiş hem de genel olarak sivil hayatın bir parçası haline getirilmeye çalışılmıştı.[27]

KAVRAMIN SINIRLARI

Aslında topyekün savaş kavramı modern dönemde savaş-toplum ilişkisini çok-boyutlu incelemede ve

Sarıkamış'ta Rus siperleri.

Hindenburg ve Ludendorff.

kurgulamada bize yardımcı olacak kavramsal bir araçtan (İng. *heuristic tool*) fazla bir şey değildir. Ama bu kavramsal aracın bir "üst anlatı"ya (İng. *master narrative*) dönüşme riski de yok değildir. Bağlamdan ve ampirik zeminden koptuğunda savaşların hikâyesini neredeyse önceden belirleyen ve onu nereye ulaşacağı belli düz-çizgisel bir tarih çizgisine oturtan bu riskli durumdan haberdar olunmalıdır. Weberci sosyolojik metodoloji kaynaklı bir ideal tip olarak topyekûn savaş kavramı, gerçekleşmiş ve pratiğe aktarılmış (olgunlaşma süreci tamamlanmış) bir olguyu, vücut bulmuş bir ideal tipi ifade etmez; belki asla tam olarak gerçekleş(e)meyecek/sonlanmayacak bir sürecin ampirik incelemesine bir nevi rehberlik işlevi görür. Aslında hiçbir savaş tam anlamıyla topyekûn olamaz. Ama kavram bize 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren savaşların yoğunluk ve kapsamının nasıl bir genişleme eğilimi içine girdiğini, askeri olanla ekonomik ve toplumsal olanın nasıl iç içe geçtiğini görmede yardımcı olur.[28]

Böylesi bir üst anlatı tarihçiyi, savaş deneyiminin toplumsal seferberlikteki gücünü abartma hatasına itebilir. Topyekûnlaşan savaşın kusursuz bir toplumsal seferberlik yaratabileceği yanılgısı, genelde savaşa ve özelde de seferberliğin kendisine yönelik toplumsal direnç boyutunu görememize ya da görmezden gelmemize yol açabilir. Savaşın aktörlerini edilgenler olarak görmek de bu yanılgının diğer bir ayağıdır. Oysa bu, bu kısa tartışmada savunduğumuz şeyin tam tersini, yani tarihsel perspektifimizi genişletmeye yarayacak bir kavramsal çerçevenin bizzat onu daraltmasını beraberinde getirir. Topyekûnlaşmaya direnç de aslında topyekûnlaşma sürecinin bir parçasıdır. Bu, bilhassa Osmanlı I. Dünya Savaşı deneyimi için hassas bir noktadır. Zira örneğin I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı seferberlik sürecinde Osmanlı Devleti'nin altyapısal zayıflıkları yüzünden hedeflenenlerin çoğu kez başarılamamasının yanı sıra, savaşın doğrudan muhatabı askerlik çağındaki insanların da, savaş uzadıkça, celbe icabet etmeme ya da askerdeyken doğrudan firar etme gibi yöntemlerle seferberliğe önemli bir direnç gösterdiğine tanık olmaktayız. Firar sorunu bilhassa savaşın son yılında çok yoğunlaşmış ve Osmanlı savaş performansını zayıflatan önemli etkenlerden biri olmuştur. Dört yıllık savaş boyunca, çok çeşitli nedenlerle savaş deneyimine firar yoluyla katılmayı reddeden ve toplam yaklaşık 500.000 firari mevcuttur ve bu da toplam askere alınan sayısının neredeyse yaklaşık yüzde 17'si gibi devasa bir sayıdır.[29]

Topyekûn savaş kavramı savaş deneyiminin kültürel-ideolojik ilişkilere etkisi noktasında da, tek bir dönüşümü genelleştirme eğilimi savaşa aşırı dönüştürücü bir güç atfetme hatası yaratabilir. Mesela, I. Dünya Savaşı'nda işgücü telafisi için kadın emeğinin seferber edilmesi, mevcut geleneksel ve ideolojik patriarkal ilişkilerde de bir dönüşüm ortaya çıkarmak zorunda olmamıştır ve aslında zaten bunu yapmak da istememiştir. Tersine, savaş deneyimi toplumsal cinsiyetteki mevcut ideolojik ayrımları daha da derinleştirebilmiştir. Mesela I. Dünya Savaşı esnasında Osmanlı toplumunda, Osmanlı Genç Dernekleri gibi askerlik çağı öncesi okulsuz genç erkek nüfusu militarist bir eğitime tabi tutmayı amaçlayan uygulamaların ortaya çıkardığı söylem ve pratik savaşın bir "erkek/erkeklik" işi olduğunu vurgulamış, kadının "asker annesi" şeklindeki geleneksel-ideolojik rolü daha da pekiştirilmiştir.[30]

Son olarak, topyekûn savaş kavramıyla ilgili daha farklı bir başka sorun ise tarihyazımının dışında çok farklı politik söylemlerin kavrama başka anlamlar atfedebilmesidir. Örneğin, savaşın kaçınılmazlığı gibi sosyal Darwinist/militarist bir perspektife göre, savaşın topyekûnlaşması askeri politikanın önceliğini haklılaştırma ve toplumun bütün unsurlarıyla, gerektiğinde otoriter yöntemlerle savaşa hazır tutulması gibi bir "milli güvenlik ideolojisi"ni gerekçelendirmeye yarayabilir. I. Dünya Savaşı sonrası Almanya'da General Erich Ludendorff gibi militarist tiplerin yaklaşımında böylesi bir kullanım göze çarpar. Ludendorff'a göre Almanya'nın I. Dünya Savaşı'nı kaybetmesi Alman toplumunun topyekûn savaş ruhuna yeterince uymamasından ileri geliyordu. Dolayısıyla güçlü bir önderlik etrafında kenetlenecek Alman toplumu topyekûn savaş için tüm kaynaklarını her an seferber edebilecek bir hazırlık içinde olmalıydı.[31] Bu elbette belli bir siyasi-ideolojik duruşun bakışıdır ve doğru kabul edilmek zorunda değildir. Tam tersi, savaşın topyekûnlaşmasının tarihi bu militarist görüşü olumsuzlayacak örneklerle de doludur. Bir kere, Stig Förster'in belirttiği gibi, topyekûn savaş artık "topyekûn zafer" üretmeyen bir savaş dönemi başlatmıştır.[32] Savaşlarda ödenen bedelleri telafi edecek bir savaş kazanımı bulmak giderek zorlaşmıştır. Topyekûn savaş çağında savaşların "kesin kazanan" üretemeyeceğini, endüstriyel savaşın ve zorunlu askerlik sisteminin savaşan taraflar arasında bir pat durumu yaratıp savaşı uzatma olasılığının çok yüksek olduğunu ve aslında savaşların uluslararası politik sorunları çözmek bir yana, sebep olunan korkunç yıkıma rağmen onları çok daha çetrefilleştirdiğini somut analizlere dayanarak ileri sürebilir ve Ludendorff gibi savaş yücelticilerine savaş karşıtı bir argüman ileri sürebiliriz.

MEHMET BEŞİKÇİ
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
İNKILAP TARİHİ BÖLÜMÜ
ÖĞRETİM GÖREVLİSİ

DİPNOTLAR

1 Falih Rıfkı Atay, *Ateş ve Güneş*, 2. baskı (İstanbul: Pozitif Yayınları, 2009) (Eserin orijinali ilk kez 1918 yılında yayınlanmıştır).

2 Topyekûn savaş kavramını kullanarak savaş ve toplumsal değişim ilişkisi üzerine kafa yoran öncü tarihçiler arasında Arthur Marwick zikredilmelidir. Bkz. Arthur Marwick, *War and Social Change in the Twentieth Century: A Comparative Study of Britain, France, Germany, Russia and the Unite States* (Londra: Macmillan, 1974); Arthur Marwick, "Problems and Consequences of Organizing Society for Total War", *Mobilization for Total War: The Canadian, American and British Experience, 1914-18, 1939-1945* içinde, N. F. Dreisziger (yay. haz.) (Waterloo, Ontario: Wilfrid Laurier University Press, 1981), s. 1-21.

3 David A. Bell, *The First Total War: Napoleon's Europe and the Birth of Warfare as We Know it* (New York: Mariner Books, 2007).

4 Stig Förster, "Introduction", Roger Chickering ve Stig Förster (yay. haz.), *Great War, Total War: Combat and Mobilization on the Western Front, 1914-1918* (Cambridge: Cambridge University Pres, 2000), s. 3. Ayrıca bkz. Carl von Clausewitz, *Savaş Üzerine*, çev. Şiar Yalçın (İstanbul: May Yayınları, 1975). *Savaş Üzerine* Clausewitz tarafından 1816 ile 1830 yılları arasında kaleme alınmış ve yazarının ölümünden sonra eşi tarafından ilk kez 1832 yılında yayınlanmıştır.

5 Alman ve Amerikan topyekûn savaş deneyimlerini karşılaştırmalı ele alan önemli bir kaynak için bkz. Manfred F. Boemeke, Roger Chickering ve Stig Förster (yay. haz.), *Anticipating Total War: The German and American Experiences, 1871-1914* (Cambridge: Cambridge University Press, 1999).

6 1905 Japon-Rus Savaşı'na dair bkz. David Wolff vd. (yay. haz.), *The Russo-Japanese War in Global Perspective* (Leiden: Brill, 2007); Rotem Kowner (yay. haz.), *The Impact of the Russo-Japanese War* (Londra ve New York: Routledge, 2007); Selçuk Esenbel, "1904/05 Rus-Japon Savaşı", *Toplumsal Tarih*, no. 176 (Ağustos 2008), s. 69-71.

7 Förster, "Introduction", s. 7.

8 I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı deneyiminin pek çok yönünü ayrıntılı bir değerlendirmeye tabi tutmaya çalışan yem bir kaynak için bkz. Stanford J. Shaw, *The Ottoman Empire in World War I*, 2 cilt (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2006). Savaşın tamamıyla askeri boyutuna askeri bir gözle odaklanan, ama derli toplu bir anlatı sunan bir çalışma için bkz. Edward J. Erickson, *Ordered to Die: A History of the Ottoman Army in the First World War* (Westport, Connecticut: Greenwood Press, 2001). Ayrıca aynı yazarın, *Ottoman Army Effectiveness in World War I: A Comparative Study* (London: Routledge, 2007) [Bu eserlerin Türkçe çevirileri için bkz. *Size Ölmeyi Emrediyorum: I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu*, çev. Tanju Akad (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2003); *I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu: Çanakkale, Kûtü'l Amare ve Filistin Cephesi*, çev. Kerim Bağrıaçık (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2009)].

9 Seferberlik deneyiminin analizi için bkz. Mehmet Beşikçi, *Between Voluntarism and Resistance: The Ottoman Mobilization of Manpower in the First World War* (Doktora tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 2009).

10 I. Dünya Savaşı Osmanlı deneyiminin ekonomik boyutu görece daha fazla çalışılmıştır. Bkz. Zafer Toprak, *İttihad-Terakki ve Cihan Harbi: Savaş Ekonomisi ve Türkiye'de Devletçilik, 1914-1918* (İstanbul: Homer Kitabevi, 2003); Şevket Pamuk, "The Ottoman Economy in World War I", Stephen Broadberry ve Mark Harrison (yay. haz.), *The Economics of World War I* içinde, (Cambridge: Cambridge University Press, 2005), s. 112-136.

11 Farklı bölgelerdeki uygulamalar için daha ayrıntılı yeni çalışmalara ihtiyaç duyulan bu konudaki bir çalışma için bkz. Tuncay Öğün, *Kafkas Cephesi'nin I. Dünya Savaşı'ndaki Lojistik Desteği* (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 1999).

12 Bu konuda yeni çalışma sayısı giderek artmaktadır. Mevcut kaynaklara yönelik rehber bir çalışma için bkz. Candan Badem (yay. haz.), *Türk Ermeni Sorunu Bibliyografyası: Kitaplar, Makaleler, Tezler* (İstanbul: Aras Yayıncılık, 2007). Bu kaynağın 2007'den sonra çıkan çalışmaları içermek üzere güncellenmesi gerekmektedir.

13 Bu konudaki klasikleşmiş çalışmalardan biri olarak bkz. J.M. Winter, *Remembering War: The Great War between Memory and History in the Twentieth Century* (New Haven: Yale University Press, 2006).

14 Osmanlı askeri sisteminde bu boyutları içeren yeniden yapılanma hamlesinin eleştirel bir analizi için bkz. Gültekin Yıldız, *Neferin Adı Yok: Zorunlu Askerliğe Geçiş Sürecinde Osmanlı Devleti'nde Ordu, Toplum ve Siyaset, 1826-1839* (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2009). Ayrıca, bu süreci 18. yüzyıl sonu ve 19. yüzyıl başı savaşlarıyla ilişkilerini irdeleyerek anlatan kapsamlı bir çalışma için bkz. Virginia H. Aksan, *Ottoman Wars: An Empire Besieged, 1700-1870* (Harlow: Longman, 2007) [Türkçe çevirisi için bkz. Virginia H. Aksan, *Osmanlı Harpleri: Kuşatılmış Bir İmparatorluk, 1700-1870*, çev. Gül Çağalı Güven (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2010)]. Arşiv belgelerine dayalı bir başka çalışma için bkz. Veysel Şimşek, *Ottoman Military Recruitment and the Recruit: 1826-1853* (Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Universitesi, 2005).

15 Bu duruma yeni tarihli bir istisna olarak bkz. Candan Badem, *The Ottoman Crimean War, 1853-1856* (Leiden: Brill, 2010). Badem'in çalışması, savaşın sosyal, mali ve askeri yönlerini sentetik olarak işlemesi açısından dikkate değerdir.

16 Candan Badem, "Kırım Savaşı'nın Osmanlı Toplumsal Yaşamına Etkileri", *Toplumsal Tarih* 133 (Ocak 2005), s. 64-71.

17 Badem, "Kırım Savaşı'nın Osmanlı Toplumsal Yaşamına Etkileri".

18 Osmanlı gayrimüslimlerinin zorunlu askerlik hikâyesinin yasal mevzuat ağırlıklı bir incelemesi için bkz. Ufuk Gülsoy, *Osmanlı Gayrimüslimlerinin Askerlik Serüveni* (İstanbul: Simurg, 2000).

19 Savaşın Balkan Cephesi'nin muharebe tarihçiliği açısından görece derli toplu bir anlatımı için bkz. H. Hikmet Süer, *1877-78 Osmanlı Rus Harbi Balkan Cephesi* (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 2004).

20 Bu konuda ilginç gözlemler ve bilgiler içeren bir kaynak için bkz. James J. Reid, *Crisis of the Ottoman Empire: Prelude to Collapse, 1839-1878* (Stuttgart: Steiner, 2000).

21 Mehmet Oytun Yılmaz, *The 1897 Greko Ottoman War* (Yüksek Lisans Tezi, Boğazıçı Universitesi, 2003), s. 78.

22 Yılmaz, "The 1897 Greko-Ottoman War", s. 100.

23 Bkz. Zafer Toprak, "Cihan Harbi'nin Provası Balkan Harbi", *Toplumsal Tarih*, no. 104 (Ağustos 2002), s. 44-51; Richard C. Hall, *The Balkan Wars: Prelude to the First World War* (Londra: Routledge, 2000). Aslında çoğul ifade kullanılarak Balkan Savaşları demek de doğrudur, zira yaşanan iki parçalı bir savaştı.

24 Bkz. Mehmet Beşikçi, *The Organized Mobilization of Popular Sentiments: The Ottoman Navy League, 1909-1919* (Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Universitesi, 1999); Nadir Özbek, "Defining the Public Sphere during the Late Ottoman Empire: War, Mass Mobilization and the Young Turk Regime (1908-18)", *Middle Eastern Studies*, cilt 43, no. 5 (Eylül 2007), s. 795-809.

25 1912 ile 1920 arasında Anadolu'ya akan toplam muhacir sayısı bir kaynağa göre 413.922'dir. Bkz. Justin MacCarthy, *Death and Exile: The Ethnic Cleansing of Ottoman Muslims, 1821-1922* (Princeton: The Darwin Press, 1995), s. 161.

26 Bu muhasebenin "içeriden" bazı örnekleri için bkz. Asım [Gündüz], *Balkan Harbinde Neden Münhezim Olduk?* (İstanbul: Kitabhane-i İslam ve Askeri, 1329/1913); Tüccarzade İbrahim Hilmi, *Balkan Harbi'nde Askeri Mağlubiyetlerimizin Esbâbı* (İstanbul: Kitabhane-i İslam ve Askeri, 1329/1913); Selânikli Bahri, *Balkan Harbi'nde Garb Ordusu* (İstanbul: Çiftçi Kitabhanesi, 1331/1915).

27 Bu konuda bkz. Yiğit Akın, *"Gürbüz ve Yavuz Evlatlar": Erken Cumhuriyet'te Beden Terbiyesi ve Spor*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2004); Y. Tolga Cora, *Constructing and Mobilizing the 'Nation' through Sports: State, Physical Education and Nationalism under the Young Turk Rule, 1908-1918* (Yüksek Lisans Tezi, Central European University, 2007).

28 Topyekûn savaş kavramının doğru ve yanlış kullanımına dair eleştirel bir yazı için bkz. Roger Chickering, "Total War: The Use and Abuse of a Concept". Boemeke, Chickering ve Förster, *Anticipating Total War* içinde, s. 13-28.

29 Bkz. Erik Jan Zürcher, "Between Death and Desertion: The Experience of Ottoman Soldier in World War I", Turcica 28 (1997), s. 235-258; Erik Jan Zürcher, "Osmanlı'nın Son Döneminde Asker Kaçaklığı", Özgür Heval Çınar and Coşkun Üsterci (yay. haz.), *Çarklardaki Kum: Vicdani Red, Düşünsel Kaynaklar ve Deneyimler* içinde (İstanbul: İletişim Yayınları, 2008); Mehmet Beşikçi, "I. Dünya Savaşı'nda Devlet İktidarı ve İç Güvenlik: Asker Kaçakları Sorunu ve Jandarmanın Yeniden Yapılandırılması". İsmet Akça ve Evren Balta Paker (yay. haz.), *Türkiye'de Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti* içinde (İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010).

30 Bkz. Mehmet Beşikçi, "Militarizm, Topyekûn Savaş ve Gençliğin Seferber Edilmesi: I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu'nda Paramiliter Dernekler", *Tarih ve Toplum: Yeni Yaklaşımlar* 8 (Bahar 2009), s. 49-92. Benzer bir argümanı Alman deneyimi bağlamında dile getiren bir çalışma için bkz. Jean H. Quataert, "German Patriotic Women's Work in War and Peace Time, 1864-90", Stig Förster ve Jörn Nagler (yay. haz.), *On the Road to Total War: The American Civil War and the German Wars of Unification, 1861-1871* içinde (New York, 1997), s. 449-477.

31 Erich Ludendorff böylesi militarist görüşlerini *Der totale Krieg* (Topyekûn Savaş) adlı eserinde dile getirmiştir. Eserin Türkçe çevirisi için bkz. General Ludendorf, Topyekun Harb, çev. Hikmet Tuna (Ankara: Ulus Basımevi, 1936).

32 Förster, "Introduction", s. 8.

I. DÜNYA SAVAŞI'NDA OSMANLI ASKERLERİNDE

HARP NEVROZU (SAVAŞ YORGUNLUĞU) VE TIBBİ YAKLAŞIM

YÜCEL YANIKDAĞ*

Avrupa tarihçileri harp nevrozlu ve şarapnel şoklu askerler üzerine yüzlerce kitap ve makale yazdıkları halde düşmanlarının çok daha modern ve dehşetli topları karşısında savaşmış Osmanlı askerleri hakkında Türkçe çalışma yoktur. Bu makale Osmanlı askerlerindeki "harp nevrozu" konusunu ele alacak. Kaynak yokluğundan konuyu askerlerin açısından anlatamayacağımızdan, nöropsikiyatrların harp nevrozunu ve benzer bozuklukları nasıl yorumladıklarını tetkik ederek, bunların zamanın tıbbi söylem ve uygulamalarındaki yerini saptamaya çalışacağız.

I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı sahra pansuman istasyonu.

I. Dünya Savaşı'nın Avrupa'da başlamasından birkaç ay sonra Alman, Fransız, Avusturyalı-Macar ve İngiliz askerleri salgın bir şekilde birçok sinirsel semptomlar göstererek ruhen yıkılmaya, çökmeye başladılar. Birçoğunda felç, katatoni, körlük, dilsizlik (ya da ses kısılması), kekeleme, bel bükülmesi, yürümekte zorluk ve kontrolsüz bir titreme gibi semptomlar görülmekteydi. Daha ufak bir grup ise bitkinlik, korku, endişe, melankoli, uykusuzluk ve kontrol edemedikleri duygu yoğunluğundan şikâyet ediyordu. Bugün bu tür hastalıklara ve semptomlara travma sonrası stress bozukluğu veya "savaş yorgunluğu" denilebilir, fakat I. Dünya Savaşı'nda Avrupa'da bunlar harp nevrozu (İng. *war neurosis*) ve "mermi veya sarapnel şoku" (İng. *shell shock*) diye anılmaktaydı. Bu semptomlardan dolayı askerler, fiziksel olarak yaralanmadıkları halde, savaş için elverişsiz bir hale gelmişlerdi. Bazı psikiyatrlar ve nörologlar (bundan sonra nöropsikiyatrlar) ilk başta bu vakaları, patlayan top mermilerinin oluşturduğu basınç ve şokun beyinde yarattığı sarsıntıdan ötürü olduğunu düşündüler fakat otopsilerde askerlerde bu semptomları açıklayacak hiçbir organik (uzvi, bedensel) belirti bulamadılar. Böyle bir durumda bu semptomları açıklayan diğer teorik teşhis neredeyse bütün nöropsikiyatrların onayını aldı. Bu teşhisi ortaya atan nöropsikiyatrlar askerlerde gördükleri bu semptom ve hastalıkların savaşla hiçbir ilgisi olmadığını ve aslında yakın zamanlara kadar sadece kadınlarda teşhis edilen "histeri"den başka bir şey olmadığını ileri sürdüler.[2] Aşağıda göreceğimiz üzere, "histeri"ye neden olarak da sarsıntı veya şok yerine korku, heyecan ve bazı ırsi nedenleri öne attılar. Kısa bir süre içinde nöropsikiyatrlar şarapnel şoku veya harp nevrozu gibi teşhis isimlerinden tamamı ile vazgeçtiler.

Savaş süresince 600.000 Alman askeri bu tür bozukluklar yüzünden tedavi görmüştür. İtalya'nın savaşa girişinin ilk üç ayında 20.000 İtalyan askeri aynı semptomları gösterdiğinden savaş dışı kalır.[3] Savaşan diğer devletlerde de bu tür istatistikler

* Richmond Üniversitesi (ABD) Tarih Bölümü öğretim üyesi. Yardımlarından dolayı Sümeyye Nur Genç'e teşekkür ederim.

André Brouillet'nin "Salpêtrière'de Bir Klinik Dersi" (1887) adlı tablosu. Hastayı ["Blanche" (Marie Wittman)], tutan Dr. Joseph Babinski. Ders veren Jean-Martin Charcot.

epeyce yüksektir. Avrupa tarihçileri harp nevrozlu ve şarapnel şoklu askerler üzerine yüzlerce kitap ve makale yazdıkları halde düşmanlarının çok daha modern ve dehşetli topları karşısında savaşmış Osmanlı ve Türk askerleri hakkında, bu konuda tarihi hiçbir Türkçe (veya Arapça) çalışma yoktur. Bu boşluğu az da olsa doldurmak amacıyla bu kısa makale Osmanlı-Türk askerlerindeki "harp nevrozu" konusunu ele alacak. Kaynak yokluğundan konuyu askerlerin açısından anlatamayacağımızdan, nöropsikiyatrların harp nevrozunu ve benzer savaş zamanı bozukluklarını nasıl yorumladıklarını tetkik ederek, bu tür semptom ve bozuklukları zamanın tıbbi söylem ve uygulamalarındaki yerini saptamaya çalışacağız.

Joseph Babinski.

1919 yılında, Şişli'deki Fransız LaPe Hastanesi'nde nöropsikiyatr olarak çalışan Dr. Şükrü Hazım orijinal metni savaş zamanında yazılmış "Babinski'ye Nazaran İstori" adlı bir makale yayımlar. Daha çok Babinski isimli bir Fransız nöropsikiyatrın histeri üzerindeki fikirlerini içeren bu üç sayfalık makalenin sadece kısa bir paragrafı, iki bacağında da paraplejiden malul anonim bir Osmanlı askeri hakkındadır. Parapleji, yani kabaca felç, askerin yardımsız yürümesine engel olmaktadır. Bu anonim asker Galiçya cephesine gönderilen binlercesinden sadece biridir ve paraplejisi hâlâ o cephede iken belirir. Şükrü Hazım'ın anlatımıyla, uzunca bir tedavi çabasından sonra Alman ve Avusturyalı doktorlar askeri tedavi veya teskere verilmek üzere İstanbul'a gönderirler. Askeri yakından inceleyen doktor, paraplejisi için fiziki bir neden bulamaz ve teşhisini histeri olarak belirler. Şükrü Hazım, "Bizden evvel diğer etıbba meyil-i merzasını [hastalığa meyilini] . . . beslemiş oldukları için basit telkinlerle geçmeyeceğine," karar verdiğini yazar. Bu ifade tuhaf ve ilginçtir ve üzerinde düşünmeye değerdir. "Hastalığa meyillenmek" ne olabilir? Alman ve Avusturyalı doktorlar niçin hastanın meyillenmesini beslemiş olabilirler? Bu sorulara cevap arayacağız, fakat şimdi Dr. Şükrü Hazım'ın neye karar verdiğine bakalım. "Basit telkinlerin," yani askere kendisinin aslında bir hastalığı olmadığını anlatmanın bir işe yaramayacağına karar veren doktor, tedaviyi ikinci aşamaya geçirir: "Kendisine [askere] Kaufmann usulüyle elektrik tatbik ettik yani fazla şiddette cereyan-ı mütekattı [kesik kesik cereyan] geçirdik . . . ."[4]

Almanya'da Dr. Fritz Kaufmann tarafından geliştirilen ve Türkiye'de Almanya'dan daha uzun süre kullanılan bu tür elektrik şoku tedavisi askerlere veya diğer hastalara devre devre yapıldığından, Dr. Şükrü Hazım kısa bir ara verdikten sonra ikinci devreye başlamak üzere ilk devreyi bitirdi.[5] İlk devrenin kaç dakika sürdüğünü kesin olarak bilmiyoruz, fakat 3 ile 5 dakika arası diyebiliriz, çünkü doktorlar bu tür "tedavilerde" duruma göre ya devrenin süre-

sini uzatır ya da elektriğin voltajını veya amperini yükseltirlerdi. Fakat bu vaka çabuk bir biçimde "başarı" ile sonuçlandı. Şükrü Hazım'a göre, Kaufmann'ı "ikinci defa tatbik etmeden bir senedir devam eden o paraplejiden eser kalmadı, yardımla getirilen hasta yürüyerek çıktı ve kıtasına iltihak etdi [yetişdi]."[6] Zaten bu tür ve diğer sorunları olan hasta askerleri en kısa zamanda kıtalarına döndürmek doktorların askeri göreviydi.

Askerlerde hastalık kuruntusu vardı. Babinski doktorlara hasta askerlere bir hastalığa doğru yol gösterecek sorular sormamaları tavsiyesinde bulunmuştu. Dr. Hazım, Alman ve Avusturyalı doktorların dikkatli davranmayarak Galiçya'dan gelen askere bir nevi hastalık kuruntusu verdikleri kanısındaydı. Bu durumda tek çarenin kuvvetli bir "tersine telkin" olduğuna karar verdi ve tatbik etti.

I. Dünya Savaşı'nda ruhsal çöküntü içinde askerler.

Alman ve Avusturyalı doktorların belki aylardır tedavi edemediği bu hasta askeri mucize şekilde tedavi eden mucizevi bir doktorun karşısında mıyız acaba? Dr. Şükrü Hazım çok iyi bir nöropsikiyatrist olabilir, fakat onun bu başarısı askeri tedavi etmesine dayanmıyordu. Alman ve Avusturyalı doktorlar da bu askere Kaufmann elektroşoku verebilirdi, çünkü kendi askerleri arasında bu usulü binlerce defa kullanmışlardı, fakat asker bir Türk olup kendilerinden birisi olmadığı için tereddütlü davrandıkları muhakkak. Ve aslında 1917'nin sonlarına doğru, Dr. Kaufmann sonuçları kalıcı bulmadığından ve aynı askerler aynı problemlerle geri geldiğinden, kendisinin geliştirdiği bu elektroşok tedavisinden vazgeçmek üzereydi.

Çok kısa da olsa yukarıdaki "örnek olay" Cihan Harbi ile ilgili epeyce nadir bir yazı. Maalesef Osmanlı ve Türk doktorları savaş ve sonrası zamanda bu tür konuları pek seyrek olarak ele almışlardır. Ya da en azından geriye kalanlar sadece bunlardır. Avrupalı tarihçiler ellerindeki bu tür çok zengin ve daha detaylı malzemelere dayanarak bu tür konularda yüzlerce kitap yazmaktadırlar. Bizdeki bu nadirlik için bir neden var mıdır? Cevabın bir kısmı Almanya'da eğitim görmüş Dr. Mazhar Osman'ın savaşın ilk yılının sonunda sarf ettiği bir ifadede saklı olabilir. Mazhar Osman, Avrupalı meslektaşları ve hocalarının, harp nevrozlularının bir salgın hastalık gibi yükselen sayısından şikâyet ettiğini söyler. Bir İngiliz doktorun dediği gibi, Çanakkale'den çekilirken kendi taraflarındaki her askerin derin bir sinir zayıflığından (nevrasteni) bahsettiğini göz önünde tutarsak,[7] böyle bir durumu hem Çanakkale hem de diğer cephelerdeki Osmanlı askerleri arasında da görmeyi bekleyebiliriz. Fakat Mazhar Osman, herhangi somut bir rakam vermeden, bu tür semptomları olan Osmanlı askerlerinin sayısının Avrupa ülkelerinde açıklanan rakamların yüzde birinden az olduğunu söyler.[8]

1928'de Mazhar Osman bu konuya kısaca bir kez daha değinir ve "Harbe ait yeni bir hastalık görülmedi," der. Aslında ona göre savaş zamanında görülenler ve yaşananlar "Cinnetin adedini pek çok arttırması icab ederdi." Fakat Mazhar Osman şöyle devam eder: "O kadar çok arttırmadı, sade isteri, nevrasteni, tik vesair suretle nevrozlar çoğaldı." Aynı zamanda, hemen az ileride bu tür yazılarda sık görülen tipik bir çelişkiyle "Harb zamanında binlerce travmatik histeryaya tesadüf edilmiştir," diye ekler.[9] Ne yazık ki, cümlenin yazılışından bu binlerce histeryalının sadece Osmanlılara mı ait olduğunu yoksa Avrupa genelinde mi bir ifade olduğunu anlayamıyoruz. Ve yine 1941'de şöyle yazıyor Mazhar Osman: "Felaketin büyüklüğü nisbetinde cinnet artmamış, belki nevrozlar çoğalmıştır."[10] Belki bu süreçte, yani 1915'ten 1928'e ve 1941'e kadar bizim bir türlü öğrenemediğimiz bu istatistiklere doktorun bakış açısı değişti, fakat bundan emin olamıyoruz.

İstatistikler dışında Mazhar Osman'ın yazdıkları arasında çok önemli olan bazı bilgiler var. Askerler arasında "harbe ait yeni bir hastalık görülmedi," derken doktorlar aslında asker-

lerin savaş deneyimlerini, savaşta yaşadıklarını, onlar arasında görülen bu hastalık ve semptomlardan tamamı ile ayırıyorlardı. Bu aslında Avrupa'da da görülen ve oradan gelen bir tıbbi yaklaşımdı. Semptom ve hastalıkların askerlerin savaş tecrübelerinden tamamıyla ayrılması, hastalıkları tamamıyla askerlerin kendi özellik ve omuzları üzerine kilitleyecektir. Bunun içindir ki, Dr. Şükrü Hazım Galiçya'dan gönderilen askere ne olduğunu, semptomların ne gibi bir olaydan sonra başladığını hiç sormamış veya okurlarına anlatma gereğini duymamıştır. Sadece Şükrü Hazım diğer nöropsikiyatrlarda bu tür semptomların savaş deneyimi ile hiçbir ilgisi olmadığını düşündüklerinden, böyle bir soruyu sormamış ve belki düşünmemişlerdir. Şükrü Hazım, Mazhar Osman ve diğer Türk nöropsikiyatrlarının yazdıklarını ve düşüncelerini daha iyi bir şekilde anlamak ve açıklamak I. Dünya Savaşı sırasındaki Avrupa tıp bilimine kısa bir bakış gerektiriyor.

Yukarıda, doktorların ve hükümetlerin, harp nevrozu ve şarapnel şoku gibi teşhislerden kısa sürede vazgeçtiklerini söylemiştik. Bunun nedeni bu tür teşhislerin savaş veya patlayan şarapnellerle askerlerin gösterdikleri semptomlar arasında doğrudan bir ilişki olduğuna işaret etmeleri, ama aslında doktorların bakış açısından böyle bir ilişkinin olmadığının düşünülmesidir. Doktorlar askerlerin sinir sisteminde ve beyinlerinde hiçbir değişiklik olmadığını ölen askerlerde yapılan otopsi yoluyla gözlemlemişlerdir. Aralarında teorik bölünmeler olsa da nöropsikiyatrlar genellikle binlerce askerde görülen bu hastalık ve semptomların kaynağının somatik (bedensel) değil de psikojenik (ruhi) olduğu konusunda hemfikirdirler. Böylece hastalık ve semptomların sebebinin savaştan kaynaklanmadığı, askerin kendi ruhunda yarattığı veya yaratılan korku ve heyecandan ileri geldiği ileri sürülmüş oluyordu. Bazı Alman doktorların bu tür askerleri hipnoz ile tedavide başarılı olmaları, bu psikojenik kaynaklı bulguyu güçlendirmekteydi. Ayrıca, aynı ve diğer bazı doktorlar, yaralanmış kendi askerleri ve esir düşmüş düşman askerleri arasında, yoğun bombardıman altında kalmış olmalarına rağmen, böyle hastalıklar görmediklerini ileri sürerler. Bazı doktorlar da aslında bu tür hastalıkla malul olmuş olan askerlerin bazılarının doğrudan doğruya savaş deneyimi olmadıklarını hatırlatmışlardır. Diğer büyükçe bir doktor grubu ise aslında bu hastalık ve semptomların temaruzdan (sayrımsamak), yani hastalık taklidi yapmaktan başka bir şey olmadığını öne sürdüler. Netice olarak bu fikre göre, bu askerler ya tamamı ile temaruz yapıyor ya da bazı ufak sağlık sorunlarını çok abartarak hastaneye gitmek, savaştan kurtulmak veya en iyisi bir maaş veya tazminat ile tekaüt olmak istiyorlardı.[11]

Bütün bulgular ve tıbbi düşünceler bu hastalık ve semptomların yapmacık olduklarına işaretti Doktorların hepsi askerlerin temaruz yaptıklarını düşünmeseler de, onların semptom ve hastalıklarıyla savaş arasında bir ilişki olmadığında kararlıydılar. Sonunda daha ciddi bir anlam ifade eden harp nevrozu ve şarapnel şoku gibi teşhisler tamamen ve kanunen bırakıldı. Zaten birçok Avrupalı doktor, askerlerin semptomlarının aslında sulh zamanında sık görülen histeriden veya buna benzer diğer hastalıklardan başka bir şey olmadığını ileri sürmekteydiler. Burada Mazhar Osman'ın neden "savaşa ait bir hastalık görülmemiştir" dediğini anlayabiliriz.

İkincil derecede ufak farklar dışında Fransız, Alman, Avusturyalı ve İngiliz doktorlar genel olarak askerlerde görülen bu semptomların psikojenik olup askerin zihninde (mind) korku, heyecan, zayıf irade ve irsi yaradılış nedenlerinden dolayı ileri geldiği fikrindeydiler. Örneğin, Fransız nörolog Joseph Babinski bu semptomların savaş travmasının yerine hastanın kendi kendine telkininden veya diğer histerilileri taklidinden ileri geldiği konusunda ısrar etti. Zaten böyle bir fikre meyilli olan her ülkenin nöropsikiyatrları Babinski'nin dediklerini kolaylıkla kabullendiler. Yani bu askerler "zayıf irade" nedeniyle kolaylıkla kendilerinin ve diğer kişilerin telkinlerinin etkisinde kalarak, değişik hastalık ve semptomlara "meyilli" olmaktaydılar. Diğer bir deyişle bu askerlerde birer hastalık kuruntusu (hipokondria) vardı. Bundan dolayı Babinski doktorlara dikkatli davranmalarını ve hasta askerlere bir hastalığa doğru yol gösterecek sorular sormamaları tavsiyesinde bulunmuştu. Dr. Şükrü Hazım bu yüzden Alman ve Avusturyalı doktorların dikkatli davranmayıp Galiçya'dan gelen askere bir nevi hastalık kuruntusu verdikleri kanısına varmıştı. Böyle bir durumda tek çarenin kuvvetli bir "tersine telkin" olduğuna karar verdi ve tatbik etti.[12]

Çanakkale'de Anzaklar tarafından esir alınan Osmanlı askerlerinden biri nakliye gemisi Galeka'da.

Bazı Avrupalı doktorlar, özellikle Fransa'da Babinski ve Almanya'da Fritz Kaufmann, histerili askerlerin "tersine telkini"ne yardımcı olmak amacıyla aparatlar geliştirdiler. Aslında elektroşok tedavisi yeni bir şey değildi, fakat bu durumdaki kullanımı önemli bir değişimi yansıtmaktaydı. Fransa'da "torpilleme"yi içeren

bir "sert tedavi veya davranış" daha yaygınken, Almanya'da ise doktorlar ismine Kaufmann yöntemi denilen bir elektroşok makinesine döndüler. İki yöntem de elektriğin gücünden yararlanarak askerlerin vücutlarına elektrik şoku verip askerin iradesinin kendisini iyi etmeye karar vermesinde "yardımcı" olmak ve ikna etmek niyetindeydiler. Kaufmann makinesinin elektrotları genellikle hangi uzuv histeri semptomları gösteriyorsa ona bağlanmak şekliyle çalışıyordu. Yani doktorlar eğer semptomlar kollar veya bacaklarda görülüyorsa, kollar veya bacakların

I. Dünya Savaşı'nda Kızılay doktoru Arif Bey ve hemşireler.

şoklanmasıyla askerlerin iradesinin ikna edilmesine çalışıyorlardı. Histerik körleşme veya dil tutulmalarında elektrotlar göz kapaklarına veya dile takılırdı. Bu tür elektroşok tedavisi bir iki düzine kadar askerin kalpleri durup ölümlerine yol açmışsa da, Avrupa'da ve Türkiye'de birçok doktor Kaufmann makinesinden büyük yararlar gördüklerini belirtmiştir.[13]

Bazı nöropsikiyatrlara göre Kaufmann'ın elektrotları kendi başına yeterli değildi. Doktorun otoritesi ve şahsı (karakteri) da açık bir şekilde tedavinin bir parçasıydı. Tedavinin başarılı olması için, doktorlar histerili askerin iki önemli unsura kesinlikle inanması kaanatindeydiler: "Hastalığının geçeceğine" ve "doktorun kudretine." Ancak öyle bir durumda "hayalatın [hayallerin] icad ettiği tezahür-i merzası [hastalık belirtileri] derhal zail [yok] olur[.] Elektrik tatbikiyle tedavi edilen bekametler [dil tutulmaları] buna misal olarak gösterilebilir."[14] Anlatıya göre bazı nöropsikiyatrların askerlerin şerefine ve vazife duygusuna hitap ederek basit, konuşmalı telkinlerle tedavi yaptıkları bile iddia edilir. Mazhar Osman, "Ufak bir yeri sıyrılan veya bir uzvu üzerine düşen bazı askerlerde o uzvun mefluç olduğu görülüyordu," diye ifade eder. "Telkin ile utanmıyor musun sözüyle geçen bu felçler isteriden başka bir şey değildir."[15] Tabii ki bazen de Kaufmann makinesi gerekiyordu. Harp nevrozu veya histerinin tedavisinde kullanılan bu "ahlaki" yaklaşıma Avrupalı doktorlar da zaman zaman başvuruyordu.[16]

Fakat bu "ahlaki" yaklaşım histerili askeri "ahlaki" ve "bünyevi" olarak doktorlara ve histerili olmayan askerlere nazaran aşağılıyordu. Mazhar Osman'ın veya diğer yerli ve yabancı doktorların "ahlaki" yaklaşım ile çok kişiyi sağlığa kavuşturduğu epeyce kuşkulu. Açık olan ise böyle bir yaklaşımın askerlerin semptom ve hastalıklarının pek meşru olmadığını göstermesidir. Zaten, askerlerin semptom ve hastalıklarının savaşla ilgisinin olmadığı, hatta onların hayal gücüyle ve korku nedeniyle ortaya çıktığı söylenmekteydi. Mesela, Dr. Fahrettin Kerim histerinin akıl ve sinir hastalıkları arasında en "fantazik" [hayali] olanı olduğunu ileri sürer. Ona göre histerinin özelliklerinden ikisi "irade" eksikliği ve "telkin olunma kabiliyeti"dir [*kabiliyet-i telkin*].[17] Dr. Mustafa Hayrullah'a göre, "Bir adam hisleryalı olmak için her şeyden evvel kendisinde irsi ve kispi [kazanılmış] bir ruhi tereddi zemini olmalıdır."[18] Dr. Şükrü Hazım ise "İsteriklerde sabit bir şey varsa o da sebepsizlikdir" diye ekler. Tabii ki bunun anlamı histerinin dışarıdan gelen bir sebep neticesi olmadığıdır. Fransız doktor Dupre'ye referans vererek histerinin inkişafında "heyecanlı bünyenin," önemini vurgular.[19] Önceden sağlıklı olanlarda "Askerliğin sinirlere sui tesiri" olmadığı düşünüldüğünden, askerlikte ve savaşta hasta olanlarda zaten önceden bir hastalık olduğu muhakkak addediliyordu.[20] 1941'de bile hâlâ, "Harb-i Umumide gördük ki tecennün [cinnet geçiren] edenlerin ekserisi zaten evvelce bir iki delilik nöbeti geçirmiş olanlardır," der Mazhar Osman. Böyle kişilerde savaş "İkinci bir nöbetin infilakına sebep oluyor."[21] Kısacası, bu tür fikirlere göre savaşlar "müsait" zeminli kişilere ve daha önceden zaten "delirmiş" ya da "delilik" belirtisi olanlara tesir ediyordu.

Dr. Şükrü Hazım Osmanlı askerleri arasında görülen veya "görülmeyen" histeri konusunda bize çok önemli bir açıklama yapar. "Vakıa memleketimiz efradında isteri harb sebebiyle pek artmış görünmedi fakat bunda asıl sebebi etıbbamızın [doktorlarımızın] isteri vakayini temaruz addetmesi" ve temaruzu cezalandırma (te'dib) usulüne gitmesinde aramalıyız.[22] Gerçi Şükrü Hazım da istatistik vermez, fakat ne demek istediği epeyce açıktır ve onun dediğini destekleyen diğer nöropsikiyatrlar vardır. Mesela, Nazım Şakir ve Mevlut Doğantuğ,

I. Dünya Savaşı sırasında bu konuda çok hatalar yapıldığını itiraf ederler. Nöropsikiyatr diliyle "pek çok" histeri veya benzer hastalıkların semptomlarını teşhir eden askerler mütemariz veya korkak muamelesi görmüş ve hapis veya idam ile cezalandırılmışlardır. Nöropsikiyatrlar genel olarak bu tür hataları yapanların psikiyatriden anlamayan tabur doktorları olduklarına işaret ederler.[23] Eğer harp nevrozu ve histeri gerektiği gibi tespit edilip teşhis edilemediyse, tıpkı Mazhar Osman'ın iddia ettiği gibi Osmanlı askerleri arasında harp nevrozu veya histeri yoktu şeklinde bir sonuca varılacaktı. Hâlâ kesin bir rakam veremesek de, Osmanlı askerleri arasında harp nevrozu ve histeri elbette vardı ve muhtemelen sayıları oldukça yüksekti.

nöropsikiyatrın kendisiydi. Aslında bir noktadan sonra bilinçli olarak yapılan bir temaruz ile ordudan, savaştan kaçmaya çalışmakla, kendini korumak için bilinçaltı bir temaruz olan histeri arasında çok da fark yoktu. Bilinçli veya bilinçaltı olsa da iki davranış da vatan için fedakârlığa zıt hareketler olduğu gerekçesiyle özseverlikten (narsisizm) başka bir şey olamazdı. Böylelikle, özsever içgüdü insanın davranışını saptayarak milletin meramına (niyetine) karşı çıkıyordu.[26]

Bu makaleye başlarken Alman nöropsikiyatrların ellerinde bulunan savaş esirlerinde histeri semptomları görmediklerini yazmıştık. Eğer sadece histeri semptomları aramışlarsa belki bir şey bulamadılar, fakat her halükârda bu "bulgu" kendi askerleri arasındaki histerililerin gerçekten hasta oldukları iddialarını çökertmek için kullanılmıştı. Tabii ki buna hem Alman hem de Osmanlı nöropsikiyatrları da inandığından, bu düşüncenin bir yan etkisi doktorların gerçekten esirlerin genellikle iyi bir durumda olduklarına ve olacaklarına karar vermeleri olmuştur. Hatta bazıları histerinin esirler arasında sadece bir mübadele ve vatana dönüş söz konusu olduğu zaman çıkacağına inanmıştır.[27] Fakat 1928'de Mazhar Osman şöyle der: "Nazar-ı dikkatimizi celb etti ki esarette uzun müddet bulunmak . . . erken bunamaya [şizofreniye] sebeb oluyor . . . Mısır'dan, Hindistan'dan, Sibirya'dan sağ gelen askerlerimizin ve bilhassa zabitlerimizin çoğu erken bunama cinneti ile canlı ölü halinde" evlerine dönmüşlerdir. Belki bu esirlerin çoğu memleketlerine bir yardım görmeden döndü, fakat bir kısmı, en azından bir süre, İstanbul'da kaldı, çünkü Mazhar Osman 1928'de Bakırköy Akıl Hastanesi'ndeki tüm hastalarının mühim bir kısmının esaretten dönen er ve subaylar olduğunu yazar.[28] Burada I. Dünya Savaşı'nda düşmanların ellerinde 250.000 kadar Osmanlı savaş esirinin bulunduğunu hatırlatmak faydalı olacaktır. Ayrıca esaretten geri dönen esirler arasında görüldüğü iddia edilen erken bunamanın da [şizofreni], -ki bunun yanlış bir teşhis olduğunu burada iddia etmeye çok luzum yok- histeri ve benzeri hastalıklar gibi sadece müsait ve elverişli zeminlerde çıkabileceğine karar verilmiştir. Yani esaret de savaş gibi zaten bu insanlarda gizlice bulunan bu tür hastalıkların ortaya çıkmasına yardım etmiştir fikri bütün nöropsikiyatrlar tarafından kolaylıkla kabul edilmiştir.[29]

Kaufmann makinesinin elektrotları, hangi uzuv histeri semptomları gösteriyorsa ona bağlanmak şekliyle çalışıyordu. Histerik körleşme veya dil tutulmalarında elektrotlar göz kapaklarına veya dile takılırdı. Elektroşok tedavisi bir iki düzine kadar askerin kalpleri durup ölümlerine yol açmışsa da, Avrupa'da ve Türkiye'de birçok doktor, Kaufmann makinesinden büyük yararlar gördüklerini belirtmiştir.

Belki de denildiği gibi tabur doktorları ve hatta grup komutanları histeri semptomlarını veya diğer meşru hastalıkları temaruzdan ayırt edemedi, fakat temaruz ile histeri arasındaki çizgi nöropsikiyatrların bakış açısından bile çok ince ve belirsizdi. Dr. Şükrü Hazım "histeri bir temaruz ıztırârı [çaresizliği, zorunluluğu] demektir," diye yazarsa ve Mazhar Osman da, "isteri bir çesit temaruzdur, gayri şuuri temaruzdur" diye eklerse, tabur doktorlarının bu konudaki fikirlerini ve tutumlarını tahmin etmek pek de zor olmaz gibi.[24] Nöropsikiyatrlara nakledilen vakalarda temaruz ile histeri arasındaki fark neredeyse sadece askerin niyetine bağlanmıştı. Eğer bir hastalığın taklidi bilinçli olarak yapılmışsa, bu temaruza işaretti. Eğer taklit bilinçaltı (gayri şuuri) olarak yapılmış veya yapılıyorsa, bu da histeriye işaret teşkil ediyordu.[25] Tabii ki aradaki farkı saptayacak tek ve gerçek otorite de

Savaş zamanında görülen ruhi çöküş (harp nevrozu ve histeri) hakkında, dönemin teşhis yaklaşımında ve tıbbi söyleminde militarist bir yön olduğu da iddia edilebilir. Eğer bu askerlerin ruhi çöküntüsünün sebebi harici faktörler, yani savaşın kendisi değilse, o zaman savaş çok kötü ve yıkıcı bir şey olarak görülemezdi. Bu da militarist yaklaşıma gayet uygundu. Böyle bir anlatımda, savaş yalnızca zaten "cılız" erkeklerin önceden var olan ruhi ve bünyevi yetersizliğinin ortaya çıkmasına sadece bir vesile olmuştu. Osmanlı ve erken Cumhuriyet döneminde tıbbi ve psikiyatrist yaklaşım sosyal Darwinistdi. Tabii ki bu tür tutumlar, nöropsikiyatrların bakış açısından bazı askerlerde gördükleri "motivasyon eksikliği" ve "özseverlikle" bir araya gelerek, doktorların histerili

Internationale Psychoanalytische Bibliothek
№ I

Zur Psychoanalyse der Kriegsneurosen

Einleitung
von Prof. Dr. Sigm. Freud.

Diskussion
gehalten auf dem V. Internationalen Psychoanalytischen Kongreß in Budapest, 28. und 29. September 1918.

Mit Beiträgen von:

Dr. Ernest Simmel (Berlin).

Dr. Ernest Jones (London).
Die Kriegsneurosen (war-shock) und die Freudsche Theorie.

LEIPZIG UND WIEN 1919.
INTERNATIONALER PSYCHOANALYTISCHER VERLAG

Leipzig ve Viyana'da basılan "Savaş Nevrozlarının Psikoanalizi"nin girişini S. Freud yazmış.

askerleri ve esirleri nasıl bir şekilde algılayacaklarına yardım etti. Bu da bu tür askerlerin ve esirlerin, savaşın kurbanları olarak görülmeleri yerine, bünyevi ve irsi olarak cılız, psikopat ve tereddiye (dejenerans) dönmüş insanlar olarak görülmelerinde büyük rol oynadı.[30]

Bu büyük ve bütün milleti etkileyecek soruna karşı mücadele için ortaya atılan birçok fikirlerden birisi de doktorların "*prophalaxie mentale*" dedikleri, yani fertleri akıl ve zihni hastalıktan koruma usulüydü. Bu fikre göre, savaş sırasında ve esarette ruhen çöken askerlerde "irade yokluğu veya düşüklüğü" ve "telkin olma kabiliyeti" görüldüğünden, çok erken yaşlardan başlayarak fertlerin devlete ve millete sadakatini artırarak bireylerin irade kuvvetini yükseltmek ve aynı zamanda egoizm ve özseverliklerini azaltmak gerekiyordu. Öğretmenlerden subaylara ve doktorlara her sözü geçen kişinin öğrencilere, askerlere ve milletin diğer fertlerine vazife hissini ve manevi kudreti aşılaması ve özellikle asker ile millet arasında bilinçli bir bağlantı kurmalarına yardım etmesi gerekiyordu.[31]

I. Dünya Savaşı'nda "harp nevrozlu" olan, temaruz yapan veya yaptığı düşünülen askerlere neler olduğunu ve yapıldığını sanki temize çıkarıyormuş veya bahane buluyormuş gibi gözükmeden, Osmanlı-Türk nöropsikiyatrlarının Avrupa'da çıkan tıp ve psikiyatri eserlerini genellikle yakından takip ettiğini ve bu tür "teşhis" hatalarının Avrupalı doktorlar tarafından da yapıldığını eklemek gerekir.[32] Diğer bir deyişle Osmanlı-Türk nöropsikiyatrları "histeri" ve "harp nevrozu" hakkındaki fikirlerini ve önyargılarını tamamen kendi başlarına yaratmamışlardır. Savaşan tarafların doktorları ve nöropsikiyatrları, aralarındaki bazı farklara rağmen aynı milletlerarası tıp topluluğunun insanlarıydı ve aralarında etkileşim vardı. Bu topluluk içinde rağbet bulan tıbbi ve ilmi yaklaşımlardan etkileniyorlardı. Bütün savaşan ülkelerin nöropsikiyatrları arasında tek tük değişik ve daha ılımlı fikirli doktorlar olsa da, harp nevrozlu veya onların diliyle histerili askerler genellikle her yerde aynı şekilde görülmüştür. Tabii ki burada sosyal Darwinizmin büyük bir rolü vardır. Teknik olarak harp nevrozunun ve histerinin ruhileştirilmesi (psikolojistirilmesi), yani ruhi bir problem olarak görülmesi, kavramsal bir ilerlemeydi.[33] Ne yazık ki bu düşünce kötüye kullanılmış ve "irade eksikliği" veya "ırsi yaradılış" gibi varsayımların sözde kanıtına bahane olmuştur. Böylelikle sorun savaş, onun getirdiği inanılmaz şiddet, yıkım ve savaşın insan ruhunda bırakacağı tesir değil de, cılız ve zaten hasta histerililer olmuştur.

DİPNOTLAR

1 Histeri çok uzun zamanlardan beri bir kadın hastalığı olarak tanımlanmıştı. Fakat 19. yüzyılın sonlarına doğru Fransız nörolog Jean Martin Charcot bazı iriyarı erkek hastaları histeri ile teşhis ettiğinden bu hastalığın kadınsı yan anlamlarını maskülinite etmeyi (erkekleştirmeyi) başarmıştı. Fakat histerinin kadınsı yan anlamları hiçbir zaman tamamı ile ortadan kalkmadı.

2 Osmanlı ve Türk nöropsikiyatrlar bu kelimeyi bazen "histeri", bazen de "isteri" diye yazarlar. Metindeki direkt alıntılar orijinaldaki gibi bırakılmıştır. Bazı semptomlar aslında nevrasteni semptomlarıdır, ama doktorlar için bu durumun pek bir farkı yoktur. İngiltere ve Almanya'da doktorlar genellikle askerleri histeri ve subayları nevrasteni olgusuyla teşhis etmişlerdir. Bazı tarihçiler aslında semptomlar arasında fark olmadığını ve teşhisi semptomlar değil de rütbe ve sosyal sınıfın belirlediğini ortaya atmıştır. Bu konu için bakınız Peter Barnham, *Forgotten Lunatics of the Great War* (New Haven: Yale, 2004), s. 76-77. Ben Osmanlı-Türk doktorlarının teşhisleri arasında böyle bir sınıf ve rütbe ayrımı bulamadım. Hatta tam tersine histeri ile teşhis olunmuş birkaç subay ve nevrasteni ile teşhis olunmuş erler buldum. Bkz. Yücel Yanıkdağ, "Civilizing the Nation: Prisoners of War, Medicine, and Nationalism in Turkey, 1914-1939," isimli kitap çalışması, 4. Bölüm. Bir yere kadar bu makale kitap çalışmamın 4. bölümünün bazı argümanlarını çok kısaca özetliyor olduğundan, dipnotların sayılarını ve uzunluğunu azaltmak niyeti ile luzumu gereken yerlerde kitap çalışmama referans vereceğim.

3 Andreas Killen, *Berlin Electropolis: Shock Nerves, and German Modernity* (Berkeley: University of California Press, 2006), s. 130; Bruna Biancha, "Psychiatrists, Soldiers, and Officers in Italy during the Great War," *Traumatic Pasts* içinde, (Cambridge: Cambridge University Press, 2001), s. 222-52.

4 Şükrü Hazım, "Babinski'ye Nazaran İsteri," *İstanbul Seririyatı* 1 (1 Ağustos 1335): s. 71.

5 Daha detaylı bir "Kaufmann-izasyon" tanımı için bakınız Killen, s. 138-44.

6 Şükrü Hazım, "Babinski'ye Nazaran İsteri," s. 71.

7 Eric J. Leed, *No Man's Land* (Cambridge: Cambridge University Press, 1981), s. 181.

8 Yücel Yanıkdağ, "Civilizing the Nation," 4. bölüm.

9 Mazhar Osman [Massar Osman], *Akıl Hastalıkları* (İstanbul: Kader Matbaası, 1929), s. 416 ve 381.

10 Mazhar Osman, *Tababeti Ruhiye* (İstanbul: Kader Basımevi, 1941), s. 267.

11 Yücel Yanıkdağ, "Civilizing the Nation," 4. bölüm. Almanya'daki "harp nevrozu" ve histeri tartışması sadece politik yönü bile epeyce çetrefillidir. Burada sadece yüzeysel bir özeti verilmiştir.

12 Yücel Yanıkdağ, 4. bölüm; Şükrü Hazım, "Babinski'ye Nazaran İsteri," s.70-71.

13 Mazhar Osman, *Akıl Hastalıkları*, s. 394.

14 Şükrü Hazım, "Babinski'ye Nazaran İsteri," s.71

15 Mazhar Osman, *Akıl Hastalıkları*, s. 381. Aynı ifade Mazhar Osman, *Psychiatria*, s.275-76'de de bulunur. Ayrıca bkz. Fahrettin Kerim, *Ruh Hastalıkları*, 3. baskı, (b.y.y.: Vatandaş Matbaası, 1931), s. 34.

16 Eric Leed, *No Man's Land*, s.169.

17 Burada önemli bir noktayı açıklamamız gerekiyor. Nöropsikiyatrlar arasında *kabiliyet-i telkin* bir histeriğin telkin olunma kabiliyeti anlamına geliyordu. Bu düşünceye göre bir histerik kolaylıkla hem kendi telkinlerinin ve hem de başkalarının telkini altında kalabiliyordu. Tabii ki burada "irade zayıflığı" düşüncesi ile de bir bağdaşma var. Fahrettin Kerim, *Yorgun Sinirler ve Marazi Aşklar Üzerine Ruhi Tedkikler* (İstanbul: Kader, 1928), s. 12.

18 M. Hayrullah, *Asabiye Hastalıkları* (İstanbul: Devlet Matbaası, 1929), s. 480.

19 Şükrü Hazım, "Babinski'ye Nazaran İsteri," s.70.

20 Mazhar Osman, *Tababeti Ruhiye*, s.250.

21 Mazhar Uzman, *Tababeti Ruhiye*, s.268.

22 Şükrü Hazım, "Babinski'ye Nazaran İsteri," s. 69.

23 Yücel Yanıkdağ, 4. bölüm.

24 Şükrü Hazım, "Babinski'ye Nazaran İsteri," s. 71; ve Mazhar Osman, *Akıl Hastalıkları*, s. 380.

25 Ayrıca bakınız, Killen, s. 104. Killen bu ilişkiye "neuromimetic," yani nöromimez bağlantı der.

26 Yücel Yanıkdağ, 4. bölüm.

27 Şükrü Hazım, " Babinski'ye Nazaran İsteri," s. 71.

28 Mazhar Osman, *Akıl Hastalıkları*, s. 271.

29 Yücel Yanıkdağ, 4. bölüm; ve Fahrettin Kerim, *Yorgun Sinirler*, s. 47.

30 Yücel Yanıkdağ, 4. bölüm.

31 Yücel Yanıkdağ, 4. bölüm.

32 Yukarıda da değinildiği gibi bu tür konularda epeyce geniş bir tarih literatürü vardır Avrupa ve Amerika'da. Sadece bir örnek olarak bakınız: *Traumatic Pasts* içindeki değişik yazarlı bütün bölümler.

33 Killen, s. 131.

1919-1922 SAVAŞINDA YUNAN ORDUSUNDA ANADOLULU RUMLAR:

"ESKİ YUNANİSTAN'DAN SİZİ KURTARMAYA GELDİK AŞAĞILIK KÖPEKLER!"*

FOTİ BENLİSOY*

Bu yazıda Yunan siyasi ve askeri makamlarının Rumları askere alma çabalarını ve bunun karşısında gelişen direnişi ele alarak Yunan ordusunun mağlubiyetinin sebeplerinden birini inceleyeceğiz; Anadolu Rum-Ortodoks ahalisinin Yunan ulus-devletinin ideologik-politik çerçevesine ne kadar sadık kaldığını "pratikte" sınamış olacağız. Anadolu Rumlarının ne zaman ve nasıl Yunan bütününe ait olduklarına dair bir bilinç geliştirdikleri sorununa ve bu ahalinin söz konusu ulusal topluluğu cisimleştiren ve inşa eden devletle karşılaştıklarında nasıl tepki verdiklerine bakacağız.

1919-1922 yıllarındaki Türk-Yunan savaşı, 1912 Balkan Savaşları ile başlayan on yıllık harp döneminin son ve en yoğun faslını oluşturur. "Küçük Asya Seferi", Yunanistan'ın iktisadi-toplumsal kaynaklarının daha önce görülmemiş düzeyde seferber edilmesini gerektirmişti. Buna mukabil, uzun savaş yıllarının getirdiği toplumsal huzursuzluk ve Venizelosçu-Kralcı siyasi ikiliğinin kesifliği, topyekûn seferberlik koşullarının oluşumuna ciddi sınırlar dayatmaktaydı. Özellikle 1921 yılından itibaren Yunan hükümetleri savaş durumuna bir son verilmesini, ordunun hiç değilse bir bölümünün terhis edilmesini çeşitli yollarla talep eden kamuoyu basıncı ile karşı karşıya kalacaktır. Bu tepkiler karşısında Yunan siyasi ve askeri otoriteleri, Yunanistan'ın savaş yükünü hafifletecek çeşitli yollar aramaya başlar. Bunlardan belki de en önemlisi Anadolu'daki Rum-

Yunan ordusu İzmir'de. 15 Mayıs 1915.

Yunanlı bir ressamın elinden Sakarya Meydan Savaşı.

Ortodoks ahalinin seferber edilerek savaşa katılımını her düzeyde artırmaktı. Rumların silah altına alınması hem Yunan ordusunun gücünü artıracak hem de başka koşulların da yardımıyla ordunun hiç olmazsa bir kısmının terhis edilmesinin önünü açacak bir önlem olarak düşünülmekteydi. Bilindiği gibi, Yunan ordusunun Anadolu'daki varlığı *Megali Idea* ideolojisiyle, yani ulusal sınırlar dışında kalmış Yunanlıların "kurtarılması" fikriyle meşrulaştırıldığından aslında oldukça makul bir seçenekti bu. Anadolu'da mukim Rumların kendilerini "tiranlıktan" kurtarmaya gelmiş Yunan ordusuna katılmalarından daha doğal ne olabilirdi?

Bu yazıda Yunan siyasi ve askeri makamlarının Rumları askere alma çabalarını ve bunun karşısında gelişen direnişi ele alarak Yunan ordusunun savaştan mağlup çıkma sebeplerinden birini inceleyeceğiz. Daha da önemlisi, Anadolu Rum-Ortodoks ahalisinin Yunan ulus-devletinin çizdiği ideolojik-politik çerçeveye ne kadar sadık kaldığını "pratikte" sınamış olacağız. Tarihyazımında çokça tartışılan bir mesele olan, Anadolu Rumlarının ne zaman ve nasıl Yunan ulusal bütününe ait olduklarına dair bir bilinç geliştirdikleri sorusuna böylece bu ahalinin söz konusu ulusal topluluğu cisimleştiren ve inşa eden devletle karşılaştıklarında nasıl tepki verdikleri zaviyesinden bakmış olacağız.

SEFERBERLİK: "KENDİMİZE KARŞI SİLAHA SARILDIK"

Yunan ordusuna katılan Anadolu Rumlarının sayısı hakkında birbiriyle çelişen rakamlar söz konusudur. Yunan ordusunun Askeri Tarih İdaresi'nin yayınlarına göre, seferberlik çabalarının yoğunlaştığı 1921 yılının Mart, Nisan ve Mayıs aylarında Anadolu'da yaklaşık 12 bin Rum askere alınmıştır.[1] Bu sayıya elbette bu tarih öncesinde Yunan ordusuna gönüllü olarak yazılmış olanları da eklemek gerekir. Tarihçi Angelomatis bu dönemde Yunan ordusunda görev alan Anadolu Rumlarının sayısını 35 bin olarak ifade eder.[2]

Yunan ordusuna katılan Rumlar, Yunan tebaasından olmadıklarından yasal olarak Yunan askere alma sürecinin bir parçası değildiler. Doğal olarak bu topraklara dair Yunan makamlarının elinde bir zorunlu askerlik pratiğini mümkün kılacak veriler de mevcut değildi. Dolayısıyla her türlü seferberlik çabası öncelikle "gönüllülük" temeline dayanmak zorundaydı. Ancak Osmanlı Rumlarının hukuki ve siyasi statüsü hayli karmaşıktı. Özellikle şehir merkezlerinde yaşayanların belirli bir kısmı aynı zamanda Yunan uyruğuydu ya da savaş sırasında Osmanlı ordusuna yazılmamak için Anadolu'yu terk ederek Yunan ordusuna katılmıştı. Bu durum ciddi bir karışıklığa neden oldu ve dahası, aşağıda da göreceğimiz üzere, Rumların askere alma karşı direnişlerini kolaylaştıran bir faktör oldu.

Anadolu ve Trakya kökenli çok sayıda Rum gönüllü olarak Yunan ordusunda yer almış olsa da bu ahalinin formel olarak seferber edilmesi ancak bahar 1921'de gündeme geldi. II. İnönü Savaşı'nın, yani Yunan ordusunun Mart ayındaki saldırısının başarısızlıkla sonuçlanması üzerine yeni rezerv güçleri cepheye sürmek ihtiyacı iyice şiddetlendi. Dahası uzayan savaş Yunanistan'da giderek daha az popüler hale geliyordu ve Yunan kıtası dışında mümkün her insan kırıntısını seferber etmek çok önemliydi -özellikle de yaz aylarında Kütahya, Eskişehir ve Afyon istikametine doğru gerçekleşmesi planlanan büyük saldırının öncesinde. Bu koşullar altında Mart ayının sonlarında Trakya ve Anadolu Rumları silah altına çağrılır.[3] Rumlar 1922 yılında da askere alınmaya devam ederler.[4] Küçük Asya Rumlarının orduya katılımından beklenen, Yunanistan'daki seferberlik koşullarını biraz olsun yumuşatması, ordunun hiç değilse bir kısmının terhis edilmesini sağlamasıydı.

Yunan işgal bölgesindeki Rumlar orduya katılma çağrısına nasıl yanıt vermişti? Rumların önemli bir kesiminin "500 yıllık köleliğe" nihayet son veren "kurtarıcı" orduya katılma çağrısına şevkle icabet ettiği söylenebilir.[5] Birçok Rum hatıralarında Yunan ordusuna yerli ahalinin kitleler halinde coşkuyla katıldıklarını aktarır.[6] Bazı vakalarda bizzat eşraf ordu yetkililerine başvurarak topluluklarının orduya gönüllü katılmak talebini dile getirirler.[7] Ancak Yunan ordusunun Anadolu Rumlarını seferber etme çabalarına karşı

tek tepki yurtseverlik, coşku ve milli heyecan değildi. Başka örnekler bu seferberlik çabasına karşı daha isteksiz bir reaksiyonun da olduğunu ima ediyor.[8]

Anadolu Rumlarının askere alınmasının yarattığı karmaşaya iyi bir örnek, Kirkince kasabasından Manolis Aksiotis'in tanıklığıdır.[9] Askere alınma çağrısını gazetelerde okuyan kasabalılar aralarında tartışırlarken Aksiotis seferberliğin sadece Yunan uyruklularla alakalı olduğu itirazını öne sürer. Ancak ihtiyar heyeti Aksiotis'i bu sözlerinden dolayı kınar ve onun yurtseverliğini sorgular. Yunan tebaası olmakla Yunan kökenli olmak arasındaki farka dair uzun tartışmalar, yerli gençlerin orduya yazılmaya ikna edilmesiyle son bulur. Daha sonra militan bir sendikacı ve Nazi işgali sırasında da bir direnişçi olacak olan Aksiotis, hatıratında şöyle yazar: "Böylece insanın aklını başından alan sahte bir özgürlük özlemiyle kendi varlığımıza karşı silaha sarıldık"[10]

"BEN OSMANLI'YIM!"

Anadolu Rumlarının seferber edilmesi hiç de kolay bir iş değildi. Yerli ahalinin bu konudaki isteksizliği kendisini değişik şekillerde belli etmekteydi. Bunlardan en önemlisi hiç şüphesiz asker kaçaklığı ve firarlardı. Asker kaçaklığının Küçük Asya kökenli genç erkekler arasında bir hayli yaygın olduğu anlaşılıyor.[11] Bizzat Anadolu'daki Yunan ordularının kumandanı General Hacianestis, yenilginin hemen ertesinde görevine başladığında toplam firari sayısının 13.800 olduğunu, bunun da yarısından fazlasının Anadolu kökenlilerden oluştuğunu aktarır.[12] Dönemin Venizelosçu siyaset adamlarından A. Pallis'e göre, bölge halkı askerliğe düşmanca yaklaşıyordu. Savaşın en çok kızıştığı 1921-1922 yılları arasında dahi bölgede 20.000 kadar kayıp, kaçak ve firari bulunmaktaydı.[13] Türk Askeri Polis Teşkilatı'nın raporlarına göre, Osmanlı Rumları arasında firari oranı bir hayli fazlaydı. Aynı bölgeden 90, 100 kadar Rumun tek seferde firar ettiği durumlar mevcuttu.[14] Yunan ordusundan firar eden Anadolu kökenli askerler çoğu kez memleketlerine geri dönüyor ve köy ya da kasabalarında saklanmayı seçiyorlardı. Panormo (Bandırma) Askeri İdaresi'nin 2. Piyade Tümeni'nin 48. Alayı'na gönderdiği bir emirde Bandırma kökenli çok sayıda askerin birliklerini terk ederek firar ettiklerini ve köylerine yakın yerlere sığınmış olduklarını belirtir ve bölgeye takviye kuvvetler gönderilmesini ister.[15] Daha önce andığımız Aksiotis de firar ederek 20-25 başka asker kaçağıyla Kirkince yakınlarında saklanır.[16]

Özellikle İzmir'de birçok Rum genci askere alınmamak için yurtdışına kaçıyor, İtalyan ya da Fransız vatandaşı olmaya çalışıyor, daha da önemlisi askere alınmaya karşı Osmanlı uyruğu olma argümanını öne sürüyordu.[17] Örneğin Kırkağaç'tan Yorgos Takei, 25 Şubat 1921 tarihinde Yunan Yüksek Komiserliği'ne bir dilekçe yazarak oğlu Evangelos'un firar suçlamasıyla Soma'da derdest edilerek İzmir'de hapse atıldığını bildirir. Takei'ye göre sorun, oğlunun Osmanlı uyruğu olması ve Yunan ordusuna hiçbir zaman katılmamış olması hasebiyle ortada büyük bir yanlış anlama olduğuydu.[18] Bu, "kurtarılmış" Rumların ulusal aidiyetleri hakkındaki mevcut karmaşayı sergilemesi bakımından ilginç bir dilekçedir. Baba oğlunun masumiyetini ispatlamak ve oğlunun "kurtarıcı" Yunan ordusuna yazılmasını engellemek için bir Osmanlı uyruğu olduğu argümanını öne sürebiliyor.

Osmanlı uyruğu olmanın ileri sürülmesine bu kez İstanbul'dan bir başka örnek verelim: Bahsi geçen dönemde İstanbul idari ve siyasi açıdan karmaşık statüsüyle asker kaçaklarının toplandığı bir merkez halini almıştı. Yunan makamları İstanbul'da dahi firarilerin peşindeydi ve bu da Osmanlı tebaasından olanların Yunan ordusuna yazılması sürecini daha da karmaşık hale getiren bir durumdu. Taksim Polis Müdüriyeti'nin bir raporuna göre, 29 Ağustos 1338 gecesi Yunan jandarması firari olduğu şüphesiyle altı Rum'u Cadde-i Kebir'de tevkif eder. Firarilerden Daskala adlı biri, bir jandarma erini yaralayarak kaçmayı başarsa da daha sonra Fransız Hastanesi yakınlarında yeniden jandarmalarla karşılaşır. Ateş açan Yunan jandarmasına direnen Daskala, "ben Osmanlı'yım" diye bağırır ancak neticede yeniden yakalanır. Diğer firariler de Yunan jandarmasına karşı direnir. O esnada caddede bulunan birçok Rum'un da firari olduğu şüphe edilen kişilere destek olması, durumu daha da karıştırır (pek kalabalık olan caddede mevcud yüzlerce tecemmü etmiş ve ekserisi Rum olan ahaliden bazılarının müdahalesi ve firarların Yunan jandarma ile gitmekten imtina etmeleri). "Firarilerin" Yunan jandarmalarıyla kavga etmesi ve de gelip geçen ahalinin de işe karışması (Yunan jandarmalarıyla firarilerin münazaaları ve ahalinin müdahalesi ve aynı zamanda muhalif Rum ahalinin de aksini iltizam etmelerinin) caddede büyük bir karmaşa yaratır ve ancak takviye kuvvetlerin bölgeye gelmesiyle durum yatışır.[19]

Yunan Kralı Konstantin.

Asker kaçağı olduğu iddia edilen kişinin tepkisi bir kez daha Osmanlı Rumlarından hiç değilse bir kısmının askere alma karşısında Osmanlı te-

baası olma argümanını öne sürmeleri hususunu gündeme getiriyor. Bu argümanın ne kadar yaygın olduğu tartışması bir yana, böylesi bir savın hiç değilse *de facto* düzeyde geçersiz olduğu bir dönemde öne sürülebilmiş olması dahi ilginçtir. Bilindiği gibi, Mütareke sonrası koşullar Patrikhane'yi ve Rum milletinin seküler liderliğini "geleneksel" Osmanlı hükümetiyle uzlaşma siyasetini bütünüyle terk etmeye sevk etmişti. Bu dönemde Patrikhane adeta bir ulusal merkez rolü oynayarak Yunan irredentist siyasetini açık bir biçimde desteklemekten imtina etmez. 16 Mart 1919'da İstanbul'daki Rum kiliselerinde "anavatan" Yunanistan'la birleşilmesinin bütün İstanbul Rum ahalisinin isteği olduğu bir beyannameyle dile getirilir ve Rumları Osmanlı Devleti'nin değil de Rum Patrikliği'nin temsil etmeye yetkili olduğu beyan edilir.[20] Patrikhane Mart 1919'dan itibaren Osmanlı hükümetinin ülkeyi yönetmeye ehil olmadığı iddiasıyla Bâbıâli ile doğrudan yazışmayı keser. Aynı yılın Ocak ayında Patrikhane Osmanlı idaresinde her kademede yer alan Rumların makamlarından çekilmesini ister. Rumlar seçimlere katılmamaya çağrılır. Alexis Alexandris'e göre "Kasım/Aralık 1919 seçimlerine katılmama kararı ve Osmanlı Rumlarını Osmanlı sivil sorumluluklarından muaf kılan Mart beyannamesi, "Rum Milleti"nin formel olarak ortadan kalkışına işaret eder."[21] Ancak Rum milletinin, yani Osmanlı Rumlarının Osmanlı siyasal sistemine entegrasyonunu sağlayan yasal ve kurumsal sistemin[22] ilgasının hiç değilse bir kısım Rum'un askere alınma girişimine karşı Osmanlı tebaası olma argümanını öne sürmelerine engel olmadığını görüyoruz. İzmir'de Yunan vatandaşlarının dahi Osmanlı tebaası da olmak hasebiyle askere alınmaya itiraz etmeleri, bu karşı çıkışın yaygın olduğunu varsaymamıza hizmet ediyor.[23] Hacianestis, Küçük Asya ve Trakya Orduları başkomutanı olduğunda Binbaşı P. Panagakos'a İzmir garnizonunda gereksiz yere geri hizmetlere verilmiş askerlerin cepheye gönderilmesi işini verir. Savaş sonrasında dönemin askeri ve siyasi yetkililerinin yenilgiye neden olma suçlamasıyla yargılandığı özel mahkeme sırasında tanıklık yapan Panagakos, Hacianestis'in özellikle Küçük Asyalı gençlerin askere alınıp cepheye gönderilmesi gereğinin altını çizdiğini ifade eder. Panagakos'a göre çok sayıda İzmirli genç ya yabancı devletlerin temsilciliklerine başvurup bunlardan vatandaşlık almaya çalışıyor ya da Osmanlı tebaasından olmayı askere alınmaya karşı ileri sürüyordu.[24]

4 kez başbakanlık yapan Eleuthérios Venizelos'un 21 Şubat 1913'te imzaladığı bir fotoğrafı.

Kırkağaç'tan Yorgos Takei'nin dilekçesi "kurtarılmış" Rumların ulusal aidiyetleri hakkındaki mevcut karmaşayı sergilemesi bakımından ilginçtir. Baba, oğlunun masumiyetini ispatlamak ve oğlunun "kurtarıcı" Yunan ordusuna yazılmasını engellemek için bir Osmanlı uyruğu olduğu argümanını öne sürebiliyor.

Anadolu Rumlarının askere alınma sürecini daha da karmaşıklaştıran bir başka faktör, savaş sırasında oluşan değişik askeri-siyasal bölgelerin yarattığı karmaşaydı. Bir örnekle izaha çalışalım: Eğridir Gölü yakınlarındaki köylerden birinden olan Papazoğlu adlı şahıs, bir asker kaçağı olarak yakalanır ve İzmir'e gönderilir. Ancak kendisi Yunan ordusuna alınmaması gerektiğini, çünkü kendisinin Yunan işgal alanında mukim olmadığını belirtir. Papazoğlu'nun köyü Yunan işgal alanının haricinde olan Konya vilayetine bağlıydı. Dolayısıyla Papazoğlu'nun iddiasına göre kendisi Anadolu'da Rum-Ortodoksların askere alınma prosedürüne dair düzenlemenin dışında kalıyordu.[25]

"NEDEN CEPHEDE KÜÇÜK ASYA'DAN BU KADAR AZ ASKER VAR?"

Askerden kaçan Rumlara dair aktarımlara Yunan askerlerinin günlük ya da anılarında da rastlıyoruz. Athanasios Argiropulos, 25 Ocak 1921'de günlüğüne birliğinden 11 askerin silahlarıyla birlikte firar ettiğini not eder. Argiropulos firar edenlerin kahir ekseriyetinin Anadolu ve Trakya kökenli olduğunu yazar. Dahası, 27 Ocak tarihinde Argiropulos komutanlarının firarlar hakkında yaptığı bir konuşmayı günlüğüne not eder. Komutan bütün Yunan ordusu "onlar", yani Anadolulu Rumlar için savaşırken, bunların kaçmasını "ihanet" olarak değerlendiren öfkeli bir konuşma yapar.[26] 30. Piyade Tümeni'nden Panagiotis Stamu hatıratında 1921 yazında Sapanca yakınlarında gerçekleşen bir çatışmayı aktarır. Çatışma sonrasında yedi Anadolulu askerin kayıp olduğu anlaşılır. Askerlerin ölmüş ya da esir düşmüş olabilece-

ği ihtimalleri üzerinde durulurken, bunlar bir süre sonra geri dönerler. Askerlerin çatışmada yer almamak için kaçmış olduğu açıktır ve bu nedenle de kırbaçla cezalandırılırlar. Stamu konu hakkında açık bir yorum yapmasa da hatıratında söz konusu yedi askerin kökenini açıkça yazması manidardır.[27] Yunanistan'ın Epir yöresinden bir asker olan Konstantinos Dulas anılarında geri çekilme sırasında bir ara kendini Bornova'da bulduğunu aktarır. Burada yerli bir Rum genciyle kısa bir sohbet yapar. Dulas "züppe" olarak andığı Rum genciyle sohbet sonrasındaki düşüncesini bir cümleyle özetler: "Neden cephede Küçük Asya'dan bu kadar az asker var?"[28] Dulas gibi düşünen askerlerin sayısı çok muydu bilmek mümkün değil; ancak belli ki Anadolu Rumlarının savaşa katkılarının az oluşu küçümsenmeyecek yaygınlıkta bir şikâyet konusuydu. Çoğu zaman açık bir biçimde ifade edilmese de, "eski" bildiği bir askerin kendisine "Türk tohumu" (*Turkosporos*) dediğini aktarır. Raisis'in bu sözlere tepkisi sert olur ve kendisine küfreden askeri vurmaya çalışır, ancak diğer askerler ikiliyi ayırır.[30] "Eski" Yunanistan'dan askerlerle Anadolulu askerler arasında kavgalar Kralcı-Venizelosçu ayrımına denk düştüğü için sık sık soruşturma açılır.[32]

İstanbul Rumlarının hiç değilse bir bölümünün askere yazılma konusundaki isteksizliği basında da konu edilmekteydi. Örneğin İstanbul'da yayımlanan *Proodos*'ta neşredilen bir makalede İstanbul'da askere gitmeyen çok sayıda gencin bulun-

Atina hükümeti temsilcisi Aristid Stergiadis ile Küçük Asya Helen Kuvvetleri Başkomutanı Orgeneral Paraskevopulos'un ve generallerin önünde yeni kura erlerinin yemin töreni. Kürsüde İzmir Metropoliti Hrisostomos askerleri takdis ediyor. 28 Mart 1920.

Birçok çağdaş gözlemci Anadolulu Rumların Yunan ordusuna katılmaya dönük isteksizliklerini dönemin hâkim Venizelist-Kralcı çatışmasına yormuşlardır. Anadolu Ortodoks cemaatlerinin seküler ve dini liderliklerinin çoğu Venizelos taraftarıydı. Bundan ötürü Kralcılar için Anadolulu Rumların orduya katılmaya dönük isteksizliklerine dair her emare ordunun altını oymaya dönük Venizelosçu komplolar olarak görülmekteydi.

Yunanistan'dan askerler arasında savaşın yükünü esas olarak kendilerinin çektiği, "kurtarmaya" geldikleri Küçük Asya halkının savaşın yüküne aynı derecede ortak olmadığı yaygın bir kanaat olmalı.

Yerli ahalinin orduya katılma konusunda gösterdiği isteksizlik Yunanistan ve Anadolu kökenli askerler arasında bir gerilime neden olmuş muydu bilebilmek tam olarak mümkün olmasa da iki grup arasında sürtüşmeye dair bazı emareler vardır.[29] İzmirli bir gönüllü olan Emmanuil Raisis 7. Tümen'de telgrafçı ve telefon operatörü olarak hizmet vermekteydi. Anılarında askerlerle bir sohbet sırasında Kralcı olduğunu gündeme gelebiliyordu.[31] Askeri ve sivil makamlar Kasım 1920 rejim değişikliği sonrasında Anadolu kökenli askerlere Venizelosçu şüphesiyle yaklaşıyordu. İzmirli bir asker olan Haralambos Pliziotis günlüğünde böylesi bir şüphenin varabileceği komik sonuçlara dair bir örnek verir. Tümeninden bir asker çamaşırlarını yıkadıktan sonra kirli suyu barakanın penceresinden dışarıya döker. Ancak aynı anda pencerenin dibinde bir borazancı, devrin meşhur Kralcı marşı "Kartalın Oğlu"nu çalmaya başlamıştır. Kirli suyun borazancının üzerine boca edilmesi, Pliziotis'in birliği ağırlıkla Anadolulu askerlerden oluştuğundan hemen bir Venizelosçu eylem olarak değerlendirilir ve duğu açıkça kabul edilir: "Onlara bir, iki, üç, beş, on kez söyledik. Ancak hiçbir şey olmadı. Asker olarak görev yapamayacaklarını; çünkü üstün insanlar olduklarını, kozmopolit olduklarını söylüyorlar. Bu son kelimeyle ne kastettiklerini anlayamıyorum ve eminim ki siz de anlamıyorsunuz. Bırakın cehennemin dibine gitsinler. Bu insanlar etek giymeli |...| bunlardan bir şey beklemek abes."[33] Bu örnekte karşımıza seferberliğe karşı Osmanlı tebaasından olma argümanı değil de "kozmopolit" olmak argümanı çıkıyor. İstanbul'un kültürel atmosferi düşünüldüğünde belli bir yaygınlığı olduğu düşünülebilecek bir argüman.[34]

"KONSTANTİNOPOLİS'İN KATKILARI"

Yunan ordusuna katılma yönündeki isteksizlik Rumların dini ve seküler önderliklerini bu hususta daha teşvik edici olmaya sevk ediyordu. İzmir Metropoliti Hrisostomos cemaatini Yunan ordusuna katılmak konusunda

Kral Konstantin ve Venizelos, 1913.

cesaretlendirmek hususunda inisiyatif alanlardandır. 4 Mart 1920'de İzmir'de orduya katılan gençlere seslenir ve "Gâvur İzmir" ahalisinin Yunan ordusuna katılma "imtiyazını" kullanmada sair kurtarılmamış Yunanlılara öncülük etmesinin büyük bir mutluluk kaynağı olduğunu vurgular.[35] Hristos Spanomanolis, Hrisostomos'u dinleyen gönüllülerden biriydi. Spanomanolis'e göre Hrisostomos konuşmasında bütün Küçük Asya'nın İzmir örneğini izlemesi gerektiğini belirtir ve artık özgürleşen toprakların bütün evlatlarını, haklarını ve atalarının mirasını elde silah savunmaya çağırır.[36] Metropolit Hrisostomos'a göre Rumların seferber edilmesi savaşta başarıya ulaşmak için zaruriydi; Rumlar orduya katılmadıkça Türklerin Batı Küçük Asya'yı yeniden fethi kaçınılmazdı. Hrisostomos işgal bölgesinde 50 yaşın altındaki her Rumun her sabah ve öğleden sonra askeri eğitim görmesi gerektiğini ve bu insanlardan oluşan bir milis kuvveti kurulmasının gerekli olduğunu tavsiye etti.[37] Hrisostomos'a göre orduya yazılmayı reddeden Rumlar "vatansız" ve "dinsiz" olarak lanetlenmeliydi.[38] Hrisostomos yerli Ortodoks ahaliyi Yunan ordusuna katılmak konusunda cesaretlendirmekte yalnız değildi. Gerek ruhaniler gerekse dünyevi liderler yerli gençleri askere yazılmaya teşvik etmeye çabalamaktaydılar.[39]

Basın da teşvik edici bir rol oynamaktaydı. *Proodos* gazetesi İstanbul Rum Ortodoks topluluğunu defalarca Yunan ordusunu maddi olarak desteklemeye ve özellikle orduya yazılmaya, böylece "pratik" bir yurtseverlik sergilemeye davet eder.[40] *Proodos* Eylül 1921'den Ekim sonlarına kadar hemen her gün Yunan ordusunda görev yapan İstanbullu Rum askerleri tanıtan bir köşe yayımlar. Böylece gazete İstanbullu Rumların ulusal seferberliğini "delilleriyle" ortaya koyarken askere yazılmayı da teşvike çalışır. Köşenin adı, "Konstantinopolis'in katkılarından" idi (από την συμβολήν της Κων/πόλεως) ve İstanbullu askerlere dair bilgilere fotoğrafları eşlik etmekteydi. Jonathan F. Vance orduya katılanların isim ve fotoğraflarının yayımlanmasına, alenileştirilmesine dair bu ısrarı "görev listesi kültü" olarak tanımlar. Vance'a göre böylesi listeler bir yerleşim birimi ya da sosyal grubun savaşa katılımının adeta bir delili haline geliyordu. Savaşta "düşen" asker isimlerinden oluşan uzun bir listeye sahip bir yerleşim birimi, ulusa karşı görevlerini yerine getirmiş addedilecekti.[41]

Bu isteksizlikle baş edebilmek için Yunan siyasi ve askeri makamları Rum gençlerini orduya yazılmaya zorlayacak önlemler alırlar. Askerlik hizmeti vermesi gereken gençlerin kaçmasını önlemek için gerek askeri otoriteler gerekse Yüksek Komiserlik 18-37 yaş arası Rum gençlerinin uyrukları ne olursa olsun Küçük Asya'yı terkine engel olunmasını emrederler.[42] İstanbul'daki Yunan başsefiri Stellakis, askerlik hizmetiyle ilgili yükümlülüklerini tamamlamamış olanların hiçbir idari işleminin gerçekleştirilmemesi yönünde emir verir. Bu önlem basın tarafından da olumlu karşılanır; zira askerlik görevini yerine getirmeyenlerin çalışması ya da seyahat etmesine ciddi kısıtlamalar getirilmiş oluyordu.[43] Yerli Rum Ortodoks topluluklarının önde gelenleri de 1922 yılında hükümet nezdinde girişimlerde bulunarak asker kaçakları için af çıkarılması talebinde bulunurlar. Affın çok sayıda askerin birliklerine geri dönmeleriyle sonuçlanacağı kanaatini dile getirirler.[44] Gerçekten de 11 Mayıs 1922 tarihinde Yunan Harbiye Nezareti 15 Haziran tarihine kadar orduya teslim olan kaçakların affedileceğine dair bir emir yayınladı.[45] Ancak affın sonuçlarının sınırlı kaldığı anlaşılıyor.[46]

VENİZELOSÇULAR VE KRALCILAR

Birçok çağdaş gözlemci Anadolulu Rumların Yunan ordusuna katılmaya dönük isteksizliklerini dönemin hâkim Venizelist-Kralcı çatışmasına yormuşlardır. Anadolu Ortodoks cemaatlerinin seküler ve dini liderliklerinin çoğu Venizelos taraftarıydı. Bundan ötürü Kralcılar için Anadolulu Rumların orduya katılmaya dönük isteksizliklerine dair her emare ordunun altını oymaya dönük Venizelosçu komploların bir devamı olarak görülmekteydi. Kralcı asker sınıfının önemli isimlerinden Ksenofon Stratigos'a göre İstanbul'daki Venizelist *Amina* organizasyonunun İstanbul Rumları üzerindeki menfi tesiri-

nin sonucu burada savaşa olan desteğin zayıf olmasıydı. Stratigos'a göre İstanbul Rumları hiç değilse bir alay oluşturabilirdi ki böylesi bir kuvvetin Sakarya Savaşı'na etkisi tayin edici olurdu.[47] İzmir ve İstanbul Venizelos taraftarlarının merkezi olarak kabul ediliyordu ve dolayısıyla bu bölgelerin savaşa katkısı politik aidiyetleri bağlamında yorumlanmaktaydı. Kralcılar iki şehri savaşa yeterince katkıda bulunmamakla eleştirdiler ve buralardaki Rum ahalinin askerlik vazifesinden kaçtığını sık sık tekrar ettiler. Örneğin Atina'da yayımlanan Kralcı gazete *Skrip* Kralcı hükümet tarafından tanınmayan ve açık bir Venizelos taraftarı olan İstanbul Patriği Meletios'u "asker kaçaklarının patriği" olarak tanımlamaktan imtina etmeyecekti.[48]

Somalı bir doktor olan Lazaros P. Yanopulos, İzmir'de Venizelist örgüt *Amina*'nın bir toplantısında Atina'daki Kurtarılmamış Rumlar Komitesi'nden (*Epitropi ton Alitroton*) gelen bir mektup okur. Mektup savaştan kaçmaları nedeniyle İzmir ahalisine Yunanistan'da duyulan tepkiyi aktarır. Komiteye göre Atina'da İzmir'de binlerce firari olduğu söylentileri dolaşmaktaydı ve bu durum Yunanistan'da halkın tepkisine neden oluyordu. Bir Kralcı olduğu aşikâr olan Yanopulos'a göre, İzmir'de etkin olan Venizelosçu örgütlenme *Amina* asker kaçaklarını cesaretlendirmekteydi. Zaten *Amina* önderleri olan insanlar bizzat kendi çocuklarını askere alınmasınlar diye Avrupa ülkelerine, hatta Amerika ya da İskenderiye'ye göndermekteydiler. Yenilgiden dört sene sonra yazan Yanopulos'a göre İzmir ve İstanbul Rum cemaatlerinin önderleri cepheye binlerce asker gönderilmesini sağlamak yerine "yıkıcı" Venizelos propagandasında bulunmayı tercih ediyorlardı.[49] Ona göre Küçük Asya'daki bazı din adamları da (Urla ve Filadelfiya metropolitleri) firarilere ve asker kaçaklarına yardımcı oluyorlardı. Atina'ya kaçmayı başaran firariler burada Hollanda ya da İspanya büyükelçilikleri aracılığıyla Osmanlı tebaasından olduklarına dair belgeler temin ediyor ve bu yolla askere alınmaktan muaf olduklarını öne sürüyorlardı.[50]

Anadolulu Rum Ortodoks ahaliye dönük böylesine şüpheci bir yaklaşım askeri ve siyasi çevrelerdeki aşağı tabakalara has değildi. Bizzat kralın kardeşi olan ve ordunun yüksek subay kademesinden Prens Andreas Kralcı siyasetçi İoannis Metaksas'a yazdığı 19 Aralık 1921 tarihli mektubunda bu tepkinin hemen tüm sosyal tabakalarda nasıl yaygın olduğunun canlı bir örneğini teşkil eder. Prens mektubunda "iğrenç" olarak tanımladığı Rumların savaşın yarattığı acı ve eziyetlere ulusun diğer parçalarıyla eşit bir şekilde katılmadıklarını vurgular. Ona göre Küçük Asya için dökülen kanlar esas itibariyle "Eski Yunanistan" kanıyken, özellikle İzmir'in müreffeh ailelerin çocukları askere gitmemenin binbir yolunu bulmakta, askere gittiklerinde ise genellikle cephe gerisi hizmetlerde bulunmaktadırlar. Prense göre bundan ötürü cephede ağırlıkla Küçük Asyalı Rumlardan oluşan askeri birimlere rastlamak mümkün değildi.[51]

İzmir ve İstanbul basını doğal olarak böylesi iddialara karşı tutum alır. *Proodos* gazetesine göre İstanbulluların kitlesel olarak seferber edilmesine karşı olan, onlara güvenmeyen Kralcı hükümetin kendisiydi.[52] Gazeteye göre orduda Küçük Asya ve Trakya kökenli 70 bin asker savaşırken, bunların vatanseverliğini sorgulamak çirkindi ve ancak Kralcıların politik çıkarlarıyla alakalı bir iddiaydı. Esas niyet Küçük Asyalıların Venizelosçuluğu bilindiğinden, Venizelosçuların savaşa destek vermediği izlenimini yaratmaktı. *Proodos*'a göre ulusun çektiği yük herkesin üzerindeydi ve çekilen eza ve cefayı sayılara vurmaya çalışmak, ölçüye vurmak çok kaba bir girişimdi.[53]

1921 Ekim ayının sonlarında kurulan İzmir Küçük Asya Müdafaa Komitesi (*Amina*) Yunan ordusunun saflarını mümkün mertebe Rum'la doldurma gayreti içerisinde oldu. Daha sonra komite, Yunan işgal bölgesinde otonom bir İyonya devletinin oluşturulması planlarına uyarlı olarak, 18 ile 50 yaş arasındaki Küçük Asyalı Rumların tamamının askere alınmasını savundu. Söz konusu plan, esas olarak İstanbul ve Anadolu kökenlilerin oluşturacağı yeni bir gönüllü ordusu kurma girişimiydi. *Ethniki Amina* Küçük Asya Ordusu Chief of Staff Papoulas'a 28 Ocak 1922 tarihinde bir memorandum göndererek sadece İstanbul'un bu yeni orduya 25 bin kişiyle katkıda bulunabileceğini iddia eder.[54] Dönemin Kralcı subaylarından Ksenofon Stratigos, *Ethniki Amina*'nın bu ve benzer tahmin ve önerilerinin gerçekçi olmadığının altını çizer. Ona göre bütün Yunanistan onca kan ve para akıtırken Küçük Asya'nın savaşa katkısı çok sınırlıydı.[55] Tarihçi Solomonidis de böyle iyimser tahminlere dair şüphelerini belirtir. Ona göre, "önceki iki yılın Küçük Asya Rumlarını askere alma deneyimi, 1922 yılında böyle bir hareketin *Amina*'nın iyimser beklentilerini karşılayacak sonuçların hiçbir şekilde alınamayacağını ortaya koyar."[56] Solomonidis ayrıca, 1920 seçimleri öncesinde dahi, Stergiadis'in Küçük Asya gençliğini orduya katılmaya teşvikte zorluklar yaşadığını belirtir. Anadolulu Rumların isteksizliği daha 1920 Haziran'ında ilk gönüllü toplama çalışmaları başladığında ortaya çıkmıştı.[57] Dönemin bir tanığı olan Pallis'e göre, Yunan Yüksek Komiseri Stergiadis'in *Ethniki Amina*'nın bir mahalli hükümet oluşturma teklifine ret cevabı vermesinin arkasındaki önemli bir neden de bölge halkının silah altına alınmaya dönük düşmanca tepkisinin bir yerel askeri gücün oluşturulması ihtimalini geçersiz kılmasıydı.[58]

YENİLGİ VE RUM FİRARİLER

Birçok kaynak Rum askerlerin, Yunan ordusunun Ağustos 1922'deki Türk taarruzu karşısında çözülmesinde belirleyici bir etkisinin olduğunu belirtir. Yunan ordusu geri çekilmeye başlar başlamaz, Rum askerler ailelerinin, evlerinin, tarlalarının durumu hakkında ciddi endişe duymaya başlayarak birliklerinden toplu olarak firar etmeye başlar. 17. Piyade Alayı'nda görev yapan Urlalı Dimitris Kirmizas anılarında geri çekilme

emrini aldıklarında Küçük Asyalı askerlerin büyük endişe duyduklarını ve toplu halde ne yapacaklarını tartıştıklarını aktarır. Birçok asker birliklerini terk edip durumlarını öğrenmek için ailelerinin yanına gitmeyi önerir. Kirmizas'ın aktardığı kadarıyla subayları askerleri güçlükle yatıştırabilir.[59] Ancak öyle görünüyor ki Anadolulu birçok asker firar etme yolunu seçer; öyle ki Küçük Asya'daki Rum yerleşim birimlerinin önemli bir bölümü yenilgi haberini Yunan ordusunda hizmet veren akraba ya da tanıdıklarından alır.[60] Manisa yakınlarındaki Karaağaçlı köyünün sakini olan Vasiliki Kampuraktu yenilgi haberini birliğinden kaçan yeğeninden alır. Kampuraktu'nun yeğeni cephe gerisine hızla ulaşabilmek için yaralı taklidi yaparak İzmir'e giden bir trene biner ve tren köyüne yaklaştığında aşağı atlar.[61] Küçük Asya Araştırmaları Merkezi'nin mübadeleye tabi tutulmuş ahaliyle gerçekleştirilen mülakatları içeren Sözlü Tarih Arşivi'nde böyle sayısız aktarım bulunmaktadır.[62] Cephenin yarılmasıyla Doğu Trakya'dan takviye olarak gönderilen 28. Piyade Alayı da İzmir'e ulaşınca birliğin Anadolulu askerleri dağılmaya, firar etmeye başlar. Bu durum diğer askerlerin de moralini olumsuz etkiler ve takviye olarak gönderilen alay cepheye gitmeyi reddeder. Yabancı basında dahi Anadolulu askerlerin firarlarının yenilginin önemli amillerinden biri olduğu vurgulanır. *New York Times*'a göre Yunan ordusunun çözülmesine katkıda bulunan faktörlerden biri de "İyonya'da yakın zamanda askere alman çok sayıda askerin eylemleriydi. Bunların cephede zor durumda kalınca panikledikleri söyleniyor."[63] *Times* da benzer bir yorumda bulunarak "İyonyalı" askerlerin yenilgideki payından bahseder. "İyonyalı" askerlerin morali hızla bozulmuş, Türkler tarafından yakalandıkları takdirde kurşuna dizilecekleri korkusuyla da çoğu kez çatışma başlar başlamaz firar etmeye başlamışlardır.[64]

Yenilgi ve ordunun dağılması, Yunanistan kökenli olanlarla Anadolulu Rumlar arasında mevcut gerilimi daha da artırır. S. K. kısaltmasıyla yazan ve yenilgiden "Venizelosçu komploları" sorumlu tutan bir subay, askerlerin Türk taarruzu sırasında İzmir'e yakın yeni bir müdafaa hattı kurulmasına karşı tepki gösterdiklerini aktarır. Askerlere göre illa bir savunma gerçekleşecekse bunu yapması gerekenler Küçük Asya kökenli olanlardır. Oysa S. K.'ya göre, bunlar savaştan kaçmak için her yolu denemekte, İtalyan ya da Fransız vatandaşlığına geçmekte, askere alındıkları zaman da grup halinde firar etmekte, hatta hiçbir Yunan askerinin yapamayacağı bir şeyi yaparak düşmana teslim olmaktadırlar.[65] Mağlubiyetin nedenlerini rakip siyasal grubun komplolarında arayan tanıklıklar sorunlu olsa da Yunan cephesinin çözülüşünde Rum askerlerde görülen firar eğiliminin bir payı olduğu muhakkak gibi görünüyor.

SONUÇ

Anadolu Rumlarının Yunan ordusuna alınma girişimi, ordunun erişebildiği insan kaynaklarını çoğaltacak, böylece de ordunun belki bir bölümünün terhis edilebilmesine olanak vererek savaşın uzamasından kaynaklanan cephe ve cephe gerisindeki tepkileri bir nebze olsun yumuşatabilecekti. Ancak Rumların askere alınmaya karşı sergilediği direniş, askeri ve siyasi makamların bu umutlarını boşa çıkarır. Tam aksine Rum asker kaçakları, savaşın yükünün ulus içinde adil paylaşılıp paylaşılmadığına dair tartışmayı körükler. Bu tartışma Küçük Asyalılar ile "eski" Yunanistanlılar arasında mevcut olan ve Venizelosçu-Kralcı politik ayrımına da denk düşen uçurumun daha da derinleşmesine yol açar. Bu durumun, mübadele sonrasında Anadolu Rumlarının Yunanistan'da yaşadığı entegrasyon sorunlarına mutlaka etkileri olacaktır. Rumların Yunan ordusuna katılma noktasında ortaya koyduğu tereddüt, Anadolu'daki Ortodoks topluluklar Yunan milliyetçiliğinin yörüngesine çoktan girmiş olsalar da Yunan ulusdevletinin pratikleri karşısında daha temkinli ve şüpheci bir tutum ortaya koyduklarını gösteriyor. Bu da ulusdevletin çeşitli pratikleri aracılığıyla oluşturulan/pekiştirilen milli kimliğe ilişkin düşünme ve eylem biçimlerinin doğrusal bir süreç sonucu neredeyse otomatik olarak benimsenmesinden ziyade daha karmaşık ve çatışmalı bir süreçle karşı karşıya olduğumuzu ortaya koyuyor. Ulusdevletin en temel, tayin edici pratiklerinden olan zorunlu askerliğe karşı direniş, ulusal kimliğin davranış kodlarının bir seferde ve daimi olarak benimsenmesinden değil de çelişkili ve çatışmalı bir süreçten bahsetmemiz gerektiğine bir örnek teşkil ediyor.

Rumlar arasında askerden şu ya da bu yolla kaçmanın yaygın olması bu durumun imparatorluk dönemiyle bir devamlılık sergileyip sergilemediği sorusunu doğuruyor. Bu soruya kesin bir cevap vermek mümkün olmasa da ortada bir "kaçaklık" geleneğinin bulunduğu, zorunlu askere alma pratiğine, yani Osmanlı ya da Yunan, bürokratik-merkezi modern devlet aygıtına karşı belli ölçekte bir direnişin söz konusu olduğu aşikâr. Bu hususta İzmir'deki Evanjelik Mektep'in eski bir hocası olan Ioannis N. Karamblias'ın değerlendirmesini paylaşmamak mümkün değil. Karamblias'a göre, İzmir'de asker kaçaklığı oranının yüksek olmasının bir dizi nedeni vardı. Her şeyden önce yöre halkı seferberlik ve zorunlu askerlik fikrine alışık değildi. Karamblias'a göre ayrıca bilhassa İzmir'de "yabancı propaganda" bir hayli etkiliydi. Son olarak Umumi Harp Küçük Asya cemaatlerinin insani ve maddi kaynaklarını kurutmuştu ve onlardan daha büyük fedakârlıklar beklemek mümkün değildi.[66] Karamblias'ın özellikle birinci ve üçüncü nedenleri akla yatkın geliyor. Gerçekten de bölgede firariliğin ve zorunlu askerliğe tepkinin adeta bir "gelenek" halini almış olduğu pekâlâ iddia edilebilir. Bu gelenek Anadolu cemaatlerinin içerisinde bulunduğu olumsuz koşullar, cemaatlerin insani ve maddi kaynaklarının kuruması neticesinde muhtemelen daha da akut hale gelmişti.

DİPNOTLAR

* Dönemin bir asker şarkısının dizeleri (*Irthan i Pleoelladites na sas sosune kopritses*). Aktaran G. F. Fessopulos, *Ai Dihonie ton Aksiomatikon Mas ke i Dialisis tu Stratu Mas en Mikra Asia*, Atina, 1934, s. 98-99.

* Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü doktora öğrencisi

1 *I Igionomiki Ipiresia tu Stratu kata tin Mikrasiatiki Ekstratia*, Dieftinsi Istorias Stratu, Atina, 1968, s. 150.

2 Ch. E. Aggelomatis, *Hronikon Megalis Tragodias*, Atina, 1963, s. 151.

3 Trakya Ordusu Kumandanlığı yayımladığı bir beyannameyle 18-35 yaşları arasındaki Yunan kökenli bütün "Trakyalıları" en yakın tümene başvurarak sınıflarını belirlemeye davet etti. 1910-1921 sınıflarını alakadar eden askere alma süreci 25 Mart 1921'den itibaren başlayacaktı. Beyanname askere alma sürecinden Türk, Yahudi ve Ermenilerin istisna edildiğini açıkça ortaya koyuyordu. Bkz. "Eklithisan na proselthun ipo ta opla i Thrakes", *Proodos*, 21 Mart 1921. 1910-1921 sınıflarına ait İzmir yöresi Rumları da askere çağrılmaktaydı. Şehir sakinleri İzmir garnizonuna, taşradakiler de en yakın birliğe başvurmaya davet ediliyorlardı. Bkz. "I klithentes Ellines Smirnis", *Proodos*, 9 Nisan 1921.

4 4 Temmuz 1922'de askerlik çağındaki Aydın ve Uşak Rumları silah altına çağrılır. İlginç olan çağrıda Ermeni ve Çerkezlerin de askere yazılmaya çağrılmasıdır. Söz konusu çağrıyı yayımlayan *Proodos* gazetesine göre, askere alma faaliyetinin bütün bölgeyi kapsaması bekleniyordu ve Küçük Asya'da seferberlik eski rezerv sınıfları demobilize etmede faydalı olacaktı. "Epistratevsis en M. Asia", *Proodos*, 7 Temmuz 1922.

5 Bursa yakınlarındaki Kastro köyünden Stavros Domuhçis Yunan ordusuna katılan gençlerden biriydi. Domuhçis günlüğüne 7 Nisan 1921'de kendisi de dahil olmak üzere 24 gencin askere alındığını not eder. Domuhçis'in aktardığı kadarıyla, köyün gençleri askere alınmaktan dolayı büyük bir heyecan ve coşku duymuşlardı. Bkz. Stavros Domuhçis, *Selides Ekstratias ke Prosfigias*, Selanik, 2008, s. 47.

6 Yunan ordusunda görev yapan bir başka genç olan Hristos Spanomanolis İzmir'in müreffeh bir ailesindendi. Meşhur Evanjelik Okulu'nda eğitim görmüş ve Harb-i Umumi esnasında Osmanlı ordusunda görev yapmıştı. Hristos ve iki kardeşi işgal sonrasında Yunan ordusuna katılmakta tereddüt etmez. Spanomanolis hatıratında bu iki askerlik deneyimini şöyle kıyaslar: "Ancak bu kez görev bizi çağırınca üç kardeş orduya gönüllü olarak yazıldık; tıpkı Küçük Asya'daki başka binlerce genç gibi." Bkz. Hristos Spamomanolis, *Beyler Sokak*, Atina, 1966, s. 147-148.

7 Bursa yakınlarındaki Ligumus köyünden N. Glikacis bizzat köy ileri gelenlerinin Yunan ordusu yetkililerine başvurarak köy gençlerinin orduya gönüllü olarak katılmak talebinde bulunduklarını hatırlıyor. KMS, Sözlü Tarih Arşivi, Bithynia, Bursa, Ligoumous (Eligmol), B 159, N. Glikacis'in tanıklığı.

8 Urla yakınlarındaki Reisdere köyünden olan Konstantinos Dampu'nun tanıklığını anmaya değer. Reisdere'nin Ortodoks ahalisi 1914 yılında sürgün edilmişti ve Dampu ile ailesi de Sakız Adası'na yerleşmişlerdi. Dampu Sakız'da Yunan ordusuna katılır ve Umumi Harp sırasında Makedonya cephesinde görev alır. 1919'da Yunan ordusundan ayrılarak ailesiyle yeniden Reisdere'ye yerleşir. Ancak Dampu 1921 senesinde bir kez daha askere alınır. Dampu anılarında ikinci kez Yunan ordusuna katılması hususundaki hissiyatını şöyle aktarır: "14 Mart 1921'de bir kez daha orduya çağrıldım. Bir kez daha her şeyin oradan oraya savrulması, emeğimizin, yapıp ettiğimiz her şeyin yok oluşu. Yeniden acılı düşünceler, ailem ve askere alınma ile oradan oraya savrulacak herkes için keder." Konstantinos Dampu, *Mikra Asia 1914-1922 To Hronologio tu Anthipaspisti K. Dampu*, Sakız, 2005, s. 30.

9 Aksiotis'in tanıklığı Dido Sotiriu'nun 1962'de yayımlanan meşhur romanı *Benden Selam Söyle Anadolu'ya* (*Ta Matomena Homata*) kaynaklık etmesi açısından ilginçtir. Aksiotis, Sotiriu'ya verdiği hayat hikâyesine dair notları daha sonra, 1974'te, *Birleşik Balkanlar* (*Enomena Valkania*) adıyla kitaplaştırır. Dido Sotiriu'nun romanı hiç şüphesiz Yunanistan'da "Küçük Asya Felaketi" hakkında kolektif hafızayı tayin eden ana metinlerden biridir. Ancak Sotiriu'nun metni ile temel aldığı ve daha sonra bağımsız olarak yayımlanan Aksiotis'in metni arasında dikkat çekici farklar mevcuttur. Sotiriu'nun romanı hümanist pasifizmi ile ve Küçük Asya'da bilhassa Düvel-i Muazzama'yı sorumlu tuttuğu insani felaketlere karşı sergilediği duyarlılıkla meşhur olsa da savaş hakkındaki konvansiyonel ulusal anlatıyı çok zorlamaz. Aksiotis'in metni ise çok daha radikaldir. Örneğin, aşağıda da göreceğimiz üzere, Aksiotis hakikatte Yunan ordusundan firar eder; oysa böylesi bir şeye Sotiriu'nun metininde rastlamak mümkün değildir. Romanda Aksiotis sonuna kadar cephede savaşmaya devam eder. İki metnin bu tarz bir karşılaştırması için bkz. T. Kostopulos, D. Trimis, A. Psarra, D. Psarras, "Ta avthentika Matomena Homata: Ego o Manolis Aksiotis", *Eleftherotypia*, 6 Nisan 2009.

10 Manolis Aksiotis, *Ta Enomena Valkania*, Atina, 1976, s. 148-150.

11 İzmir'de, 1921 yazında iki Yunan hapishanesini ziyaret eden Arnold Toynbee, burada Yunan ordusuna katılmayı reddeden çok sayıda Osmanlı uyruğu Ortodoks gördüğünü aktarır. Arnold Toynbee, *The Western Question in Greece and Turkey: A Study in the Contact of Civilizations*, Boston, Houghton Mifflin, 1922, s. 204-205.

12 *I diki ton eks*, s. 314-315.

13 A. A. Pallis, *Greece's Anatolian Venture and After A Survey of the Diplomatic and Political Aspects of the Greek Expedition to Asia Minor (1915-1922)*, Methuen & Co. Ltd., Londra, 1937, s. 61.

14 Hamit Pehlivanlı, *Kurtuluş Savaşı İstihbaratında Askeri Polis Teşkilatı*, Genelkurmay Başkanlığı, Ankara, 1992, p. 131.

15 Genika Arhia Kratus (Yunan Devlet Arşivi - GAK), AHCS, Tmima Dimosias Aslaleias, Fak. 94.

16 Aksiotis, *age*, s. 164-167.

17 S.K., *Katigoro ton k. Eleftherion Venizelon ke sia i Mikrasiatiki Katastrofi tina ta aitia ke i ipefthini*, Atina, 1924, s. 263.

18 GAK, AHCS, Fak. 51, Yorgos Ath. Takei'nin dilekçesi, 25 Şubat 1921.

19 BOA, DH.EUM.AYŞ. 63/30 (5). Keza bkz. BOA, DH.EUM.AYŞ. 63/30 (2).

20 Alexandris, "The Constantinopolitan Greek Factor during the Greco-Turkish Confrontation of 1919-1922", *Byzantine and Modern Greek Studies*, cilt 8, sayı 1, 1982, s. 145.

21 Alexandris, agm, s. 146.

22 Bu konuda bkz. Sia Anagnostopoulou, *Mikra Asia 1908-1919 I Ellinorthodoksa Kinotites Apo to Millet ton Romion sto Elliniko Etnos*, Atina, 1998.

23 Victoria Solomonidis, *Greece in Asia Minor: The Greek Administration of the Vilayet of Aidin 1919-1922*, yayımlanmamış doktora tezi, King's College University of London, 1984, s. 227.

24 *I Diki ton Eks Ta Estenografimena Praktika*, Atina, 1931, s. 332-333.

25 GAK, AHCS, Tmima Dimosias Asfalias, Fak. 51. 1 Haziran 1921.

26 Athanasios Argiropulos, *Mnimes Polemon 1917-1922*, Atina, 1985, s. 79.

27 Panagiotis Stamu, *Anamnisis Enos Polemisti Apo to Makedoniko Metopo ke tin Ekstratia sti Mikra Asia*, 1983, s. 27.

28 Kostas Dulas, *Enas Fantaros Thimate*, Atina, 1976, s. 65.

29 Yunan askerleriyle yerli Rum ahali arasındaki ilişkiler daha genel bir tartışma alanıdır. Yunan askerlerinin gözünde Rum-Ortodoks ahalinin Anadolu'daki varlığı savaşı meşru ve haklı kılan temel gerekçelerden biriydi. Buna karşın, askerler ile yerli Ortodoks halk arasında zaman zaman açığa çıkan bir gerilim olduğu da söylenebilir. Bu başlığı askerlerin günlük ve anılarında izlemek daha doyurucu sonuçlara ulaşılmasını sağlayacaktır. Bu hususta örneğin bkz. Nikolaos Deas, *Meauranima ke Sintrimia*, Atina, 1976, s. 215.

30 Emmanouil Raisis, *Mia Zoi San Mithistorima*, Atina, 1987, s. 47.

31 Giritli bir çavuş olan Mihalis Papadakis, günlüğüne 20 Ekim 1920'de, yani seçimlere az zaman kala Patra kökenli bir askerle Anadolulu bir asker arasında geçen bir kavgayı not eder. Patralı askerin Anadolulu askere "hain" demesi kavgayı iyice alevlendirir ve ancak araya diğer askerlerin girmesiyle durum yatışır. Bkz. Michalis Papadakis, *To Imerologio Enos Lohia*, Atina, 1969, s. 55.

32 Haralambos Pliziotis, *Anamnisis tu Metopu 1920-1921*, KMS, Atina, 1981, s. 123-124.

33 "Hronografima– Grafi sto metopo", *Proodos*, 9 Eylül 1921.

34 Georgios Theotokas'ın ünlü romanı *Leonis* (1940) Dünya Savaşı ile Küçük Asya savaşı arasında büyüyen bir grup erkek çocuğun hikâyesini aktarır. Dünya Savaşı sonrasında gençler Mütareke devrinin ortamında izci olurlar. Liderleri Pavlos Protos aralarında orduya gönüllü olarak yazılıp cepheye gider. Romanın merkezi karakteri olan Leonis'e cepheye gitme nedenlerini açıklarken sarf ettiği sözler İstanbul'da o dönem hâkim ruh halı hususunda aydınlatıcıdır: "Savaş iyi gitmiyor, bunu hepimiz, Yunan gazetelerinde yazılanlar ne olursa olsun, biliyoruz. Biliyor ama unutuyoruz. Mütareke gününden beri eğlenmekten, kutlamalar düzenlemekten başka bir şey yapmıyoruz. Hayatımız bitip tükenmek bilmeyen bir festival halini aldı. Bize bundan böyle başka savaş olmayacağını söylediler ve biz de buna inanmış gibi yaptık. Ama bak hemen yeni bir savaş başladı ve işler her gün daha da kötüye gidiyor. Emin ol bunun üzerine düşünmeye başlamak zorundayız. Hiç değilse ben yerimin artık burası olmadığına inanıyorum (...) yerim başka bir yerde." Bkz. Georgios Theotokas, *Leonis*, Atina, 1992 (1940), s. 130-131.

35 "I Proslonisis tis A.S. tu Mitropolitu Smirnis pros tus Stratevsimus tis Smirnis", 4 Mart 1920, *To Arhion tu Ethnomartiros Smirnis Hrisostomu* içinde, cilt 3, Morfotiko Idrima Ethnikis Trapezis, Atina, 2000, s. 117-120. İzmirli gazeteci Sokratis Prokopiu savaş sonrasında kaleme aldığı romanda bu seremoniye yer verir ve birden bire bütün İzmir Rumlarının Antik Spartalılar misali hareket etmeye başladıkları yorumunda bulunur. Bkz. Sokratis Prokopiou, *San Poemmata ke San Alithia*, Atina, 1928, s. 124-125.

36 Christos Spamomanolis, *Beyler Sokak*, Atina, 1966, s. 155-156.

37 "Proshedlasma", 16 Şubat 1922, *To Arhion tu Ethnomartiros Smirnis Hrisostomu*, cilt 3, Atina, 2000, s. 223-227.

38 "Ipomnima", 7 April 1922, *To Arhion tu Ethnomartiros Smirnis Hrisostomu* içinde, cilt 3, Atina, 2000, s. 240-246.

39 Atanasios Argiropulos'un birliği Kırkkilise'ye Temmuz 1920'de varır. Argiropulos 30 Temmuz'da günlüğüne Sevr Antlaşması'nın imza edilmesi üzerine şehirde bir şükran ayini tertip edildiğini yazar. Ayın sonrasında gerek şehirdeki piskopos gerekse Yunan valisi şehrin gençlerini Yunan ordusuna yazılmaya davet eden konuşmalar yaparlar. Takip eden gün Argiropulos günlüğüne 3 bine yakın gönüllünün askere yazılmak için şehir meydanında toplandığını aktarır. Argiropoulos, *age*, s. 44-45.

40 "Empraktos Patriotismu Anangi", *Proodos*, 4 Temmuz 1921. "I timi tis Poleos", *Proodos*, 9 Eylül 1921.

41 Jonathan F. Vance, *Death So Noble Memory, Meaning, and the First World War*, UBC Press, Vancouver, 2000, s. 115-120.

42 Solomonidis, *age*, s. 227-228.

43 "Ariston Metron", *Proodos*, 15 Eylül 1921.

44 "I Mikrasiatiki Epitropi para tu Vasilev", *Empros*, 22 Nisan 1922.

45 GAK, AHCS, Gounarakis'ten Manisa idaresine, 28 Mayıs 1922. "I amnistia is tus en M. Asia lipotaktas", *Empros*, 29 Mayıs 1922.

46 Valettas yenilgi sonrasındaki özel mahkemede afla birlikte teslim olup birliklerine geri dönen askerlerin sayısını 450 olarak zikreder. Bkz. *I Diki ton Eks...*, s. 300, 309.

47 Ksenofon Stratigos, *I Ellas en Mikra Asia*, Atina, 1925, s. 364.

48 "O patriarhis ton lipotakton", *Skrip*, 28 Kasım 1921.

49 Lazaros P. Giannopoulos, *I Krimmeni Alitia i ta Paraskinia tu Megalu Mikrasiatiku Dramatos*, American-Greek Publishing C., New York, 1926, s. 80-81.

50 Giannopoulos, *age*, s. 68-69.

51 Prens Andreas'ın Ioannis Metaksas'a mektubu, 19 Aralık 1921, *Ioannis Metaksas To Prosopiko tu Imerologio* içinde, Atina, 1963, cilt 4, s. 759.

52 "Dio Martirike Apodiksis", *Proodos*, 9 Haziran 1922.

53 "E thisie kine", *Proodos*, 23 Ağustos 1922.

54 "Ipomnima tis en Konstantinupoli Aminis" 28 Ocak 1922, Ksenofon Stratigos, *age*, s. 340-346.

55 Ksenofon Stratigos, *age*, s. 348.

56 Solomonidis, *age*, s. 227.

57 Solomonidis, *age*, s. 227.

58 Pallis, *age*, s. 61.

59 Nitsa Parara-Eftihidu, *Enas Mikrasiatis Vurliotis Ehmalotos ton Turkon 1922-1923*, Atina, 2004, s. 15.

60 Böyle iki firarinin hikâyesi için bkz. Antonis Rumeliotis, *Oi Dio Lipotahtes*, Midilli, 1967, KMS elyazması, AİO 7, 338.

61 KMS, Sözlü Tarih Arşivi, AİO 2, Manisa bölgesi, Karağaçlı köyü, Vasiliki Kampuraktu.

62 Örneğin bkz. KMS, Sözlü Tarih Arşivi, AİO 2, Manisa Yöresi, Muradiye (Hamidiye) köyü, Stavros Pallikaris. KMS, Sözlü Tarih Arşivi, AİO 2, Manisa Yöresi, Karaoğlan köyü, Yorgos Kutos.

63 "Allies Will Land Forces To Maintain Order in Smyrna", *New York Times*, 6 Eylül 1922.

64 "Greek Army's Loss of Moral", *The Times*, 6 Eylül 1922.

65 S. K., *age*, s. 163.

66 Ioannis N. Karambilas, *Mikrasiatiki Katastrofi*, Selanik, 1924, s. 11-14.

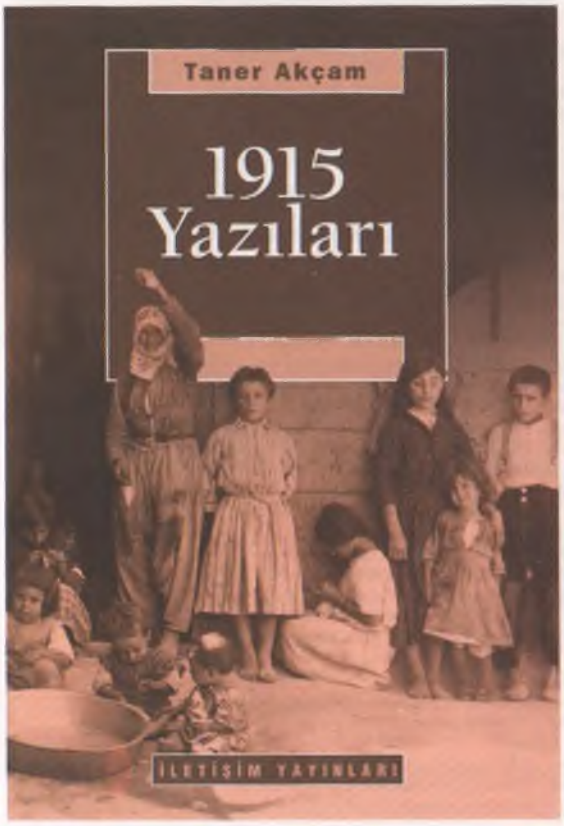
"1915 YAZILARI" VESİLESİYLE

YENİDEN 'ERMENİ MESELESİ'

ÜMİT KURT

Türkiye'nin yaşadığı temel açmaz Akçam'ın dikkat çektiği üzere eğer Türk toplumu tarihi ile yüzleşmek zorunda kalırsa, sosyal kurumlar, zihniyetler, inanç sistemleri, inanışlar, kültür ve hatta dil de dâhil olmak üzere her şeyin sorgulanmaya başlayacak olmasıdır. Ancak unutmamak gerekir ki tarihle yüzleşmek ve geçmişle cesur bir biçimde hesaplaşmak bir toplumun demokratikleşme sürecinin en önemli göstergesidir.

Taner Akçam bugün belki de Türkiye'nin en ihtilaflı meselelerinden biri olan "Ermeni Sorunu" ve bunun etrafında dönen tartışmalarla ilgili resmi Türk tarih tezini ciddi biçimde sorgulayan, tabuları ve kalın duvarlarla örülü setleri zorlayan, bunu yaparken de bilim insanı olduğunu unutmayan, eleştirel bir tarihyazımı perspektifiyle çalışan cesur bir araştırmacı. Akçam'ın çalışmalarında yoğun bir biçimde kullandığı farklı belge ve arşiv malzemesinin kuru ve dar bir ampirisizm içerdiğini söylemek haksızlık olur. Zira Akçam'ın bu belge ve bilgi yığınının, ele aldığı problematiğin dönemin karmaşık sosyal, politik ve tarihsel süreçlerle olan rabıtasını dikkate alarak bir metodolojik çerçeve oluşturduğunu söyleyebiliriz. Bu noktalara ek olarak Akçam'ın bilimsel çalışma yaptığı gerekçesiyle asgari bir 'akademik objektifliğe' sahip olması gerektiği ön kabulünü veri alsak da, objektif olmak ile tarafsız kalmak arasındaki nüansı da kaçırmamak elzem. Aksi takdirde Akçam'ın derinlemesine incelediği sorunun "tehlikeli sularına" nasıl cesurca ve vicdanla indiğini gözden kaçırmış oluruz. Gelelim Akçam'ın İletişim'den çıkan son kitabı *1915 Yazıları*'na. Birbirinden ilginç yazılar içeren kitapta Akçam "Ermeni Meselesi" etrafında dönen bir dizi tarihsel soruna göz atıyor.

DR. RUPEN SEVAG ÇİLİNGİRYAN

Akçam "Dr. Rupen Sevag Çilingiryan Cinayeti" başlıklı makalede 1915 Ermeni sürgünü ve öldürmeleri etrafında yapılan tartışmaların merkezini teşkil eden temel soruyu biçimlendirmeye çalışmakta. Bu soru şöyle formüle edilebilir: İstanbul Hükümeti veya daha doğru bir adlandırmayla İttihad ve Terakki Partisi, Ermenilerin imhasını hedefleyen bir politika izlemiş midir? Başka bir anlatımla, Ermenilere yönelik, işlendiği artık herkesçe kabul edilen cinayetler, doğrudan İttihad ve Terakki Partisi tarafından mı örgütlenmiştir? İttihad ve Terakki cinayetleri doğrudan örgütleyen değilse bile cinayetlerin işlenmesine karşı herhangi bir önleyici tedbir almış mıdır? Bu sorular ekseninde Akçam Ermeni entelektüeli Doktor Rupen Çilingiryan'ın öldürülmesi örneğinden yola çıkarak, makro bir çerçevenin içini mikro bir soruyla doldurmaya çalışmakta. Esas itibariyle Akçam'ın burada ortaya koyduğu ana tez Dr. Rupen Çilingiryan cinayetini İttihad ve Terakki yönetiminin sadece örgütlemek ve bilmekle kalmayıp, aksine iyi niyetli yerel yöneticilerin girişimleriyle kimi katillerin yakalandıkları ve yargılandıkları ender bazı durumlara müdahale ederek katillerin serbest bırakılmasını sağlamalarıdır. Çilingiryan olayında ortaya çıkan bu mesele aslında Osmanlı Ermenilerine uygulanan katliamın boyutlarına bakıldığında da görülebilir. Vakıa o ki İttihad ve Terakki merkezinin tehcir uygulaması ile ilgili gönderdiği emirlere itaat etmeyen bazı yerel yö-

neticilerin (*liva mutasarrıflarının*) nasıl merkezin gadrine uğradığı 'Ermeni Meselesi' tartışmalarında eleştirel tarihyazımının ortaya koyduğu önemli olgulardan biridir. Peki, kimdir Dr. Rupen Sevag Çilingiryan? Şair ve doktor olan Çilingiryan 1885 yılında Silivri'de doğmuş, İstanbul Ermeni entelektüel çevrelerinde yer almış ve dönemin diğer entelektüelleri ile yakın arkadaşlıklar kurmuştur. Çilingiryan, 24 Nisan 1915'te başlayan Ermeni entelektüellerine yönelik tutuklamaların bir parçası olarak, 22 Haziran 1915 tarihinde İstanbul'da tutuklanmış ve sonrasında Çankırı'ya, gözaltında bulunan diğer entelektüellerin yanına sürülmüştür. 26 Ağustos 1915'te Çankırı'dan, Ankara üzerinden Ayaş'a götürülmek üzere yola çıkarılmış ve yolda işkence edilerek öldürülmüştür.

Çilingiryan, 24 Nisan 1915'te başlayan Ermeni entelektüellerine yönelik tutuklamaların bir parçası olarak, 22 Haziran 1915 tarihinde İstanbul'da tutuklanmış ve sonrasında Çankırı'ya, gözaltında bulunan diğer entelektüellerin yanına sürülmüştür. 26 Ağustos 1915'te Çankırı'dan, Ankara üzerinden Ayaş'a götürülmek üzere yola çıkarılmış ve yolda işkence edilerek öldürülmüştür.

FUAT DÜNDAR

Kitaptaki en dikkat çekici makalelerinden biri de "*Ermeni Meselesi Hallolunmuştur*' Kitabına Yönelik Eleştiriler ya da Tarihçinin Belgeyle İlişkisi Üzerine" başlığını taşıyor. Bu makale, Akçam'ın tarihçi ve tarihi belge arasındaki ilişkinin niteliğine yönelik yaptığı eleştirel ve zihin açıcı analizleri içeriyor. Fuat Dündar'ın İttihad ve Terakki yönetiminin Anadolu'nun Türkleştirilmesi saikiyle 1913–1918 tarihleri arasında gerçekleştirdikleri etnisite mühendisliğini ele alan "Modern Türkiye'nin Şifresi-İttihad ve Terakki'nin Etnisite Mühendisliği (1913–1918)" adlı çalışmasının özellikle 'tarihçi ve onun belgelerle kurduğu ilişki' bağlamında birtakım sorunlu yanları olduğuna işaret eden Akçam, bunları irdelemeye girişiyor. Özellikle İttihad ve Terakki yönetimi arz ettiğini belirtmekte. Akçam'ın Fuat Dündar'a yönelttiği önemli eleştirilerden bir tanesi-belki de en önemlisi- Dündar'ın 1915'te yaşanan olayları değerlendirirken "bir imha politikası olarak sürgün" gibi bir seçeneği kategorik olarak reddetmesi. Bir anlamda aslında bunun nedeninin Dündar'ın "tehciri ikincil bir olay" olarak ele alan görüşü eleştirmek, "tehcir'e gereken ve hak ettiği 'anlamı' vermek", diye tanımladığı bir tutumu geliştirmek istemesi olduğunu belirten Akçam, Dündar'ın Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt ve Denetleme Başkanlığı (ATASE) arşiv ve belgelerini "en güvenilir kaynak" telakki ederek, buradaki bilgileri sorgulamadan "doğrudur" diye aktarmasını "resmi devlet tezleri"ni eleştirel tarihçilik kisvesi altında yeniden piyasaya sürmekten başka bir şey yapmadığını ifade etmekte (s. 41). Bu minvalde, Akçam'a göre Dündar, Ermenilere yönelik bir imha değil, bir iskân politikası uygulandığına inanmaktadır. Dündar'ın bu konudaki yaklaşımını tarih bilimi ve metodoloji açısından sorunlu bulan Akçam, tarihçiliğin esas olarak bir sürecin anlam ve açıklama bilimi olduğunun altını çizmekte ve bu süreci açıklarken "olayların akışında kendisini tekrar eden bazı pratikler bulmak ve sürecin genel eğilimlerini" (s. 48) açığa çıkarabilmenin önemine vurgu yapmaktadır. Akçam'a göre Dündar, bir tarihçinin belgeyle arasında kurulması gereken "eleştirel ilişki"yi kurmayı başaramamış, ATASE belgesini sorgulama ihtiyacı bile duymadan doğru kabul etmiş ve analizlerini bunun üzerine kurmuştur. Esas itibariyle de bir tarihçinin temel tezlerini tek bir belgeye dayandırarak açıklamaya ve temellendirmeye çalışması, diğer taraftan bu tezlerle ilgili mevcut diğer arşiv malzemelerini ve çalışmalarını yok sayması, onları incelememesi, Dündar'ın ortaya koyduğu ana tezleri muayyen bir sistematik ve süreklilik örüntüsünden yoksun olduğuna işaret ediyor. Dolayısıyla bir tarihçi bir kaynaktan elde ettiği bilgileri, diğer kaynaklardaki mevcut bilgilerle test etmediği ve belgelerle "eleştirel bir ilişki" biçimi kurmadığı takdirde metodolojik bakımdan ciddi problemlerle karşılaşır.

İstanbul'da tutuklanıp sürülen ve öldürülen Ermeni aydınlarından Dr. Rupen Sevag Çilingiryan.

Jamanak: Türkiye'de 100 Yıllık Ermenice Bir Gazete" Sergisi'nden (Küratör: Osman Köker).

Vahakn N. Dadrian 1915'in planlanması ve uygulanmasına dair Osmanlı belgelerine dayanarak son derece detaylı bilgiler verir.

1915 tehciri sırasında yüz binlerce Ermeni'nin hayatını kaybetmiş olduğu, "resmi tez" de dâhil tüm taraflarca kabul edilen bir durumdur. Ancak burada asıl tartışma bu ölüm olaylarının meydana gelmesinde belli bir kasıt unsurunun olup olmadığıdır. Zira İttihad ve Terakki Partisi, Ermenilerin imhası amacına yönelik bir kasta sahip değilse, 1915'te yaşananların bir soykırım sayılması mümkün değildir. Akçam *1915 Yazıları*'nda bu noktadan hareket ederek soykırımın iki temel unsuru olan kasıt ve grup tanımı üzerinde yoğunlaşmaktadır. Aslında buradaki önemli sorunsallardan biri Akçam'ın altını çizdiği üzere toplu öldürme eylemlerini planlayanların ve hayata geçirenlerin, bu işi kasti bir imha amacıyla yaptıklarına dair belge bırakmamalarıdır. Bu durum da sosyal bilimciler arasında, kastı gösterebilmek için eylemi yapanların "niyeti" üzerine spekülatif kalmak zorunda olmalarına yol açmaktadır. Dolayısıyla bir olayın soykırım olup olmadığını belirlemedeki temel zorluk kasıt unsurunun nasıl oluşturulduğunun tespit edilmesi noktasında düğümlenmektedir. Akçam'a göre "kasıt unsuru, imha amacını doğrudan gösteren birinci el belge ve bilgilerin yokluğu veya yetersizliği durumunda, ikincil derecede önemli olarak sınıflandırılan dolaylı belgelere bakılarak ispat edilebilir" (s. 123).

GÜNDÜZ AKTAN

"Gündüz Aktan ve Soykırımda Saik Meselesi" başlıklı makalede Taner Akçam, Gündüz Aktan'ın soykırımda saik unsurunun önemine ilişkin ifade ettiği argümanları eleştirmektedir. Gündüz Aktan'ın temel tezi şu şekilde özetlenebilir: Eğer bir kitlesel katliam, politik, dini, stratejik vb. nedenlerden dolayı yapılmışsa buna "insanlığa karşı suç" denir. Ama aynı cinayet "gerekçesiz" ya da "aklın kabul etmeyeceği nedenlerle" yapılmışsa buna soykırım denir. Aktan'a göre soykırımın tek nedeni vardır: "Irkçı nefret". Bu tanıma göre de dünyada Holokost dışında soykırım yoktur. Akçam ise Aktan'ın bu iddialarının tersine, soykırımın sadece "gerekçesiz" veya sadece "ırkçı nefret" nedeniyle meydana geldiği biçiminde yapılmış olduğuna dair tek bir hukuki metin bile olmadığını vurgulamaktadır. Eğer sayılması gerekirse "soykırımın ulusal, etnik, ırksal, dinsel, politik vb. nedenlerle gündeme geleceği kabul edildiği gibi, bundan daha da önemli olan grubun grup olarak hedef alınmasıdır. Grup ulusal, etnik, ırksal, dinsel, politik nedenler dışında başka nedenlerle de imha edilebileceği için yasa yapıcılar, suçlanan kişilere kaçış imkânı tanımamak amacıyla özel olarak saikleri sayma yoluna gitmemişledir. Grubun hangi nedenlerle hedef alınmış olunduğu ikincildir" (s. 153).

Akçam'ın kitabında işaret ettiği gibi soykırım tanımının yapıldığı sözleşmenin ikinci maddesinin asla saikleri sayma yoluna gitmediği madde hakkında yorum yapan tüm hukukçuların üzerine anlaştıkları bir konudur: "Ulusal, etnik, ırksal veya dini grupların soykırımsal eylemin kurbanı olma nedenleri konu dışıdır. Politik, ekonomik veya başka nedenlerle mi kurban oldukları önemli değildir, önemli olan sadece onların kurban olmalarıdır." (s. 153).

Örneğin, Birleşmiş Milletler Uluslararası Hukuk Komisyonu'nda yapılan çeşitli tartışmalarda da ele alındığı üzere "soykırım suçunun oluşmasında saik unsurunun değil, grubun hedef alınması unsurunun belirleyici olduğunun" (s. 147) altı çizilmiştir. Bu nedenle, Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin tüzüğü ve ceza maddeleri tanımlanırken soykırım suçunun hangi koşullarda gerçekleşmiş olacağı konusunda etraflı tanımlar yapılırken, saik konusunda herhangi bir belirleme yapılmamıştır. Yukarıda da ifade edildiği gibi, saik konusunda belirlenen ilke, "grubun grup olarak hedef alınması" ilkesidir. Bu bağlamda Akçam, Aktan'ın "soykırımın en önemli ve belirleyici ayrımının 'ırkçı nefret'" olduğu yönündeki argümanının uluslararası hukuk açısından hiçbir dayanağı olmadığını muhtelif hukuki metinler, kararlar ve örnekler üzerinden kanıtlamaya girişmektedir. Daha önce de belirtildiği üzere soykırım konusundaki asıl zorluk kasıt unsurunun ispat edilmesinde yatmaktadır. Bu bağlamda Akçam

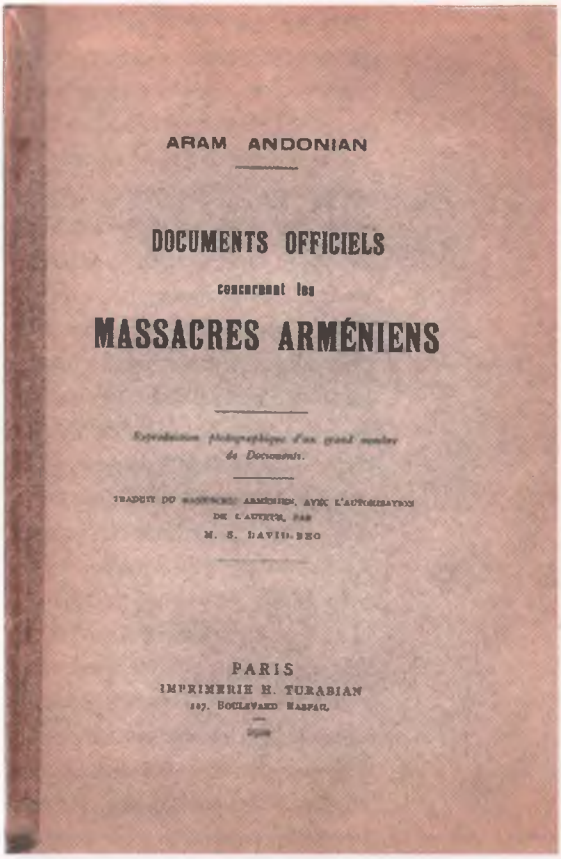
Akçam, Aktan'ın "soykırımın en önemli ve belirleyici ayrımının 'ırkçı nefret'" olduğu yönündeki argümanının uluslararası hukuk açısından hiçbir dayanağı olmadığını muhtelif hukuki metinler, kararlar ve örnekler üzerinden kanıtlamaya girişmektedir. Daha önce de belirtildiği üzere soykırım konusundaki asıl zorluk kasıt unsurunun ispat edilmesinde yatmaktadır.

soykırımın artık doğrudan kanıtların yeterli olmadığı noktada, "eylemin belli bir süreye yayılarak yaygın ve sistematik uygulanması, eylemi yapanların sonuçları biliyor olmaları, engelleyici önlem almamaları ve bu riski göze alarak eyleme devam etmeleri gibi kontekslerden" (s. 156) de sonuç çıkartılarak ispat edilebileceğini belirtmektedir. Akçam'ın ortaya koyduğu bu analizler son tahlilde "Ermeni meselesi" ekseninde ele alındığında, 1915'te yaşanan olayların neye tekabül ettiğinin aydınlatılması bakımından dikkate değer bir öneme haizdir.

GUENTER LEWY

Guenter Lewy'nin "Osmanlı Türkiye'sinde Ermeni Katliamları, Tartışmalı Bir Soykırım" başlıklı, "Ermeni Meselesi" ve "Ermeni Soykırımı" tartışmalarında resmi tarihyazımını ve görüşünü destekleyici nitelikteki çalışmasını eleştiren bir makale de *1915 Yazıları*'nda mevcut. Taner Akçam bu makalede, Guenter Lewy'nin bu çalışmasındaki eksiklikleri ve yanlışlıkları ortaya koyduğu belgeler aracılığıyla izah etmeye girişmiştir. Esas itibariyle, Lewy'nin kitabının özünü teşkil eden ana iddia, Osmanlı yöneticilerinin Ermenileri imha etmek gibi önceden tasarlanmış (*premeditation*) bir plana sahip olmadıkları yönündedir. Lewy'e göre 1915–1916 katliamlarından merkezi hükümetin (İttihad ve Terakki) sorumlu olduğunu gösteren, bunu ispat edecek hiçbir sahici/gerçek belge yoktur. Lewy kitabının ilerleyen bölümlerinde vuku bulan ölüm hadislerinin "zor iklim, yürüyerek kat edilmek zorunda olunan uzun mesafe veya yerel memurların keyfi tutumları"[2] gibi 'özel' sebeplere bağlamaktadır. 1915'te yaşananları soykırım olarak adlandıranların dayandıkları belge ve bilgilerin asılsız, güvenilmez olduklarını ispat etmeye soyunan Lewy, başta Naim-Andonian dokümanları (Andonian, Aram, *The Memoirs of Naim Bey: Turkish Official Documents Relating to Deportation and Massacres of Armenians*, Armenian Historical Research Association, Newton Square, PA, 1965) olmak üzere, İstanbul Divan-ı Harb-i Örfi yargılamaları sırasında açığa çıkan belge ve bilgilerin ve son olarak Teşkilat-ı Mahsusa'nın Ermenilerin sürgün ve öldürme işlerine karışmış olduğu ile ilgili belgelerin geçersizliğini 'ispat' etmeye çalışmaktadır. Taner Akçam kitabında Lewy'nin doğruluğundan kuşku duyduğu bir diğer belge olarak Raşit Akif Paşa'nın 21 Kasım 1918'de Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda yaptığı konuşmaya dikkat çekmektedir. Bu konuşmada Paşa "İttihad ve Terakki Merkez Komitesi'nin Ermenileri imha emrini yazılı olarak gördüğünü ve bu emirle birlikte çetelerin katliamlara başladığını" (s. 170–1) söylemektedir. Ancak Lewy, bu konuşmanın doğruluğundan şüphe edilmesi gerektiğini zira paşanın bu konuşmasının planlanmış bir propaganda kampanyasının bir parçası olarak değerlendirilmesi gerektiğini düşünmektedir. Lewy'ye göre yüksek sayıda ölüm meydana gelmesinin nedeni merkezin yerel yöneticiler üzerinde kontrolü sağlayamamasıdır. Lewy yereldeki/taşradaki memurların İstanbul'dan aldıkları emirleri dikkate almadıklarını veya merkezi hükümetin emirlerini bilinçli olarak sert bir biçimde yorumladıklarını düşünmektedir.[3] (Lewy'nin ileri sürdüğü bu tezin, iktidarı perde arkasından yönettiği 1908'deki II. Meşrutiyet'in ilanından 1913'teki mahut Babıâli Baskını'na müteakiben resmen hikmet-i hükümet olarak gerçekleştirdiği bütün ekonomik, sosyal ve siyasal reformlarda merkezileşmeye hayati önem atfeden İttihad ve Terakki Partisi/Örgütü açısından düşündürücü olduğunu söylemek gerekiyor) Bu bakış açısına göre hükümeti dinlemeyen taşradaki İttihad ve Terakki radikalleri eyaletleri kontrol altında tutamamaktadır. Örneğin Akçam, Lewy'nin merkezin zayıflığı ve bölgeleri kontrolden uzak olduğu teorisini son derece ileri götürdüğüne işaret etmesi hasebiyle Ermeni konvoylarını korumakla görevlendirilen ve İçişleri Bakanlığı'na bağlı jandarma birliklerinin de hükümetin kontrolü dışında hareket ettiğini yazdığını belirtmektedir.[4] Ancak burada hemen şu soru akla gelmektedir: Nasıl oluyor da mahkûmları hapishaneden çıkararak, onları jandarmaya katan İttihad ve Terakki merkezi hükümetinin jandarmaların işlediği cinayetlerden hiçbir alakası olmuyor?

Aram Andonian'ın çalışmaları Guenter Lewy tarafından çürütülmeye çalışılır. Üstte Andonian kitabının Fransızca baskısı.

Lewy'nin kitabında ortaya koyduğu bu iddialar sanki İttihad ve Terakki'nin kendi içinde veya İstanbul Hükümeti ile yereldeki/taşradaki idareciler arasında bir merkez-çevre çatışmasının varlığına dikkat çekmektedir ancak başta Başbakanlık Osmanlı Arşivi olmak üzere eldeki belgelerde böyle bir çatışmanın var-

lığına dair bir bilgi veya belge mevcut değildir. Her ne kadar yekpare ve homojen bir örgüt olmamasına ve içerisinde birçok hizip barındırmasına karşın İttihad ve Terakki'nin merkezi otorite ve devlet şiarına ne kadar önem verdiği ilgili literatürde defaatle vurgulanmıştır. Akçam'ın da *1915 Yazıları*'nda gösterdiği gibi "İttihad ve Terakki merkezinin, sadece kendi örgütü üzerinde değil, hükümet ve hükümetin merkezi ve yerel organları üzerinde de son derece sıkı bir kontrol ve denetimi olduğu konusunda onlarca, yüzlerce bilgi, belge, anı ve bilimsel çalışma vardır"[5] (s. 177). Yine Akçam'ın kitapta belirttiği gibi örneğin Teşkilat-ı Mahsusa birliklerinin Ermenilerin tehcir ve sürgün işlerine karıştıkları ve cinayetlerden sorumlu oldukları konusunda, onlarca sanık ve şahit ifadeleri mevcuttur. Örneğin, İstanbul Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Teşkilat-ı Mahsusa'nın olaylara doğrudan karıştığına dair belgeler mevcuttur. Teşkilat-ı Mahsusa çetelerinin esas itibariyle Kürt aşiretleri, Balkanlar ve Kafkaslardan gelen muhacirler (özellikle Çerkezler) ve hapishaneden çıkartılan mahkûmlar olmak üzere üç ana damardan beslenmiş olduğu konusunda elimizde yeteri kadar bilgi vardır.

MAL-MÜLK MESELESİ

Taner Akçam'ın "1915 olayları" etrafında tartıştığı ve Ermeni meselesi üzerine çalışan araştırmacıların ilgisine çok da mazhar olmayan -belki de belge ve arşiv yokluğundan- odaklandığı en önemli sorunsallardan biri Ermenilerin geride bıraktıkları mal ve mülklerin akıbeti üzerinedir. Akçam'ın *1915 Yazıları*'nda satır aralarında ele aldığı bu konu aslında Türk tarihyazımının "sakıncalı" alanlarından biridir ve bir anlamda resmi tarihyazımının yumuşak karnını oluşturan kayda değer faktörlerden biri ve en önemlisidir. Zira bu konu etrafında açıklanmayı ve aydınlatılmayı bekleyen bir dizi sorunun cevabını beklediğini iştahlı araştırmacılara hatırlatmakta fayda var. Başbakanlık Arşivi Dahiliye Şifre Kalemi belgeleri, merkezi hükümetin saldırıya uğrayan ve öldürülen Ermenilere karşı göstermediği hassasiyeti, onların geride bıraktıkları mallara sahip çıkmak konusunda gösterdiğine ilişkin yüzlerce belge ile doludur. Yine Akçam'ın bu konu ekseninde üzerinde ısrarla durduğu bir diğer hayati nokta, İstanbul Başbakanlık Arşivi'nin Ermenilerin geride bıraktıkları malların "savaşı finanse etmek, İslami burjuva sınıfı yaratmak, Müslüman muhacirleri yerleştirmek, tehcirin yol açtığı hükümet masraflarını karşılamak amacıyla son derece sistematik bir tarzda kullanıldığı konusunda" (s. 216–7) yüzlerce belge ile dolu olduğudur.

ERMENİLER: SÜRGÜN VE GÖÇ

"Bir Kitap ya da Bir Cinayetin Anatomisi" başlıklı makalede Taner Akçam, Türk Tarih Kurumu tarafından yayımlanan beş ortak yazarlı "Ermeniler: Sürgün ve Göç" isimli kitabı irdelemekte ve bu kitabın tehciri bir meşru müdafaa hakkı olarak değerlendirmesini eleştirmektedir. Tehciri adeta normalleştiren bu kitap ile ilgili Akçam'ın getirdiği çarpıcı tezlerden biri kitabın yazarlarının, kendi iddialarını haklı göstermek amacıyla ellerindeki belgeleri tahrif ettikleridir. Akçam'a göre Türk Tarih Kurumu ve onun beş yazarı, yabancı arşiv belgelerinin orijinallerini, Türk hükümetinin Ermeni Soykırımı konusundaki resmi tezine ve duruşuna paralel olarak "çarpıtmış, yanlış çevirmiş ve tahrif etmişlerdir" (s. 269). Akçam bu makalede, yapılan bu tahrifatın ve çarpıtmanın boyutlarını etraflıca işlemektedir.

VAHAKN N. DADRİAN

1915 Yazıları'nda üzerinde durulmayı ziyadesiyle hak eden yazılardan biri de Akçam'ın soykırım bilimi alanının en önemli otoritelerinden birisi olarak kabul edilen uluslararası hukuk uzmanı akademisyen Vahakn N. Dadrian'ın "Ermeni Soykırımında Kurumsal Roller" ile ilişkili tezlerini sorunsallaştırdığı makalesi. Dadrian esas itibariyle Osmanlı-Türk belgelerine dayanarak 1915'in planlanması ve uygulanması konusunda son derece detaylı bilgiler aktarmaktadır. Dadrian "soykırım niyetini Türk kültürünün içinde potansiyel olarak var olan bir unsur olarak tanımladığı" (s. 307) için Dadrian'a göre Ermenileri imha amacı, imha niyeti, I. Dünya Savaşı'ndan çok önce mevcuttur. Dadrian bu imha niyetini şekillendiren-somutlaştıran iki ayrı tarihten bahseder. Bunlardan birisi, İttihad ve Terakki'nin 1910 Kongresi öncesidir. Talat Paşa'nın yaptığı bir konuşmaya atfen, İttihad ve Terakki yöneticilerinin Ermenilere yönelik gizli tasarılarının varlığına vurgu yapan Dadrian, "imha niyetinin" 1910 Kongresi'nde "ülkenin zorla Türkleştirilmesi bağlamında bir genel politika" (s. 308) olarak belirlenmeye başlandığını ve böyle billurlaştığını iddia etmektedir. İkinci önemli aşama olarak Dadrian 1912–1913 yıllarını veri almaktadır. Akçam'ın da belirttiği gibi Dadrian, 1912 Balkan yenilgisinin, "Ermeni soykırımı fikrinin doğuşunda büyük bir rol oynadığını" (s. 308) savunur. Akçam'a göre Dadrian'ın bu değerlendirmeleri "bir 'doğuştan' çok, zaten var olan olgunlaşmamış bir fikrin partiye bu tarihte egemen hale gelmesine" (s. 309) işaret etmektedir. Örneğin Dadrian bu doğrultudaki en önemli değişikliğin, İttihatçı yönetimin yapısında olduğunu ifade eder. Bu yıl, Dr. Nazım ve Bahaettin Şakir merkez komiteye seçilirler. Dadrian'a göre Ziya Gökalp ile birlikte bu üçlü "soykırımın belirleyicisi" (s. 309) olurlar. Hâsılı, Akçam'ın da vurguladığı gibi Dadrian'a göre savaşın kendisi soykırıma yol açan bir neden değildir. Savaş var olan nedenlere momentum kazandıran bir hızlandırıcı parametredir. Bu çerçevede Dadrian'a göre Ermenileri imha niyeti zaten vardır ve bu niyeti gerçekleştirmek için şartların ve ortamın uygunluğu aranmaktadır.

Akçam, bu makalede Dadrian'ın tarihe fazlasıyla determinist açıdan yaklaşan bu perspektifini eleştirmektedir. Dadrian'ın tarihi ziyadesiyle 1915'ten geriye doğru okuduğunu belirten Akçam, Dadrian'ın 1915 öncesi her olayı, 1915'e doğru atılmış

"bilinçli adımların bir parçasıdır" (s. 315) şeklinde mülahaza ettiğini belirtmektedir. Bu bağlamda Akçam karmaşık tarihsel süreçlerin ve gelişmelerin süreç içinde bunları yapan aktörlerin ve çözüm yollarının radikalleşmesi olarak değerlendirmek yerine, başta var olan kesin bir niyeti hayata geçirmenin fırsatlarının doğmuş olması ve bu fırsatların, niyet doğrultusunda kullanılması şeklinde açıklamayı tarihyazımı metodolojisi açısından sorunlu bulmaktadır.

TARİHLE YÜZLEŞMEK

"Türk-Ermeni Gerilimi ve Atılması Gereken Adımlar" başlıklı makalede Akçam her iki toplumun hem geçmişlerinin hem bugünlerinin; kendilerinin ve "ötekinin" kimliğini yeniden tanımlamak zorunda olmalarının her iki toplumun demokratikleşme süreçlerinde kilit aşamalar olduklarının altını çizmektedir. En nihayetinde ortada kullanılan "Türk" ve "Ermeni" kavramları ve bu kavramlara atfedilen basmakalıp özellikler bir kurgudan ibarettir. Türkiye'nin geçmişle hesaplaşma konusundaki ürkekliği ve adeta Kafkaesk korkularının siyasal ve toplumsal tarihimizin üst üste yığılmış nisyan katmanlarını daha da derinleştirdiğini söylemek mümkün. Nedenleri ve sonuçları üzerinde yeterli derecede kafa yorulmamış, acılarıyla/korkularıyla yüzleşme cesaretini gösterememiş, mağdur bıraktıklarıyla bir diyalog sürecine girmemiş, onlarla karşılaşmaktan imtina etmiş olayların ve dönemlerin kaba bir envanteri bile bize 'nisyan katmanları' ile ilgili yeterli fikir veriyor.

Aslında burada Türkiye'nin yaşadığı temel açmaz Akçam'ın dikkat çektiği üzere eğer Türk toplumu tarihi ile yüzleşmek zorunda kalırsa, sosyal kurumlar, zihniyetler, inanç sistemleri, inanışlar, kültür ve hatta dil de dahil olmak üzere her şeyin sorgulanmaya başlayacak olmasıdır. Ancak unutmamak gerekir ki tarihle yüzleşmek ve geçmişle cesur bir biçimde hesaplaşmak bir toplumun demokratikleşme sürecinin en önemli göstergesidir. Zira geçmişle hesaplaşmayı insan hakları, demokrasi ve hukuk devleti ilkelerine dayanan bir siyasal kültür ve sistem inşa etmek ve daha da önemlisi toplumsal barışı tesis etmeye yönelik 'demokratik bir proje' olarak görmek gerekir. Belki de ancak böyle bir yaklaşım ve tavır alış Akçam'ın da belirttiği gibi bizi bugün bir biçimde yükselen ve hatta faşistleşen dalganın ana merkezini oluşturan İttihad ve Terakki komitacı geleneğin ve zihniyetin pençesinden kurtarabilir. Ancak bu sayede bu topraklara saf bir insan sevgisiyle bağlı, tertemiz Hrant'ın açtığı yoldan ilerleyerek barış için, adalet için hâlâ bir şeyler yapabiliriz. Taner Akçam "1915 Yazıları"nı kadim dostu Hrant'a armağan ederken, Türk-Ermeni sınırının ve kapıların açılmasını temenni ederken bu kapının adının "Hrant Dink Kapısı" olmasını öneriyordu. İnşallah bir gün biz de o kapıdan nasipleniriz, oradan içeri gireriz ve bir yerlerde her şeye rağmen insan olduğumuzu -çok ağır olsa da- hatırlayabiliriz.

ÜMİT KURT
BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİ,
SİYASET BİLİMİ VE
ULUSLARARASI İLİŞKİLER

DİPNOTLAR

1 "Ermeni Meselesi Hallolunmuştur" kitabında Taner Akçam'ın merkezi tezlerinden birisi, Osmanlı arşiv malzemeleri ile Alma-Amerikan-Avusturya vb. gibi yabancı arşiv malzemeleri arasında, yaygın olarak iddia edildiği gibi, 1915 konusunda içerdikleri bilgiler itibarıyla bir çelişki olmadığı; tam tersine, bu arşivlerdeki belgelerin birbirlerini tamamlayan bilgiler içerdiğidir.

2 Guenter Lewy, *The Armenian Massacres in Ottoman Turkey, A Disputed Genocide*, The University of Utah Pres, Salt Lake City, 2005, s. 254, Taner Akçam, *1915 Yazıları* içinde, s. 168.

3 Lewy kitabında yerel yöneticilerin İttihad ve Terakki merkez yönetimini dinlememesini iki nedene bağlamaktadır. Akçam'ın da üzerinde önemle durduğu bu nedenlerden birisini Lewy bazı memurların, Balkanlar ve Rusya'dan zorla göç etmek zorunda kalan ve bu nedenle bütün Hıristiyanlardan şedit bir biçimde nefret eden Müslümanların varlığı olarak göstermektedir. Bkz. Guenter Lewy, *The Armenian Massacres in Ottoman Turkey, A Disputed Genocide*, The University of Utah Pres, Salt Lake City, 2005, s. 231, 232, Taner Akçam, *1915 Yazıları* içinde, s. 173

4 Guenter Lewy'nin "zayıf ve güçsüz" olarak tanımladığı İttihad ve Terakki merkezi tezinin aksine, Taner Akçam "1915 Yazıları"nda İttihad ve Terakki merkezinin Ermenilere karşı izlenen politikayı gerçekten "sıradan bir yer değiştirme olarak anlamak isteyen yerel yöneticileri ya çeşitli yollarla imha" (s. 213) ettiğine ya da görevlerinden aldığına vurgu yapmaktadır. Bunun yanında görevlerinden alınan yirmiye yakın yerel yönetici vardır ve bunlardan bazıları, gerek İstanbul yargılamaları sırasında verdikleri yazılı ve sözlü ifadelerde gerek anılarında görevlerinden, "Ermenilerin imhası eylemine karışmak istemedikleri için el çektirdiklerini açık açık söylemiş, yazmışlardır" bkz. "1915 Yazıları", s. 214.

5 Bu çalışmalar arasında Yusuf Hikmet Bayur, Şükrü Hanioğlu, Şerif Mardin, Tarık Zafer Tunaya, Sina Akşin, Feroz Ahmad, Y.A. Petrosyan, Şevket Süreyya Aydemir ve Ahmed Bedevi Kuran ı anmak yeterlidir.

ANADOLU'DA BRONZ ÇAĞI KENTLERİ
SEVGİ AKTÜRE

Kentler, tarih boyunca en devingen öğe oldu, toplum yaşantısında belirgin izler bıraktı. Sevgi Aktüre, Anadolu'da kent ve kentleşme tarihi üzerinde yapılmış çeşitli araştırmaların sonuçlarını bir araya getirip bunlardan yeni sentezler üretti. Anadolu kentlerinde mekânsal yapı değişimi ile bu yapıyı belirleyen sosyo-ekonomik süreçler arasındaki nedensellik ilişkilerinin irdelendiği bu kitap, araştırmacılar, özellikle kent plancıları için önemli bir kaynak.

Tarih Vakfı Yurt Yayınları
ISBN-975-333-01, Ocak 1997, İnce Kapak, 12,00 YTL

MYRA

TALAT PAŞA'NIN EVRAK-I METRÛKESİ'Nİ 'OKUMAK'

FUAT DÜNDAR

İlk parçası 24 Nisan 2005'te yayımlanan ve kamuoyuna 'Talat Paşa Defteri' olarak mal olan belgeler, Talat Paşa'nın Evrak-ı Metrûkesi *adıyla Murat Bardakçı tarafından 2008 Temmuz'unda Everest Yayınları tarafından yayımlanmıştı. Cesaret edip belgeleri yayımladığı -üstelik bunu yorumsuz yaptığı için- önemli bir hizmette bulunmuştur. Kitap hiç abartmasız, Ermeni meselesi ile ilgili birincil önemde ve vazgeçilmez bir kitap olmuştur.*

2008'de yayımlanan *Modern Türkiye'nin Şifresi* adlı çalışmamda, gazetelerde yayımlanan *Defter*'e ait parçalardan yola çıkarak şunları belirtmiştim: "*Defter*'in tamamı orijinalleriyle birlikte yayımlanmadığı sürece kesin bir şey demek mümkün olmazsa bile, gazeteden görüldüğü kadarıyla, defterdeki yazılar şifreli telgraflardaki bazı yazılara benzemekte ve defterdeki sayısal veriler de diğer verilerle uyuşmaktadır. Bu yüzden gelecek eleştiriler olsa da bu defterin tarafımdan güvenilir ve temel alınacağını belirtmem gerekir. Söz konusu defterin yayımlanması durumunda, Türkiye'de İttihat dönemi ile ilgili birincil kaynak olacak ve yeni bir dönem açacaktır. Esat Uras'ın çalışması ve DH. ŞFR kataloglarının açılmasından sonra bana göre Türkiye'de Ermeni sorunu ile ilgili en önemli belge olacaktır." [...] (sf.38)

Tehcire tabi tutulan Ermenilerin miktarını da içeren, ve kamuoyuna "Talat Paşa'nın Defteri" olarak mal olan defter, DH.ŞFR kataloglarının açıldığı 1988'den beri en önemli gelişmedir. Bu defterin ortaya çıkardığı en önemli gerçek; İttihatçılar tarafından Ermeni nüfusunun, 1.251.785 değil, 1,5 milyon olarak kabul edilmiş olduğunu gözler önüne sermesidir. 1919 yayımı ile resmi veri halini alacak İttihatçı gizli sayımdan elde edilen rakama güvenilmemiş ve yaklaşık %20 bir ekleme yapılmıştır. Anadolu'da kalan Ermenilerin miktarını net olarak saptama kaygısıyla, kabul edilen bu rakamın akla yatkın olduğunu ve tarafların öne sürdüğü (Osmanlı tarafı 1.251.785 ve Patriklik tarafı 1.915.858) iddialarına da bir nihayet verdiğini düşünüyorum.

Defter, tehcir edilenlerin miktarını saptamamız açısından en önemli kaynaktır. En önemli eksikliği düzenlendiği tarihin belirtilmemiş olmasıdır. Ama büyük ihtimalle bu 1916'nın ilk yarısında hazırlanmıştır...

Talat Paşa Defteri'ndeki tablo ise, birkaç il dışında tüm Osmanlı vilayetlerini kapsamaktadır. Tablo, sırasıyla "1914 nüfus kaydına göre" vilayet ve sancakların içerdiği nüfustan, idari sınırlar dâhilinde bırakılan nüfus ("mevcut yerli nüfus"), diğer bölgeden gelenler ("yabancı nüfus") ile "diğer bölgelerde" bulunanları belirler. Bu tabloya göre, 1914 Vilayat-i Şarkiye Anlaşması kapsamındaki vilayetlerde hiçbir Ermeni nüfus kalmamıştır. Yukarıda belirttiğimiz gibi aslında Van, Bitlis ve Erzurum vilayetlerinin büyük bir kesimi Rusya'ya kaçmıştır. Ermeni nüfusunun sadece %20'sinin sürülmediği görülüyor. Urfa, Maraş, Halep ve Adana'da (ki son ikisi Cemal Paşa'nın idaresindeki bölgelerdir) Ermeni nüfusun İslam nüfusuna oranı %5 civarında bir orana yaklaştığı görülebilirken, Zor'da bu oranın yüzde %10'u tutturulduğu görülüyor. (sf. 335-6)"

Evrak-ı Metrûke kitabı beş bölümden oluşmakta, ilk bölümü kamuoyuna '*Talat Paşa Defteri*' olarak mal olan ve kitapta "Osmanlı Devleti'nde 1876 ile 1916 yılları arasındaki nüfus hareketleri ve tehcir sayıları" başlığı ile yer verilen belgelerden oluşmakta. İkinci bölüm *Defter*'deki Ermeni istatistikleriyle ilgili iki önemli belgeyi içermektedir. Üçüncü bölümdeki

belgeler ise, Talat Paşa'nın kişisel arşivinden belgeler ve Talat Paşa'nın eşi ile yapılmış 1982 tarihli -sansürlü- röportaj yer almaktadır. Son bölüm, Talat Paşa'nın foto albümü sayılabilir. *Evrak-ı Metrûke* kitabındaki üç belge çok önemlidir: "Sevkolunan/naklolunan Ermeni miktarı" (sf.77), "Ermeni nüfusun tehcir sonrasındaki genel hesabı" (sf.109, bkz. EK 1) ve "Tehcirin bazı vilayet ve livalara göre dağılımı" (sf.111-145). Bu belgelerle doğrudan ilişkili bir belge de ATASE tarafından "Sevk ve teb'îdleri mukarrer Ermeni ahâlinin vilâyet ve müstakil livâ üzerine mikdârını irâe eder" başlığıyla yayımlandı. (bkz. EK 2)[1] Bu 4 belge, Ermenilerin tehciri ile ilgili -sürgün yerlerindeki faaliyetler hakkındaki Osmanlı arşiv malzemesi halen eksiken önemli ilk dört belgedir.

Aslında, *Evrak-ı Metrûke* kitabındaki belgeler, sadece Ermenilerle ilgili değil; diğer 'sevk ve iskân' literatürünün -özellikle muhacir istatistikleri- de yeniden elden geçirilmesini zorunlu kılmaktadır. Mesela kitap, Anadolu'ya gelen göçmenlerle ilgili Kemal Karpat'ın 9 milyon ve Justin McCarthy'nin 4 milyon 481 gibi abartılı iddialarına ters veriler içermektedir. Ancak söz konusu kitap, bu kısa yazının konusu olan, Ermeni nüfusuna yönelik İttihatçı nüfus politikası hakkında yapılan 95 yıllık tartışmanın seyrini değiştirecek önemde istatistik veriler içerdiğinden önemlidir. Kitapta yer alan ve İttihatçı iskân memurunun "[Ermenilerin] gerçek miktarı 1 milyon 500 bin" yönündeki ifade, en önemli katkıdır. Bu rakam, Ermenilere yönelik nüfus operasyonunda baz alındığı, dar bir kadro tarafından propaganda amaçlı üretilmeyip sadece pratik bir ihtiyaç için üretildiği ve kullanıldığı için güvenilir sayılmalıdır. Ve bu yüzden bu rakamın, 1915 öncesi Ermeni nüfusuna ilişkin Osmanlı ve Ermeni Patrikliği verileri arasındaki farkın yarattığı tartışmaları noktalaması gerektiğini düşünüyorum.

Yukarıda belirttiğim gibi, en önemli sorun *Evrak-ı Metrûke*'de yer alan belgelerin hangi tarihte kaleme alındıklarıdır. Bardakçı, en önemli belge olan "Ermeni nüfusun tehcir sonrasındaki genel hesabı" adlı belgeye "(1915-1916 olabilir)" notu eklemiş. Ancak, iki yılı kapsayan bir tahmin, ayların hatta haftaların dahi çok önemli olduğu bir tarihsel dönem için pek bir şey ifade etmiyor. Kuşkusuz bu Bardakçı'dan kaynaklanan bir eksiklik değildir. Ancak, yukarıda saydığım belgelerin tarihlerinin öğrenilmesi için hangi yöntem gerekiyorsa -kriminal laboratuvar vb.-, Bardakçı ve ATASE yetkililerinin bunu sağlaması gerekiyor. Bu çok önemlidir. Gerçek tarih saptanamıyorsa bile, dört belgenin, eskiden yeniye kronolojik sıralamasının tespit edilmesi bile birçok noktanın anlaşılmasını sağlayacaktır.

DEFTER'E YÖNELİK TEPKİLER

Evrak-ı Metrûke kitabı yayınlandığından beri hak ettiğinden daha az bir ilgiyle karşılandı. Bunun muhtemel sebeplerinden biri kitabın sadece belge ve istatistik verileri içermesidir. Bu, kitabın "okunması" konuya epeyce aşina olunmasını gerektiriyordu. Ancak ilginç olan nokta, konuya aşina araştırmacı ve akademisyenlerin dahi bu okumayı yapmakta şaşırtıcı bir güçlük ve acemilik sergilemeleriydi.

Mesela Hilmar Kaiser[2] ve Ara Sarafian,[3] *Evrak-ı Metrûke* kitabının 109. sayfasındaki tablonun ilk ve diğer sütunlarında verilen rakamlar arasındaki farkı, "katledilmişler" olarak yorumlamışlardır. Kaiser bu farkı "a death record" (ölüm kaydı) olarak nitelerken, röportajı gerçekleştiren Sabrina Tavernise de bu hesaplamayı 972.000 olarak veriyordu. Sarafian da, "sürülenlerin % 90'i katledilmişlerdir" sonucuna varmıştır. Ne yazık ki, bunlar yanlış okumalardır. Çünkü her şeyden önce söz konusu tablodaki veriler Gregoryan Ermeni sicil-i nüfus kayıtlarıdır. Orada görülmeyen nüfusun önemli bir kısmının katledildiği doğrudur, ama hepsi katledilmemiştir. Çünkü yüz binlerce Ermeni sürgün, "Ermeni mıntıkaları"ndaki kamplarda toplanmış ve muhtemelen burada özel kayıtları tutulmuştur. Bu yüzden, bunlar bu tabloda yer almıyordur. Tekrarlamakta yarar var: Sevk edilen Ermeni nüfus miktarını 1914 tarihli nüfus verileri ve tehcir esnasındaki nüfus yoklamalarına dayalı vilayet ve livalara ait toplam nüfus kayıtlarından çıkardığımızda, bu, geriye kalan miktarın hepsinin katledildiği anlamına gelmez. "Ermeni mıntıkaları", İskân-i Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti (IAMM)'nin özel idaresinde, askeri birimlerin çok sıkı denetimi altındaki özel statülü bir bölge idi. Tehcire dair diğer birçok bilgi gibi, bu mıntıklara ait nüfus verilerinin de ATASE arşivlerinde olması büyük ihtimaldir. Eğer bu veriler bir gün açıklanırsa, tehcir esnasında katledilen ya da hayatını kaybeden Ermeni sayısı daha doğru tahmin edilecektir.

Taner Akçam.

"Ermeni nüfusun tehcir sonrasındaki genel hesabı" tablosundaki verilerin nasıl okunması gerektiğini göstermek için Ankara'yı örnek alalım. Tabloya göre 1914 nüfus kayıtlarında Ermeni nüfus 44.661 olup 12.766'sı 'mevcut yerli nüfus' olarak halen orada nüfusa kayıtlı tutulmakta, 410 "yabancı nüfus" verisi ise Ankara'da nüfus siciline yabancı olarak (geçici ikamet şeklinde) kaydedilen nüfusu belirtmektedir. "Diğer bölgelerde" başlığı altında verilen 4.560 rakamı ise, Ankara nüfusuna kayıtlı Ermenilerin, 'Ermeni mıntıkaları' dışındaki bölgelerde genelde Müslüman nüfus arasına serpiştirilmiş olan miktarını belirtmektedir. Yani o tablo düzen-

Ara Sarafian.

lenirken diğer şehirlerden Ermeniler de dâhil, Ankara'da 13.176 kişi vardır ve 4.560 Ankara Ermeni'si de diğer vilayet ve livalara dağıtılmıştır. Aradaki 27.335 nüfusluk fark ise katiyyen bunların *tümünün* katledildiği anlamına gelmez. Tehcire maruz kalan esas kitleyi teşkil eden bu kadar nüfusun nihai yığılma (Osmanlı belgelerinin diline göre "iskân") mıntıkasındaki kamplarda bulunduğu ve buralardaki özel defterlere kaydedildiği şeklinde anlaşılmalıdır.

Söz konusu belgeyi böyle okuyamayan ve spekülatif bilgi veren bir diğer tarihçi de Kemal Çiçek'tir. Kendisi, Tavernisa'nın yazısına ve özellikle "972.000 Ermeni yok oldu" kolaycılığına itiraz ederken, başka bir yalnış üretmiştir. Çiçek, 900 bin Ermeni'nin yok olmadığını söylüyor ve "toplamda ise tehcir bölgelerine ulaşan Ermeni sayısının bir milyonun üzerinde olduğu resmi Osmanlı belgeleri ve konsolos raporlarına göre sabittir" diyordu ('Talat Paşa'nın evrak-ı metrûkesi...', 13 Mart, Radikal). Ben hiçbir Osmanlı ve konsolos belgesinde böyle bir veriye rastlamadım. Evet bazı yabancı kaynaklar bir milyon üzerinde rakamını veriyor ama bu "varanların" değil, sürülenlerin miktarıdır. Mesela Arnold Toynbee ve James Bryce, sürülen Ermenilerin sayısını 1 milyon 200 bin olarak verirler, ama varanların sayısı ise onlara göre de çok daha düşüktür (486 bin).[4]

DEFTER'E İKİ TARİHÇİNİN BAKIŞI: YUSUF HALAÇOĞLU VE TANER AKÇAM

Defter'e itirazlardan biri, dönemin Türk Tarih Kurumu başkanı Yusuf Halaçoğlu'ndan gelmiş, *Defter*'e yönelik kamuoyunun kuşkularını artıran ifadelerde bulunmuştu.[5] Temel itirazı, "Sevkolunan/naklolunan Ermeni" listesindeki 924 bin 158 rakamına yönelik idi. Bunu çürütmek isterken, başka bir vahim hataya düşüyordu. Halaçoğlu ATASE yayınında basılan "Sevk ve teb'îdleri mukarrer (kararlaştırılan)" belgesindeki 413.067 rakamının (ki aslında bu hesaplama orijinal belgede yok, transkribe edenler bu toplamayı yapmış), sevk olunmuş olarak kabul edilmesi gerektiğini iddia ediyordu. Evet, tablodaki bir sütunda 'sevkolunan' ibaresi var, belgenin başlığı ve mantığı göz önüne alındığında bunun bir tashih hatası olarak değerlendirilmesi gerekiyordu. Yirmi yıla yakındır bu mesele ile ilgilenen, Dâhiliye Nezareti şifre katalogları açılırken Osmanlı Arşivleri'nde önemli görevlerde bulunan, Türk Tarih Kurumu'nu yıllarca neredeyse sadece bu konuya kilitleyen ve onlarca makalesinin yanı sıra bu konuda birkaç kitap da yayımlayan[6] Halaçoğlu, nasıl olur da bu tablodaki verileri tam tersi anlamda okur ve yorumlar?

Bunun temel nedeni, 413.067 rakamının kendisinin daha önceki çalışmalarında ileri sürdüğü yorumlara ve verdiği rakamlara uyuyor olması ama *Defter*'deki 924.158 rakamının ise ters olması idi. Halaçoğlu, 2001 tarihli *Ermeni Tehciri ve Gerçekler* çalışmasında bu rakamın 422.758 (sf. 473-5) olduğunu ileri sürmüştü. Nitekim 2006'da yayımlanan kitabında, ATASE verileri ile 2001'de yayımlanan kitabındaki verileri yan yana koymuş, 2001 tahminlerinin ATASE belgesi ile ispatlandığını ima etmişti. İşte bu yüzden, *Defter*'deki verileri doğru kabul etmesi zaten beklenemezdi. Ayrıca, Halaçoğlu *Sürgünden Soykırıma* adlı çalışmasında (sf. 71, dipnot 123) Ermeni nüfusunun 1914 için 773.430 ve Kasım 1919 için de 794.900 olduğunu hesaplamıştı.[7] Bir başka yazımda da belirttiğim gibi, Halaçoğlu'na göre Ermeni nüfusu 1915'te azalmamış, aksine artmış idi!

Taner Akçam da, *Defter*'e yönelik kamuoyunun kuşkularını artırıcı bir yaklaşım ortaya koymuştur. *Ermeni Meselesi Hallolunmuştur* adlı kitabında, *Defter*'deki 924.158 rakamının (ki bu sevkolunan/naklolunan nüfus değil, Gregoryan Ermeni nüfusudur) düşük olduğunu iddia etmiştir. Halaçoğlu'nun çok bulduğu sayı Akçam'a az görünmüştür. Belli ki, burada *Defter*'deki istatistik verilerin Akçam'ın öne sürdüğü tez ve istatistik tahminler ile çelişmesi söz konusu. Çünkü Akçam, bir milyonun üzerinde Ermeni'nin sürgün edildiğini ve sürgün bölgelerine varabilen 486 binin de, katliamlarla 168.000'e indirildiğini iddia etmekteydi. Bu iddiasına dayanak olarak, İttihatçı hükümetin Ermenilerin sürgün bölgesinde, Müslüman nüfusun % 10'unu aşmayacak şekilde iskân edilmesi prensibini göstermişti.

Oysa kendi çalışmalarımda üç farklı kaynaktan doğrulatmaya çalıştığım gibi, Talat Paşa'nın bir açıklamasına göre, sürülen Ermeni sayısı 800 bin, sürgün bölgesine sağ varabilenlerin sayısı 500 bin civarında idi. Varabilenlerin bir kısmı Müslümanlar arasına % 10 civarında serpiştirilirken, geri kalanlar da 'Ermeni mıntıkaları'na yığılmışlardı. Bu mıntıkalar, oraya salimen ulaşabilen Ermenilerin topluca yaşamalarına müsaade edilen ve bir çeşit toplama kamplarından müteşekkil bir bölge idi. % 10 oranında dağıtılanlardan, vilayet ve sancak yönetimleri sorumlu iken ve kendileri için özel bir güvenlik tedbiri gerekli görülmemişken, Ermeni "mıntıkaları"ndakiler bölgeye özel görevli olarak gönderilen Şükrü (Kaya) Bey idaresindeki İAMM sorumluluğunda ve askeri birimlerin sıkı denetimi altında tutulmuşlardı. Bu mıntıkalar dışında, Ermenilerin hiçbir şekilde bir arada yaşamalarına müsaade edilmiyordu.[8]

Halaçoğlu'nun *Defter* üzerinde kuşku yaratmak isterken yalnış yorumladığı ATASE belgesini, Akçam

1915 Yazıları (2010) adlı kitabında güvenilemez bulmuştur. Aslında Akçam benim söz konusu ATASE belgesine dayalı değerlendirmelerimi ve 'bu belgenin 1915 Temmuz'undan önce hazırlanma ihtimali var' yönündeki tahminimi - grotesk bir dil ileyanlışlamaya çalışmıştır. Ve uzun ayrıntılardan (bkz. sf.54-79), sonra ATASE belgesinin "eksik, kullanılamaz ve güvenilemez" olduğu sonucuna varmıştır. Halbuki söyledikleri benim tahminimi yanlışlamak bir yana, daha da güçlendirmiştir. Ermeni meselesi üzerine bunca mesaisi ve kitabı olan Akçam da,[9] Latin harfleriyle çevirisi de verilmiş olan bu belgeyi yanlış 'oku'muştur.

Aslında söz konusu belge, yani ATASE tarafından yayımlanan "Sevk ve teb'idleri mukarrer (kararlaştırılan) Ermeniler" başlıklı liste, vilayet ve livalardan gelen 1914 nüfusu ile mevcut nüfusun karşılaştırıldığı ve aradaki farkın izahatının bulunduğu bir belgedir. Belge tarihsizdir, ama yukarıda da belirttiğim gibi, bu belgenin 1915 Temmuz'undan önce hazırlanma ihtimali vardır. Diğer iki sütun ise sevk edilecek mevcut nüfusun miktarlarına ve sevk güzergâhlarına ayrılmıştır. Bir örnek vermek gerekirse, Bitlis bölümündeki veriler şöyle okunmalıdır: Bitlis'teki yetkililer vilayet dâhilinde 1914 tarihinde sicile kayıtlı (Gregoryen) Ermeni nüfusun 109.521

Kemal Çiçek.

EK 1: Ermeni nüfusun tehcir sonrasındaki genel hesabı

	330 (1914) nüfus kaydına gore	Diğer bölgelerde	Yabancı ahâli	Mevcut yerli ahâli
Ankara	44.661	4.560	410	12.766
Musul	**0**	**0**	**7.033**	**253**
Niğde	4.939	547	850	193
İzmit	**56.115**	**9.464**	**142**	**3.880**
Kütahya	4.023	0	680	3.932
Eskişehir	**8.620**	**1.104**	**1.096**	**1.258**
Bolu	3.002	56	551	1.539
Afyonkarahisar	**7.498**	**1.484**	**1.778**	**2.234**
İçel	350	0	116	252
Karesi	**8.663**	**1.696**	**124**	**1.852**
Kayseri	47.974	6.778	111	6.650
Adana				
Maraş	27.306	2.010	198	6.115
Sivas	**141.000**	**3.993**	**948**	**8.097**
Beyrut	1.224	0	1.849	50
Kastamonu	**9.052**	**211**	**185**	**3.437**
Konya	13.078	3.639	14.210	3.730
Aydın	**19.710**	**0**	**5.729**	**11.901**
Suriye	0	0	39.409	0
Zor	**63**	**0**	**6.778**	**201**
Hüdâvendigâr	59.038	10.251	178	2.821
Halep	**37.031**	**19.091**	**13.591**	**13.679**
Urfa	15.616	451	6.687	1.144
Erzurum	**125.657**	**3.364**	**0**	**0**
Bitlis	114.704	1.061	0	0
Van	**67.792**	**160**	**0**	**0**
Diyarbekir	56.166	1.849	0	0
Trabzon	**37.549**	**562**	**0**	**0**
Eläziz	70.060	2.201	0	0
TOPLAM(-İstanbul)	**1.032.614**	**94.206(1)**	**106.910**	**97.247**
G.TOPLAM	**1.112.614**	**94.206**	**106.910**	**177.247**
				106.910
				284.157

1330 sayımında Ermeni Gregoryenlerin genel nüfusu 1 milyon 187 bin 818 ve Ermeni Katoliklerin sayısı 63 bin 967'dir. Her ikisinin toplamı milyon 256 bin 403'den ibaret olarak gösterilmiştir. Mevcut nüfusun tamamen kaydedilmediği için, gerçek miktar 1 milyon 500 bin kadar olacağı gibi, bugün bulunan ve yukarıdaki listede görülen yerli ve yabancıların 284 bin 158 sayısına ihtiyaten %30 kadar ilâve yapmak gerekir. Bu takdirde gerçek mevcut 250 [350] bin ile 400 bin arasında bulunmuş olur.

(1) İşbu miktar, esasen yabancı sayısına dahildir. 1914 nüfusuna nazaran 68 bin 433'dür.

olduğunu ve bu nüfusun bir kısmının "müsâdemelerde telef olmuş ve bir kısmı(nın) da firâr etmiş" olduğunu ve tahminen 20.000 civarında nüfus kaldığını belirtmişlerdir. İstanbul'daki yetkililer, Bitlis'ten gelen izahata göre, kalan mevcut nüfusun tümünün sevkine ve bunların sevk yollarının da "Siird tarikiyle Diyarbekir'e, bir kısmı da Mamüretülaziz tarikiyle Zor ve Musul" olacağına karar vermişlerdir. Ama bu "mukarrer"dir, yani henüz hayata geçirilmiş bir uygulamanın sonucunu gösteren rakamlar değildir.

Uzun sözün kısası, Ermeni tehcir ve kıt'ali ile ilgili en önemli kaynak olan *Talat Paşa'nın Evrak-ı Metrûkesi*, çok boyutlu, derin 'okuma' ve analizleri hak ediyor; bu yazı sadece bu ihtiyaca dikkat çekmek için kaleme alındı. Kitabın tarihçiliğe en büyük katkısı ise, mesele ile ilgili olarak bizlere bir kez daha, duygusal ve politik çalışmalardan ziyade daha teknik ve soğukkanlı çalışmalara yönelme imkânını sunmuş olmasıdır. Kitap şimdiden, bu ayrımı yapmaya yarayacak önemli bir turnusol kâğıdı işlevi görmeye başlamıştır denilebilir.

Ek 2 : Sevk ve teb'îdleri mukarrer Ermeni ahâlînin vilâyet ve müstakil livâ üzerine mikdârını irâe eder.

	Sicilde Mukayyed Nüfûs	Sevk Olunan (Olunacak) Nüfûs	Mahall ve Tarîk-i Sevkleri	İzâhât
Esâmi-i Vilâyet ve Livâ	Aded	Aded		
Ankara Vilâyeti	47.224			
Erzurum Vilâyeti	128.657	120.000	Mamüretülaziz tarîkiyle Musul Vilâyetiyle Zor Sancağı	Nüfûs-ı mütebâkiyye kısmen müsâdemelerde telef olmuş ve kısmen de firâr etmişdir.
Adana Vilâyeti	46.031			
İzmit Sancağı	54 370	50.000	Konya, Haleb tarîkiyle Zor Sancağı	Nüfûs-ı mütebâkiyye firâr ve ihtifâ veyâ vefât etmişdir.
Eskişehir Sancağı				
Bitlis Vilâyeti	109.521	20.000	Bir kısmı Siird tarîkiyle Diyarbekir'e bir kısmı da Mamüretülaziz tarîkiyle Zor ve Musul	Nüfûs-ı mütebâkiyye müsâdemelerde telef olmuş ve bir kısmı da firâr etmişdir.
Canik Sancağı	26.374	26.374	Amasya, Karahisar tarîkiyle Sivas - Zor, Musul	
Haleb Vilâyeti	34.451			
Hüdâvendigâr Vilâyeti	66.413			
Diyarbekir Vilâyeti	61.002			
Sivas Vilâyeti	141.592	141.592	Malatya tarîkiyle Zor, Musul	
Trabzon Vilâyeti	34.500	28.000	Gümüşhâne tarîkiyle Zor, Musul	Nüfûs-ı mütebâkiyye müsâdemelerde telef olmuşdur.
Karesi Sancağı	8290			
Karahisar Sancağı	7327			
Kayseri Sancağı	47.617			
Mamüretülaziz Vilâyeti	74.206			
Maraş Sancağı	27.101	27.101	Haleb tarîkiyle Zor, Suriye	
Niğde Sancağı	5101			
Van Vilâyeti	67.792			
Yekûn	987.569	[413.067]		

DİPNOTLAR

1 *Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri (1914 1918)*, Cilt I, Ankara, Genelkurmay Basım Evi, 2005, sf. 445.

2 Sabrina Tavernise, "*Nearly a Million Genocide Victims, Covered in a Cloak of Amnesia*," *Newyork Times*, 8 Mart 2009, http://www.nytimesf.com/2009/03/09/world/europe/09turkey.html

3 *Armenian Reporter*, 14 Mart 2009, sf.4-5.

4 Arnold Toynbee ve James Bryce, *The Treatment of Armenians in the Ottoman Empire, Documents presented to Viscount Grey of Fallodon, Secretary of State for Foreign Affairs By Viscount Bryce*, Princeton and London: Gomidas Institute, 2005.

5 'Zaman, 27 Nisan 2006 http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=280109.

6 Ermeni tehciri ve gerçekler, 1914 1918, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2001 (2004'de Ermeni tehciri, başlığıyla yeniden yayımlandı) ; *Sürgünden Soykırıma Ermeni İddiaları*, İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılığı, 2006 ; *Tarih Gelecektir*, İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılığı, 2008. Ayrıca iki kitabın da ortak yazarlığını yapmıştır : *Türk Tarihinde Ermeniler* (2001); ve *Ermeniler: Sürgün ve Göç* (2004).

7 Benzeri internetten temin edilebilir, Yusuf Halaçoğlu, *Ermenilerin Suriye'ye Nakli: Sürgün mü, Soykırım mı? Belgeler*, sf.18 dipnot 49. http://www.ttk.org.tr/templates/resimler/File/01.pdf

8 « Taner Akçam'ın Son Kitabı Vesilesiyle "Kötü Katliam" Sorunu "Ermeni Meselesi Hallolunmuş" Mudur? », *Toplumsal Tarih*, 174 (2008), 79-83.

9 *Türk ulusal kimliği ve Ermeni sorunu*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1993. *İnsan hakları ve Ermeni sorunu: İttihat ve Terakki'den Kurtuluş Savaşı'na*, Ankara: İmge Kitabevi, 1999. *Ermeni tabusu aralanırken: diyalogdan başka bir çözüm var mı?*, İstanbul: Su Yayınları, 2000. *'Ermeni meselesi hallolunmuştur': Osmanlı belgelerine göre savaş yıllarında Ermenilere yönelik politikalar*, İstanbul, İletişim, 2008. *1915 Yazıları*, İstanbul, İletişim, 2010.

LÜTFEN
BİLİNÇLİ
TÜKETİNİZ

Türkiye'de bira bu kapağın altındadır.

Türk basketbolunun sıçramasında, futbolda Milli Takımımızın dünya çapında başarılara uzanmasında, Türk sinemasının büyük atağında, tiyatroların seyirciyle buluşmasında, Türk turizminin gelişmesinde, kültürel değerlerimizin arkeoloji ile gün yüzüne çıkmasında, blues ve rock festivallerinin coşkusunda, hep O'nun payı var.

Kısacası, bu kapağın altında; çok daha fazlası var!

ANADOLU GRUBU

www.benimicinefes.com